

V duchu autority a slovenskej štátnosti
Školstvo a vzdelávanie na Slovensku
v rokoch 1939 – 1945

Soňa Gabzdilová – Mária Ďurkovská a kol.

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

Spoločenskovedný ústav Košice

2016

V duchu autority a slovenskej štátnosti
Školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1939 – 1945

©

Mária ĎURKOVSKÁ (Školy s nemeckým vyučovacím jazykom v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945)

Soňa GABZDILOVÁ (Pôsobenie učiteľov na slovenských školách v Slovenskej republike 1939 – 1945)

Henrich HREHOR (Spôsoby a formy organizovania telovýchovy na stredných školách v rokoch 1938 – 1955)

Ružena KORMOŠOVÁ (Vzdelávanie učiteľov v 1. Slovenskej republike so zameraním na Spiš)

Milan OLEJNÍK (Ideologické základy vzdelávacieho procesu v období medzivojnovnej Československej republiky a 1. Slovenskej republiky)

Recenzenti:

prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.

Kolektívna monografia je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA MŠVVaU a SAV č. 2/0124/16 *Školstvo na Slovensku v rokoch 1. Slovenskej republiky a v období stalinizmu (1948 – 1953). Protiklady a podobnosti.*

© Mária ĎURKOVSKÁ – Soňa GABZDILOVÁ – Henrich HREHOR – Ružena KORMOŠOVÁ – Milan OLEJNÍK

Vydal: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav Košice
1. vydanie, 2016

Vytlačila: Tlačiareň Multiprint, s.r.o.

Náklad: 100 ks

ISBN 978-80-970850-3-2

Obsah

Úvod	4
Ideologické základy vzdelávacieho procesu v období medzivojnovnej Československej republiky a 1. Slovenskej republiky	5
Pôsobenie učiteľov na slovenských školách v Slovenskej republike (1939 – 1945)	53
Školy s nemeckým vyučovacím jazykom v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945	74
Spôsoby a formy organizovania telovýchovy na stredných školách v rokoch 1938 – 1955	99
Vzdelávanie učiteľov v 1. Slovenskej republike (so zameraním na Spiš)	121
Záver	155
Zoznam prameňov a literatúry	156

Úvod

Dejiny školstva patria k významnej oblasti celkového poznania histórie národa. Odhaľujú ideologickú podstatu a ciele štátu, ktoré sleduje vo výchove mladej generácie. Obsahová stránka vzdelania a forma jej implementácie dokladá hodnotový systém politických elít. V priamej závislosti tiež mieru zasahovania štátu do školského systému. V uvedenom kontexte je stupeň zasahovania do vzdelania odrazom politických a spoločenských pomerov v štáte. Základnou deliacou čiarou, ktorá má určujúci dopad na charakter vzdelania je tolerancia, ochota akceptovať odlišné politické postoje, alebo ich absencia. Vzdelávanie je predmetom regulácie každého štátu, avšak v demokratických krajinách existuje priestor pre variabilitu v obsahu vyučovania, na rozdiel od autoritatívnych režimov, ktoré vyžadujú striktné stanovenú formu vyučovacieho procesu a úplnú podriadenosť pedagógov na všetkých stupňoch škôl pri jeho realizácii. Tieto požiadavky sú predovšetkým kladené na vyučujúcich humanitných predmetov, kde obsah učiva priamo korešponduje s ideologickým cieľmi režimu.

Predkladaná kolektívna monografia analyzuje jednotlivé aspekty obsahovej i formálnej stránky vyučovacieho procesu v období 1. Slovenskej republiky so zámerom prehĺbiť poznanie prístupu režimu k problematike vzdelávania.

Ideologické základy vzdelávacieho procesu v období medzivojnovnej Československej republiky a 1. Slovenskej republiky

Vznik Československej republiky (ČSR) bol pre Slovákov, ale tiež Maďarov, Nemcov a ďalšie národnostné skupiny žijúce na území dnešného Slovenska vstupom do úplne nového sveta. Politickým zriadením, spoločensky a ideologicky bola Československá republika diametrálne odlišným štátom od predvojnového Rakúsko-Uhorska. Právnym základom štátu sa stala ústava, prijatá 29. februára 1920.¹ Ústava v preambule definovala ako výlučného nositeľa štátnej moci národ „československý“.² Tento konštrukt sa stal premisou, ktorá definovala ideové základy ČSR.

Koncept jednotného československého národa, zloženého z českej a slovenskej „vetvy“, bol postavený na predpoklade, že Česi a Slováci sú si jazykovo a v dôsledku historického vývoja i mentálne tak blízki, že aj napriek obdobiam, keď boli nútení žiť oddelene, v podstate tvoria jednotný národ. Teória o tzv. jednotnom československom národe mala predovšetkým politický a štátoprávny význam – len tak mohli Česi a Slováci mať výraznú prevahu nad národnostnými minoritami a stať sa „štátotvorným národom“, ipso fakto národom, ktorý má určujúce postavenie v ČSR. Československo bolo teda budované ako národný štát. Koncept jednotného „československého“ národa zdomácnel v českom a slovenskom pojmosloví ako čechoslovakizmus. Prakticky od vzniku Československej republiky sa sformovala na Slovensku opozícia, ktorej predstavitelia kritizovali tvrdenie, že Slováci sú „vetvou československého národa“ a argumentovali, že sú samobytným národom. Podľa novinára a publicistu Mila Urbana koncept jednotného „československého“ národa bol predovšetkým rafinovaným nástrojom asimilácie Slovákov.³ Spor o podstatu slovenského národa sa stal ústredným bodom zápasu medzi čechoslovakistami a autonomistami, ktorý negatívne poznačil politické dianie na Slovensku tak v rámci slovenskej spoločnosti, ako aj na celoštátnej úrovni. Rovnako ako M. Urban, tiež slovenský historik

¹ *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník (roč.) 1920. Čiastka 26, vydaná 6. marca 1920, strana (s.) 255-267.

² „*My, národ československý, chtějíce upevniti dokonalou jednotu národa, zavésti spravedlivé řády v republice, zajistiti pokojný rozvoj domoviny československé, prospěti obecnému blahu všech občanů tohto státu a zabezpečiti požehnání svobody příštím pkolením, přijali jsme ve svém Národním shromáždění dne 29. února 1929 ústavu pro Československou republiku, jejíž znení následuje. Přitom my, národ československý, prohlašujeme, že chceme usilovati, aby tato ustava i všechny zákony naši země prováděny byli v duchu našich dějin stejně jako v duchu moderních zásad, obsažených v hesle sebeurčení; neboť chceme sa přičleniti do Společnosti národů jako člen vzdělaný, mírumilovný, demokratický a pokrokový.*“ *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Roč. 1920. Čiastka 26, vydaná 6. marca 1920, s. 255.

³ „*S nákladným aparátom vedeckým a propagačným budoval sa umelý, fiktívny národ s fiktívnym jazykom, lež – ako sa s tým neveden český vzdelanec ani netajil – tento národ mal byť len národom priechodným, mal byť akýmsi dočasným lievikom, ktorým by sa slovenský národ preliad do národa českého. Chystal sa tu teda široko osnovaný, rafinovaný odnárodňujúci proces, na ktorý Slováci mali doplatiť svojou národnou existenciou.*“ URBAN, Milo. Na dobrej ceste. In CHMEL, Rudolf. *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1997, s. 238.

Samo Falťan vnímal čechoslovakizmus ako formu propagandy, ktorá mala byť nástrojom asimilácie slovenského národa.⁴

Martin Sokol, poslanec za Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu (HSĽS), charakterizoval osobitosť slovenského národa ako nezvratný fakt: „*Či sú Slováci súčasťou jednotného národa československého, alebo či sú osobitným národom slovenským, to dnes dokazovať je už zbytočné. Presvedčenie o zvláštnej individualite slovenského národa je u Slovákov vykryštalizované, pevné a až na ojedinelé prípady všeobecné...Teda neuznávať osobitosť slovenského národa znamená ignorovať historickú skutočnosť, urážať slovenské národné cítenie a popierať prirodzené práva Slovákov, ktoré logicky vyplývajú z individuality každého národa.*“⁵ Tomáš G. Masaryk a Edvard Beneš, podľa publicistu Jozefa Augusta Mikuša, vedome pozmenili pôvodnú predstavu o usporiadaní Československej republiky uzákonením fikcie československého národa a nastolením režimu, v ktorom dominovali početnejší Česi nad Slovákami.⁶

Primárnym zástancom tézy, že tzv. československý národ je zložený z dvoch „vetiev“ – Čechov a Slovákov, bol minister zahraničných vecí a po roku 1935 prezident republiky E. Beneš.⁷ E. Beneš sa až do konca života nevzdal presvedčenia, že slovenský národ existuje len ako súčasť národa „československého“. Svoje názory na postavenie Slovákov v Československej republike a vzťah Čechov a Slovákov vyjadril v početných verejných prejavoch, publikáciách a článkoch uverejnených v periodickej tlači. Podľa Beneša bol úspech v procese utvárania jednotného „československého“ národa nevyhnutnou podmienkou schopnosti Československa ubrániť svoju existenciu vis-à-vis hrozbe zo strany vonkajších nepriateľov. Z tohto aspektu zohrávalo spojenectvo Juhoslávie, Rumunska a Československa významnú úlohu predovšetkým ako záštita voči prípadnému ohrozeniu zo strany Maďarska. Historik Valerián Bystrický vyjadril názor, že „*Mimoriadne používaným argumentom E. Beneša pri získaní Slovákov pre myšlienky alebo sympatie s jednotným československým národom bolo zdôrazňovanie funkcie a miesta Malej dohody z hľadiska zabezpečenia územnej celistvosti štátu, predovšetkým Slovenskej krajiny.*“⁸ Pre Beneša mala jednota Čechov a Slovákov aj geopolitický význam. Jedine skrz Slovensko mohli české krajiny nájsť únik z nemeckého obkľúčenia smerom na východ.⁹

⁴ „*Mocensky uplatňovaný čechoslovakizmus, ako sa sformoval po roku 1918, nebol už prejavom československej vzájomnosti ani „bratských citov“. Bol to... násilný proces asimilácie.*“ FALŤAN, Samo. *Slovenská otázka v Československu*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 70.

⁵ *Slovák*. Roč. 20, č. 36, 13. februára 1938. Dr. Martin Sokol: Česká mienka a slovenskom národe. (*Slovák* bol oficiálnym periodikom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.)

⁶ „*Messrs. Masaryk and Beneš deliberately altered the original conception of the Czechoslovak State...Having sanctioned by law the fiction of a „Czechoslovak“ nation, they established a regime which, in reality, was to be domination of the more numerous Czechs over the Slovaks.*“ MIKUS, A. Joseph, J.D. *Slovakia. A political history: 1918 – 1950*. Milwaukee Wisconsin : The Marquette University Press, 1963, s. 6.

⁷ Na slovenskej strane boli prominentnými zástancami čechoslovakizmu Vavro Šrobár, Ivan Dérer, Milan Ivanka, Ivan Markovič a Pavol Blaho a v prvých rokoch existencie ČSR aj Milan Hodža.

⁸ BYSTRICKÝ, Valerián. Eduard Beneš a Slovensko. In *Historický časopis*. Roč. 43, 1995, č. 2, s. 249.

⁹ BYSTRICKÝ, V. *Eduard Beneš...*, s. 249.

Argument, že jednotný „československý“ národ je realitou a nie fikciou, formuloval E. Beneš najobsiahlejšie v práci *Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti*.¹⁰ Samého seba definoval ako Čechoslováka: „Hovorím ako Čechoslovák, keďže národného vedomia len českého nemám, len Čechom sa byť necítim a cítenie české je mi podriadené cíteniu československému.“¹¹ Skutočnosť, že Česi a Slováci žili stáročia v politicky, kultúrne a jazykovo v odlišných štátoch Beneš nepovažoval za relevantný argument „...proti národnej jednote, ani proti oprávnenosti národného a politického zjednotenia oboch vetví nášho národa.“¹² Rozhodujúci význam pre príbuznosť Čechov a Slovákov mala podľa Beneša existencia Veľkomoravskej ríše, ktorá pôsobila ako zjednocujúci faktor na počiatku dejín oboch národov. Pre Beneša boli vlády Přemysla Otakara II., Václava II., zápas Jana Husa o reformu katolíckej cirkvi a pôsobenie Jána Jiskru z Brandýsa „dôležité historické udalosti v dejinách politickej a kultúrnej spolunáležitosti Čechov a Slovákov.“¹³ I keď priznal, že kodifikácia slovenského jazyka znamenala „bezo sporu ťažkú ranu našej normálne sa vyvíjajúcej jednote jazykovej“, nepovažoval jazykovú rozlukku za fatálne narušenie národnej jednoty, pretože „uchoval Slovákom od polovice storočia 19. plnú možnosť vývoja v národnom vedomí slovenskom...a umožnil tak konečný vývoj...k dnešnej jednote československej.“¹⁴

Beneš bol proti vytvoreniu autonómnej administratívy na Slovensku, pretože by podľa jeho názoru znamenala separáciu Slovenska a obmedzila možnosti uplatnenia Slovákov v rámci celej republiky.¹⁵ V názore, že Česi a Slováci tvoria jeden národ, utvrdzovalo Beneša aj presvedčenie, že jeho argumenty sú založené na vedeckom základe a teda sú reflexiou reality: „Slováci budú musieť z dôvodov politicko-biologických, nezávislých na ich vôli a mienke, pustiť sa do expanzie po celom štáte. To je zákon biologický a to je zákon sociologický.“¹⁶ Neskrýval, že Slováci budú prispievať k „obrodzovaniu“ českého národa „prílivom novej národnej sily.“¹⁷ Priznal, že si želá splynutie Čechov a Slovákov do

¹⁰ BENEŠ, Edvard. *Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti*. Praha : Slovenská odbočka Národnej rady československej, 1934.

¹¹ BENEŠ, E. *Reč...*, s. 8.

¹² BENEŠ, E. *Reč...*, s. 10.

¹³ BENEŠ, E. *Reč...*, s. 11.

¹⁴ BENEŠ, E. *Reč...*, s. 13.

¹⁵ „Ja budem vždy zásadne stáť proti tej politickej fantázii – ináč to nemôžem pomenovať – ktorá hovorí o slovenskej administrácii, slovenských úradoch a slovenskej hospodárskej správe a podnikaní, razí jednostranné heslo „Slovensko Slovákom“...Odmietam to hlavne v záujme Slovákov a Slovenska samotného...Slováci nesmú chcieť ovládnuť len Slovensko. Slováci musia chcieť spolu vládnuť v celej republike. Vytykáam slovenskej inteligencii, že často nechce ísť do českých zemí a má tendencie zostať doma.“ BENEŠ, E. *Reč...*, s. 47-48.

¹⁶ BENEŠ, E. *Reč...*, s. 48.

¹⁷ „Česi ako časť národa, bližšia západnej kultúre, preniknutej mestskou, priemyselnou a technickou civilizáciou moderného sveta, musia byť obrodzovaní prílivom novej národnej sily. Túto národnú silu budú na dlhé desaťročia môcť nášmu národnému celku dať len Slováci, ako mladšia vetva národného kmeňa, životne nevyčerpaná, bezprostrednou ľudovou silou biologickou a kultúrnou veľmi bohatá...“ BENEŠ, E. *Reč...*, s. 49.

jednotného národného celku: „Ja viem, že snád' niekto namietne, že toto je a bude cesta k postupnej asimilácii Slovákov a že silnejší český element...postupne element slovenský premôže. Bol by som neúprimný, keby som celkom otvorene nepovedal, že si prajem postupného vývojového zjednocovania oboch vetví nášho národa vo všetkých smeroch.“¹⁸ Svoju identitu Čechoslováka akcentoval aj počas vystúpení na verejnosti. Napríklad na verejnom zhromaždení v Hodoníne, prehlásil: „Já pro svou osobu, třebaže rodák ze západních Čech, se necítim Čechem, nýbrž jen a jen Čechoslovákem.“¹⁹

K odmietaniu väčšej politickej decentralizácie Slovenska viedla E. Beneša aj otázka postavenia nemeckej minority, pretože by si „poskytnutie koncesí a práv Slovensku a Slovákom vyžiadalo dať rovnaké ústupky nemeckej menšine, čo by viedlo k rozpadu štátu.“²⁰

V druhej polovici 30. rokov, keď ohrozenie ČSR v dôsledku rastúcej agresivity nacistického Nemecka nadobúdalo reálnu formu, za najúčinnjšiu obranu štátu Beneš považoval upevňovanie politickej jednoty Čechov a Slovákov. Pri príležitosti návštevy Bratislavy 21. apríla 1937 nadviazal na myšlienku o nutnosti Slovákov byť aktívni na území celej republiky pre prospech celého štátu a i keď sa cítia byť Slovákami, aby nezabudli, že sú zároveň Čechoslovákmi, pretože „Prvou a hlavnou úlohou našou v tomto ťažkom a nebezpečnom čase je, vydržať spoločne a za každú cenu v plnej práci a jednote Čechov a Slovákov, v politickej úzkej súdržnosti a národnom pevnom spoločenstve.“²¹

Vývoj na Slovensku Benešovu prognózu, že zjednotenie Čechov a Slovákov je zákonité a nevyhnutné, nepotvrdil. Naopak, v dôsledku celého radu chýb centralistickej politiky sa rastúca časť slovenského obyvateľstva prikláňala k politickému usporiadaniu, v rámci ktorého by Slovensko v republike malo autonómne postavenie. Samotný Beneš proti škodlivej politike centralizmu nezasahoval a výraznejšou mierou k zblíženiu Čechov a Slovákov neprispel. Jeho primárnym záujmom bola zahraničná politika, v ktorej presadzoval úzke spojenectvo s Francúzskom a Malou dohodou. Na československej politickej scéne dokázal postupovať bezohľadne voči rivalom bez ohľadu, či patrili k vládnej

¹⁸ BENEŠ, E. *Reč...*, s. 50.

¹⁹ *Československá vzájomnosť*. Roč. 4, č. 24, 19. júna 1936. Poselství presidenta Dr. Beneše o československé jednotě.

²⁰ BYSTRICKÝ, V. *Eduard Beneš...*, s. 255.

²¹ *Robotnícké noviny*. Roč. 34, č. 92, 22. apríla 1937. Buďte Slovákami, ale nezabudnite byť Čechoslovákmi. Robotnícké noviny boli tlačovým orgánom Sociálno-demokratickej strany na Slovensku.

koalícii alebo opozícii.²² Zatrpknutosť E. Beneša voči Slovákom, ktorú neskrýval po rozbití Československa, spochybňuje reálnosť vyhlásení o jeho „československej“ identite.²³

Na rozdiel od E. Beneša, český historik Václav Chaloupecký, pôsobiaci na Komenského univerzite v Bratislave, nepovažoval za rozhodujúci faktor československej jednoty Veľkomoravskú ríšu, ale národne obrodenie.²⁴ Podľa V. Chaloupeckého však už husitské hnutie, a neskôr pôsobenie Jána Jiskru v Uhorsku, prispelo k posilneniu slovenského etnika a k rozšíreniu českého jazyka na Slovensku.²⁵ Tento proces zvrátilo vyhnanie Turkov z Uhorska a inkorporácia Slovenska do uhorského štátu. V tejto situácii, uviedol Chaloupecký, *„Jedině evangelici uchovávají si ve větší míře styk s kulturním západem (německým) a zůstávají ve větší míře věrni starým československým tradicím. Tradiční pojem ideové a kulturní sounaležitosti evangelictví na Slovensku s českým hnutím náboženským pod vlivem romantické filosofie západní, zejm. německé pretváří se v nový nacionalismus kulturní a jazykový. Z něho roste idea československého národa a ve svých důsledcích idea československého státu.“*²⁶

Na Slovensku patril medzi najradikálnejších čechoslovakistov Vavro Šrobár. Na sformovaní svetonázorových a politických postojov V. Šrobára malo určujúci význam štúdium v Čechách po vylúčení z levočského gymnázia krátko pred maturitou a zákaz pokračovať v štúdiu na školách v Uhorsku z dôvodu *„panslavizmu a panslavistickej agitácie“*.²⁷ Šrobár, tak ako žiaden Slováč v ČSR, dostal možnosť realizovať svoje predstavy o nutnosti drastických opatrení za účelom zmeny politických pomerov na Slovensku. K Šrobárovmu vplyvnému mocenskému postaveniu prispela skutočnosť, že v čase vyhlásenia Československej republiky bol ako jediný významný slovenský zástanca utvorenia spoločného štátu Čechov a Slovákov v Prahe.

²² Československý diplomat Hubert Masařík priznal, že *„Náš politický život byl zatížen řadou osobních sporů a averzí mezi čelnými politiky...Ke sporu Kramář–Beneš, přistoupily spory Beneš–Švehla, Beneš–Beran, Beneš–Osuský...Soupeření a sváření mezi Benešem a Hořžou se ke všemu odehrávalo v době vrcholící sudetské krize; šlo přitom o dva nejvyšší představitele státu...“* MASAŘÍK, Hubert. *V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata.* Praha : Paseka, 2002, s. 171-172. Podľa Štefana Osuského bol E. Beneš *„zakukleným českým rasistom“*, pre ktorého bolo Československo len *„zväčšeným“* Českom. Prevezaté z BYSTRICKÝ, V. *Eduard Beneš...*, s. 261.

²³ Podľa agrárneho politika Jána Lichnera sa Beneš údajne vyjadril, že: *„(Slováci)...nejdříve vrazili nám Čechům nůž do zad, pak šli do války proti Polákům...Tohle musím Slovákům pořád připomínat...To už nejde abychom je piplali a oni nám zase vyvedli takové svinstvo...“* FALŤAN, S. *Slovenská...*, s. 126.

²⁴ *„...nechtěl bych tvrdit, že byla tu od pradávna vědomá československá národní jednoty. Této vědomé jednoty skutečně nebylo. Nebylo ji na Slovensku ani v Čechách; ta je skutečně teprve dítkem našeho národního obrození.“* CHALOUPECKÝ, Václav. *Československé dějiny.* In *Historický časopis.* Roč. 28, 1922, s. 7.

²⁵ *„Husité bojovali proti...bohatým německým městům na Slovensku. Výsledky byly do jisté míry podobné jako v Čechách a na Moravě: vyháněli a hubili Němce a tím přispěli k oslabení německého živlu v zemi a umožnili, aby na jejich místo dostalo se přirozené obyvatelstvo země. A také za Jiskry...kdy v zemi vládli čeští válečníci, tvořeny byly příznivé podmínky pro uplatnění se národního živlu. Od doby husitské na Slovensku tak jako v Čechách a na Moravě národní jazyk uplatňuje se v životě veřejném, v listinách, ve správě městských obcí a v cirkvi.“* CHALOUPECKÝ, V. *Československé...*, s. 22.

²⁶ CHALOUPECKÝ, V. *Československé...*, s. 29

²⁷ KROPILÁK, Miroslav. Vavro Šrobár. In KOVÁČ, Dušan et al. *Muži Deklarácie.* Martin : Osveta, 1991, s. 83.

Na základe zákona o Mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku, ktorý prijalo Národné zhromaždenie 10. decembra 1918, si vláda osobovala právo splnomocniť niektorého zo svojich členov vykonať potrebné opatrenia nutné k zabezpečeniu poriadku. Týmto poslaním bol poverený V. Šrobár. Vláda zároveň menovala 14 referentov, autorizovaných riadiť jednotlivé rezorty zodpovedajúce ministerstvám v Prahe. Podľa Františka Peroutku, autora rozsiahlej práce *Budování státu*, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska (MPS) dávalo Šrobárovi takmer diktátorské právomoci, pričom „nevynikal snášenlivosti k jinak smýšlejícím.“²⁸ Bol presvedčený, že Slováci ako celok nie sú pripravení na život v demokratickom politickom systéme.²⁹ Bol preto zástancom autoritatívneho režimu na Slovensku a odmietal vhodnosť demokratických volieb. Peroutka napísal: „Šrobár zapřisahal: dokut se poměry v administratíve nezlepší, byly by volby na Slovensku činem, který by republiku velmi poškodil.“³⁰ Šrobárove radikálnu, úplne nedemokratickú požiadavku českí politickí predstavitelia odmietli. Bolo by prakticky nemožné prezentovať tézu o jednotnom „československom“ národe ako oficiálnu štátnu politiku, ktorej zástancom bol aj sám Šrobár a súčasne vylúčiť slovenskú „vetvu“ z účasti na politickom dianí v republike. Šrobár však nehodlal aplikovať princípy demokracie do práce MPS. Už 18. decembra vydal úrad nariadenie O prísaha novo nastupujúcich úradníkov, úradníkov podnikov a zamestnancov.³¹ Účelom nariadenia bolo uvoľniť zo štátnych služieb osoby, ktoré odmietli prísahne potvrdiť vernosť Československej republike. 8. januára Šrobár rozpustil Slovenskú národnú radu s odôvodnením, že je neprijateľné, aby na Slovensku pôsobili dve na sebe nezávislé mocenské centrá.³²

Na porade županov a poslancov konanej 12. apríla 1919 v Bratislave deklaroval svoje rozhodnutie postupovať bezohľadne voči každému, koho považoval za nepriateľa republiky, bez ohľadu na mienku zahraničia: „*Nebudeme to trpieť a vyčistíme Slovensko od všetkých živlov, ktoré sa držia nepriateľsky voči našej republike. Dnes nemusíme sa obzerať na žiadny tribunál na svete, lebo sme na svojom území suverénmi, ktorí môžu slobodne rozhodovať*“

²⁸ Peroutka hodnotil negatívne Šrobárov nedostatok tolerancie voči každému, koho podozrieval z nelojálnosti k republike. Šrobár, „*Jako podle pravítka rozdělil obyvatelstvo a politiky Slovenska na živly spolehlivé a nespolehlivé. Ty, které pokládal za nespolehlivé, nemilosrdně odstavit...Nepokusil sa převýchovu lidí, kteří by snad za to stáli...Nepřinášel tedy na Slovensku vnitřní mír a idylu, nýbrž tvrdý boj mezi dvěma orientacemi.*“ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*, I. – II. Praha : Academia, 2004, s. 260-261.

²⁹ Šrobár nebol v svojej nízkej mienke o Slovákoch osamotený. Podľa blízkeho spolupracovníka E. Beneša, Huberta Ripku, bola bezprostredne po vzniku ČSR väčšina Slovákov „*negramotná, úplne zaostalá bez národného a politického povedomia.*“ RIPKA, Hubert. *Munich before and after*. London : Victor Gollanz LTD, 1939, s. 344. Dérer charakterizoval veľkú väčšinu slovenského ľudu v čase vypuknutia 1. svetovej vojny za „*mŕtvu masu*“ bez „*národného a ľudského uvedomenia*“. PEROUTKA, F. *Budování...*, s. 134.

³⁰ PEROUTKA, F. *Budování...*, s. 435.

³¹ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Minister s plnou mocou pre správu Slovenska (MPS), škatuľa (š.) 1, číslo (č.) 1/23.

³² Nariadenie ministra – plnomocníka vlády Československej republiky pre správu Slovenska zo dňa 8. ledna r. 1919, č. 6/1919 (272/adm). O rozpustení slovenských národných rád a výborov. In *Úradné noviny*. Roč. 1, č. 2, 8. januára 1919.

*o poriadku a pomeroch v svojom štáte. Na svojom území nebudeme trpieť ani jedného človeka, ktorý je protištátneho zmysľania.*³³

Zjednodušene vysvetľoval tiež nacionalizmus slovenskej inteligencie ako dôsledok neznalosti vlastnej histórie a vplyvu maďarskej ideológie na spôsob jej myslenia.³⁴ Napriek rastúcej kritike pomerov na Slovensku, neváhal idealizovať situáciu na Slovensku, i keď to bolo v rozpore s realitou.³⁵

Necitlivé zásahy do politického a spoločenského života na Slovensku mali za následok, že odpor voči V. Šrobárovi rástol nielen v slovenskej spoločnosti, ale podnietil aj ostrú kritiku ľavicových politikov v Čechách.³⁶ Napriek výhradám Šrobár zotrval v názore, že jedine odstránenie ideového dedičstva hungarizmu, i za cenu radikálnych opatrení, umožní fúziu českého a slovenského národa. Šrobárov predpoklad však politický vývoj na Slovensku nepotvrdil. Neúspech bol nútený priznať aj V. Šrobár. V privítacom prejave počas návštevy E.

³³ *Slovenský denník*. Roč. 2, č. 75, 13. apríla 1919. Minister Šrobár o položení na Slovensku. (Slovenský denník bol jedným z periodík Agrárnej strany na Slovensku. Periodikum používalo v názve formu „denník“)

³⁴ „Mnohí prejavujú ozajstnú radosť z toho, že sa navrátili k svojmu rodu. Ale ich nová slovenská viera, na ktorú sú hrdí, ženie ich k falošnému boju proti zdanlivému nepriateľovi. Sú to zväčša katolícki kňazi, ktorí vyrástli v ideológii maďarskej...Oni myslia maďarsky a hovoria to slovensky, oni nemajú minulosti slovenskej ani slovanskej a preto nevedia rozšíriť svoje úzke obzory nacionálne.“ *Slovenský východ*. Roč. 9, č. 105, 6. mája 1927. Dr. Šrobár o československej otázke. (*Slovenský východ*, regionálne periodikum pre východné Slovensko, bol financovaný vládou koalíciou.)

³⁵ V reprezentatívnej publikácii, zostavenej významným anglickým publicistom R. W. Setonom Watsonom, v ktorej viacerí poprední slovenskí politickí predstavitelia sumarizovali vývoj na Slovensku v prvej dekáde existencie republiky, Šrobár v otázke obmedzovania slobody tlače cenzúrou napísal: „Pri neobmedzenej slobode tlače utešene sa rozvíja literárna produkcia všetkých národov na Slovensku.“ ŠROBÁR, Vavro. Kultúrny pokrok na Slovensku. In SETON - WATSON, R.W. *Slovensko kedysi a teraz*. Praha : Orbis, 1931, s. 109. Samotný Seton – Watson v úvodnej kapitole citovanej kolektívnej monografie priznal, že „Je už čas uvoľniť i novinársku cenzúru, ktorej v Čechách a na Morave vlastne už ani niet, ale na Slovensku je ešte vždy dosť prísna.“ SETON – WATSON, R. W. *Slovensko...*, s. 59.

³⁶ Sociálni demokrati „...vedli břitkou kampaň proti Šrobárovi už v roce 1919. Obviňovali jej z diktátorství, což spojovali s žádostmi o zrušení ministerstva s plnou mocí. Nohy Šrobárovi podrazilo krveprolití v Rumanové 26. března 1920. Při stávce zemědělských dělníků četníci, bouřicím davem údajně smrtelně ohrožení, zastřelili dva dělnické důvěrníky a sedm demonstrantů zranili. Sociální demokrat J. Stivín označil v parlamentě Šrobára za „krvavého diktátora“, „největšího katana slovenského lidu“, ba podle tehdejšího slovníku za „krvavého psa“, k protestům se přidali ludáci i lidovci a vláda mlčela.“ KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek XIII. 1918 – 1929. Praha, Litomyšl : Paseka, 2000, s. 80. O ostrej kritike Šrobára píše tiež člen poslaneckej snemovne za ľudovú stranu Jozef Sivák: „K tomuto búrlivému zasadnutiu došlo (7. apríla), keď sociálnodemokratickí poslanci Dr. Soukup, Časný, Bechyně a spol. podali dotaz na Šrobára ako ministra s plnou mocou pre Slovensko, že v obci Rumanová pri Hlohovci usmrtili žandári dvoch dôverníkov robotníctva...Po prečítanom dotaze mala byť debata, ale pretože Šrobár prítomný nebol, sociálni demokrati začali formálne zúriť. Poslanec Stivín ako zmyslov zbavený reval: Kde je Šrobár? Krvavý diktátor Slovenska! Hanba mu! Škandál, že taký človek môže sedieť na ministerskom kresle. Stivínovi, pravda, pomáhali jeho súdruhovia a kričali vedno: Najväčší katan slovenského ľudu!...A koniec Šrobárovej diktatúry sa blížil. Bol to koniec nešťastný. Urýchlil ho i výsledok volieb – posledný úder pre Šrobára. Šrobár skončil ako doteraz málokto minister. Ani nie o dva mesiace, 30. mája, lúčil sa so svojim úradom, odovzdávajúc ho sociálnemu demokratovi Dr. Ivanovi Dérerovi, novému ministrovi pre správu Slovenska.“ SIVÁK, Jozef. *Z mojich pamätí*. Martin : Matica Slovenská, 2003, s. 256-258.

Beneša na Slovensku v roku 1936 prehlásil: „Priznajme si bez okrášľovania a bez veľkého optimizmu, že Slovensko nie je ešte takým, akým by sme si ho priali, aby bolo.“³⁷

Rovnako neoblomný vo svojom presvedčení, že Česi a Slováci sú dve časti jednotného národa a že je nutné vykonať všetko, aby sa to stalo nezvratnou skutočnosťou vo všetkých sférach života republiky bol Ivan Déřer. Déřer sa už v predvojnovom období podieľal na aktivitách slovenských národovcov. Jeho vstup do „veľkej politiky“ nastal, keď sa stal jedným zo signatárov Martinskej deklarácie, ktorej text z poverenia predsedu Slovenskej národnej rady Matúša Dulu odovzdal revolučnému Národnému zhromaždeniu v Prahe.³⁸ Politicky sa angažoval v rámci Československej sociálno-demokratickej strany robotníckej, v ktorej zastával post predsedu slovenskej časti.³⁹ Podľa Déřera mali pre novodobé dejiny Slovenska rozhodujúci význam prvomájová rezolúcia prijatá v Liptovskom sv. Mikuláši a Deklarácia slovenského národa. Déřer sa „Identifikoval so základnou tézou týchto dokumentov – ideou československého štátu jednotného „československého národa“. Jeho celoživotný politický postoj zostal nezmenený v odpore voči akémukoľvek spochybňovaniu a oslabovaniu tejto štátnej a, ako hlboko veril, národnej jednoty. Vo svojej politickej činnosti – či už ako vodca sociálnodemokratickej strany na Slovensku alebo na jednotlivých ministerských postoch, ktoré zastával v rokoch 1920 – 1938 – rovnako konzekventne a vehementne presadzoval opatrenia na jej upevňovanie.“⁴⁰

Déřer sumarizoval svoje postoje v sérii prednášok publikovaných pod súborným názvom *Československá otázka*. Spojenie Slovákov s Čechmi považoval za existenčnú nutnosť, tvrdiac, že separácia od českého národa v minulosti vyústila do straty slobody a podrobenia sa „cudzím rasám a mocnostiam“.⁴¹ V procese upevňovania československej jednoty mala významnú úlohu mládež, „Preto, že od nej bude závisieť, či si udržíme náš československý štát, alebo nie a či s ním udržíme slovenskú slobodu.“⁴²

Podľa I. Déřera neblahé dôsledky takmer úplnej maďarizácie školstva na Slovensku v Uhorsku pretrvávali aj po vzniku ČSR. Dôsledkom údajne bolo, že ani 5% slovenských absolventov maďarských škôl nezostalo verných slovenskému pôvodu. Títo maďarizovaní Slováci „slovenčinou opovrhovali, na posmech ju vyvádžali, alebo prinajmenej nevšimli si jej a hanbili sa za ňu...Dnes mnohí, ktorí k tejto nepodarenej mládeži patrili, otravujú u nás

³⁷ *Československá vzájomnosť*. Roč. 4, č. 37, 18. septembra 1936. Univ. Prof. Dr. Vavro Šrobár: Na privítanie.

³⁸ KOVÁČ, Dušan. Ivan Déřer. In KOVÁČ, Dušan (ed.) *Muži Deklarácie*. Martin : Osveta, 1991, s. 220-221.

³⁹ Je pozoruhodnou črtou politickej orientácie významných predstaviteľov slovenského čechoslovakizmu, že napriek prakticky identickému postoju k otázke jednoty českého a slovenského národa, politicky sa angažovali v rámci spektra československých strán, ktoré nezriedka zvädzali v politickom kolbišti prvej ČSR ostré zápasy. Napríklad V. Šrobár zastával významné posty v Republikánskej strane zemedelského a maloroľníckeho ľudu (Agrárnej strane), Milan Ivánka v Národnodemokratickej strane, Igor Hrušovský v Československej národnosocialistickej strane, Martin Mičura v Československej ľudovej strane.

⁴⁰ ŠUCHOVÁ, Xénia. K vývoju názorov Ivana Déřera na riešenie postavenia Slovenska v republike v rokoch 1918 – 1938. In *Historický časopis*. Roč. 30, 1991, č. 3, s. 335.

⁴¹ DÉŘER, Ivan. *Československá otázka*. Praha : Orbis, 1935, s. 7.

⁴² DÉŘER, I. *Československá...*, s. 9.

dobrý československý pomer.“⁴³ I. Dérer považoval boj proti „renegátskej minulosti starých“ za významnú úlohu mládeže, pretože „*Mládež si musí uvedomiť, že ak sa nezbaví duševného a mravného dedičstva a hungaristického renegátstva, poškodí tým najväčšmi slovenskú vec.*“⁴⁴ Bol však nútený priznať, že značná časť príslušníkov mladej generácie sa nestotožnila s jeho víziou. Počas zjazdu slovenskej mládeže v Trenčianskych Tepliciach 25. – 26. júna 1932 sa väčšina mladých účastníkov vyslovila kriticky na adresu pomerov v Československu. Hodnotil to ako arogantnú neúctu voči príslušníkom predošlej generácie slovenských národovcov.⁴⁵

Pre Déreera bola akákoľvek kritika konceptu jednotného „československého“ národa dôsledkom ideológie *hungarizmu*.⁴⁶ I obavy autonomistov z asimilácie slovenského národa Čechmi vysvetľoval ako dôsledok *hungarizmu*.⁴⁷

Podľa Déreera bol boj za autonómiu ohrozením bytostných záujmov Slovenska aj z iných dôvodov. Autonómiu vnímal v dvoch rovinách – ako administratívnu a ako politickú. Zatiaľ čo administratívnu nepovažoval za zásadnú a bola len otázkou „*praktických uvážení*“, politická autonómia by nevyhnutne viedla k zániku Československej republiky – „*Keď totiž vychádzame z predpokladu, že sme osobitým zvláštnym národom, tak nám neprislúcha len autonómia v rámci štátu iného národa, ale tiež viac. Každý národ má právo na svoju štátnu suverenitu a samostatnosť.*“⁴⁸

Oslabenie štátnej jednoty, argumentoval Dérer, by malo nebezpečné dôsledky aj v zahraničnopolitickej oblasti. Na západe Čiech žila početná nemecká a na juhu Slovenska maďarská menšina a ich lojalita voči ČSR bola v oboch prípadoch sporná. Len spojenectvo Čechov a Slovákov dávalo záruku, že republika odolá pokusom o jej rozbitie.⁴⁹

⁴³ DÉRER, I. *Československá...*, s. 12-13.

⁴⁴ DÉRER, I. *Československá...*, s. 16.

⁴⁵ „*V Trenčianskych Tepliciach*“, hodnotil priebeh zjazdu Dérer, „...*sa mladí obrátili proti starým, ktorí ťažkou prácou, obeťami, strádaniam budovali tú krajinu históriu Slovákov a tým pripravovali pôdu k oslobodeniu...V Trenčianskych Tepliciach nepripustili mladí k slovu žiadneho zo starých slovenských národovcov. Zato však hlučne boli skandovaní všetci starí s maďarskou minulosťou.*“ DÉRER, I. *Československá...*, s. 26.

⁴⁶ „*Hungaristickým menujem to úsilie, ktoré z nás Slovákov chce násilu urobiť niečo iného ako sú Česi a Moravia...Pravá slovenskosť musí sa hľadiť vymaniť z tohto hungaristického úsilia a musí hľadať oporu v českých zemiach. Tu platia krásne slová Štefánikove: „Čech je český hovoriaci Slováka a Slováka je slovensky hovoriaci Čech.*“ DÉRER I. *Československá...*, s. 31.

⁴⁷ Príčinou autonomizmu bol údajne strach – „...*strach, že by pri uplatnení myšlienky československej jednoty Česi mohli Slovákov národne absorbovať, t. j. pohltiť ich reč, spisbu atď., a že Slováci sa tomuto môžu ubrániť len autonómiou. Táto obava je pôvodu hungaristického a je špecifickým plodom mentality bývalých renegátov.*“ Dérer svoje tvrdenie podoprel vskutku svojráznym vysvetlením – v období maďarizácie prešli Slováci „*prvou metamorfózou*“ a stali sa presvedčenými Maďarmi. Po vzniku ČSR „*sa museli zmeniť z presvedčených Maďarov na presvedčených Slovákov. To bola druhá metamorfóza. Nie je divu, že majú teraz strach, že sa musia ešte raz premeniť na Čechov.*“ DÉRER, I. *Československá ...*, s. 37.

⁴⁸ DÉRER, I. *Československá...*, s. 88.

⁴⁹ Dérer argumentoval, že „*Sila Čechov voči nemeckému náporu je väčšia a odolnejšia, keď sa opiera o celý československý národ, a podobne sila Slovákov proti maďarským aspiráciám je nepomerne väčšia, keď sa ona opierať môže o celok československý...Jedine v silnom zomknutí Čechov a Slovákov v národnú jednotu je*

Slovenskou politickou opozíciou nezriedka kritizované školstvo bolo pre Déreera potvrdením, aká pozitívna bola „československá“ jednota pre Slovákov. Klad videl predovšetkým v príchode českých pedagógov na Slovensko po vzniku ČSR, keď v dôsledku maďarizácie bol na Slovensku akútny nedostatok učiteľov ovládajúcich slovenský jazyk.⁵⁰

I. Déreer nedokázal pochopiť, že začiatkom 30. rokov sa sformovala nová generácia vzdelaná v slovenských školách, ktorá nebola spokojná s existujúcimi pomermi na Slovensku.⁵¹ Ostro kritizoval nárast autonomistických postojov v radoch slovenských vysokoškolákov, ktoré demonštrovali počas uvedeného zjazdu mladej slovenskej delegácie. V príhovore účastníkom letného kurzu *Robotníckej Akadémie* v Oravskom Podzámku 15. augusta 1932, odsúdil slovenských autonomistických akademikov, ktorí na zjazde „ovládli jednanie a veľkým krikom terorizovali ináč zmyšľajúcich.“⁵² Sklamaná postojmi značnej časti slovenských vysokoškolákov, zdôraznil význam robotníckej mládeže, ktorá bola v jeho hodnotení v porovnaní s akademikmi „budúcnosťou národa“.⁵³ *Politika*⁵⁴ charakterizovala Déreerove názory na priebeh zjazdu a celkove na príslušníkov mladej slovenskej inteligencie ako zaujaté a nekonzistentné s jeho postavením ministra školstva.⁵⁵

prostriedok zabezpečenia nášho štátu, je jedine možná základňa slobodného nášho života.“ DÉRER, I. *Československá...*, s. 92.

⁵⁰ „Pred prevratom bolo na Slovensku len okolo tisíc inteligentných slovenských ľudí národne zmyšľajúcich a veľké masy ľudu boli, až na niektoré malé kraje, bez národného uvedomenia...Nebyť českých profesorov, učiteľov, publicistov, boli by sa pomery celkom ináč vyvíjali, nie k prospechu slovenských vecí.“ DÉRER, I. *Československá...*, s. 134-135.

⁵¹ Historička Vlasta Jaksicová charakterizovala zmeny v prostredí slovenskej mladej generácie: „Kým ešte v 20. rokoch Slovensko podľa netrepezlivého Krčméryho „mátožne spalo“, v 30. rokoch už dávalo o sebe vedieť. Bolo to aj vďaka nástupu novej generačnej vlny mladých, ktorí už vyrástli v nových pomeroch, a nezaťaženi minulosťou sa netrepezlivo hlásili o slovo. S početným rastom novej slovenskej inteligencie, odchovanej už slovenskými školami, rástli aj jej ambície po spoločenskom uplatnení sa a hľadani všeobecne akceptovanej generačnej platformy.“ JAKSICOVÁ, Vlasta. Inštitucionálne rámce modernej slovenskej kultúry. In ROGULOVÁ, Jaroslava (ed.). *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 94.

⁵² DÉRER, I. *Československá...*, s. 152.

⁵³ „Nech si slovenská akademická mládež nemyslí, že je ona len na to tu, aby vymýšľala veľké plány a tu ťažkú robotu uskutočňovania, že vykonať musí za ňu mládež roľnícka, robotnícka, remeselnícka....Robotníci, roľníci majú svoje vlastné ideály, dívajú sa na život viacej so zreteľom na tvrdé skutočnosti a nedajú sa zneužiť pre záujmy iných.“ DÉRER, I. *Československá...*, s. 153.

⁵⁴ Dvojtýždenník *Politika*, podľa vlastnej definície „*Nezávislý časopis venovaný otázkam verejného života*“, publikoval analýzy a komentáre politického vývoja doma i v zahraničí a slúžil ako názorové fórum prevažne pre príslušníkov republikánskej strany. Na rozdiel od vyhranene politickej, či už vládnej alebo opozičnej tlače, publikované články mali analytický charakter.

⁵⁵ „Dr. Déreer dal „Robotníckym novinám“ a „Českému Slovu“ k dispozícii článok, v ktorom teplý zjazd kritizuje najjednostrannejším a najzlomyselnejším spôsobom. Z každej vety priamo srší hnev a nenávisť proti tomu poltisíc mladých Slovákov, ktorí sa zúčastnili zjazdu...Článok doktora Déreera je však nielen jednostranným, má ešte horšie vady. Predstavuje nám hrbu nepráv a je výrazom absolútnej neinformovanosti. Nielen čo sa týka zjazdu, ale i čo sa týka pomerov na Slovensku a najmä v kruhoch mladej generácie. Toto je najsmutnejšie, najmä keď uvážime, že ide o najvyššieho reprezentanta kultúrnej časti nášho verejného života, o ministra školstva...Teplý zjazd mal svoje zlé stránky, ale mal aj stránky dobré – a tých bolo nesporne viacej. Výsledky

Pre Déreera bola kultúrna a národná pospolitosť Čechov a Slovákov konštantou siahajúcou do počiatkov ich existencie. Počas cyklu prednášok v Olomouci deklaroval, že „*Prirodzená podstata slovenskej duše je nesporne československá*“, a teda, „...*každá odchýlka od čs. národnej a štátnej jednoty viedla by Slovensko k záhube*.“⁵⁶ Odmietol politické usporiadanie ČSR ako národnostného štátu. V prejave na župnom zjazde v Košiciach 24. marca 1934 vyhlásil: „...*národný musí byť náš štát v tom zmysle, že tu môže byť len jeden národ, ktorý je nositeľom jeho myšlienky, národ československý. Jeho každé separovanie, delenie nás na dva národy, pripravovanie dualizmu, politického autonomizmu a iných cudzích výmyslov, nie je ničím iným, ako prácou preto, aby Československá republika premenená bola na národnostný štát podľa príkladu starého Rakúska*.“⁵⁷

I. Dérer zotrval v presvedčení, že jednota Čechov a Slovákov je jedinou alternatívou existenčného zabezpečenia slovenského národa i v čase dramatických politických zmien v roku 1938. Svoje krédo definoval pri príležitosti manifestácie sociálno-demokratickej strany v Bratislave 25. januára 1938: „*V zápase za vec štátnu, demokratickú a sociálnu nič nás nemôže odvrátiť od vytýčeného cieľa. Prácu do ktorej som sa dal, dokončím!*“⁵⁸

Medzi významných stúpcov jednoty Čechov a Slovákov patril Milan Ivanka, člen slovenského klubu Národného zhromaždenia, politicky aktívny v Národno-demokratickej strane a Republikánskej strane zemedelského a maloroľníckeho ľudu (agrárnej strane).⁵⁹ Obdobne ako pre I. Déreera, aj pre Ivanku bolo autonomistické hnutie na Slovensku výsledkom demagógie klerikálov a maďarských iredentistov.⁶⁰ Podľa M. Ivanku československou štátnou ideou bolo poznanie existenčnej závislosti Slovákov a českého národa.⁶¹ V druhej polovici 30. rokov, keď čechoslovakizmus v dôsledku centralistickej politiky strácal na Slovensku popularitu, aj M. Ivanka korigoval svoj politický postoj a spochybnil správnosť centralizmu. Zotrval však na nekompromisnom odmietnutí autonómie a žiadal elimináciu politických strán, ktoré autonómiu požadovali.⁶²

zjazdu preto neoprávňujú nikoho – ani ministra školstva! – aby mládež zidenú v Tepliciach pomenoval „trenčansko-tepličtí křiklouni“. To je výrok priamo urážlivý a sotva by ho použil aj ten najzapadlejší novinár.“ *Politika*. Roč. 2, č. 13, 15. júna 1932, s. 177.

⁵⁶ *Slovenský východ*. Roč. 15, č. 243, 24. októbra 1933. Slováci nikdy nežiadali samostatný štát.

⁵⁷ *Robotnícke noviny*. Roč. 31, č. 75, 25. septembra 1934. Súdr. dr. Dérer o jednote štátu a o ľudáckej politike.

⁵⁸ *Robotnícke noviny*. Roč. 35, č. 20, 26. januára 1938. Dr. Ivan Dérer Vytrváme!

⁵⁹ KUČERA, Martin. Ivanka Milan. In KOLÁŘ, František (ed). *Politická elita meziválečného Československa 1918 – 1938*. Praha : Pražská EDICE, 1998, s. 109-110.

⁶⁰ „*Klerikáli a maďarskí iredentisti na Slovensku predstavujú širokým masám ľudu autonómiu ako generálny liek, ktorým zahoja nielen povojnové rany, ale ktorý zahojí i všetku chudobu, biedu, zaženie všetky starosti a žiale, slovom otvorí nám zem zaslúbenú.*“ IVANKA, Milan. *O autonomistických snahách na Slovensku*. Prednáška dra. Milana Ivanku v Štátovedeckej spoločnosti v Brne 12. marca 1923. Bratislava : Universum, 1923.

⁶¹ „*Som vyznavačom idej, ktorú by som nazval našou štátnou ideou: Česi bez Slovákov, Slováci bez Čechov nemôžu žiť...každý kto nás rozdvouje je alebo bezumný, poblúdený, duševne nenormálny človek, alebo platený zradca v službách nepriateľa.*“ *Národný denník*. Roč. 4, č. 1, 1. januára 1925. Dr. Milan Ivanka: Naša štátna idea.

⁶² „*Chyby a nedostatky, ktorých je v našej republike isteže dosť a dosť musíme naprávať s láskou k tomuto štátu a s trpezlivosťou. Proti centralizmu stavajme decentralizáciu, ale nie autonómiu, ktorá skrýva v sebe zárodky dualizmu a tak i rozkladu a rozpadu nášho štátu...Autonómia ...Slovenska by nás rozdvoujila, vyvolala by*

Ako čechoslovakista vystupoval v úvodnom období svojej politickej kariéry najvplyvnejší slovenský politik Milan Hodža. Československú vzájomnosť síce nikdy otvorene neodvrhol, na rozdiel od V. Šrobára a I. Dérera však dokázal citlivo reagovať na politický vývoj na Slovensku. Ideu jednotného „československého“ národa postupne odsúval mimo realitu.⁶³ Hľadal cestu ako eliminovať nebezpečenstvo autonomizmu a zároveň zmierniť negatívny dopad centralizmu a riešenie videl v regionalizme. Na rozdiel od Šrobárovej vízie hierarchicky sformovaných orgánov štátnej správy Slovenska, M. Hodža presadzoval politické usporiadanie, ktoré umožňovalo výraznejšiu aktivitu na miestnej úrovni. Zakladal slovenské roľnícke jednoty, ktoré sa stali bázou jeho politického vplyvu na Slovensku. Šrobár považoval Hodžovo úsilie o väčšiu politickú samostatnosť Slovenska ako „*podkopávanie štátnej autority*“.⁶⁴ I keď Hodža sa netešil dôvere čelných politikov (T. G. Masaryk, E. Beneš), získal si rešpekt aj mimo agrárnej strany. Napríklad pozitívne hodnotil Hodžove flexibilné stanovisko k politickému vývoju v ČSR diplomat Bohdan Pavlů – „*Neobyčajná pružnosť Hodžovej politiky je práve v tom, že jeho taktika nie je priveľmi zatažená programovými podrobnosťami a preto vie sa prispôsobovať všetkým zmenám, ktoré nelogický vývoj spoločnosti a štátu často prináša.*“⁶⁵

M. Hodža realizoval svoju politiku v rámci agrárnej strany, avšak jeho ambície siahali za hranice jedného politického subjektu. Usiloval o zjednotenie slovenskej politiky ako protiváhy pražského centralizmu.⁶⁶ Ambiciózny Hodža aktívne zasahoval do zahraničnej politiky ČSR, tradične domény E. Beneša. Hodžove zahranično-politické aktivity viedli ku konfliktu s E. Benešom a T. G. Masarykom. Následne bol nútený vo februári 1929 „z zdravotných dôvodov“ z postu ministra školstva odstúpiť.⁶⁷ Provládny *Slovenský východ* síce priznal, že existujú dohady o Hodžovej vynútenej rezignácii, avšak tieto zvesti dementoval.⁶⁸

konkurenciu, nesmierne spory a nenávisť medzi Slovákmi a Čechmi a nakoniec by sme sa stali obeťami silnejších národov. Preto tú autonómiu tak nepokryte žiadajú pre nás Maďari, Nemci, Poliaci...A preto preč s autonómiou, lebo autonómia národ rozbíja a aj zabíja! Preč s politickými stranami a ich kandidátmi, ktorí hlásajú autonómiu Slovenska!“ *Slovenský denník*. Roč. 18, č. 116, 18. mája 1935. Za tú našu republiku.

⁶³ Peroutka bol presvedčený, že Hodža „*Nikdy nebyl radikálem...Ani radikalismus, ani oportunistus nebyl jediným jeho nástrojem. Střídal je podle okolností a podle potřeby, jak se mu jevila.*“ PEROUTKA, F. *Budování...*, s. 247.

⁶⁴ ZUBEREC, Vladimír. Milan Hodža. In KOVÁČ, Dušan (ed.). *Muži Deklarácie*. Martin : Osveta, 1991, s. 178.

⁶⁵ *Prúdy*. Roč. 3, 1929, č. 1-10, s. 576.F

⁶⁶ „*A tak už na začiatku 20. rokov kategoricky nastolil tzv. „slovenskú otázku“ ako prekážku prejavovania národnej vôle Slovákov k dotvoreniu československého národa a príčinu istej krízy česko-slovenského pomeru.*“ ZUBEREC, V. *Milan Hodža...*, s. 180.

⁶⁷ O skutočnosti, že Hodžovu nedobrovoľnú rezignáciu neschvaľovali agrárni politici – s výnimkou Šrobára – svedčí odkaz Bohumíra Bradáča, jedného z čelných predstaviteľov agrárnej strany, odoslaný Hradu 12. februára 1929: „*My všichni víme, že tento nový boj vychází od Beneše...Ake což si páni nahoře neuvědomují, že nemůžeme nechat Hodžu jen tak beze všeho padnout? I v zájmu státu. Koho máme nechat vést Slovensko? Hlinku, či Ferdiše Jurigu? Ostatní tamní politici, jako Šrobár, či Stodola, jsou přece neschopní.*“ KLIMEK, A. *Velké...*, s. 664. Anton Štefánek, ktorý vystriedal Hodžu na poste ministra školstva, v nepublikovaných spomienkach uviedol: „*Hodža sústavne zamlčoval ministrovi Benešovi svoje kroky na poli zahraničnej politiky. To považoval Beneš za neprípustné a priame zasahovanie do svojho rezortu. Avšak ku priamemu konfliktu medzi ním a Hodžom by snáď nebolo došlo, keby Hodža nebol záutočil na Beneša, že sa mieša do právomoci*

Hodžov nedobrovoľný odchod z politiky bol však len dočasný. Začiatkom 30. rokov začal aktívne presadzovať koncept tzv. regionalizmu – politického usporiadania, ktorý mal zabezpečiť uplatnenie slovenských záujmov v hospodárstve a verejnej správe.⁶⁹ V otázke budúceho vývoja vzťahu Čechov a Slovákov formuloval teóriu slovenského a českého nacionalizmu, pričom oba, aktivované „*kolektívnou vôľou*“, mali vyústiť do „*štátneho národa Československého*“. M. Hodža však priznal, že jeho predstava je len „*myšlienkovou konštrukciou*“ a teda skôr teoretickým konceptom, než reálnou možnosťou.⁷⁰ Dokázal si získať vplyv aj v radoch mládeže organizovanej v agrárnej strane, obzvlášť vo Zväze slovenských akademikov.⁷¹ Na rozdiel od I. Déreera prejavil sympatie rastúcej nespokojnosti akademickej mládeže s pomermi na Slovensku. Vnímal negatívny postoj mladej slovenskej inteligencie ako dôsledok macošskej politiky vlády: „*Čo si centrálné úrady v Prahe dovolili a dovoľujú skracovaním Slovenska pri štátnych dodávkach...v otázke košickej techniky, výstavby bratislavskej univerzity...a čo vôbec zanedbalo sa na Slovensku, to teraz donáša svoje trpké ovocie. Slovenská mládež, ktorá už teraz vychodí z pod ruky toľkých českých stredoškolských a vysokoškolských profesorov, stavia sa proti československej jednote. To je tragické. To priamo volá po náprave celej československej politickej a kultúrnej praxe.*“⁷² M. Hodža pranieroval centralizmus aj v prejave prednesenom 12. novembra 1934 v Košiciach, keď vyhlásil centralizmus za „*prekonanú zásadu*“, ktorá „*nemôže byť vedúcou zásadou štátnej politiky*“.⁷³ Podľa historika Karola Kollára podstatou Hodžovej politiky boli ad hoc reakcie na zmeny v československej politike: „*Celkove však možno hodnotiť Hodžove názory na vzájomný vzťah slovenského a českého národa ako nepresné a rozporuplné, ako názory, ktoré sa nezriedka menili v závislosti na vonkajších sociálno-politických okolnostiach.*“⁷⁴

Na vzájomné vzťahy Čechov a Slovákov v období Československej republiky mali negatívny dopad predovšetkým snahy o autonómiu Slovenska. Už v prvých rokoch republiky sa dominantnou osobnosťou autonomistického hnutia stal katolícky duchovný Andrej Hlinka. Až do vzniku ČSR bol jedným z najvýznamnejších odporcov maďarizácie, odhodlaný

ministerstva školstva a keby „Venkov“ a iné agrárne časopisy neboli dávali najavo, že v zahraničnej politike by azda Hodža bol súcejší ako Beneš.“ ŠTEFÁNEK, Anton. *Moje ministrovanie*. SNA, f. Osobný fond – Anton Štefánek (OF – A.Š.), š. 10, č. 648.

⁶⁸ „*Niet pochyby o tom, že bezprostrednou príčinou demisie dra Milana Hodžu je otrasený zdravotný stav, lebo pred voľakým časom ochorel povážlivo na zápal krčných žliaz. Je preto nútený vzdať sa vedenia politických záležitostí...Pravda, je nepochybné, že veľká čiastka politickej verejnosti bola touto demisiou prekvapená a nechýbalo preto na dohadoch a kombináciách o iných príčinách jeho odstúpenia. Preto treba zdôrazniť, že je pravdou skutočnosť, že dr. Milan Hodža skutočne potrebuje zotavenie.*“ *Slovenský východ*. Roč. 11, č. 46, 23. februára 1929. Ku zmene v ministerstve školstva.

⁶⁹ ZUBEREC, V. *Milan Hodža...*, s. 183.

⁷⁰ ZUBEREC, V. *Milan Hodža...*, s. 183.

⁷¹ ZUBEREC, V. *Milan Hodža...*, s. 185.

⁷² HODŽA, Milan. Slovenská mládež a československá jednota. Poznámky o trenčiansko-teplickom zjazde slovenskej mládeže. In HODŽA, Milan. *Články, reči, štúdie. Sväzok VII. Slovensko a republika*. Bratislava : Linografia, 1934, s. 238.

⁷³ *Slovenský východ*. Roč. 16, č. 258, 13. novembra 1934. Minister dr. Hodža o regionalizme.

⁷⁴ KOLLÁR, Karol. *Milan Hodža. Moderný teoretik Pragmatický politik*. Bratislava : INFOPRESS, 1994, s. 53.

bojovať proti uhorským úradom i za cenu väznenia.⁷⁵ Na formovanie kritického postoja A. Hlinku voči politickému vývoju v ČSR malo dopad viacero faktorov – centralistická politika Prahy, odpor voči udeleniu takmer neobmedzených právomocí na Slovensku Šrobárovi a snahy o obmedzenie vplyvu cirkví na slovenské školstvo, budované po začlenení Slovenska do ČSR. Radikálne odmietal aj koncept jednotného „československého“ národa. Hlinka sa však nikdy nevyslovil proti Československej republike, ako spoločnému štátu Čechov a Slovákov. Už v januári 1919, počas prvej rozpravy v poslaneckej snemovni prehlásil, že kritika politických strán a osôb neznamená kritiku republiky ako takej.⁷⁶ Až do svojej smrti v auguste 1938 nebojoval za samostatný slovenský štát, ale za autonómne postavenie Slovenska v rámci ČSR.⁷⁷ Zlomovým bodom v politickom vývoji A. Hlinku bolo jeho oboznámenie sa s Pittsburskou dohodou začiatkom roka 1919. Požiadavka vlastnej administratívy, snemu a súdov sa stala jeho politickým krédom a základom programu Slovenskej ľudovej strany⁷⁸ počas existencie republiky. S odvolaním na Pittsburskú dohodu, v poslaneckej snemovni 9. novembra prehlásil: „*My Slováci máme právo na autonómiu...My Slováci sme národ a máme právo na našu existenciu, ktorú nám Pittsburská dohoda zabezpečuje a ktorú budeme neustále brániť a hájiť.*“⁷⁹

Tým, čím sa stal pre slovenských katolíkov Hlinka, bol pre evanjelickú časť slovenskej spoločnosti básnik, publicista a autonomistický politik Martin Rázus. Rovnako ako A. Hlinka, odmietol konštrukt jednotného „československého“ národa a na stránkach oficiálneho periodika Slovenskej národnej strany (SNS), *Národných novín*, i počas verejných vystúpení, kritizoval centralizmus. Podľa M. Rázusa čechoslovakizmus dosiahol pravý opak svojich cieľov v politike, ale predovšetkým v postojoch slovenskej mládeže.⁸⁰ Okrem obmedzenej

⁷⁵ Historik Ľubomír Lipták charakterizoval význam A. Hlinku v slovenskej politike ako výsledok neochvejného postoja voči uhorským úradom, bez ohľadu na následky pre jeho osobu: „*Skoro trojročné väzenie, neoblomný postoj pred svetským súdom i cirkevnou vrchnosťou, jasné formulovanie názorov i postojov stali sa dôležitým základom Hlinkovho postavenia v slovenskej politike.*“ LIPTÁK, Ľubomír. Andrej Hlinka. In KOVÁČ, Dušan (ed.). *Muži Deklarácie*. Martin : Osveta, 1991, s. 66.

⁷⁶ LIPTÁK, Ľ. *Andrej Hlinka...*, s. 70.

⁷⁷ Počas verejného zhromaždenia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v Bratislave 29. novembra 1929 Hlinka, s odvolaním na výsledky volieb do Národného zhromaždenia 15. novembra prehlásil: „*Tento súd bol vyneseny slovenským národom, ktorý 525 000 hlasmi schvaľoval program slovenskej ľudovej strany.*“ SNA, f. Policajné riaditeľstvo (PR), š. 226, č. 226/588. Pri príležitosti stretnutia opozičných politických strán v Prahe 21. novembra 1934 odmietol obvinenia s rozvratníctva – „*...ľudáci našu drahú republiku rozbiť nechcú, ani ju nikomu rozbiť nedajú.*“ Dodal však, že „*Slovenská autonómia značí posilnenie republiky. Chceme aby v Čechách rozhodovali Česi, na Slovensku Slováci.*“ *Slovenský východ*. Roč. 16, č. 266, 22. novembra 1934. Poslanec Andrej Hlinka: Republiku nerozbijeme ani ju nikomu rozbiť nedáme!“

⁷⁸ Po roku 1925 premenovanej na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu.

⁷⁹ MAGDOLENOVÁ, Anna. Memorandá a manifesty ľudákov v medzivojnovom období. In LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena (eds.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 152.

⁸⁰ „*Po „československých“ školách (na Slovensku totiž, lebo za Moravou sú len české!) badať vzrast opozičného ducha medzi študentstvom, ktoré prehnany čechoslovakizmus ženie a vychováva k slovakizmu. A čo vysokoškolskáci?...Cítia, že ten slovakizmus nie je sentimentalita, ani romantizmus, to je ich chlieb, ich budúcnosť...Pokiaľ čechoslovakizmus je sen a to i v najlepšom páde sen d'alekej budúcnosti, podklad slovakizmu*

možnosti slovenských pedagógov nájsť uplatnenie,⁸¹ pranieroval tiež neochotu českých učiteľov naučiť sa slovenský jazyk.⁸² Pre Rázusa nevyhnutnou podmienkou zlepšenia pomerov v slovenskom školstve bola autonómia.⁸³ V otázke vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov by mala byť podľa Rázusa uplatnená zásada, že „Český národ a slovenský národ, ako bratské slovanské dva kmene tvoria navonok jednotný celok. Pre vnútorný pomer k sebe však podržujú si oba svoj národných charakter ako základ všetkých svojich životných práv.“⁸⁴

Politický vývoj na Slovensku smeroval postupne k oslabovaniu čechoslovakizmu ako platformy štátnej ideológie ČSR. Odpor voči centralizmu našiel vyjadrenie v požiadavke väčšej nezávislosti Slovenska v politickej, hospodárskej, náboženskej a kultúrnej rovine, v oblasti vzdelávania, uplatnení mladej generácie v školách a štátnych inštitúciách. Vo vnímaní štátnych úradov nebezpečným zjavom bolo najmä radikalizovanie časti slovenskej mládeže.⁸⁵ Autonomistické hnutie bolo spájané aj s revizionistickou politikou Budapešti. Podľa informácií Policajného riaditeľstva v Bratislave, „maďarská vláda so svojimi agentmi usiluje o rozduchanie autonomistického hnutia na Slovensku, aby tým oslabilu stabilitu československého režimu a vyvolávala stále väčšiu nespokojnosť súc presvedčená, že revízne

je skutočnosť a potreba dneška.“ *Národné noviny*. Roč. 55, č. 11, 10. februára 1924. Martin Rázus. Boj o mládež.

⁸¹ „Na vedúce miesta v slovenskom školstve a v školskej administratíve nestavajú sa v prvom rade Slováci. Profesorov niet dostatok, jednako i z tých niekoľko aprobovaných kandidátov profesúry, Slovákov, sú niektorí bez miesta alebo učia na školách nižších a nie sú primerane svojej kvalifikácii honorovaní.“ *Národné noviny*. Roč. 55, č. 9, 21. januára 1924. Martin Rázus. Sú naše školy slovenské a či aké?

⁸² „Značná čiastka profesorov nenaučila sa slovensky. Sú prípady, že profesori, účinkujúci na Slovensku skoro od prevratu, nevyučujú po slovensky, hoci to ministerstvo už viackrát nariadilo. Na učiteľských ústavoch vyučujú profesori s kvalifikáciou iba pre školy meštianske, kým kandidáti profesúry, Slováci, sú bez miesta, alebo vyučujú na meštiankach.“ *Národné noviny*. Roč. 62, č. 9, 21. januára 1924. Martin Rázus. Sú naše školy slovenské a či aké?

⁸³ „Popri centralistickej hospodárskej politike a prechmatoch v osobných veciach – najviac otrávil slovenské pomery otázka školská. Prečo? Pre jej naprostú svojráznosť a pre zanovitosť štátnej školskej správy...Ako pri iných potrebách, tak najmä pri školstve vidieť jasne, že my máme svoje otázky, ktorým Praha nemôže rozumieť...Preto my chceme školskú otázku priliehavo riešiť a ovládať sami. To musí viesť k autonómii, čo je vlastne vláda slovenských vecí v rukách Slovákov...My máme hľadiť svoje autonomistické právo uplatniť predovšetkým pri školstve ...Ale nech konečne pochopia smerodajné kruhy cirkevné i svetské, že na neprilievajú školskú politiku je možná len rózna odpoveď: žiadame autonómiu v školskej otázke na Slovensku!“ *Národné noviny*. Roč. 55, č. 24, 27. marca 1924.

⁸⁴ RÁZUS, Martin. Ako prísť k československej dohode? In CHMEL, Rudolf (ed.). *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1997, s. 173.

⁸⁵ Policajné riaditeľstvo v Bratislave uviedlo, že „O príslušníkoch československého tábora nie je treba než poznamenať, že stoja vesmes na pôde štátu... Problémom stalo sa jedine hnutie mladých slovenských autonomistov, čítajúc v to i skupiny mladých slovenských intelektuálov programov ešte radikálnejších protizákonných...Pripomína sa, že tento tábor mimoriadnymi opatreniami proti tlači a verejným zhromaždeniam ľudovej strany Hlinkovej zatiaľ v tunajšom obvode len stíchol. Tunajší úrad je ale informovaný, že predstavitelia tejto mladej generácie, pokiaľ sú zmysľľania protištátneho a nálady už takmer revolučnej, v privátnych rozhovoroch naznačujú – pre prípad, že by postup vlády proti nim ďalej takto trval, resp. že by opatrenia boli ešte zostrovane – že prejdú do ilegality.“ SNA, f. Policajné riaditeľstvo (PR) – NB, š. 752, spis bez čísla. Situácia na Slovensku – hlásenie.

hnutie v Maďarsku a autonomistické hnutie na Slovensku sledujú v praxi jeden a ten istý spoločný cieľ, to jest odpúťanie Slovenska a Podkarpatskej Rusi od Československej republiky.“⁸⁶

Primárnym kritikom centralistickej politiky bola Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorá reprezentovala politické postoje značnej časti slovenského obyvateľstva.⁸⁷ Už pár mesiacov po vzniku republiky periodiká a exponenti Slovenskej ľudovej strany polemizovali o potrebe autonómie Slovenska, avšak v bližšie nedefinovanom časovom horizonte.⁸⁸ *Národné noviny* považovali autonómiu ako nutnosť, ktorá bude realizovaná, keď k tomu bude vhodná doba: „*Pusté zapieranie a odmietanie akejkoľvek autonómie dnes už nepomáha. Bez toho, že by sme na široko uvažovali ako a kde a prečo skrsla, musíme na krátko konštatovať, že pochop autonómie pustil už hlboké korene na Slovensku a preto musí s ním rátať každá politická mienka.*“⁸⁹ *Národné noviny* však varovali, že „*Kým si nevychováme potrebný počet inteligencie a kým národný cit neprenikne široké vrstvy nášho ľudu – do tých čias úplná autonómia bola by pre nás len záhubou.*“⁹⁰

HSĽS sa počas trvania ČSR opakovane snažila presadiť návrh zákona o autonómii Slovenska. Ani jeden z podnetov nezískal ale podporu vládnej väčšiny. Napriek kritike požiadavky autonómie predstaviteľmi vládnych strán,⁹¹ volanie po autonómii neustrácalo na

⁸⁶ SNA, f. PR – NB, š. 752, bez čísla. Predmet: Autonómne hnutie na Slovensku.

⁸⁷ R. W. Seton – Watson pripisoval zrod autonomizmu necitlivým zásahom predstaviteľov centrálnej vlády: „*Od 1920 sa postupne šířila nespokojnosť na Slovensku, prepíaty centralizmus Prahy a horlivosť mnohých jeho miestnych exponentov vyvolali silný a útočný autonomistický pohyb. Tento pohyb sa sústredil v Slovenskej ľudovej strane pod vodcovstvom kňaza Andreja Hlinku, ktorý od roku 1906 bol azda najvypuklejšou a najrázovitejšou postavou v nerovnom boji slovenského národa proti maďarizácii.*“ SETON – WATSON, R. W. *Slovensko...*, s. 37.

⁸⁸ „*Zmínky o autonómii se v novinách vydávaných SĽS a v projevech jejich představitelů objevují již od počátku 1919... SĽS ostatně v této době ještě autonomií konkrétně nežádala, jen si ji vindikovala na pozdější dobu a autonomismus ani neměl nějaké masové zázemí, protože radikalizované masy v této době plně podporují sociální demokracii.*“ RYCHLÍK, Ján. *Češi a Slováci ve 20. století. Československé vztahy 1914 – 1945*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 99.

⁸⁹ *Národné noviny*. Roč. 50, č. 221, 26. septembra 1919. Autonómia.

⁹⁰ *Národné noviny*. Roč. 50, č. 221, 26. septembra 1919. Autonómia.

⁹¹ Anton Štefánek, ktorý viedol referát školstva na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska v rokoch 1919 – 1922, kritizoval politiku ľudovej strany zameranú na dosiahnutie autonómie ako neetickú a nevedeckú, poškodzujúcu záujmy Slovenska: „*Nechcem polemizovať s neserióznymi výrokmí našich protičeských politikov, ale povedať môžem len toľko, že nikto nepoškodil slovenské záujmy v poslednej dobe viac ako istá politická strana, ktorá nevážnym, vedecky i eticky nemožnými dôvodmi a spôsobom bojuje za autonómiu. Práve tá nevážnosť, ten dedinský naivný žväst, nepodložený politicky a štátovedecky serióznymi dôkazmi a myšlienkami, odhalil naše slabiny a urobil z našej opozície nedospelého a zle vychovaného kverulanta.*“ ŠTEFÁNEK, A. *Československo a autonómia*, s. 61. Národohospodár Imrich Karvaš varoval pred nedostatočným zväžením autonomistov aký dopad by mala separácia na slovenské hospodárstvo: „*Mladá generácia týchto politických smerov v Trenčianskych Tepliciach jasne vyhlásila, že sú pre úpravu federálnu a predstavujú si spolužitie Čechov a Slovákov v štáte dualistickom. Toto stanovisko svoje podopierajú dôvodmi prevažne citovými, odvolávajú sa na národnú samobytnosť. Je charakteristické, že dodnes...nikto neuvažoval konkrétne o hospodárskych dôsledkoch dualistickej úpravy nášho štátu.*“ KARVAŠ, Imrich. Na čo autonomisti nemyslia. In CHMEL, Rudolf (ed.). *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1997, s. 154.

popularite a začiatkom 30. rokov sa boj za jej dosiahnutie stal základňou spolupráce HSĽS a Slovenskej národnej strany. Konkrétnym prejavom spolupráce v politickej rovine bolo utvorenie Autonomistického bloku – aliancie HSĽS a SNS, v ktorej mali uvedené strany rozhodujúci vplyv. Programové priority HSĽS a SNS boli formulované počas zjazdu konaného v dňoch 28. – 29. decembra 1933. Delegáti oboch politických subjektov prijali rezolúciu, v ktorej deklarovali: „*Osobitnosť slovenského národa, ktorej sa ani za cenu republiky nezriekame, vyžaduje si uznanie suverénnych práv a tým zodpovednej formy politického života. Za takúto jedínú formu považujú Slováci autonómiu Slovenska.*“⁹² Účastníci zjazdu žiadali aj zriadenie slovenského snemu a uchovanie cirkevných škôl.⁹³ Po voľbách roku 1925 však Autonomistický blok stroskotal v dôsledku roztržky medzi oboma stranami v otázke rozdelenia mandátov do poslaneckej snemovne.⁹⁴ Podľa historika Petra Zelenáka bolo spojenectvo HSĽS a SNS viac reakciou na politický vývoj na Slovensku, než symbolické zmierenie katolíkov s evanjelikmi: „*V celej konštrukcii Autonomistického bloku rezonoval konfesijný prvok. Zdá sa však, že dôraz položený na akési evanjelicko-katolícke vyrovnanie bol skôr výrazom reziduí 19. storočia...V prudko sa meniacej realite náboženská otázka síce nestrácala na dôležitosť, ale nepredstavovala rozhodujúci problém spoločnosti. Preto ani koncepcia takého bloku nemohla byť taká úspešná ako si to predstavovali Rázus a Hlinka...otázka uznania slovenského národa a vyvodenie štátoprávných dôsledkov sa začalo postupne vnímať v spoločnosti bez ohľadu na politickú a ideovú príslušnosť ako základný problém, bez vyriešenia ktorého je nemysliteľné ďalšie prehlbovanie modernizácie spoločnosti ako celku.*“⁹⁵

Požiadavka implementácie autonómie do legislatívy Československej republiky bola, okrem iného, zdôvodňovaná Pittsburskou dohodou – dokumentom, ktorý podpísali českí a slovenskí politici v exile spolu s predstaviteľmi amerických krajanských organizácií. Relevantnosť Pittsburskej dohody v hodnotení autonomistov potvrdzovala aj skutočnosť, že jedným zo signatárov bol prezident ČSR Tomáš Garrigue Masaryk. Zapracovanie Pittsburskej dohody do československej ústavy sa stalo konštantou politického programu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Jej predstavitelia deklarovali uvedenú požiadavku na verejných zhromaždeniach HSĽS, žiadala ju ľudácka tlač a poslanci strany predkladali návrhy na autonómiu v poslaneckej snemovni.

V roku 1938 ľudová strana pripravovala oslavy 20. výročia podpisu dohody. S cieľom dať oslavám vskutku symbolický význam, vedenie HSĽS pozvalo predstaviteľov Slovenskej ligy v Spojených štátoch na Slovensko. Vedenie strany so zadostučinením vzalo na vedomie,

⁹² *Slovenská Pravda*. Roč. 14, č. 2, 8. januára 1933. Žiadosti slovenského národa. (Jedno z periodík Hlinkovej slovenskej strany na Slovensku.)

⁹³ *Slovenská Pravda*. Roč. 14, č. 2, 8. januára 1933. Žiadosti slovenského národa.

⁹⁴ FREMAL, Karol. Autonomistický blok a výsledky parlamentných volieb na Slovensku v roku 1935. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Martin Rázus politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava : VEDA, 2008, s. 149-148.

⁹⁵ ZELENÁK, Peter. Formovanie Autonomistického bloku v slovenskej politike. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Martin Rázus politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava : VEDA, 2008, s. 148-149.

že delegácia Slovenskej ligy príde na Slovensko.⁹⁶ Súčasťou osláv, stanovených na 4. a 5. júna 1938, mal byť aj zjazd HSLŠ a verejná manifestácia v Bratislave. Príchod delegátov Slovenskej ligy dal oslavám medzinárodný rozmer a bol exponentmi ľudovej strany prezentovaný ako historický predel v zápase o uzákonenie Pittsburskej dohody.⁹⁷

Sociálni demokrati, ktorí na Slovensku patrili k najrozhodnejším odporcom autonómie a v tomto kontexte aj významu Pittsburskej dohody,⁹⁸ protestovali proti politike HSLŠ, ktorá prezentovala delegáciu Slovenskej ligy ako spojenca a bojovníka za autonómiu Slovenska.⁹⁹

Prekvapujúcim bolo rozhodnutie vlády vyslať uvítaciu delegáciu do poľského prístavu Gdynia. Slováč deklaroval rozhodnutie ako dôkaz významu Pittsburskej dohody a oprávnenosť HSLŠ žiadať „vtelenie Pittsburskej dohody do ústavy“.¹⁰⁰ V súvislosti s ohlásenou návštevou predstaviteľov Slovenskej ligy sa k Pittsburskej dohode vyjadril M. Hodža. Predseda vlády súhlasil s názorom, že „zápis napísaný o schôdzi zástupcov amerických Slováčkov a Čechov za prítomnosti prof. Masaryka v máji 1918 v Pittsburghu má záväznosť mravnú...Táto situácia však neznamená požiadavku štátne politického dualizmu a zvláštnej legislatívy slovenskej.“¹⁰¹

Prekvapujúcim bolo rozhodnutie delegátov Slovenskej ligy uprednostniť návštevu Andreja Hlinku v Ružomberku pred stretnutím s členmi vlády v Prahe. Rozhovory s E.

⁹⁶ „Rozhodnuté bolo, že vodca delegácie má vziať na Slovensko originál Pittsburskej Dohody, ale nevydať ho nikomu a priniesť ho zase nazad. Do úradnej delegácie Slovenskej Ligy kongresom zvolení boli nasledovní: Dr. Peter Hletko, predseda Slov. ligy a vodca delegácie; Jozef Hušek, podpisovateľ Pittsburskej Dohody; Andrej Rolík; Andrej Novák, pokladník L.K.S. Jednoty; Jozef Pruša, tajomník Slov. kat. Sokola a Michal Sinčák, predseda výboru výpravy Slovenskej Ligy. Za Slovensku Ligu na Slovensku bude mať právo hovoriť dr. Hletko.“ Slováč. Roč. 20, č. 114, 17. mája 1938. Uzákonenie Pittsburskej dohody.

⁹⁷ Slováč. Roč. 20, č. 112, 15. mája 1938. Originál Pittsburskej dohody v Bratislave.

⁹⁸ Dérer odmietol právnu záväznosť Pittsburskej dohody s odôvodnením, že T. G. Masaryk nefiguroval ako zmluvná strana, ale len ako prítomný predstaviteľ Československej národnej rady. V otázke zriadenia snemu, súdництва a školstva v prejave prednesenom na 223. schôdzi poslaneckej snemovne 6. novembra 1923 prehlásil, že „My, robotnícka strana, ktorí sme sa Pittsburskej dohody nezúčastnili, môžeme o tejto veci voľnejšie hovoriť...konštatovať chcem to, čo v politickom programe, ktorý označovaný je ako Pittsburská dohoda, obsažené je, vo valnej miere na Slovensku je už prevedené.“ Poslanecká snemovňa N. S. R. Č. 1923 I. volební období 8. zasedání. Masaryk vysvetlil svoj názor na Pittsburskú dohodu v liste ministerskému predsedovi Vlastimilovi Tusarovi, datovanom 5. februára 1920: „Program pittsburský je jeden z četných předrevolučných programů zahraničních. Má svou cenu historickou...Ve smlouvě se na konci říká, že podrobná ustanovení o zřízení česko-slovenského státu ponechávají se osvobozeným Čechům a Slováčům a jejich právoplatným představitelům; to bylo řečeno proto, že Čechové a Slováci na Pittsburské schůzi dobře věděli, že zejména občané ameříčtí nemají práva rozhodovat o definitivním zřízení česko-slovenského státu.“ Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, f. Presidium ministerské rady (PMR), š. 230. Věc: Slováci ameříčtí.

⁹⁹ „...oficiální zástupcovia Slovenskej ligy, na čele so svojim predsedom MUDr. Hletkom, nechcú sa stať žiadnym nástrojom pre politickú agitáciu ktorejkoľvek strany a ešte menej, ako to aj v svojom úradnom podaní prejavili, sa chcú stať nástrojom politických štvanic, ktoré ľudáci s Pittsburskou dohodou zahájili.“ Robotnícke noviny. Roč. 35, č. 111, 15. mája 1938. Planá agitácia ľudákov s originálom Pittsburskej dohody.

¹⁰⁰ Slováč. Roč. 20, č. 114, 17. mája 1938. Kto pôjde vítať amerických Slováčkov do Gdynie?

¹⁰¹ A-Zet. Roč. 38, č. 122, 21. mája 1938. Pittsburská dohoda. (A-Zet, denník Československej národnosocialistickej strany, publikoval články v českom aj slovenskom jazyku.)

Benešom, M. Hodžom a ministrom zahraničných vecí Kamilom Kroftom v Prahe, kde pricestovala delegácia 30. mája, až po stretnutí delegátov Slovenskej ligy s Hlinkom, boli zdvorilé, avšak bez prísľubu autonómie zo strany vládných predstaviteľov. V interview pre *Slovák* predseda delegácie informoval, „že ani prezident dr. Beneš, ani predseda vlády dr. Milan Hodža nejavia náchylnosť uznať Pittsburskú dohodu...“¹⁰²

Oslavám Pittsburskej dohody predchádzal zjazd HSĽS 4. júna, na ktorý sa zišli do Bratislavy delegáti strany z celého Slovenska. Na zjazde prehovoril aj čelný predstaviteľ delegácie Slovenskej ligy Peter Hletko. V prejave dal jednoznačne najavo, že jeho sympatie sú na strane HSĽS. Netajil prekvapenie, že delegáciu Slovenskej ligy vítali politici, ktorí v minulosti popierali význam Pittsburskej dohody: „*Pittsburskú dohodu priniesli sme najprv na Slovensko a len, keď sme ju zložili do rúk Andreja Hlinku, v dorozumení s vami, išli sme dobývať Prahu. Oslavovali nás tam, skvele. My sme to prijali, ale sme sa pomýliť nedali! Najviac nás prekvapilo, že nás vítali a oslavovali páni, ktorí pre nás doteraz dobrého slova nemali, ktorí pracovali proti Pittsburskej dohode a ktorí sa slovenskému ľudu odrodili.*“¹⁰³

5. júna sa na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave zišiel zástup stúpenčov Hlinkovej strany. V prejavoch vedúcich osobností HSĽS dominovali ovácie Hlinku, americkej delegácie a nacionalistická rétorika.¹⁰⁴ Vrcholným bodom manifestácie bolo vystúpenie P. Hletka, ktorý so slovami: „*Sľúbili sme vám priniesť originál Pittsburskej dohody. Tu ho máte.*“ ukázal zhromaždenému davu legendárny dokument.¹⁰⁵

Otvorenú podporu P. Hletka ľudovej strane a jej zápasu za autonómiu Slovenska pranierovala vládna tlač.¹⁰⁶ Vládne periodiká bagatelizovali dopad návštevy americkej Slovenskej ligy na politickú situáciu na Slovensku. Podľa jedného z periodík agrárnej strany, *Slovenského denníka*, misia Slovenskej ligy zlyhala, z čoho redakcia vinila predovšetkým

¹⁰² *Slovák*. Roč. 20, č. 117, 2. júna 1938. U prezidenta a u predsedu vlády.

¹⁰³ *Slovák*. Roč. 20, č. 120, 5. júna 1938. Uzákoniť Pittsburskú dohodu za prítomnosti amerických Slovákov!

¹⁰⁴ *Slovák*. Roč. 20, č. 123, 8. júna 1938. Na Hviezdoslavovom námestí.

¹⁰⁵ *Slovák týždenník*. Roč. 19, č. 24, 12. júna 1938. Rozvinutie Pittsburskej dohody.

¹⁰⁶ *Slovenská vlasť* obvinila Hletka zo zlyhania prispieť ku zmierneniu rozkolu v slovenskej spoločnosti: „*Dnes môžeme konštatovať len to, že vodca delegácie, pán dr. Hletko, ani len zďaleka neplní to poslanie, ktoré mu bolo americkými Slovákami zverené, a ktoré sme od neho i my všetci očakávali...Dal sa úplne do agitačných služieb ľudovej strany. Nadíža vedome slovami i skutkami politickej strane, ktorá, podľa volebných výsledkov, reprezentuje iba tretinu Slovákov. Toto je to 'zjednocovanie'?*“ *Slovenská vlasť*. Roč. 20, č. 16, 24. júna 1938. Takto chcete zjednocovať? *Slovenský deník* vyjadril sklamanie, že P. Hletko „*zabudol na najprimitívnejšie požiadavky úcty a vážnosti k československej slobode a keď šiel vziať poklonu americkej Slovače, namiesto prezidentovi republiky a predsedovi čs. vlády, poslancovi Andrejovi Hlinkovi v Ružomberku.*“ *Slovenský deník*. Roč. 21, č. 150, 1. júla 1938. Quo vadis dr. Hletko? *Robotnícke noviny* žiadali, aby sa delegácia Slovenskej ligy nemiešala do vnútorných záležitostí Slovenska a nezvyšovala politické napätie na Slovensku: „*My máme len skromnú prosbu na nich. Osvedčujú sa, ostanú tam v Amerike a nechcú prísť, presťahovať sa do republiky, nuž my, ktorí v Republike sme a chceme zostať, prosíme ich, aby poburovaním nezostrovali ešte aj oni protivu, ktoré sú dnes na Slovensku. Nech nechcú diktovať nám, ako si máme ustlať tam, kde my budeme musieť ležať a nie oni.*“ *Robotnícke noviny*. Roč. 35, č. 166, 26. júna 1938. Nadužívanie pohostinstva.

HSLŠ.¹⁰⁷ O možnosti Slovenskej ligy zmeniť pomery na Slovensku sa vyjadril skepticky aj P. Hletko keď priznal neúspech americkej delegácie: „*S originálom Pittsburskej dohody chceli sme priniesť zmierenie. Podávali sme vašu ruku i našu ruku Prahe, ale v odpoveď dostali sme síce veľké reči, veľké oslavy, bankety, za čo všetko sme vďační, ale nedostali sme rovného, mužného, v dnešnej situácii jedine statočného slova, ktoré by mohlo mnoho napraviť v republike a ktoré by do jedného frontu spojilo národ slovenský, národ český k obrane vašej republiky. To slovo malo byť skutok. Malo byť okamžité uzákonenie Pittsburskej dohody. Neurobili to a nechcú to urobiť.*“¹⁰⁸

Do politického vývoja na Slovensku zasiahla významnou mierou smrť charismatického vodcu HSLŠ Andreja Hlinku, ktorý podľahol vlekkej chorobe 16. augusta 1938. Hlinkova smrť podnietila úvahy, aký dopad bude mať na HSLŠ ako aj na dianie na celom Slovensku. Predpoklady, že skon A. Hlinku, ktorý bol garantom jednoty ľudovej strany vyústí do krízy a prípadne rozštiepenia, sa nepotvrdili. I keď v strane existovali názorové rozdiely medzi radikálnym a umierneným krídlom, neprerástli do otvoreného konfliktu a jednota HSLŠ bola potvrdená počas mimoriadneho zjazdu zvolaného 17. augusta 1938 do Ružomberka. Zároveň bolo rozhodnuté nemeniť nič na politickom programe obsiahnutom v návrhu na vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenska, ktorý vypracovali Ferdinand Ďurčanský, Aladár Kočiš a Martin Sokol.¹⁰⁹

¹⁰⁷ *Slovenský denník* vyjadril presvedčenie, že delegácia Slovenskej ligy nespĺnila očakávania slovenskej verejnosti a bola to predovšetkým vina HSLŠ: „*Dnes môžeme povedať, že delegácia nespĺnila svoje poslanie... Zo všetkého toho, čo sa odohralo v súvislosti s americkou delegáciou, Pittsburskou dohodou a ľudovou stranou, možno čerpať poučenie, že nie je radno hnať veci do krajností. Ľudová strana to robila, uškodila tým americkej delegácii, národu a štátu.*“ *Slovenský denník*. Roč. 21, č. 154, 5. júla 1938. Americká delegácia odchádza. Dvojtyždenník *Politika* hodnotil pôsobenie delegácie Slovenskej ligy na Slovensku ako bezvýznamnú udalosť: „*...môžeme vari celkom odôvodnene povedať, že zmysel cesty zástupcov americkej Slovenskej ligy na Slovensku prejavil sa prakticky v kortešovaní na prospech len a len Hlinkovej ľudovej strany...Takto, pravda, výsledok jej poslanca je veľmi smutný, jednoducho preto, že v slovenskom živote nezanechá nijakej stopy. Bola to epizóda, ktorá sa nám len sľubovala ako udalosť.*“ *Politika*. Roč. 8, č. 12, 1. júla 1938. Stroskotaná misia.

¹⁰⁸ *Slovák*. Roč. 20, č. 179, 9. augusta 1938. Zostrite boj!

¹⁰⁹ „*Na schôdzi narýchlo zvolanej Tisom na 17. augusta do Ružomberka nestanovilo predsedníctvo strany iba podrobnosti týkajúce sa Hlinkovho pohrebu, ale schválilo aj dohodu o spôsobe spolužitia, ktorá mala zabezpečiť súdržnosť oboch existujúcich krídel strany a predísť kríze vo vedení. Rozhodnutie o predložení žiadosti Hlinku, Sidora, Sokola, Tisu a ich druhov o zmenu ústavy a jej 80-stránkového zdôvodnenia na prerokovanie do parlamentu 19. augusta zaviazalo stranu zotrvať pri doterajšej politickej línii.*“ HOENSCH Jörg, K. *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova Slovenska ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938 – 1939*. Bratislava : VEDA, 2001, s. 53. Tiež BYSTRICKÝ, Valerián. *Národnostný štatút a štátotvorné programy na Slovensku*. In *Historický časopis*. Roč. 40, 2001, č. 1, s. 77. Alternatívu k návrhu HSLŠ predložila *Politika*: „*V „Slováku“ zo dňa 5. júna t. r. uverejnený bol „Návrh na vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenska“ uznesený predstaviteľmi ľudovej strany...Zvláštna slovenská vláda by znamenala zavedenie dvojitej kolaj. Výsledok by boli večné kompetenčné spory, večné trenice a znemožnenie riadneho fungovania administratívy. I tu máme naporúdzí východisko a oveľa jednoduchšie a samozrejme tiež lacnejšie. Žiadame, aby kompetencia krajinského prezidenta a krajinského úradu bola rozšírená až po hranice, ktoré dovoľuje naša ústava...*“ *Politika*. Roč. 8, č. 19, 15. júna 1938. Návrh ľudovej strany na autonómiu Slovenska.

Rovnako, ako k zmenám v politickej a spoločenskej sfére, po vzniku Československej republiky došlo na Slovensku aj k prenikavej transformácii školstva. Najvyššou autoritou pre oblasť školstva sa stalo Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO) v Prahe. Na Slovensku, po zriadení Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, bol poverený výstavbou slovenského školstva Anton Štefánek vo funkcii vládneho referenta ministerstva školstva.¹¹⁰ Keďže na Slovensku sa do rozpadu Rakúsko-Uhorska, až na niekoľko výnimiek, vyučovalo po maďarsky, ovládal slovenský jazyk minimálny počet pedagógov.¹¹¹ Ak malo byť vybudované slovenské školstvo, bolo nutné urgentne vyriešiť personálnu otázku. V. Šrobár a A. Štefánek, s podporou Jaroslava Vlčka, profesora Karlovej univerzity v Prahe, požiadali o pomoc českej úrady. Prijatím zákona č. 605/1919 Sb. z. a n. bol utvorený právny podklad pre príchod štátnych zamestnancov, vrátane učiteľov na Slovensko.¹¹²

Je nesporným faktom, že bez pedagógov z Čiech a Moravy by realizácia výstavby školstva na Slovensku zápasila s ťažko prekonateľnými problémami. Vo vystúpení prednesenom v poslaneckej snemovni 18. septembra 1919 V. Šrobár poukázal na neúnosný nedostatok slovenských učiteľov: „*Keď sme začiatkom novembra minulého roka okupovali Slovensko, našli sme tam asi 300 roduverných slovenských učiteľov pre obecné školy a asi 20 stredoškolských profesorov slovenských... Vyše 4 000 škôl ľudových a všetky stredné a vysoké školy boli v rukách Maďarov, Maďarónov alebo Poloslovákov.*“¹¹³ V reakcii na kritiku českých pedagógov priznal, „*že sa niektorí učitelia a profesori českí dopustili prehmatov voči osobám a azda aj proti ľudu a verejnej mravnosti netakných a hrubých priestupkov.*“¹¹⁴ Uistil však, že „*...referent Štefánek spolu s ministrom Habrmanom v každom prípade zakročili a s drakonickou prísnosťou odstránili dotyčné osoby.*“¹¹⁵

Prílev štátnych zamestnancov a predovšetkým pedagógov na Slovensko nebol akceptovaný slovenským obyvateľstvom jednoznačne pozitívne. Nevôľu vzbudzovalo obsadzovanie miest v štátnej správe a školstve, ktoré sa stali kolbištom zištných záujmov politických strán.¹¹⁶ Už od začiatku roka 1919, najmä z náboženských dôvodov, bol proti príchodu Čechov na Slovensko A. Hlinka.¹¹⁷ Časť českých učiteľov vnímala svoje pôsobenie

¹¹⁰ VRÁBEL, Ferdinand. Ivan Dérer a niektoré problémy v školstve I. ČSR (1918 – 1938). In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Dr. Ivan Dérer politik, právnik a publicista*. Bratislava : VEDA, 2010, s. 405.

¹¹¹ Slovensky v kombinácii s maďarským jazykom sa vyučovalo na niekoľkých cirkevných ľudových školách. Vyučovacím jazykom na vyšších typoch škôl bola výlučne maďarčina. ĎURKOVSKÁ, Mária – HREHOR, Henrich. *Stredné školy na Slovensku v rokoch 1918 – 1948. Dokumenty*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 2014, s. 7.

¹¹² Podľa historičky Ľubice Kázmerovej prišlo na Slovensko približne 1 400 učiteľov z Čiech a Moravy. KÁZMEROVÁ, Ľubica. *Problémy školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1939 očami členov Spolku profesorov Slovákov*. In ROGUĽOVÁ, Jaroslava (ed.). *Od osmičky k osmičke*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 101-102.

¹¹³ SNA, f. OF – A.Š., š. 10, inv. č 651. Sign. Anketa o slovenskom školstve.

¹¹⁴ SNA, f. OF – A.Š., š. 10, inv. č 651. Sign. Anketa o slovenskom školstve.

¹¹⁵ SNA, f. OF – A.Š., š. 10, inv. č 651. Sign. Anketa o slovenskom školstve.

¹¹⁶ „*...na nešťastie niektoré politické strany, aby upevnili svoj vplyv v jednom alebo druhom odbore verejnej správy, dovedli viacerých svojich českých prívržencov na Slovensko a usadili ich do mnohých nižších úradov, ktoré si miestni slovenskí ľudia, podľa svojej mienky právom nárokovali.*“ SETON – WATSON, R. W. *Slovensko...*, s. 34.

¹¹⁷ „*V ľudové straně nabyt vrchu duch Hlinkův, který jediný snad ze slovenských vůdců se od samého počátku díval na příchod Čechů s nelibostí. Byl dalek od toho, aby prosil o českou inteligenci, jejíž pokrokářství*

na Slovensku ako „civilizačnú misiu“ a jej praktické naplnenie videla v boji proti vyučovaniu náboženstva na školách.¹¹⁸ Protináboženské excesy vyvolávali nevraživosť najmä na vidieku, kde hlboko religiózne obyvateľstvo reagovalo negatívne na prítomnosť českých „pokrokárov“. Šrobár, ktorý patril k najradikálnejším odporcom politiky katolíckej cirkvi na Slovensku žiadal českých pedagógov, aby tlmili svoje protináboženské aktivity a nezvyšovali odpor slovenského obyvateľstva voči Čechom.¹¹⁹

Personálna a mzdová politika pražského MŠaNO, ktoré v hodnotení slovenských učiteľov zvýhodňovalo českých kolegov, viedla k rozkolu Ústredného zväzu československých profesorov v roku 1921.¹²⁰ Stavovská organizácia slovenských pedagógov – Spolok profesorov Slovákov (SPS) bol založený koncom roka 1921. I keď sa SPS definoval ako apolitická organizácia, politická afiliácia s HSLS bola evidentná.¹²¹ Ideovou platformou SPS bol rozvoj stredných a odborných škôl v súlade „...s tradičnými hodnotami predkov a pokrokom školstva, vedy, umenia a didaktiky v iných krajinách“.¹²² Nacionalistický charakter SPS ilustruje Memorandum spolku slovenských profesorov, odoslané ministerstvu školstva 17. apríla 1929, v ktorom sú definované národné, kultúrne a stavovské požiadavky spolku. Autori memoranda žiadali, aby sa stredné školy menovali slovenskými, aby sa na Slovensku úradovalo len v slovenskom jazyku, aby „*chrbtovou kosťou a centrom vyučovania literatúry boli len diela slovenských literátov, ako bezprostredné plody slovenského ducha a slovenského zmýšľania a len v druhom rade české.*“¹²³ V memorande je žiadané, aby učebnice cenzurovali len slovenskí profesori, aby bola Univerzita Komenského v Bratislave rozšírená a aby bola zriadená technická vysoká škola v Košiciach. Náboženstvo sa malo povinne vyučovať na všetkých školách na Slovensku. V personálnej oblasti malo byť

nenávidieť...Už na počátku roku 1919, ještě uprostřed prvního československého opojení, se vyjádřil: Na tisíc českých učitelů jde na Slovensko, a co takový český učitel dovede, víme.“ PEROUTKA, F. *Budování...*, s. 772.

¹¹⁸ „Protiklerikalismus, jež někteří čeští horlivci se snažili na Slovensku rychle rozšířit jakožto nezbytný kulturní požadavek, byl zde novinkou a vyvolával odpor nejen u katolíků, nýbrž i evangeliků. Část radikálních českých učitelů považovala za svou povinnost dokonce vyškrtávat slovo bůh, kdekoli se s ním setkala. Takové úpravě podrobilo několik fanatiků i čítanky.“ PEROUTKA, F. *Budování...*, s. 773.

¹¹⁹ „I Šrobár, ačkoli ze všech slovenských politiků byl nejbliže protiklerikalismu, považoval za svou povinnost varovat Čechy v tomto ohledu. Bylo mu známo, že protináboženský boj by rozpoltil zemi, která byla svěřená jeho správě, že by se konsolidace nikdy nedočkal. Veřejnými projevy žádal Čechy, aby nikdy neuráželi slovenského citu náboženského.“ PEROUTKA, F. *Budování...*, s. 774. V nepublikovaných „Spomienkach“ Štefánek však obhajoval postup pri výbere českých učiteľov. „Univ. Prof. Jaroslav Vlček bol v Prahe povolaný k tomu, aby navyberal pre slovenské stredné školy odborne a mravne schopných českých profesorov. Že nemohol vysielat' na Slovensko samých svätuškárov a konzervatívco, je samozrejme.“ SNA, f. OF – A.Š., š. 10, spis bez čísla.

¹²⁰ Podľa Ľ. Kázmerovej dôvodom bol diskriminačný prístup MŠaNO k slovenským stredoškolským profesorom, ktorí „Pracovnú dobu mali zväčša uzavretú na jeden rok a bez nároku na penziu...Učitelia sa kriticky vyjadrovali aj k spôsobu obsadzovania uvoľnených učiteľských miest školskou administratívou, k prisudzovaniu definitívny učiteľom, čakatelom alebo výpomocným učiteľom. Nesúhlas medzi učiteľmi vyvolával aj rozdielny prístup ministerstva k určovaniu miezd a peňazí v štátnom a konfesijnom školstve pre českých a slovenských učiteľov, čo podporovalo aj politickú diferenciaciu.“ KÁZMEROVÁ, Ľ. *Problémy školstva...*, s. 103.

¹²¹ „Pri vzniku a počas celej existencie SPS v rokoch 1921 – 1942 v ňom bola politicky silne zastúpená práve ľudová strana...a jeho členovia sa objavovali počas prvej ČSR na zvoliteľných miestach kandidátky HSLS.“ KÁZMEROVÁ, Ľ. *Problémy školstva...*, s. 103.

¹²² KÁZMEROVÁ, Ľ. *Problémy školstva...*, s. 104.

¹²³ SNA, f. OF – A.Š., š. 12, inventárna jednotka (ďalej inv. j.) 650. Memorandum spolku slovenských profesorov.

zabezpečené, „...aby na slovenských stredných školách boli všetky miesta, i vedúce, zaplnované len kvalifikovanými Slovákmi a kvalifikovanými Čechmi len vtedy, keď nieto slovenského kvalifikovaného uchádzača.“¹²⁴

Školská politika MŠaNO na Slovensku bola pranierovaná aj v nedatovanom memorande SPS vláde a ministerstvu školstva, v ktorom je vyjadrená nespokojnosť s nedostatočným počtom slovenských pedagógov na stredných školách.¹²⁵ Neuspokojivé zastúpenie slovenských profesorov na stredných školách kritizovalo tiež periodikum *Politika*.¹²⁶ A. Štefánek odmietol obvinenia, že dochádzalo k preferovaniu českých profesorov a školských zamestnancov vo veľkom rozsahu, priznal však, „že na niektorých školách si českí riaditelia povolali školníkov z Čiech a Moravy“ a „Nepotické a rodinkárske zasahovanie do školského života som pravda všade zamedziť nemohol. Stranícka a politická protekcia kvitla.“¹²⁷

Fundamentálne zmeny v slovenskom školstve nastali nielen vo vyučovacom jazyku, t. j. v nahradení maďarského jazyka slovenským, prípadne „slovensko-českým“ jazykom, ale z ideologického hľadiska radikálne odlišným výkladom slovenských dejín. Uhorský patriotizmus a prezentácia predvojnového Uhorska, ako bariéry proti aziatskej agresii ohrozujúcej západnú Európu bola nahradená obrazom Rakúsko-Uhorska ako žalára národov. Už tri dni po vzniku ČSR bola ustanovená komisia poverená prípravou učebníc pre Slovensko.¹²⁸ Primárnou úlohou výkladu slovenských dejín bolo vytvoriť obraz česko-slovenskej vzájomnosti ako historického faktu. Všetkým udalostiam, ktoré mohli zrealniť takto prezentovanú minulosť, bol venovaný priestor, zatiaľ čo stáročia trvajúca separácia Čechov a Slovákov bola bagatelizovaná. Zmyslom takto poňatej koncepcie bola unifikácia českých a slovenských dejín.¹²⁹ Väčšina autorov hodnotila význam Veľkomoravskej ríše ako

¹²⁴ SNA, f. OF – A.Š., š. 12, inv. j. 650. Memorandum spolku slovenských profesorov.

¹²⁵ „Mnohí sa utešovali nádejou a právom očakávali, že po prevrate sa pomery rýchle zmenia, lebo za krátky čas budeme mať, i keď nie úplný dostatok, ale primeraný počet svojich profesorov. No v tejto nádeji sme sa sklámali, lebo ani 10-ročný slobodný život v republike nás nepriblížil k tomuto cieľu, ba ešte i dnes je počet profesorov Slovákov na slovenských stredných školách veľmi malý a zvýšil sa od prevratu len v nepatrnej miere. I naďalej ostáva teda našou veľkou starosťou slovenská stredná škola.“ SNA, f. OF – A.Š., š. 12, inv. j. 650.

¹²⁶ „Na každom kroku nás zaráža smutný fakt, v akej nepatrnej miere nachádza sa naše stredné školstvo a jeho správa v slovenských rukách...Ako je totiž známo – i z jeho činnosti – riadi sa minister Dérer v našej maďarskej školskej politike zásadou: maďarské školy patria do maďarských rúk. Uznávame spravodlivosť tejto zásady a očakávame, že bude uplatňovať podobne spravodlivú zásadu i pri výkonoch týkajúcich sa školstva jeho i našej materčiny...Potrebujeme čo najviac slovenských pedagógov na vedúcich miestach, lebo slovenskej mládeži predovšetkým oni môžu a sú povinní dať skutočnú národnú výchovu.“ *Politika*. Roč. 2, č. 6, 1. apríla 1932. Viac slovenských stredoškolských inšpektorov.

¹²⁷ SNA, f. OF – A.Š., k. 10, inv. j. 648.

¹²⁸ Členmi komisie boli Jaroslav Vlček, František Drtina, Karel Kálal, Stanislav Klíma, Jozef Sedláček a Bohumil Vavroušek. JOHNSON, V. Owen. *Slovakia 1918 – 1938 Education and the making of a nation*. New York : Columbia University Press, 1985, s. 91.

¹²⁹ Podľa Andreja Findora „V učebniciach dejepisu predmníchovskej Československej republiky je možné identifikovať tri koncepcie, prostredníctvom ktorých autori konštruovali „jednotné dejiny“ československého národa. Prvou... je špecifická československá symbolická geografia, ktorá prostredníctvom aplikácie princípov geografického determinizmu vymedzovala zemepisný priestor obývaný jednotným štátotvorným československým národom...Druhou koncepciou bola harmonizácia ich národného (kmeňového) vývoja...Treťou, a v učebniciach najpoužívanejšou koncepciou budovania jednotných dejín československého národa, bolo štruktúrne vymedzenie vzťahov „Čechoslovákov“ ako zjednocovacieho procesu v opozícii voči

štátneho útvaru, ktorý umožnil zjednotenie Čechov a Slovákov: „...prevažovali autori, ktorí explicitne písali o Čechoslovákoch, československých Slovanoch, spoločnej kultúre československej a o Veľkej Morave ako o československom štáte.“¹³⁰

Mechanický transfer vyučovania dejín z Čiech na Slovensko bol spôsobený skutočnosťou, že učebnice dejepisu používané na Slovensku boli koncipované podľa vzoru českých. Podľa Elisabeth Bakke, ktorá vypracovala analýzu vybranej vzorky českých a slovenských učebníc dejepisu, existovali určité odlišnosti v interpretácii minulosti. V českých učebniciach termín „český“ nahrádzal termín „československý“, aj keď z obsahu textu vyplývalo, že použitie termínu „československý“ by bolo vhodnejšie. Rovnako v učebniciach pre základné školy „Česká verzia vyznieva celkovo ako *čechocentrická...kým slovenská je vyvázenejšia v zdôrazňovaní českej a slovenskej histórie.*“¹³¹ Zatiaľ čo husitské obdobie bolo v českých učebniciach definované ako jedno z najvýznamnejších v českých dejinách, v slovenských je použitý výraz v „našich“ dejinách. Podobne rozdielna je definícia légii – „české“ verzus „naše“.¹³² Z hľadiska hodnotenia osobností a ich významu bol Ján Hus a jeho boj za reformu katolíckej cirkvi výsostne citlivou témou s výraznými politickými dôsledkami. Zatiaľ čo v českých učebniciach bol prezentovaný ako „*nejväčší muž, jakého kdy země česká zrodila...třináctým apoštolem Kristovým, prvním apoštolem svobody a mučedníkem pro pravdu*“,¹³³ v prevažne katolíckom Slovensku evokovala táto charakteristika negatívnu odozvu, ktorá do určitej miery rezonovala aj v učebniciach. E. Bakke charakterizuje učebnice dejepisu pre stredné školy ako menej nacionalistické, menej zaujaté voči Nemcom ako odvekým nepriateľom českého národa. Obsah je venovaný takmer výlučne českým dejinám, pričom slovenským je venovaná „*len letmá pozornosť*“. E. Bakke v závere uvádza, že všetky české učebnice boli „*čechocentrické*“, pričom „*Slovenské dejiny sa chápali takmer len ako apendix alebo vsuvka a často sa prezentovali ako cudzie. Presvedčivo sa sprostredkovala česká identita: kde bola použitá československá rétorika, často „český“ a „československý“ znamenali to isté. Slováci a ich história sa považovali za rozšírenie českého národa. Ani jedna slovenská učebnica pritom prekvapujúco nebola výslovne „slovenskocentrická“, alebo ponúkajúca silnú slovenskú identitu.*“¹³⁴

V dôsledku kombinácie centralistickej politiky a rastúceho nacionalizmu slovenskej mladej generácie sa školy na Slovensku nestali nástrojom výchovy k čechoslovakizmu, skôr naopak, prispeli k rastu autonomizmu. Tento trend silnel nielen v dôsledku zjavnej

dobyvateľským snahám „tých druhých“ – Maďarov a Nemcov.“ FINDOR, Andrej. Narácia „zlatého veku“ národných dejín. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : VEDA, 2009, s. 330-333.

¹³⁰ FINDOR, A. *Narácia...*, s. 335.

¹³¹ BAKKE, Elisabeth. Čechoslovakizmus v školských učebniciach (1918 – 1938). In *Historický časopis*. Roč. 47, 1999, č. 2, s. 241.

¹³² BAKKE, E. *Čechoslovakizmus...*, s. 242, 243.

¹³³ „Ján Hus a husitstvo sa hodnotili celkovo pozitívne, hoci nie natoľko panegyricky ako v českých učebniciach. Merhout (prípadne Ježo) dokonca informoval o násilných aspektoch husitstva: „Husiti zmocnili sa majetku cirkevného, borili kláštory, často upaľovali i mníchov a spôsobili všeobecný odboj proti pápežovi.“ BAKKE, E. *Čechoslovakizmus...*, s. 239, 245.

¹³⁴ BAKKE, E. *Čechoslovakizmus...*, s. 251.

nereálnosti čechoslovakistickej ideológie, ale aj z existenčných dôvodov – absolventi škôl len s ťažkosťami nachádzali uplatnenie na Slovensku, pretože značná časť miest v štátnej správe bola obsadená českými zamestnancami.¹³⁵ Existenčné otázky zohrávali nesporne úlohu v príklone časti vysokoškolskej mládeže k HSĽS. V pravidelnej situačnej správe Župného úradu v Bratislave (ŽÚ B) venovanej priebehu volieb do Národného zhromaždenia v roku 1925, boli volebné výsledky ľudovej strany údajne dosiahnuté najmä agitáciou katolíckych duchovných a študentov.¹³⁶ V správe Prezídia policajného riaditeľstva v Bratislave, odoslanej 28. apríla 1926, župný úrad sumarizoval dôvody značného počtu sympatizantov HSĽS v radoch slovenských vysokoškolských študentov. Ako primárne príčiny boli uvedené – katolícka viera, nacionalizmus a existenčné obavy.¹³⁷

Jedným z negatívnych dôsledkov hospodárskej krízy, ktorá kulminovala v prvej polovici 30. rokov bol vzostup radikálnych politických postojov, vrátane fašizmu, v prostredí vysokoškolskej mládeže. Extrémizmus radikálnej časti študentskej obce našiel vyjadrenie v demonštráciách v Čechách i na Slovensku.¹³⁸ Symptómom rastúceho nacionalizmu akademickej obce bola požiadavka, aby sa na Komenského univerzite v Bratislave vyučovalo výhradne po slovensky. Počas demonštrácií dochádzalo k osobným stretom medzi

¹³⁵ Národné noviny už v roku 1924 poukázali na hrozivý vývoj nezamestnanosti slovenskej inteligencie: „Študovaná inteligencia v našej republike má zlé výhľady do budúcnosti. V štátnych úradoch je taký prebytok inteligencie, že už najbližší abiturienti idú veľkej nezamestnanosti a biede v ústrety. Následkom prevratu dostali totiž štátne zamestnanie nielen tí Česi, ktorí boli rakúskymi úradníkmi na území terajšej Česko-slov. republiky, ale i tí, ktorí slúžili v ostatných zemiach bývalého Rakúska.“ Národné noviny varovali, že „Podľa terajšieho stavu, keby najmenej za 8 – 10 rokov nepribúdalo zo škôl inteligencie, ešte i vtedy mali by sme úradníctva veľký prebytok. Ale študentstva je ohromný počet, takže o rok-dva príde veľká kríza s nepredvídateľnými následkami.“ Národné noviny. Roč. 55, č. 11, 10. februára 1924. Výstražné číslice.

¹³⁶ „Ľudovej strane boli ako vždy najlepšimi agitátormi v obciach takmer všetci kňazi... Strane ľudovej tiež prospelo, že medzi jej agitátormi boli aj vysokoškolskí študenti bratislavskí; je nápadné, že jediná ľudová strana vedela si nakloniť študentstvo pre svoje ciele a získať z nich dokonca aj niekoľko veľmi dobrých agitátorov.“ SNA, f. PR Bratislava, š. 750, č. 700, prez. 1926.

¹³⁷ „Poměrně nejstálějším živlem mezi ludovými straníky v studentstvu jsou přesvědčení katolíci, kteří v ludové straně spatřují nejspolehlivější ochránkyňi katolictví...Další spolehlivou složkou ludácky orientovaných vysokoškoláků jsou zástanci slovenského nacionalismu. Stojíc na stanovisku samostatného slovenského národa odmítá táto skupina a priori jakoukoliv účast na společné práci s Čechy a staví se tím do služeb ludové strany...Další příčinou úspěchu ludového směru mezi studentstvem jsou těžkosti hospodářského rázu. Slovenské studentstvo, vycházející z největší části z nezámožných středních vrstev, jest do značné míry odkázáno samo na sebe a na pomoc zvenčí. Ludová strana pak vystihnuvší nejlépe z politických stran tuto stánku, podporuje studentstvo hmotně a tím si jej zavazuje a získava do svých řad.“ SNA, f. PR Bratislava, š. 226, č. 226/675.

¹³⁸ Robotnícke noviny, zriedka kritické k pomerom v Čechách, videli v extrémizme pražských študentov neblahý vzor, ktorému podliehali aj slovenskí akademici: „Sfašizovaný študentský Svaz v Prahe už usporiadal celý rad demonštrácií, pri ktorých hlavne demonštroval svoju absolútnu neschopnosť riešiť sociálne študentské problémy, za to však skvelú schopnosť naletieť fašistickej vlasteneckej fronte pražskej...Po študentských demonštráciách pražských obyčajne, snád' z pudu napodobenia, dochádzalo tiež k demonštráciám v Bratislave. Ako vidno z pražského príkladu, nezáleží, za čo sa demonštruje, ale ide len o to demonštrovať...Fašizmus na univerzitách rastie a tu je treba sa opýtať: »Čo robia naši demokratickí profesori, aby paralyzovali toto neinteligentné hnutie?« ...Demokratické študentstvo nepotrebuje svojho »duce«, nemá stádovitého charakteru, ale potrebuje aspoň mravnú oporu vo svojich učiteľoch...Bolo by na čase, aby slovenské študentstvo prestalo napodobovať sprosté výstrely pražských vzorov a nastúpilo cestu vlastnú a múdrejšiu.“ Robotnícke noviny. Roč. 31, č. 114, 20. mája 1934. Študenti, profesori a fašizmus.

študentmi a českými profesormi.¹³⁹ Demonštrácie prerástli v Bratislave do násilností a po zásahu polície boli viacerí študenti zranení.¹⁴⁰ Bolo zrejmé, že ideológia čechoslovakizmu v prostredí slovenskej študentskej obce stratila akúkoľvek príťažlivosť, naopak po dvoch desaťročiach výchovy k česko-slovenskej jednote, prevahu získal slovenský nacionalizmus. Štefánek vysvetľoval kolaps ideológie čechoslovakizmu vo sfére školstva „modernizmom“ českých profesorov, „protičeským jazykovým purizmom“ slovenských akademikov a nacionalizmom stavovských spolkov českých a slovenských pedagógov.¹⁴¹ Podľa Déreera za neúspech snáh o utvorenie jednotného „československého“ národa bola zodpovedná ľudová strana a jej vodca A. Hlinka, avšak hlavnú vinu niesla politika ústupkov vládnej koalície.¹⁴²

Začiatkom roka 1938 sa dominantnou témou politického vývoja v Československu stala hrozba agresie nacistického Nemecka. Od príchodu k moci nemecký diktátor Adolf Hitler otvorene deklaroval svoje rozhodnutie zmeniť povojnové usporiadanie v Európe. V druhej polovici 30. rokov Nemecko krok za krokom porušovalo klauzuly Versaillskej mierovej zmluvy bez toho, aby jej signatári, Francúzsko a Veľká Británia, zasiahli. Hitler, povzbudený nemohúcnosťou európskych mocností, v roku 1938 nastúpil kurz agresie voči Rakúsku a Československu pod zámienkou pripojenia všetkých Nemcov k Tretej ríši. Po okupácii Rakúska nemeckou armádou v marci 1938 sa terčom agresívnej kampane Nemecka stalo Československo, v ktorom žili viac než 3 milióny sudetských Nemcov a na Slovensku takmer 150 000 karpatských Nemcov. Nemecký tlak kulminoval v septembri 1938. Hitler ultimatívne žiadal vydanie sudetských oblastí, v opačnom prípade hrozil útokom na Československo. V snahe predísť vojne za každú cenu, Francúzsko a Veľká Británia, spolu

¹³⁹ *Slovenská pravda*, jedno z periodík HSLS, so zadostúčením informovala o demonštráciách na filozofickej, právnickej a lekárskej fakulte: „*Akademici...chceli donútiť profesorov, aby prednášali po slovensky...Teraz sú prednášky asi na týždeň prerušené. Čo bude potom, ešte sa nevie. Akademici však sú odhodlaní pokračovať v boji dotiaľ, kým si nevyvynúťia rešpektovanie prirodzených práv Slovákov na Slovensku.*“ *Slovenská pravda*. Roč. 2, č. 247, 30. októbra 1937. Páni profesori v úlohe policajtov.

¹⁴⁰ *Slovenská pravda*. Roč. 2, č. 247, 10. novembra 1937. Búrľivá noc Bratislavy.

¹⁴¹ „*Nastal viac-menej kultúrny boj a odpor voči českým profesorom, učiteľom modernizmu, historizmu atď., ktorý sa sublimoval v protičeskej xenofóbii. U filológov sústredil sa tento boj proti češtine a prakticky sa prejavuje dodnes v protičeskom jazykovom purizme a vzájomnom oddelovaní kultúrnych činiteľov a hodnôt slovenských a českých. Slovenskí profesori a učelia sa sústreďovali vo svojich spolkoch a českí zasa vo svojich. Tieto spolky, pôvode určené na obhajobu stavovských záujmov, zmenili sa postupne na ideové bašty slovenského a českého, resp. československého nacionalizmu, na konzervatívne a pokrokové spolky s tendenciou viac-menej politickou alebo politicky nacionalistickou.*“ ŠTEFÁNEK, Anton. *Slovenská vlastiveda III. Základy sociografie Slovenska*. Bratislava, 1944, s. 297.

¹⁴² „*Nitranské události byli prvním znatelnějším a každému viditelným zjevem rozkladu v těle Čs. republiky...Jen československá vláda byla slepá a neviděla, oč běží...A tak na Slovensku, rozervaném separatistickou a iredentistickou agitaci, v nejkardinálnější otázce existence státu největší občanská stana a pod jejším vlivem i ostatní neodvážily se postavit v čelo nekompromisní politické akce pro československou národní jednotu...Kdyby agrární strana nebyla sledovala v otázce čs. národní jednoty váhavou a neurčitou politiku Hodžovu, ale rozhodnou politiku, kterou jsem prosadil ve straně sociálních demokratů a kterou požadovali i Hodžou odstavení Šrobár, Okánik, Slávik a jiní, pak by tyto dvě strany byly opanovaly veřejné mínění Slovenska, zatlačily ludáctví a byly by je očistily od radikálních separatistů a iredentistů...Čeští politikové vůbec, až na malé výjimky, neznajíce slovenské poměry, anebo jen v nedostatečné míře, nechápaly dost dobře nebezpečí, které pro stát bylo v tom, že se separatistickým radikálům ponechávala volnost k rozvratu...Mnozí nebyli dost přesvědčeni o tom, že by ludáctví v dané chvíli mohlo být velkým nebezpečím pro stát a jeho existenci. Viděli v něm nanejvýš jen nebezpečí pro Slovensko...ale české země by tím nebyli dotčeny.*“ DÉREER, Ivan. *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*. Praha, 1946, s. 198, 232, 265.

s fašistickým Talianskom a nacistickým Nemeckom, podpísali 30. septembra 1938 Mníchovskú dohodu, na základe ktorej stratila ČSR Sudety. Súčasťou územia obsadeného nemeckou armádou bol aj systém opevnení na západnej hranici štátu.

Podpisom Mníchovskej dohody Československo stratilo možnosť postaviť sa Nemecku na odpor. Republika sa ocitla v najhlbšej kríze od svojho vzniku. Politický systém sa otriasal v základoch. Na Slovensku ovládla situáciu Hlinkova slovenská ľudová strana. 5. októbra 1938 pricestovali do Žiliny členovia výkonného výboru strany a klubu zástupcov HSĽS v Národnom zhromaždení so zámerom stanoviť stratégiu postupu vo vzniknutej situácii. Podľa Pavla Čarnogurského, ktorý bol účastníkom zasadnutia, rokovanie zahájil Jozef Tiso. Informoval o telefonickom rozhovore s Hodžom a Benešom 4. októbra. Beneš údajne súhlasil s utvorením ministerstva pre správu Slovenska. Charakter rokovania predstaviteľov HSĽS výrazne ovplyvnila neočakávaná demisia prezidenta Beneša.¹⁴³ V prostredí československých strán neexistovala skupina politikov, ktorá by dokázala rozhodne vystúpiť proti iniciatíve HSĽS. Ján Lichner, poslanec za agrárnu stranu v svojich pamätiach opísal nemožnosť strán vládnej koalície na Slovensku a predovšetkým slovenských agrárnikov.¹⁴⁴

Podobná situácia, s výnimkou sociálnych demokratov, údajne bola aj v strane lidovej, národno-socialistickej a národno-demokratickej.¹⁴⁵ P. Čarnogurský vysvetľoval defetizmus slovenských sekcií československých strán ich politickou a finančnou závislosťou na

¹⁴³ „Bolo to okolo 18. hodiny, keď Šaňo Mach vbehol do zasadacej siene Katolíckeho domu a oznámil prekvapujúcu a vzrušujúcu správu. Dr. Eduard Beneš sa vzdal funkcie prezidenta republiky...Keď potom o hodinu Beneš vo svojej rozhlasovej reči...povedal, že za najdôležitejšiu vec považuje vyriešenie slovenskej otázky, situácia sa odrazu zmenila medzi centralistickými predstaviteľmi natoľko, že v tej chvíli sa už nepočítali medzi odporcov Žiliny, ale za jej spolutvorcov.“ ČARNOGURSKÝ, Pavol. 6. október 1938. Bratislava : Veda, 1993, s. 116.

¹⁴⁴ Podľa Lichnera bol najväčším zástancom pripojenia agrárnej strany k HSĽS Pavol Teplánsky. Nutnosť spojenia s HSĽS zastával údajne aj A. Štefánek. Lichner uviedol, že Teplánsky, „Svojho úsilia o zjednotenie s ľudovou stranou sa nevzdal a vynútil si zvolanie členov výkonného výboru strany. 4. nov. 1938 sa zišiel výkonný výbor a členovia sa nadšene vyjadrili za udržanie strany. Naše úsilie však značne oslabil senátor Anton Štefánek. Tento ideológ československého nacionalizmu na tejto schôdzi prehlásil, že sa musíme dívať na skutočnosť takú aká je. Slovenský nacionalizmus bol silnejší a preto vyhral proti československému nacionalizmu...a prihovárал sa za spojenie s ľudovou stranou hlinkovou...Pri tom treba konštatovať, že na vidieku takýchto zrád až na malé výnimky nebolo a že organizácie republikánskej strany zostali verné svojmu programu a predstaviteľovi strany Dr. Hodžovi...“ LICHNER, Ján. 14. marec. In BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.). Vznik slovenského štátu. Spomienky aktérov historických udalostí 1. diel. Bratislava : AEP, 2008, s. 273.

¹⁴⁵ „Z ostatných vládnych politických strán sa najlepšie zachovala sociálne demokratická, hoci to bol vývoj snáď opačný. Vodcovia zostali verní, ale členstvo na mnohých miestach sklamálo... Predstaviteľ lidovej stany Dr. Mičura sa hneď po Žiline poponáhľal celú svoju partaj dať k dispozícii ľudákom. Národní socialisti neprichádzali v úvahu, lebo ich členstvo sa skladalo veľkou väčšinou zo štátnych zamestnancov Čechov...To samé platí o národných demokratoch...Slovenská národná strana s Dr. Paulínyom sa držala svojej samostatnosti až do rozpustenia, hoci poslanec tejto strany Dr. Vančo držal úplne s ľudákmi. Zaujímavý bol postoj komunistov. Na dedinách, ba i v mestách a i v Bratislave sa veľmi mnohí dali do Hlinkových gárd a na mnohých miestach radikalizmus gárd pochádzal iniciatívne od komunistov – gardistov.“ LICHNER, J. 14. marec. In BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.). Vznik slovenského štátu. Spomienky aktérov historických udalostí 1. diel. Bratislava : AEP, 2008, s. 273.

pražských centrálach.¹⁴⁶ V radoch predstaviteľov agrárnej strany sa nenašiel ani jediný politik, ktorý by odmietol fúziu s ľudovou stranou.¹⁴⁷

Ochotu vlády vyjsť požiadavkám ľudovej strany deklaroval v rozhlasovom prejave 5. októbra ministerský predseda, generál Jan Syrový – „Urobíme všetko, aby sme splnili oprávnené požiadavky Slovenska a Podk. Rusi...Kladieme základ budúcemu Československu, zemi Čechov, Slovákov a Karpatorusov, spätému putom vzájomnej dôvery a úplnej rovnoprávnosti.“¹⁴⁸ Syrový zároveň informoval o demisii prezidenta Beneša.¹⁴⁹

Uzavretím Žilinskej dohody 6. októbra 1938¹⁵⁰ sa zmenilo štátoprávne postavenie Slovenska v rámci ČSR. HSĽS vybojovala autonómiu Slovenska. Predsedom autonómnej vlády sa stal Jozef Tiso. Dominantné politické postavenie na Slovensku si deklarovala ľudová strana v Manifeste slovenského národa, prijatom na zasadnutí výkonného výboru HSĽS 6. októbra. Autori dokumentu definovali ľudovú stranu „ako právoplatnú politickú predstaviteľku slovenského národa“.¹⁵¹ Agrárna strana stratila možnosť podieľať sa na rozhodovaní o politickom dianí na Slovensku, avšak do autonómnej vlády boli okrem Jozefa Tisa, Matúša Černáka a Ferdinanda Ďurčanského koptovaní aj agráристи Ján Lichner a Pavol Teplanský.¹⁵² Ochota kolaborovať s HSĽS nebola príznačná len pre agráristov, ale charakterizovala politické postoje všetkých koalíčných strán. Podľa V. Bystrického to fakticky rozložilo strany vládnej koalície a demoralizovalo ich členstvo.¹⁵³

¹⁴⁶ „Ak sa pýtame na príčinu politickej sterility predstaviteľov vládnych strán pri žilinských rokovaniach, odpoveďou môže byť len poukaz na to, že nemali za celý čas trvania ČSR vlastné politické vedenie. Finančne, organizačne, ideovo aj personálne boli závislí od pražského vedenia.“ ČARNOGURSKÝ, P. 6. október..., s. 109.

¹⁴⁷ Pavol Čarnogurský vyjadril úžas nad prakticky úplným príklonom exponentov agrárnej strany k HSĽS: „Bola to radikálna autonomizácia veľkej väčšiny bývalých čechoslovákov. Ako musel byť každý pozorovateľ dvadsaťročného politického života na Slovensku prekvapený, keď pod Žilinskou dohodou dňa 6. októbra 1938 čítal také známe mená predstaviteľov čechoslovakizmu, ako Pavol Teplanský, Ján Ursíny, J. S. Vančo, Ján Petrovič, Ján Lichner, Karol Rybárik, Ondrej Devečka, Kornel Stodola, Adolf Šelmeč, Inf. Jozef Styk, Milan Polák, Ján Liška, dr. E. B. Lukáč, Ján Ivák.“ Rovnako „flexibilne“ sa novej situácii prispôbil svojho času všemocný V. Šrobár: „Dr. Vavro Šrobár, predstaviteľ potierania ľudáctva na pôde ČSR od prvých dní jej vzniku...sa pri každej príležitosti ponáhal s prejavom súhlasu a lojality voči novým pomerom. Zvýraznil to najmä svojím návratom do katolíckej cirkvi a priblížením sa svojmu bratovi kanonikovi a poslancovi slovenského snemu Jozefovi Šrobárovi. Jeho pomocou našiel cestu k najvyšším činiteľom v strane a vláde.“ ČARNOGURSKÝ, P. 6. október..., s. 110.

¹⁴⁸ Slovenský denník. Roč. 21, č. 231, 6. októbra 1938. Prezident dr. Beneš zaďakoval. Min. predseda generál Syrový ohlasuje program vlády a prezidentovo odstúpenie.

¹⁴⁹ J. Syrový prečítal prezidentov abdikačný list, v ktorom E. Beneš zdôvodnil svoje rozhodnutie: „...pokladám za potrebné pre seba z novej situácie vyvodiť dôsledky a zo svojho úradu odstúpiť. Neznamená to opúšťať svoju povinnosť v ťažkej dobe...Chcem proste uľahčiť vnútorne politicky i zahranične politicky ďalší zdarný vývoj štátu a národa.“ Slovenský denník. Roč. 21, č. 231, 6. októbra 1938. Abdikačný list prezidenta Beneša.

¹⁵⁰ Text dohody v plnom rozsahu a s podpismi signatárov publikoval P. Čarnogurský. ČARNOGURSKÝ, P. 6. október..., s. 135.

¹⁵¹ Slovák. Roč. 20, č. 225, 7. októbra 1938. Manifest slovenského národa.

¹⁵² ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián. Slovensko v Československu 1918 – 1939. Bratislava : Veda, 2004, s. 216.

¹⁵³ „Prístup vodcov jednotlivých strán k žilinskej dohode mal veľké morálno-politické dôsledky na pevnosť a jednotu politických strán a ich členstvo. Nebolo to len typické prezliekanie, keď mnohí vyzliekli starý ošúchaný čechoslovakistický kabát a obliekli si nové gardistické uniformy, ale súčasne sa prehlbovali rozpory a rozdiely v politických stranách, narastala dezorientácia, neistota a prejavovala sa váhavosť členstva.“ BYSTRICKÝ, Valerián. Od autonómie k vzniku slovenského štátu. Výber zo štúdií. Bratislava : Prodama, 2009, s. 223.

Proti nastoleniu monopolu moci ľudákmi najaktívnejšie bojoval Dérer. V elaboráte nazvanom *Připomínky k nýnějším poměrům na Slovensku*, datovanom 10. novembra 1938, upozorňoval predsedu vlády na chaotické pomery na Slovensku, na nedemokratický, a v mnohých prípadoch protiústavný postup ľudovej strany a vyzýval k zásahu kabinetu.¹⁵⁴ Dérer poukazoval na nezákonnosť vládnych nariadení vydávaných slovenskými ministrami a navrhoval, aby všetky rozhodnutia slovenskej vlády boli predkladané ministerskej rade v Prahe. Len nariadenia schválené ministerskou radou mali byť uverejnené v zbierke zákonov a implementované.¹⁵⁵ Pranieroval personálne čistky v štátnej správe, v rámci ktorých boli odstránení českí zamestnanci a slovenskí čechoslovakisti. Na ich miesta, tvrdil Dérer, boli dosadení „*neschopní lidé mnohdy jen proto, že se dříve angažovali v ludáckem hnutí.*“¹⁵⁶ Terčom kritiky boli aj spontánne utvárané národné výbory a Hlinkove gardy. Tieto mimovládne organizácie podľa Déreera vyvíjali nátlak na štátne orgány a šířili teror po Slovensku.¹⁵⁷ Sprievodným javom neúnosných pomerov na Slovensku bola údajne aj protičeská propaganda, za ktorú bola zodpovedná najmä ľudová strana. Dérer poukazoval na hrozbu bezpečnosti štátu, ktorá vyplývala z protičeských postojov slovenských vojakov.¹⁵⁸

Dérerove návrhy na zmenu boli v existujúcej situácii však viac zbožným želaním, než reálnym odhadom možností, ktorými disponovala vláda v Prahe. Že Dérerova kritika Hlinkovej gardy nebola neopodstatnená, dokumentuje rozhodnutie Prezídia krajinského úradu v Bratislave, v ktorom uložil subordinovaným orgánom, aby netolerovali zásahy členov Hlinkovej gardy do chodu štátnej správy.¹⁵⁹ Proti anarchii a nezákonným praktikám,

¹⁵⁴ I. Dérer varoval, že „*Poměry na Slovensku od doby nastolení t. zv. Slovenské vlády se vyvinují čím dál ve větší chaos, desorganizace a demoralizace. Nepřijde-li včas zásah z Prahy, rozvrátí se poměry ve všeobecnou anarchii a Slovensko se stane zralé k tomu, aby ho draví sousedí bez vážnější překážky obsadili. To by byl konec Československé republiky.*“ Národní archiv České republiky (NA ČR), f. Presidium ministerské rady (PMR) 1918 – 1945, š. 208, sig. 418.

¹⁵⁵ I. Dérer navrhoval, že „*Tomuto stavu dalo by se odpomoci tím, kdyby všechny nařízení t. zv. Slovenské vlády byly podle platných předpisů předložena ministerské radě v Praze ke zvolení. Co by ministerská rada schválila, vyšlo by ve sbírce zákonů nařízení. Co by neschválila, to by muselo býti okamžitě odvoláno.*“ DÉRER, Ivan. *Připomínky k nýnějším poměrům na Slovensku*. Nепublikovaný dokument, s. 3.

¹⁵⁶ DÉRER, I. *Připomínky...*, s. 3.

¹⁵⁷ „*Nejistota úřadů zaviněná nelegálními opatřeními slovenské vlády, zvětšená je stálými zásahy t. zv. národních výboru a Hlinkových gard. Tyto výbory a gardy jsou jen k tomu účelu zřízené, aby terorisovaly úřady a jednotlivce...Národní výbory jsou sestavené zcela nahodile, bez určitých směrnic a ovládané jsou naivními teroristickými elementy. Hlinkové gardy jsou místy ozbrojené a složeny mnohdy i ze zločinných elementů...Tyto gardy působí na úřady, na okresní náčelníky, na starosty atd. Nuti starosty aby sa vzdávali, nebo aby vykonávaly jejich rozkazy...Odpomoc je snadná: okamžitě rozpustiti Hlinkovy gardy a národní výbory. Hlinkovy gardy mohli by býti zařazeny do pracovních formací pod vojenským vedením.*“ DÉRER, I. *Připomínky...*, s. 3.

¹⁵⁸ „*Je přirozené, že protičeská propaganda ludové strany, provozovaná ludovou stranou 20 let vypěstovala protičeskou primitivní nenávisť v jisté části obyvatelstva na Slovensku, která podléhá hlavně vlivu kněžší, ve velké části maďarsky /hungaristicky/ orientovaných...Protičeská propaganda rozvrátila morálku velké části Slováků v armádě, což je s hlediska státní bezpečnosti vůči ozbrojenému nepříteli, velice povážlivé... Odpomoc: okamžitě zastavení této propagandy. Slovenská vláda, její členové a orgány musejí veřejně vyznávatí potřebu československé spolupráce a vysloviti uznání Čechům na Slovensku působícím a jejich práci.*“ DÉRER, I. *Připomínky...*, s. 5-6.

¹⁵⁹ Krajinský prezident informoval, že „*niektorí funkcionári Hlinkovej gardy svojvoľne zasahujú do výkonu vrchnostenských úradov a orgánov a že osobujú si prípadne i ich právomoc. Prípady tieto by mohli vážne ohroziť autoritu štátnych orgánov a bývajú vysvetľované, najmä v podnikateľských kruhoch, akoby na Slovensku nebolo úplnej právnej istoty a právneho poriadku. Považujem preto za potrebné upozorniť pánov*

ktoré panovali v Hlinkovej garde bol nútený zasiahnuť aj hlavný veliteľ Milan Sidor. V rozkaze o zastavení prijímania členov do Hlinkovej gardy nariadil, aby všetky osoby nosiace uniformu Hlinkovej gardy, bez ohľadu na hodnosť, boli legitimované členmi „dôvernického“ zboru a „pochybné elementy“, neoprávnene nosiace uniformu gardy, boli odovzdané policajným alebo četníckym orgánom a aby bolo na tieto osoby podané trestné oznámenie pre podvod.¹⁶⁰

Predseda sociálno-demokratickej strany na Slovensku, okrem komunistov jediného politického subjektu, ktorý sa hlásil k evolučnej forme marxizmu, bol na Slovensku persona non grata. Predstavitelia ľudovej strany nemali o akúkoľvek formu spolupráce so sociálnymi demokratmi záujem. V článku *Robotníci s vami sa nepočíta*, to priznal aj hlavný redaktor *Robotníckych novín* Michal Korman.¹⁶¹ Korman zároveň obvinil signatárov Žilinskej dohody z bezcharakterného prevracania kabátov v snahe udržať si majetok a politické postavenie.¹⁶²

Uzурpovanie moci Hlinkovou stranou malo za následok rad politických a spoločenských zmien. Jedným zo zásahov do obecnej správy bolo rozpúšťanie obecných zastupiteľstiev, ktoré „nezodpovedali“ novým politickým pomerom a dosadenie vládných komisárov, alebo správnych komisií.¹⁶³

Slovenská autonómna vláda, prakticky okamžite po svojom utvorení prišlo k likvidácii ľavicových politických subjektov – komunistickej a sociálnodemokratickej strany.¹⁶⁴ K definitívnemu zúčtovaniu so sociálnymi demokratmi pristúpilo Ministerstvo

prednostov podriadených úradov, že Hlinkovej garde neprináleží vrchnostenská právomoc. Neslobodno preto trpieť žiadne svojvoľné zásahy Hlinkovej gardy, prípadne jej členov do právomoci alebo výkonu vrchnostenských úradov a orgánov.“ SNA, f. PR Bratislava, š. 814, č. 13.709/1939 prez. 21. februára 1939.

¹⁶⁰ *Slovenská politika*. Roč. 20, č. 45, 17. februára 1939. Karol Sidor, hlavný veliteľ Hlinkovej gardy.

¹⁶¹ „Po skončení žilinských porád...bolo mi polooficiálne oznámené, že sa s nami, ktorí po vylúčení komunistov reprezentujeme prevažnú časť slovenského robotníctva, v novej konštelácii nepočíta, čiže boli sme pozbavení zodpovednosti za žilinské dohovory.“ *Robotnícke noviny*. Roč. 35, č. 228, 8. októbra 1938. *Robotníci s vami sa nepočíta*.

¹⁶² „V Žiline padlo teda rozhodnutie o ďalšom osude Slovenska. Čo všetko tomu predchádzalo, stručne napísali *Robotnícke noviny* včera. Až budú pomery pokojnejšie, povieme si o tom viac. Obnažíme všetky podlé charaktery, ktoré pod zástavou záchrany slovenského národa a Republiky išli do Žiliny zachraňovať vlastne seba, svoje hmotné i politické záujmy.“ *Robotnícke noviny*. Roč. 35, č. 228, 8. októbra 1938. *Robotníci...*

¹⁶³ Napríklad Okresný úrad v Lučenci informoval miestne notárske úrady, že „Pri prechode do nových hospodárskych a politických pomerov na Slovensku bude potrebné vo viacerých obciach, najmä kde doterajšie zoskupenie obecnej správy neposkytuje dostatočnú záruku rýchleho konsolidovania pomerov alebo kde na čele obce je starosta, za dnešných časov sa ta nehodiaci, rozpustiť obecné zastupiteľstvo a na čelo obce postaviť vládneho komisára, alebo správnu komisiu...Treba tak urobiť všade tam, kde je starostom príslušník býv. strany komunistickej, alebo starosta taký, ktorý sa novým pomerom prispôbiť nevie alebo nechce, ďalej v obciach, kde zloženie obecného zastupiteľstva neposkytuje garanciu kludnej a plodnej práce, prípadne akýmkoľvek iným spôsobom hatí konsolidovanie pomerov za dnešných čias prestavby štátu a jeho zariadení vo všetkých odvetviach verejnej správy.“ Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, pracovisko (p.) Archív Lučenec, Obvodný notársky úrad (ONU) Poltár, š. 3, č. 5192/1938 prez.

¹⁶⁴ Popri ideologickej neakceptovateľnosti mala podľa P. Čarnogurského likvidácia komunistickej strany získať podporu Nemecka pre slovenské záujmy: „Rozpustenie a zákaz komunistickej strany na Slovensku, ako prvé opatrenie slovenskej autonomistickej vlády malo svoj popud v Prahe 7. októbra 1938. Tam sa na porade u ministra zahraničných vecí dr. Chvalkovského dohodlo, že prvou starostou slovenskej vlády bude nadviazať styky s úradnými nemeckými činiteľmi v Berlíne a získať ich pre podporu slovenských záujmov pri riešení hraničnej otázky medzi Maďarskom a Slovenskom. Keďže hlavným argumentom hitlerovskej propagandy proti Československu bolo tvrdenie, že je hniezdom boľševického ťaženia v strednej Európe, odporúčal Chvalkovský ísť

vnútra Slovenskej krajiny v Bratislave zastavením činnosti strany 16. novembra 1938. Zámienkou bolo údajne falšovanie cestovných pasov pre cudzích štátnych príslušníkov.¹⁶⁵ 22. novembra bola zastavená aj činnosť Deutsche sozial-demokratische Arbeiterpartei na Slovensku, so zdôvodnením, že *“politická činnosť tejto strany odporuje duchu dnešného Slovenska a jeho záujmom a mohla by ohrozovať dobré styky so susednými štátmi.”*¹⁶⁶ O rozpustení slovenskej a nemeckej sociálnej demokracie, ako aj Komunistickej strany Československa, Židovskej strany a Zjednotenej socialisticko-sionistickej strany robotníckej vláda Slovenskej krajiny rozhodla 23. januára 1939. Zároveň bolo nariadené, že členovia rozpustených strán *„strácajú všetky verejné funkcie, ktoré nadobudli voľbou, menovaním alebo inak v zboroch samosprávy miestnej alebo záujmovej, ako aj v akýchkoľvek iných verejných inštitúciách, počítajúc to i ústavy, podniky, poradné zbory atď.”*¹⁶⁷

Rozpustené boli slobodomurárske lóže, proti ktorým predstavitelia ľudovej strany brojili už pred prevzatím moci na Slovensku.¹⁶⁸ Zavedená bola aj kontrola tlače. Na základe vládneho rozhodnutia sa vládny komisárom povereným kontrolou nad tlačiarňami a periodickou tlačou na Slovensku stal Vojtech Hudec.¹⁶⁹ V júni 1939 boli na základe nariadenia ministerskej rady všetky tlačiarenské podniky a periodiká na Slovensku prevedené do vlastníctva HSLS.¹⁷⁰ Propagáciou ideologických postulátov štátu bol poverený Úrad propagandy. Jeho súčasťou bolo oddelenie generálneho sekretariátu utvorené v polovici roka 1939. Náplňou práce oddelenia bola príprava a organizácia verejných aktivít ľudovej strany.¹⁷¹

Zlúčením strán s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou 8. novembra 1938, s výnimkou politických subjektov zastupujúcich nemeckú a maďarskú menšinu, bol pluralitný politický systém na Slovensku eliminovaný.¹⁷² Okresné úrady, na základe rozhodnutia Krajského úradu v Bratislave, mali zabezpečiť, aby po zlúčení politických strán bol 20. november 1938 vyhlásený ako Deň slovenského zmierenia a aby sa v obciach a mestách na Slovensku konali *„národné manifestačné zhromaždenia”*¹⁷³ Vzhľadom na existujúcu situáciu,

do Berlína s rukolapným dôkazom Slovenska ako protikomunistického činiteľa.“ ČARNOGURSKÝ, P. 6. október..., s. 169.

¹⁶⁵ ŠA Banská Bystrica, pracovisko Archív Kremnica, f. Okresný úrad (OÚ) Kremnica, š. 17, č. 71.948/1938 prez.

¹⁶⁶ SNA, f. PR Bratislava, š. 234, č. 234/352.

¹⁶⁷ ŠA Košice, pracovisko (p.) Archív Spišská Nová Ves, f. OÚ Gelnica, š. 63, č. 1279/1939 prez.

¹⁶⁸ *Slovák*. Roč. 20, č. 235, 16. októbra 1938. Slobodomurárske lóže rozpustené.

¹⁶⁹ *Slovák*. Roč. 20, č. 247, 27. októbra 1938. Celá tlač na Slovensku pod vládny dozorom.

¹⁷⁰ *Slovák*. Roč. 21, č. 131, 8. júna 1939. Hlinkova strana prevzala Slováka, Slov. pravdu, Slov. politiku a Slováka týždenníka.

¹⁷¹ LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Bratislava : Merkury, 2006, s. 25.

¹⁷² *Slovenská politika* informovala, že „V utorok 8. novembra o 19. hod. skončili sa porady plnoprávných zástupcov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany ako i strany republikánskej zemedelského a maloroľníckeho ľudu, ďalej strany živnostenskej, národného zjednotenia...a ostatnými významnejšími stranami. Po 19. hod. vo vládnej budove podpísali zástupcovia jednotlivých strán ohlas, ktorým oznamujú slovenskému národu zjednotenie národa v jednej strane a to Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ako strane Slovenskej národnej jednoty.“ *Slovenská politika*. Roč. 19, č. 258, 10. novembra 1938. Na Slovensku odteraz len strana Slovenskej národnej jednoty.

¹⁷³ ŠA Banská Bystrica, pracovisko Archív Kremnica, f. OÚ Nová Baňa, š. 17, č. 71.797/1939 prez.

v neutrálnom tóne informovali o likvidácii pluralitného politického systému na Slovensku *Robotnícke noviny*.¹⁷⁴ Napriek zmierlivému postoju k novému režimu a odstráneniu I. Dérera¹⁷⁵ z predsedníctva strany, bol osud sociálnej demokracie na Slovensku spečatený. 16. novembra 1938 bola činnosť Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej zastavená.¹⁷⁶ 25. januára 1939 mandátový senát Najvyššieho správneho súdu v Prahe zbavil poslancov sociálnodemokratickej strany mandátov.¹⁷⁷

Predstavitelia Slovenskej národnej strany prekvapujúco odmietli okamžité zlúčenie s HSLŠ a podmienili prípadnú fúziu oboch strán splnením viacerých podmienok.¹⁷⁸ Vedenie ľudovej strany však nemalo v úmysle tolerovať existenciu akejkoľvek slovenskej politickej strany a neochota vedenia SNS prijať podmienky HSLŠ mala za následok jej likvidáciu.¹⁷⁹

Posledné mesiace existencie republiky boli charakterizované rapidnými zmenami politickej situácie. 30. novembra 1938 bol zvolený prezident republiky. Novou hlavou štátu sa stal Emil Hácha. Akútnu potrebu po jednote a stabilizácii pomerov indikovala skutočnosť, že E. Hácha získal 272 z celkového počtu 311 platných hlasov.¹⁸⁰

Začiatkom decembra 1938 sa konali voľby do Slovenského snemu (Snemu). Voliči nemali inú možnosť, než odpovedať kladne alebo záporne na otázku „*Chceš nové slobodné Slovensko?*“ Pri takto formulovanej otázke nebolo prekvapením, že 97,5% voličov sa vyjadrilo kladne.¹⁸¹ *Slovák* charakterizoval utvorenie Snemu ako „*Najvýznamnejší akt v živote slovenského národa*“ a „*Dovršenie Hlinkovho životného diela*“.¹⁸² Podľa ústavy

¹⁷⁴ „...predseda slovenskej vlády dr. Tiso vyhlásil nedeľu 20. novembra za deň zjednotenia a zmierenia...a do toho dňa má sa všade uskutočniť splynutie organizácií tých strán, ktoré sa s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou spojili.“ *Robotnícke noviny*. Roč. 35, č. 250, 11. novembra 1938. Zjednocovanie politických strán.

¹⁷⁵ „Koncom októbra sa sociálnodemokratická strana rozlúčila so svojim predsedom dr. Ivanom Dđerom, ktorý sa vzdal predsedníctva. Jeho funkciu prevzalo trojčlenné predsedníctvo Korman, Bečko a Frlička.“ ČARNOGURSKÝ, P. 6. október..., s. 201

¹⁷⁶ ŠA Trenčín, pracovisko Archív Bojnice, f. OÚ Nová Baňa, š. 17, č. 71.948/1938 prez.

¹⁷⁷ *Národné noviny*. Roč. 70, č. 26, 10. februára 1939. Slovenskí soc. dem. poslanci zbavení mandátov.

¹⁷⁸ „*Národná strana na schôdzi svojho výkonného výboru sa v stredu (9.XI.) uzniesla nelikvidovať, ale za určitých podmienok vyjednávať s ľudákmi o možnosti spolupráce a prípadne i zlúčenia za predpokladov, 1. že sa vyjasní stanovisko k štátoprávnenému postaveniu Slovenska, pri čom Slov. nár. strana trvá na zachovaní Česko-Slovenskej federatívnej republiky, 2. že sa vyjasní politický a hospodársky smer vnútorný, 3. že sa určí budúci program spoločnej strany, 4. že sa dohodne pomenovanie spoločnej strany, 5. že sa zaistí Slov. nár. strane účasť v orgánoch spoločnej strany.*“ *Robotnícke noviny*. Roč. 35, č. 250, 11. novembra 1938. Zjednocovanie strán na Slovensku.

¹⁷⁹ *Politika*, tradične umiernené republikánska, rozpustenie Slovenskej národnej strany schválila: „*Dnes, keď zastavenie činnosti národnej strany stalo sa skutkom, vidíme, že šlo o dôsledné uplatnenie vytýčeného cieľa, najmä keď sa ukázalo, že národná strana nemieni splynúť s Hlinkovou ľudovou stranou bez splnenia ideových a programových podmienok. Zdá sa, že zameškaná bola doba vhodná pre takéto jednanie. A predsa splynutie s ľudovou stranou, respektíve so stranou slovenskej národnej jednoty po vzájomnej dohode bolo by bývalo najpriateľnejším východiskom a bolo by sa tak podstatne prispelo k prepotrebnému politickému ukludneniu na Slovensku.*“ *Politika*. Roč. 8, č. 18, 1. decembra 1938. Národná strana.

¹⁸⁰ *A-Zet*. Roč. 33, č. 234, 15. decembra 1938. Dr. Emil Hácha prezidentom Česko – Slovenskej republiky.

¹⁸¹ BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav. Od Mníchova k rozbitiu Česko – Slovenska. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 225.

¹⁸² *Slovák*. Roč. 21, č. 14, 19. januára 1939. Slovenský snem ustavený.

Slovenskej republiky mal mať Snem 80 poslancov, reálne však mal len 63 členov. Po utvorení Snemu nasledovali ďalšie zmeny v politickom usporiadaní Slovenska.¹⁸³

Predseda vlády J. Tiso predniesol vládny program na zasadnutí Slovenského snemu 21. februára 1938. V otázke programových priorít vlády prehlásil, že jeho základom bude kresťanská ideológia, pretože „...záujmu národa slovenského kresťanská ideológia v každom ohľade napomáha.“¹⁸⁴ Varovne znelo aj Tisovo prehlásenie, že slovenský národ buduje svoj štát, čo mohlo znamenať, že nevylučuje možnosť rozbitia ČSR.¹⁸⁵ J. Tiso však nebol zástancom utvorenia slovenského štátu v existujúcej nestabilnej politickej situácii. Spolu s predstaviteľmi umierneného krídla ľudovej strany – predsedom Snemu Martinom Sokolom, Jozefom Sivákom, ku ktorým sa prikláňal aj Karol Sidor a ďalšími poprednými členmi HSL'S, zastával názor, že optimálnou cestou je postupné budovanie slovenskej štátnosti. Tento názor nezdieľali radikálni ľudácki politici – Vojtech Tuka, Alexander Mach, Mikuláš Černák a Ferdinand Ďurčanský. O osude republiky sa však nerozhodlo na domácej pôde, ale na základe zámeru Adolfa Hitlera ovládnuť Česko-Slovensko. ČSR mala prestať existovať po vyhlásení Slovenského štátu. Medzi českými predstaviteľmi si bol tejto hrozby vedomý predovšetkým generál Alois Eliáš a nariadil Slovensko vojensky obsadiť.¹⁸⁶

Obsadenie Slovenska armádou a četníkmi v noci z 9. na 10. marca však Hitlerov zásah nevyprovokovalo. Až na niekoľko incidentov¹⁸⁷ bola situácia na Slovensku pokojná. Napriek skutočnosti, že vstup armády na Slovensko sa nestretol s ozbrojeným odporom, nezískal podporu na Slovensku a ani v Čechách.¹⁸⁸ 11. marca bola armáda a četníci odvolaní a novým

¹⁸³ Slovák informoval, že „Slovenský krajinský snem a jeho predsedníctvo sa ustavili v Bratislave v stredu 18. januára. Po ich ustavení podala slovenská vláda formálnu demisiu...Preto zvolal predseda slovenského snemu dr. Martin Sokol vo štvrtok 19. januára odpoľudnia predsedníctvo snemu Slovenskej krajiny, ktoré otázku novej krajinskej vlády slovenskej prerokovalo. V piatok 20. januára...dr. Martin Sokol...u prezidenta dr. Emila Háchu vykonal oficiálnu návštevu... a predostrel mu návrh predsedníctva slovenského snemu na vymenovanie novej slovenskej vlády...prezident republiky dr. Emil Hácha vymenoval posl. Dr. Jozefa Tisu za predsedu slovenskej vlády a za ministra vnútra, posl. Jozefa Siváka za ministra školstva a národnej osvety, posl. Dr. Miloša Vanču za ministra pravosúdia, posl. Pavla Teplanského za ministra financií, posl. Mikuláša Pružinského za ministra hospodárstva, posl. Ferdinanda Ďurčanského za ministra dopravy a verejných prác.“ Slovák. Roč. 21, č. 17, 21. januára 1939. Nová slovenská vláda.

¹⁸⁴ Slovák. Roč. 21, č. 44, 22. februára 1939. Program nového Slovenska.

¹⁸⁵ Slovák. Roč. 21, č. 44, 22. februára 1939. Program

¹⁸⁶ „Konceptiu, ako aj spôsob realizácie vojenského zásahu na Slovensku, pripravil divízny generál Alois Eliáš. Minister dopravy ústrednej vlády bol asi jediným z významných politikov, ktorý v plnom rozsahu pochopil plány A. Hitlera smerujúce k „vnútornému rozkladu“ republiky...Na tajnej schôdzi časti českých ministrov ústrednej vlády v Unhošti v nouzovských lesoch 12. februára 1939 predniesol svoju predstavu.“ BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L. *Od Mníchova...*, s. 233. Motív A. Eliáša vysvetľoval rovnako P. Čarnogurský: „Divízny generál Ing. Alois Eliáš postavil ako hlavný dôvod vojenského zákroku proti Slovensku potrebu predísť akútnemu nebezpečenstvu rozpadu druhej republiky zvnútra...svoj zákrok presadzoval s výslovným poukazom na možnosť, že sa takto vyvolá nemecký zákrok ako zámienska pomôcť Slovákom.“ ČARNOGURSKÝ, Pavol. 14. marec 1939. Bratislava : VEDA, 1992, s. 24.

¹⁸⁷ Generál Mězl nariadil strelbu do demonštrujúcich študentov v Prešove, ktorej výsledkom bolo viacero zranených. ČARNOGURSKÝ, P. 14. marec..., s. 211.

¹⁸⁸ Podľa Bystrického a Deáka „Vojenský zásah zosilnil protičeské nálady na Slovensku najmä keď sa v médiách a na verejnosti tvrdilo, že je namierený proti autonómii Slovenska a protiústavný...Vojenský zásah zlyhal aj na nedostatočnom politickom zabezpečení.“ BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L. *Od Mníchova...*, s. 233.

predsedom slovenskej autonómnej vlády sa stal Karol Sidor.¹⁸⁹ K. Sidor, netušiac ako krátko bude pôsobiť na poste predsedu vlády, v rozhlasovom prejave 12. marca vyzval obyvateľstvo k „rozvahe“ a uistil, že nová slovenská vláda bude postupovať „v úplnej zhode a intenciách...Hlinkovho programu“.¹⁹⁰

Existencia pomníkovského Česko-Slovenska sa blížila k svojmu zavŕšeniu. Nemecko zintenzívnilo tlak na predsedu vlády, aby vyhlásil samostatnosť Slovenska. Keď Sidor odmietol, Hitler pozval Tisu do Berlína, kam priletel 13. marca v popoludňajších hodinách. Už forma uvítania J. Tisu indikovala zámer nemeckého diktátora – bol privítaný s poctami, ktoré prináležali hlave štátu. Po okázalom prijatí sa však stal terčom Hitlerových hrozieb a vydierania – ak nevyhlási samostatnosť Slovenska, prehlásil A. Hitler, krajina bude rozdelená medzi Maďarsko, Poľsko a Nemecko. Tiso, napriek nátlaku požiadavku odmietol s odôvodnením, že jedine Snem Slovenskej krajiny je oprávnený prijať takéto rozhodnutie.¹⁹¹ Po návrate z Berlína J. Tiso v dopoludňajších hodinách 14. marca 1939 informoval poslancov Snemu o Hitlerovom rozhodnutí – v prípade, že Slovensko odmietne vyhlásiť samostatnosť, bude anektované Maďarskom.¹⁹² Poslanci následne aklamáciou vyhlásili nezávislý Slovenský štát.

Vyhlásenie Slovenského štátu 14. marca 1939 iniciovalo radikálnu zmenu vo všetkých sférach života na Slovensku.¹⁹³ V oblasti školstva boli ideologické postuláty, v rámci ktorých sa dve desaťročia formoval hodnotový systém vzdelávania, takmer úplne eliminované. Bol to nevyhnutný dôsledok odstránenia plurality politických strán Československej republiky autoritatívnym režimom, ale najmä odmietnutia základného ideového princípu ČSR – národnej jednoty Čechov a Slovákov. Slovenský nacionalizmus, ktorý sa počas trvania Československa prezentoval vo forme politického autonomizmu a ktorého predstaviteľa odmietali ideový (a politický) konštrukt čechoslovakizmu, sa z opozičného hnutia stal základom ideológie vojnovnej Slovenskej republiky (SR).¹⁹⁴

¹⁸⁹ V hodnotení *Národných novín* bolo menovanie K. Sidora do funkcie predsedu vlády zárukou stabilizácie politickej situácie na Slovensku: „Celé Slovensko prežilo ťažké dni, v ktorých šlo už o život a neživot slovenskej samostatnosti a slobody. Na jednej strane domáci rozvrtníci chystali sa ju zapredať a zradiť a na druhej strane, tí čo po dvadsať rokov udržiavali na Slovensku svoju moc, snažili sa zneužiť situáciu a mocou opanovať Slovensko. Chybou by bolo, keby sa vina hľadala v celom českom národe...veríme, že Karol Sidor naozaj zdvihne národ a povedie ho k lepšej, svojskej budúcnosti, k tomu mu celá slovenská pospolitosť musí podať ruky.“ *Národné noviny*. Roč. 70, č. 61, 14. marca 1939. Sidorova vláda zábezpečou konsolidácie slov. národa.

¹⁹⁰ *Slovenská politika*. Roč. 20, č. 75, 12. marca 1939. Karol Sidor celému slovenskému národu.

¹⁹¹ „Výsledkom rokovaní s A. Hitlerom, ministrom zahraničných vecí a neskôr ďalšími zainteresovanými činiteľmi bol kompromis: nacisti...akceptovali legálny postup...umožnili J. Tisovi, aby z Berlína aj prostredníctvom predsedu autonómnej vlády K. Sidora zabezpečil po všetkých stránkach legálne zvolanie zasadnutie Snemu Slovenskej krajiny kompetentným činiteľom – prezidentom E. Háchom na druhý deň 14. marca 1939.“ BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L. *Od Mníchova...*, s. 236.

¹⁹² V dramatickom tóne spomínal na Tisov prejav počas historického zasadnutia Snemu P. Čarnogurský: „Tiso nám potom hrozivým hlasom, s červenými očami, nabehnutou tvárou a zúfalým tónom opakoval Hitlerovu vetu: Ako protiopatrenie proti maďarským zámerom musíte urobiť len jedno: vyhlásiť slovenskú štátnu samostatnosť, ale blitzschnell.“ ČARNOGURSKÝ, P. 14. marec..., s. 249.

¹⁹³ *Slovenský zákonník*. Roč. 1939. Čiastka 1, vydaná dňa 14. marca 1939. 1. zákon zo dňa 14. marca 1939 o samostatnom Slovenskom štáte.

¹⁹⁴ Na základe Ústavy prijatej 21. júla 1939 bol Slovenský štát premenovaný na Slovenskú republiku.

Charakter režimu naznačil ministerský predseda J. Tiso, keď odmietol politickú pluralitu, ktorá údajne viedla k sporom v slovenskej spoločnosti a prehlásil, že na Slovensku nebude miesta pre nikoho, kto by jednotu Slovákov chcel narušiť.¹⁹⁵

V prvých mesiacoch existencie SR sa kryštalizovali názory na politický vývoj v štáte, často v naivnej predstave, že predstavitelia HSĽS budú môcť slobodne rozhodovať o jeho charaktere a smerovaní. V rozhovore s novinármi 10. júna 1939 generálny tajomník ľudovej strany Jozef Kirschbaum vyjadril presvedčenie, že HSĽS musí vychádzať z tradícií slovenského národa. V tejto súvislosti odmietol fašizmus a nacionálny socializmus ako ideológie, ktoré nie sú vhodné pre Slovensko.¹⁹⁶ Podľa prominentného ideológa slovenského štátu a od roku 1942 hlavného redaktora periodika *Slovák*, Jozefa Pauča, „*Dr. Tiso nič viac nenávidel ako nacizmus, fašizmus a boľševizmus, tri k sebe nielen dobove, ale aj ideove a prakticky sa družiace totalitárne smery.*“¹⁹⁷

21. júla 1939 prijal Snem Ústavu Slovenskej republiky (Ústava).¹⁹⁸ Snahu zákonodarcov nepodliehať úplne vplyvu Nemecka odrážala i neochota vyhovieť požiadavkám vodcu nemeckej menšiny Franza Karmasina.¹⁹⁹ Ambivalentný postoj predstaviteľov nemeckej minority na Slovensku k ústave sumarizovalo oficiálne periodikum Deutsche Partei (DP) *Grenzbote*, ktoré síce vo všeobecnosti vítal prijatie Ústavy, avšak vnímalo ju nie ako definitívne uzákonenie pomerov na Slovensku, ale skôr ako test, či obyvateľstvo tohto regiónu je dostatočne schopné prispieť k vybudovaniu „*nového poriadku postaveného na princípoch stanovených Vodcom.*“²⁰⁰

¹⁹⁵ „*Odtetaz navždy prestane kultúrne a stranické rozštiepenie národa. Kto by sa o niečo takého usiloval, toho by slovenský národ pokladal za svojho zakukleného nepriateľa a podľa toho by s ním aj naložil...My držíme zásadu demokracie, lebo demokracia je kresťanská, ale nedovolíme ju infikovať marxistickými a socialistickými prívěskami. Naša demokracia bude rešpektovať kvalitu, ale nie falošnú kvalitu dvadsaťročnej olygarchie budovanej na centralizme.*“ *Slovák*. Roč. 20, č. 247, 25. októbra 1938. Min. predseda dr. Jozef Tiso: Ako vybudujeme nové Slovensko.

¹⁹⁶ *Slovák* informoval, že J. Kirschbaum „*Vo svojej obsažnej reči uviedol medzi iným, že teraz ide o to zjednotiť všetky srdcia a rozum a vybudovať takú politickú stranu, ktorá by nadviazala na slovenské národné tradície a vyrastala z povahy ľudu. Doterajšie politické strany videli svoje poslanie v tom, ako najlepšie uplatniť politickú moc a záujmy svojich organizovaných členov, naproti čomu fašizmus a národný socializmus sú smery, ktoré budujú predovšetkým na myšlienke dať celému národu nejakú funkciu v štáte. Ak sa dnes u nás veľa hovorí o budovaní strany autoritatívnej, nuž nemá to byť napodobovanie týchto smerov...Ako predseda vlády vo svojom vládnom vyhlásení uviedol, nebudeme otrokmi nijakej ideológie, našou tradíciou je iba kresťanský nacionalizmus.*“ *Slovák*. Roč. 21, č. 133, 11. júna 1939. Nebudeme otrokmi nijakej ideológie.

¹⁹⁷ PAUČO, Jozef. *Tisov odkaz*. Middletown : PA, 1957, s. 27.

¹⁹⁸ *Slovenský zákonník*. Roč. 1939. Čiastka 41, vydaná 31. júla 1939. 185. ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o ústave Slovenskej republiky.

¹⁹⁹ Podľa Dušana Kováča „*Slovenská ústava, prijatá 21. júla 1939, vyjadrovala určitý kompromis. Slovenská vláda vyšla v ústrety niektorým Karmasinovým požiadavkám, ale nebola ešte ochotná úplne podľahnúť nemeckému tlaku a akceptovať všetko, čo Karmasin požadoval... Karmasin bol nespokojný predovšetkým s postavením svojho štátného sekretariátu. V pôvodnom návrhu Deutsche Partei mal byť štátny sekretariát pre záležitosti nemeckej národnej skupiny prakticky autonómnu vládou so širokými právomocami. Vládné uznesenie z 21. júna 1939 však s odôvodnením, že Nemci na Slovensku tvoria iba 4, 83 % obyvateľstva, odmietli návrhy Deutsche Partei a štátnemu tajomníkovi dali iba veľmi obmedzené právomoci bez práva zúčastňovať sa na zasadnutiach vlády ako riadny člen.*“ KOVÁČ, Dušan. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku 1871 – 1945*. Bratislava : Veda, 1991, s. 156.

²⁰⁰ KENNAN, George, F. *From Prague after Munich Diplomatic Papers 1938 – 1940*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1968, s. 215.

Nutnosť vlastnej cesty, ktorou sa má slovenský národ uberať, vyjadril hlavný redaktor *Slováka* a neskorší minister školstva Aladár Kočiš: „*Nová ústava Slovenského štátu je dielo írečito slovenské, sleduje bez akýchkoľvek ohľadov a kompromisov len záujem Slovákov...Je teda slovenská, je naša.*“²⁰¹

Významnou udalosťou, ktorá do značnej miery ovplyvnila politický vývoj na Slovensku bola voľba prezidenta republiky poslancami Slovenského snemu 26. októbra 1939. V existujúcich politických pomeroch bola voľba formálnou záležitosťou – jediným kandidátom bol Jozef Tiso, ktorý bol zvolený jednomyseľne. Periodiká komentovali voľbu ako epochálnu udalosť v dejinách slovenského národa a splnené želanie všetkých jeho túžob.²⁰² Následne J. Tiso menoval členov novej vlády. Významným ústupkom radikálnemu krídlu v strane bolo menovanie Vojtecha Tuka ministerským predsedom a Ferdinanda Ďurčanského ministrom vnútra a zahraničných vecí. Obsadenie ďalších ministerských postov zostalo nezmenené.²⁰³

V nasledujúcich rokoch sa politická situácia a charakter štátnej ideológie formovali v závislosti na priebehu mocenského zápasu medzi Tisom, ktorého podporovala skupina umiernených predstaviteľov strany a radikálnym germanofilským krídlom na čele s Tukom. Bolo to zápolenie medzi ideologickou platformou Tisovej skupiny založenej na kresťanskom nacionalizme a pokusom germanofilov presadiť národný socializmus po vzore Nemecka na Slovensku. I keď sa Vojtech Tuka, Alexander Mach, Karol Murgaš a ďalší germanofili tešili len malej podpore v strane i verejnosti, ich obmedzený vplyv na politickú situáciu vyvažovala podpora Nemecka. Formálne Berlín definoval priateľstvo medzi Nemeckom a Slovenskom ako pevné a nemenné.²⁰⁴ A. Hitler ocenil účasť Slovenska na agresii voči Poľsku v telegrame J. Tisovi.²⁰⁵ Nemecký diktátor však netoleroval akékoľvek prejavy nezávislosti. Slovenskí politici, ktorí usilovali o väčšiu nezávislosť od Nemecka, boli odstránení. K. Sidor zaplatil

²⁰¹ *Slovák*. Roč. 21, č. 166, 22. júla 1939. Dr. A. Kočiš: Nová slovenská ústava.

²⁰² *Slovenská politika* vyjadrila presvedčenie, že „*Pre všetky časy ostane nám v pamäti, že náš malý národ získava samobytnosť a volí si prezidenta vtedy, keď zaniká štátnosť početnejších a mocnejších národov...Poslanci nášho snemu podľa vôle a hlasu slovenského ľudu sa riadili, keď v osobe dr. Jozefa Tisu zvolili prvého prezidenta slovenského štátu. Nad historickou udalosťou tak šťastnej voľby zaplesat' musí každá slovenská duša – i tá, ktorá blúdila a uspokojenie musí cítiť každý občan bez rozdielu.*“ *Slovenská politika*. Roč. 20, č. 248. 27. októbra 1939. Prvá naša prezidentská voľba.

²⁰³ *Slovenská politika*. Roč. 20, č. 250, 29. októbra 1939. Už na tretí deň po demisii doterajšej vlády máme novú vládu!

²⁰⁴ Pri príležitosti výročia menovania A. Hitlera kancelárom Nemecka bola založená slovensko-nemecká spoločnosť. Predsedom spoločnosti bol zvolený V. Tuka, ktorý vyjadril vďaka Nemecku a A. Hitlerovi za dosiahnutie nezávislosti a prehlásil, že je povinnosťou slovenského národa spolupracovať „*za každých okolností s národom Nemeckým.*“ J. Tiso považoval V. Tuku za nebezpečného extrémistu a účasť na slávnosti odmietol. *Slovák* napísal, že „*Po voľbe ospravedlnil predseda prof. Dr. Tuka predsedu vlády dr. Tisu iným neodkladným zaujatím...*“ *Slovák*. Roč. 21, č. 26, 1. februára 1939. Začala nová fáza spolupráce Nemcov Slovákov.

²⁰⁵ *Slovák* informoval, že „*Hlava slovenského štátu dr. Jozef Tiso dostal dnes od ríšskeho kancelára Adolfa Hitlera telegram tohto znenia: Pán predseda vlády! Pri zakončení poľskej vojny cítim za potrebné poďakovať sa, pán predseda vlády, Vám, slovenskej brannej moci a slovenskému národu za odhodlané stanovisko a za osvedčené bratstvo v zbrani. Budte presvedčený, že nemecký národ a jeho vláda toto stanovisko plne hodnotí a ním odkázané zmýšľanie v plnej miere bude opätovať.*“ *Slovák*. Roč. 21, č. 221, 26. septembra 1939. Hitlerov telegram Dr. Tisovi.

odmietnutie vyhlásiť samostatný Slovenský štát núteným odchodom do Vatikánu a Hitlerova nemilosť ukončila politickú kariéru F. Ďurčanského.

Kulminačným bodom zasahovania do slovenskej politiky boli Salzburgské rozhovory. Hitler, nespokojný s vývojom na Slovensku, pozval 28. júla 1940 J. Tisu, V. Tuku a A. Macha do Salzburgu, kde nariadil zmeny v slovenskej vláde a expressis verbis nadiktoval Tisovi jej zloženie. Hitlerovo rozhodnutie síce dočasne posilnilo postavenie Tukovej skupiny, avšak J. Tiso si udržal dominantnú pozíciu na slovenskej politickej scéne až do zániku Slovenskej republiky. Rozhodujúcu podporu mal nielen v HSĽS, ale jeho úlohu v slovenskej politike pozitívne hodnotil aj nemecký vyslanec Hans. E. Ludin.²⁰⁶ Ludin údajne „*Hneď po nástupe tlmočil ľudáckym politikom, že pre Berlín je Tiso muž číslo 1, Tuka muž číslo 2 a Mach číslo 3.*“²⁰⁷

J. Tiso si dokázal udržať prominentné miesto v slovenskej politike i napriek svojmu opakovane deklarovaneému kresťanskému presvedčeniu. V hodnotovom systéme nemeckého nacionálneho socializmu bolo kresťanstvo odmietnuté ako nepriateľské teórii o čistej rase, ktorá bola základom nacistickej ideológie. Bolo paradoxom, že v európskom priestore ovládanom Nemeckom mohol existovať štát na čele ktorého stál kňaz. A. Hitler bol však ochotný tolerovať túto, z jeho pohľadu „anomáliu“, za predpokladu že slovenská vláda bude bez výhrad plniť požiadavky Nemecka predovšetkým v hospodárskej oblasti. Pre J. Tisu a jeho stúpenčov, ak chceli zotrvať pri moci, bolo imperatívom najsť východisko, ako zlúčiť uvedené protikladné ideologické koncepty. V. Tuka, s odkazom na slovenskú ústavu, charakterizoval tzv. slovenský národný socializmus, bez zmienky o jeho kresťanskom charaktere, „*ako príkaz nového života*“.²⁰⁸ Subordináciu slovenskej politiky a hospodárstva Nemecku sa Š. Polakovič snažil vysvetliť nie ako diktát Nemecka, ale v podstate ako program ľudovej strany. Politicky riskantnú neochotu slovenských politických predstaviteľov bezvýhradne akceptovať nemecký nacionálny socializmus ako ideologický vzor pre Slovensko, Polakovič zdôvodňoval odkazom na vyjadrenie A. Hitlera, že nemecký nacionálny socializmus nie je „vývozným článkom“.²⁰⁹ Ambivalentný postoj J. Tisu k ideológii národného

²⁰⁶ Po odvolaní nemeckého vyslanca Manfreda Killingerera, ktorý podporoval germanofilské krídlo a plánoval odstránenie Tisu, bol vyslancom v januári 1941 menovaný Hans E. Ludin. Podľa Tisovho sekretára Karola Murína, Ludin podporoval Tisa a niekoľkokrát intervenoval v jeho prospech v Berlíne. SUTHERLAND, A. Xavier. *Jozef Tiso and Modern Slovakia*. Dissertation. Ohio State University, 1972, s. 162.

²⁰⁷ KLIMKO, Jozef. *Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku*. Bratislava : OBZOR, 1986, s. 130.

²⁰⁸ „*Národný socializmus nie je u nás novotou*“, prehlásil Tuka počas prejavu v Nitre na župnom zjazde HSĽS 24. augusta 1940, „*Naša ústava vyjadruje v zárodku toto stanovisko, keď hovorí v § 79: vlastníctvo má sociálnu funkciu, vlastníctvo zaväzuje majiteľa, aby s ním narábal v záujme všeobecného dobra. V § 76 sa hovorí: Každá práca, či duševná, či telesná, je občianskou povinnosťou. Národne socialistický systém miesto osobného záujmu založil štátny a spoločenský život na základe všeobecného záujmu a miesto zbytočného konkurenčného namáhania o väčší úspech, zriadil hospodárstvo, riadené štátnou mocou.*“ Slovák. Roč. 21, č. 203, 27. augusta 1940. Slovenský národný socializmus.

²⁰⁹ „*Jednoznačný prenos sveto-náhľadových téz národného socializmu nemeckého znamenal by pre národy ťažké otrasy, ktoré si práve národný socializmus neželá, lebo je hlásateľom organického rozvoja v duchu svojráznosti. Z toho dôvodu vyhlásil vodca nemeckého národa, že národný socializmus nie je vývozným článkom, lebo Hitler chápe rôznotvárnú svojráznosť národov...Z toho dôvodu zodpovední činitelia štátu vodca Dr. Tiso, predseda vlády Dr. Tuka a minister Mach upozorňujú neustále na kresťanský ráz našej duchovnosti. To znamená, že z ideového hľadiska slovenský národný socializmus stojí na osvedčených tradičných princípoch*

socializmu charakterizoval H. E. Ludin 17. januára 1941: „Tiso sa pokúša navonok sa prispôbiť národnosocialistickému mysleniu...Tiso aj keby to sám najlepšie chcel, je brzdený svojim prevažne klerikálnym, liberálnym a demokraticky zameraným stúpenstvom ... Tuka chce bezpodmienečne národný socializmus. Tiso vari iba s výhradami, napriek všetkým svojim sympatiám k Führerovi a k Ríši.“²¹⁰ Samotný V. Tuka však prekvapujúco priznal, že nedokáže národný socializmus jasne definovať. V prejave adresovanom kultúrnym pracovníkom Hlinkovej gardy 11. novembra 1941 charakterizoval národný socializmus ako niečo neurčité, prakticky nedefinovateľné: „Čo je národný socializmus?... Ťažko povedať. To nie je náuka alebo súhrn dogiem, to je niečo, čo zo dňa na deň ďalej a ďalej sa rozvíja. Je to život sám, nie teória a stranický program...Národný socializmus každým novým výdobytkom nadobúda širší horizont a širšiu presvedčivosť a ešte väčšiu oduševnenosť.“²¹¹ Naproti tomu pedagóg Juraj Čečetka charakterizoval národný socializmus ako ideológiu, ktorá „staví pevnú hierarchiu hodnôt...Nacionálny socializmus si stanoví svojim nacionálnym a národným zameraním postupnosť hodnôt, delí ich podľa významu, oprávnenosti.“²¹² Tido J. Gašpar, od mája 1941 do marca 1945 riaditeľ Úradu propagandy Slovenskej republiky, sa zasadzoval za uplatňovanie princípov nemeckého národného socializmu na Slovensku, ktoré by zabezpečili Slovensku miesto v „novej Európe“.²¹³

V boji s V. Tukom a jeho prívržencami sa pre J. Tisu stal účinnou zbraňou tzv. vodcovský princíp, ktorý Polakovič definoval ako prostriedok pre dosiahnutie „všeobecného dobra národa“ a zabezpečenie „vnútorného poriadku“.²¹⁴ Uzákonenie postu „vodcu“ ako najvyššej politickej funkcie v štáte, ktorým sa stal J. Tiso, malo dvojaký význam. Na jednej strane výrazne posilnilo Tisovu pozíciu a zároveň fungovalo ako dôkaz, že Slovensko sa po vzore Nemecka stáva národnosocialistickým štátom.²¹⁵

slovensko-kresťanských, ktoré doplníme tými princípmi národného socializmu, ktoré sú zrovnateľné s našou tradičnou duchovnosťou.“ *Slovák*. Roč. 23, č. 28, 2. februára 1941. Doc. Dr. Štefan Polakovič Ideová stránka slovenského národného socializmu.

²¹⁰ ĐURICA, Š. Milan. *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava : Lúč, 2006, s. 286.

²¹¹ *Gardista*. Roč. 3, č. 259, 12. novembra 1941. Program národného socializmu: Nie brať, ale dať. (Gardista prezentoval stanoviská Hlinkovej gardy.)

²¹² *Gardista*. Roč. 4, č. 22, 8. februára 1942. Dr. Juraj Čečetka Politická výchova.

²¹³ Podľa historika Martina Vašša „S aplikovaním zásad nemeckého národného socializmu do politického systému Slovenskej republiky, Gašpar spájal vyhliadky na jej „vybudovanie a trvalé umiestnenie v organizácii novej Európy“ pod vedením nacistického Nemecka. Národný socializmus v tejto súvislosti považoval za integrujúci a zjednocujúci činiteľ tejto „novej Európy“ a bolo podľa neho vylúčené, aby si niektorý zo štátov „novej Európy“ pod nemeckým vedením mohol dovoliť zostať „bielou vranou, alebo nedotknutým ostrovom nejakej večnej plutokracie.“ *Predstavitel'ov ľudáckeho režimu v tomto kontexte označil za vodcov národa, ktorí pochopili „potreby času“*. VAŠŠ, Martin. Tido Gašpar a jeho chápanie slovenského národného socializmu. In ROGUĽOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš (eds.). *Adepti moci a úspechu Etablovanie elit v moderných dejinách*. Bratislava : VEDA, 2016, s. 71.

²¹⁴ „Vodca, keďže je osobne zodpovedný za všeobecné dobro národa, je nositeľom plnej moci, ktorú musí používať ku správne zaistovaniu tohto dobra.“ *Slovák*. Roč. 23, č. 34. Doc. Dr. Štefan Polakovič: Dôsledky vodcovského princípu.

²¹⁵ „Bratislava, 22. októbra 1942. Dnes prijali v Sneme zákon o Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ktorý môžeme prijať ako ďalší prejav, veľavýznamný krok na ceste slovenského národa k národnosocialistickému poriadku, a ktorý je presvedčivým dôkazom, že vývoj v našom štáte ide v duchu zásad novej Európy.“ *Gardista*. Roč. 4, č. 243, 23. októbra 1942. Vodcovský systém v strane.

Napriek rozporom medzi Tukom a Tisom, konflikt neprerástol do otvoreného zápasu a oficiálna propaganda režimu vyvíjala veľké úsilie, aby politickú situáciu na Slovensku prezentovala ako oázu pokoja a vzájomného porozumenia. Zdanie jednoty na slovenskej politickej scéne mala utvrdiť aj návšteva J. Tisu, V. Tuku a A. Macha, ktorí na pozvanie A. Hitlera pricestovali 22. októbra 1941 do Berlína. Návšteva mala zároveň dokumentovať spojenectvo Slovenska a Nemecka v boji proti Sovietskemu zväzu, na ktorom aktívne participovala tiež slovenská armáda.²¹⁶

V ideológii slovenského štátu bol najnehumánnejším prejavom antisemitizmus, ktorého praktickým dôsledkom bolo vylúčenie židovského obyvateľstva z politického, hospodárskeho a spoločenského života a deportácia takmer 60 000 Židov do táborov smrti. Ešte v období ČSR boli terčom ľudáckej tlače Židia, ako domnelí nepriatelia slovenského národa. Po 6. októbri 1938 útoky proti Židom zosilneli s cieľom predstaviť židovskú komunitu ako cudzorodý živel, ktorý nemá miesto na Slovensku.²¹⁷ Bez akýchkoľvek škrupúl demonštrovali svoj antisemitizmus germanofili V. Tuka a A. Mach. V. Tuka v práci *Slovenský národný socializmus*, deklaroval, že „Žid musí byť nezmieriteľným nepriateľom národného socializmu, lebo Židia sú buď kapitalisti, buď komunisti...Nemôžeme ďalej trpieť, aby náš hospodársky a obchodný život otravoval židovský duch, nemožno ďalej trpieť, aby celá literatúra, naše umenie podliehalo židovskému duchu.“²¹⁸

Externou hybnou silou protižidovských opatrení na Slovensku bolo Nemecko. Nemeckí predstavitelia vyvíjali tlak na slovenskú vládu, aby súhlasila s deportáciami Židov, ktorí údajne mali pracovať v Poľsku. Skutočný zámer nacistického vedenia bol utajený.²¹⁹ Podľa historika Antonína Klimeka, Tuka v snahe deportovať obyvateľov židovského pôvodu zo Slovenska šiel tak ďaleko, že žiadal Nemcov, ktorí pôvodne nemali záujem o rodinných príslušníkov deportovaných Židov, aby prevzali celé rodiny.²²⁰ Napriek propagande režimu

²¹⁶ „Úradná správa zaznamenáva, že rozhovory u Führera prebiehali v duchu srdečného priateľstva medzi obidvoma národmi a stoja v znamení bratstva zbraní, ktoré sa bojom obidvoch armád proti úhlavnému nepriateľovi, bolševizmu, tak krásne osvedčili.“ *Slovák*. Roč. 23, č. 245, 23. októbra 1941. Po návšteve u Führera: V Slovákoch sme sa nesklamali.

²¹⁷ Napríklad: *Gardista*. Roč. 1, č. 5, 18. februára 1939. So Židmi treba robiť poriadky; *Gardista*. Roč. 1, č. 30, 26. augusta 1939. Hoden je Žid súcitu?; *Gardista*. Roč. 2, č. 40, Židia sa ešte nepoučili?!; *Gardista*. Roč. 3, č. 7, 10. januára 1941. Dedina v pazúroch pažravého Žida; *Gardista*. Roč. 3, č. 66, 21. marca 1941. Ostrejšie proti Židom; *Gardista*. Roč. 4, č. 73, 29. marca 1942. Žid zostane len Židom; Najvyšší zákon HG: vyvieť všetkých Židov; *Slovák*. Roč. 21, č. 56, 8. marca 1939. Treba založiť rezerváciu pre Židov; *Národné noviny*. Roč. 72, č. 70. Za nekompromisné vykonávanie židovského kódexu; *Národné noviny*. Roč. 73, č. 24, 28. marca 1942. Na Slovensku bez Židov dáme si rady; *Slovenská politika*. Roč. 20, č. 107, 10. mája 1939. Židia boli ozaj vždy a všade nešťastím národa; *Slovenská politika*. Roč. 21, č. 43, 22. februára 1940. Židovské gazdovstvá do slovenských rúk.

²¹⁸ TUKA, Vojtech. *Slovenský národný socializmus*. Generálny sekretariát Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, 1940, s. 15-16.

²¹⁹ „Svoje plány na „Endlösung“ nacistické Nemecko takticky maskovalo požiadavkou na dodanie pracovných síl zo Slovenska v celkovom počte 20 000 ľudí. Predstaviteľom ľudáckeho režimu predniesol oficiálne túto požiadavku v polovici februára 1942 na príkaz Himmlera aj Zahraničný úrad v Berlíne... Predstavitelia radikálneho fašistického krídla na čele s Tukom reagovali okamžite. Už 3. marca prišli na zasadnutie vlády s návrhom na vysťahovanie židovských obyvateľov ako s hotovou a s Nemcami dohodnutou vecou.“ KLIMKO, J. *Tretia ríša...*, s. 174.

²²⁰ KLIMKO, J. *Tretia ríša...*, s. 175.

a antisemitskej kampani v médiách, slovenské obyvateľstvo zaujímalo voči deportáciám negatívne stanovisko. Túto skutočnosť priznal aj nemecký vyslanec Ludin.²²¹

Apologét slovenského štátu Milan Ďurica, z tragického osudu Židov obvinil predovšetkým V. Tuku a A. Macha. J. Tiso v jeho interpretácii torpédoval prípravu a realizáciu deportácií a robil všetko, čo bolo v jeho moci, aby ich prekazil, alebo aspoň obmedzil. Podľa Ďuricu V. Tuka 3. septembra 1940 presadil ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z., ktorý zmocňoval vládu vydať nariadenia vylučujúce Židov z hospodárskeho a spoločenského života a umožnil tak prijatie opatrení prevodu majetku Židov „do vlastníctva kresťanov“.²²² M. Ďurica však priznal, že Snem odhlasovaním tohto zákona a prezident J. Tiso svojim podpisom „dali do rúk predsedu vlády a ministra vnútra prakticky neobmedzenú moc riešiť podľa ich vlastných náhľadov židovskú otázku na Slovensku.“²²³ V. Tuka, s odvolaním na uvedený zákon vydal 9. septembra 1941 vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. – Židovský kódex. Napriek tomu, že J. Tiso nariadenie nepodpísal, dokázal presadiť svoje právo udeľovať „oslobodenia z ustanovení tohto nariadenia“.²²⁴ V celkovom zhodnotení Tisovho postoja k „židovskej otázke“ M. Ďurica spochybnil prezidentov údajný antisemitizmus a vyjadril presvedčenie, že J. Tiso bol nútený prispôbiť svoje konanie príkazom Berlína.²²⁵

Na negatívnu úlohu V. Tuku v slovenskej politike poukázal aj historik Róbert Letz, konkrétne na Tukovu ochotu vychádzať všemožne v ústrety nemeckým požiadavkám, najmä v zámere likvidovať židovské obyvateľstvo Slovenska. Ja paradoxom, že V. Tuka, považovaný v období prvej ČSR za maďaróna, ktorý bol odsúdený na 15 rokov straty slobody za špionáž v prospech Maďarska, sa „transformoval“ na zanieteného germanofila. To spochybňuje Tukovo maďarónstvo a skôr svedčí o jeho oportuniste.²²⁶ R. Letz načrtol aj diapazón nemeckých hodnotení J. Tisu, jeho politiky a osobnosti, ktoré variovali od nekompromisného odsúdenia ako protektora Židov a slobodomurárov až po pozoruhodnú analýzu Tisovej osobnosti a jeho politických motívov z pera nemeckého vyslanca Ludina.²²⁷

²²¹ KLIMKO, J. *Tretia ríša...*, s. 179.

²²² ĎURICA, M. *Jozef Tiso...*, s. 370.

²²³ ĎURICA, M. *Jozef Tiso...*, s. 370.

²²⁴ ĎURICA, M., *Jozef Tiso...*, s. 376-377.

²²⁵ Podľa M. Ďuricu boli politické aktivity J. Tisu počas trvania ČSR dôkazom, že antisemitizmus mu bol cudzí. „Za normálnych okolností počas svojej vyše dvadsaťročnej činnosti sa touto otázkou vôbec nezaoberal. Voči svojim židovským spoluobčanom tak v mladosti, ako aj pri vykonávaní svojich verejných funkcií až po kreslo ministra zdravotníctva v pražskej vláde a po najvyšší úrad ministerského predsedu autonómnej vlády Slovenskej krajiny udeľoval Židom všetky úradné funkcie, o ktoré sa oprávnenne uchádzali, bez akejkoľvek diskriminácie ich náboženstva alebo pôvodu.“ ĎURICA, M., *Jozef Tiso...*, s. 397.

²²⁶ Tukova návšteva A. Hitlera, ako ju opísal Letz, je dôkazom Tukovej arogancie a servilnosti zároveň: „za vyvrcholenie aktivít radikálov možno považovať tajnú návštevu V. Tuku a F. Karmasina u Hitlera, ktorá sa uskutočnila 12. 2. 1939 v Berlíne...Tuka sa tak stal prvým slovenským politikom, ktorého osobne prijal Hitler, hoci nezastával nijakú politickú funkciu. Tuka...počas rozhovoru oslovoval Hitlera *mein Führer*...Podľa Tuku ďalšie spolupžitie Čechov a Slovákov v jednom štáte je nemožné...zdôraznil, že stačí iba jedno Hitlerovo slovo a všetko sa môže zmeniť. Pateticky vyhlásil: „Môj vodca, osud svojho národa vkladám do vašich rúk. Môj národ od vás očakáva svoje oslobodenie.“ LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V (1938 – 1945)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012, s. 42.

²²⁷ Po príchode do Bratislavy venoval H. Ludin J. Tisovi osobitnú pozornosť. Na základe vlastných dojmov a získaných informácií sa pokúsil analyzovať jeho miesto v kontexte slovenskej a zahraničnej politiky. Pritom dospel k týmto záverom: „Je prezident a tým chce ostať...Myslím, že menej z chuti po moci, ako skôr z pocitu

Positívne hodnotila Tisov boj proti germanofilom historička Anna Magdolenová.²²⁸ Podľa Ivana Kamenca, ktorý sa vo viacerých prácach venoval dejinám 1. Slovenskej republiky a postaveniu židovského obyvateľstva v rokoch 1938 – 1945, oslabovala pozície radikálov v slovenskej politike ich nekompetentnosť a charakterové nedostatky.²²⁹ I. Kamenec berie do úvahy, že Tisove antisemitské výroky „*treba posudzovať aj ako verbálny taktický boj s radikálmi*“ a nie je možné z nich vyvodzovať „*jednoznačné kategorické závery*“, avšak vzhľadom na vzostup antisemitizmu boli „*objektívne veľmi škodlivé*.“²³⁰ Prijatie Židovského kódexu, ktoré bolo prelomovým bodom v antisemitskej politike slovenského štátu I. Kamenec hodnotil ako „*produkt zápasov vnútri režimistického tábora*“, pričom „*Svojim napodobňovaním rasových norimberských zákonov posilňoval v prvom rade pozície slovenských nacionálnych socialistov na domácom fronte, ale aj v nemeckých vládných kruhoch*.“²³¹ Aj I. Kamenec pripisuje V. Tukovi určujúci podiel na deportáciách židovského obyvateľstva zo Slovenska.²³²

Autoritatívny režim 1. Slovenskej republiky mal nevyhnutne dopad na obsah i formu vzdelávacieho systému. V úvode elaborátu *Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1945*, publikovanom Ministerstvom školstva a národnej osvety, je ako určujúci princíp výstavby školstva v slovenskom štáte definovaný návrat k „*starej tradícii slovenského národa*“.²³³ Tento široko poňatý pojem nadobudol konkrétnu podobu po 6. októbri 1938. V prvom rade

zodpovednosti voči svojmu národu. Nech má akékoľvek chyby, je bezpochyby najprefikanejším, najsilnejším a najvyrovnanejším politikom na Slovensku.“ LETZ, R. *Slovenské...*, s. 156.

²²⁸ „*Tiso si svojou umiernenou politikou a prirodzenou autoritou získal podporu väčšiny obyvateľov práve tým, že sa snažil vo všetkých sférach života spoločnosti redukovať nemecký vplyv a vytvárať priestor, aby občania Slovenskej republiky neboli nútení kolaborovať s nacizmom...Zdôraznením vedúceho postavenia prezidenta Slovenskej republiky sa totiž súčasne zoslabil vplyv pronemeckého Tukovho krídla. Aj vďaka tejto skutočnosti, na rozdiel od ostatných štátov vo sfére nemeckého vplyvu, jedine Tiso ako prezident SR si vyhradil právo udeľovať výnimky spod účinnosti protižidovských zákonov, ktoré aj v plnom rozsahu využil.*“ MAGDOLENOVÁ, Anna. Príčiny deformácií historického obrazu Dr. J. Tisu vo vedomí súčasníkov. In *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 1996, s. 90.

²²⁹ „*Slabinou nacionálněsocialistického tábora na Slovensku bylo personální složení jeho čelné reprezentace. V. Tuka se svou temnou politickou minulostí, ani cholerický a pro mnohé neseřízní A. Mach, nemluvě už o politických dobrodruzích a doslova primitívech, jakými byli např. L. Mutňanský, J. Farkaš, K. Murgaš, J. Joštiak aj., nedávali ani doma ani v Německu záruku, že by byli schopni vést slovenský štát...Konzervativní, umírněný tábor se mohl opírat o schopnější a všestranně kvalifikovanější síly.*“ KAMENEC, Ivan. *Slovenský stát (1939 – 1945)*. Praha : Anomal, 1992, s. 69.

²³⁰ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : ARCHA, 1991, s. 90.

²³¹ KAMENEC, I. *Po stopách...*, s. 130.

²³² „*2. decembra 1941 rokoval V. Tuka v Bratislave s H. Ludinom už konkrétne o vysídlení slovenských židov...Tuka v mene slovenskej vlády – bez toho aby si od nej vyžiadal splnomocnenie, resp. ju informoval – súhlasil, aby slovenskí židia boli násilne vysídlení do určených oblastí v Generálnom Gubernáte...Všetky spomínané rokovania boli prísne dôverné. Úzky okruh ľudí na čele s V. Tukom tu rozohrával svoju vlastnú „politickú partiu.“* KAMENEC, I. *Po stopách...*, s. 157. Tuka šiel dokonca tak ďaleko, že členov vlády informoval u uzavretej dohode s Nemcami, za ktorú berie osobnú zodpovednosť. Zároveň prehlásil, že o dohode je informovaný Tiso, čo bola lož. KAMENEC, I. *Po stopách...*, s. 159.

²³³ „*Pri budovaní štátna správa nemusela shľadávať jeho ideovú postać a tvoriť preň umelé ciele. Postačilo dať školu do služieb starej tradície nášho národa a jej hlavné princípy vytyčiť za cieľ všetkej výchovy a už vzniká školstvo, ktoré sa, pravda, ideovo ostro odráža od výchovných zásad minulosti, no medzi ním a životnými dejinnými snahami a túžbami Slovákov niet rozdielu, lež dokonalý súlad.*“ *Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943*. Zostavila Redakčná komisia Ministerstva školstva a národnej osvety Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1944, s. 7.

slovenská autonómna vláda podnikla kroky zamerané na „*riešenie českej otázky*“.²³⁴ 9. novembra 1938 vtedajší minister školstva Matúš Černák²³⁵ požiadal ústrednú vládu v Prahe, aby prevzala vysokoškolských a stredoškolských pedagógov českej národnosti zo Slovenska. Zároveň mali byť prepustení aj školskí inšpektori, riaditelia meštianskych škôl a správcovia ľudových škôl.²³⁶ Personálne zmeny boli v prvom rade iniciované na strednom stupni. Zámerom odstránenia pedagógov českej národnosti bolo uvoľniť miesta pre slovenských učiteľov a zároveň implementovať do škôl ideológiu kresťanstva a slovenského nacionalizmu.²³⁷ Podľa autorov uvedeného elaborátu „*Hlavnými ideálmi nového gymnázia sú výchova národná, štátna, náboženská, rozumová, citová a spoločenská*“, pričom bolo žiaduce „*...veľmi zdôrazňovať našu vojskú národnú kultúru.*“²³⁸

Vzhľadom na charakter ideológie slovenského štátu, tak radikálne odlišnej od hodnotového systému prvej ČSR, bolo eminentným záujmom vedenia HSĽS zreformovať celé slovenské školstvo.²³⁹

Rozhodujúci vplyv na realizáciu reformy školstva na Slovensku mal Jozef Sivák, menovaný 20. januára 1939 prezidentom Emilom Háchom do funkcie ministra školstva.²⁴⁰

²³⁴ „Podstatu ľudáckeho programu vyjadrovali dve heslá: „Slovensko Slovákom“ a „na Slovensku po slovensky“. Podstata spočívala v tom, že zo Slovenska sa mali odsunúť štátni a verejní zamestnanci českej národnosti, čím by sa uvoľnili miesta pre nezamestnanú slovenskú inteligenciu.“ RYCHLÍK, Jan. K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In *Historický časopis*. Roč. 37, 1989, č. 3, s. 403.

²³⁵ Matúš Černák bol v januári 1939 na poste ministra školstva nahradený Jozefom Sivákom.

²³⁶ Slovák informoval, že „...toto sú miesta, na ktoré máme náhradu a ktoré boli obsadené na úkor miestnych slovenských uchádzačov.“ Redakcia si neodpustila ironickú poznámku „Keďže sa v Prahe prízvukovalo vždy, že posielajú na Slovensko najlepších ľudí, úfame, budú sa tešiť, že teraz títo najlepší budú môcť znovu tam zaujať miesta a venovať sa výchove českého ľudu.“ Slovák. Roč. 20, č. 256, 10. novembra 1938. Uvoľnia sa vedúce miesta pre Slovákov.

²³⁷ „Začiatkom školského roku 1938/1939 správa početných stredných škôl a učiteľských ústavov bola v neslovenských rukách a takmer vo všetkých profesorských zboroch profesori neslovenskej národnosti mali zjavnú väčšinu...Krátko po 6. októbri 1938 po dohode s pražským ministerstvom školstva a národnej osvety 18 riaditeľov 123 profesorov českej národnosti opustilo školskú službu na Slovensku. Nahradiť ich nebolo ťažké, lebo po 2. novembri 1938 vyše 100 profesorov účinkujúcich na školách odstúpeného územia, bolo treba poumiestňovať na školách zmenšeného Slovenska. Po týchto opatreniach 1. januára 1939 správa všetkých štátnych stredných škôl a učiteľských ústavov bola už v slovenských rukách a aj profesorské zbory natoľko sa poslovenčili, že koncom januára 1939 profesori Slováci prvý raz tvorili väčšinu v osobnom stave stredných škôl a učiteľských ústavov.“ Päť rokov slovenského..., s. 173.

²³⁸ Päť rokov slovenského..., s. 200.

²³⁹ Podľa historičky Ľubice Kázmerovej „Ministerstvo školstva a jeho rezort sa stalo jedným z prvých ministerstiev (zároveň s Ministerstvom vnútra), v ktorom sa v personálnej politike uplatnil politicko-stranícky a národný princíp – súčasť ideológie HSĽS. Z pracovných postov museli odísť českí zamestnanci. Personálne zmeny nastolené ministerstvom školstva a realizované počas autonómie Slovenskej krajiny na školách a na školských úradoch pod dohľadom HSĽS, nemenili štruktúru školského systému...Zásadné zmeny uskutočňované v školstve na Slovensku mali charakter personálnej lustrácie na princípe národnej príslušnosti, ktorá sa uplatňovala pri obsadzovaní jednotlivých pracovných miest na všetkých stupňoch školského systému.“ KÁZMEROVÁ, Ľubica. Riadiace orgány a štruktúra školstva počas autonómie Slovenskej krajiny v rokoch 1939 – 1945. In KUDLAČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Univesitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 106

²⁴⁰ O utvorení slovenskej autonómnej vlády informoval Slovák: „Slovenský krajský snem a jeho predsedníctvo sa ustavili v Bratislave v stredu 18. januára. Po ich ustavení podala slovenská vláda formálne demisiu, lebo ústavný zákon o autonómii Slovenskej krajiny ustalaže v odstavci 4 čl. 5, že členov slovenskej krajskej vlády vymenuje prezident republiky na návrh predsedníctva smenu Slovenskej krajiny...V piatok 20. januára dostavil sa predseda slovenského snemu dr. Martin Sokol v poludňajších hodinách na pražský hrad, aby u prezidenta

V expozé prednesenom v kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky 16. júna 1939 priznal, že „...v najväčšej tvrdzi, keď nebolo dost' slovenských profesorov, jednako len osožne vypomáhali českí profesori, niektorí sa viacmenej aj prispôbili tunajším pomerom...a venovali našej škole najlepšie svoje sily...“,²⁴¹ ale takýchto profesorov označil za výnimky a v celkovom hodnotení pôsobenia českých pedagógov zaujal negatívne stanovisko. Sivák akcentoval potrebu navýšenia počtu pedagógov rímskokatolíckeho vyznania. Na druhej strane, prepustení zo škôl mali byť profesori bez vyznania a Židia.²⁴² Protižidovské nariadenia postihli nielen židovských pedagógov, ale židovskú školopovinnú mládež ako celok.²⁴³ „Slovakizácia“ stredných škôl a učiteľských akadémií prebiehala v rýchлом tempe. Podľa autorov uvedeného elaborátu počet učiteľov narástol z 345 evidovaných 1. októbra 1938 na 713 koncom roka 1941. V rovnakom období sa počet českých pedagógov znížil z 523 na 38.²⁴⁴ Extenzívna výmena pedagogických zborov v relatívne krátkom čase však mala za následok začlenenie učiteľov s nízkou kvalifikáciou do pedagogického procesu.²⁴⁵

V existujúcej politickej a spoločenskej situácii nebola trpená kritika oficiálnej ideologickej platformy režimu. Obzvlášť to platilo vo sfére školstva. Novým podmienkam sa museli prispôbiť, alebo zo školstva odísť pedagógovia, ktorí neboli ochotní vyučovať v zmysle ideologických požiadaviek režimu.²⁴⁶ Sivák vyjadril spokojnosť s „politickou spoľahlivosťou“ učiteľov: „Je veľmi príznačné pre politickú spoľahlivosť učiteľstva, že kým roku 1939 bolo treba zakročiť proti mnohým učiteľom, lebo sa nevedeli prispôbiť novým slovenským štátoprávnym pomerom, dnes možno konštatovať, že učiteľstvo chová sa lojálne a len veľmi sporadicky stávajú sa prípady, že štátna školská správa musí zakročiť proti renitentným učiteľom.“²⁴⁷

republiky dr. Emila Háchu vykonal oficiálnu návštevu...a predostrel mu návrh predsedníctva slovenského snemu na vymenovanie novej slovenskej vlády...V popoludňajších hodinách pred uzávierkou „Slováka“ sa dozvedáme, že prezident republiky dr. Emil Hácha vymenoval...posl. Jozefa Siváka za ministra školstva a národnej osvety,...“ Slovák. Roč. 21, č. 17, 21. januára 1939. Nová slovenská vláda.

²⁴¹ SIVÁK, Jozef. *Nové slovenské školstvo*. Bratislava : Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1940, s. 12.

²⁴² „Profesori bez vyznania sú pozostatkom minulého režimu a na terajšom Slovensku treba ich pokladať za anachronizmus. Okolnosť, že na našej strednej škole je 39 profesorov Židov, mohla by mať škodlivý následok keby ich pribúdalo najmä v odboroch vlastivedných.“ SIVÁK, J. *Nové slovenské...*, s. 21.

²⁴³ „V roku 1940 sa do pozornosti vládnych orgánov dostali židovské vzdelávacie a výchovné zariadenia. Nariadenie č. 208/1940 novelizované nariadením č. 255/1940 Sl. Z. (vstúpilo do platnosti 2. septembra 1940) v hlavných paragrafoch hovorilo o vylúčení Židov zo všetkých výchovných inštitúcií na všetkých úrovniach okrem základných škôl. Povinnú školskú dochádzku mohli židovské deti absolvovať výlučne v školách pre Židov.“ KÁZMEROVÁ, Ľ. *Riadiace orgány...*, s. 110.

²⁴⁴ *Päť rokov slovenského...*, s. 174.

²⁴⁵ „Nahradiť tak veľa kvalifikovaných profesorov neslovenskej národnosti novými slovenskými kandidátmi profesúry narážalo na ťažkosti, preto školská správa musela si vypomáhať odbornými učiteľmi (pre ktorých v prázdninách šk. roku 1938/1939 zriadila v Bratislave metodické kurzy) a výpomocnými učiteľmi, zväčša poslucháčmi filozofie a prírodných vied s I. štátnicou, ako aj prideľovaním značne zvýšených učebných úväzkov svojim profesorom.“ *Päť rokov slovenského...*, s. 174.

²⁴⁶ „Nech je akokoľvek, proces prevýchovy prekonať sa musel, lebo len tak sa mohlo očakávať, že zo škôl vyjdú žiaci, ktorých mentalita bude s duchom nových čias. Pravdaže, s prevýchovou treba bolo začať u samých učiteľov...Preto určitá časť učiteľstva musela zrevidovať svoj postoj k svojmu presvedčeniu, ku škole, k svojim povinnostiam, k národu, k štátu i k cirkvi, slovom, k novému slovenskému životu.“ *Päť rokov slovenského...*, s. 37.

²⁴⁷ SIVÁK, Jozef. *Nové slovenské školstvo II*. Bratislava : MŠaNO, 1940, s. 11.

Školy nadobudli výrazne náboženský charakter. Vo všetkých učebniach boli umiestnené kríže, vyučovanie sa začínalo a končilo modlitbou a povinné vyučovanie náboženstva bolo zavedené v ľudových a meštianskych školách. Školská správa dohliadala, aby náboženstvo nebolo pedagogickým zborom zanedbávané.²⁴⁸

Konzervatívny charakter školstva dokumentovala aj eliminácia koedukácie, ktorá údajne viedla k morálnej skazenosti a škodlivému stieraniu rozdielov medzi pohlaviami.²⁴⁹ Koedukácia, ohrozujúca morálku a škodlivá zdravému vývoju dievčat a chlapcov, bola odmietnutá aj v elaboráte *Päť rokov slovenského školstva*.²⁵⁰ V expozé prednesenom 27. mája 1940 J. Sivák definoval radikálnu zmenu ideového smerovania školstva na Slovensku v porovnaní s prvou ČSR: „*Pri svojej reštauračnej práci Ministerstvo školstva a národnej osvety vypälo všetky svoje úsilie zmeniť doterajší pomýlený, ba škodlivý výchovný systém a nahradiť ho iným, vyhovujúcim slovenskej tradícii. Išlo nám o obnovu, o obrodenie, čiže o úplnú prevýchovu mládeže v duchu kresťanskom.*“²⁵¹

Paralelne s vyučovaním náboženstva sa stala fundamentálnym ideologickým princípom na školách výchova k vlastenectvu.²⁵² Potrebu spojenia katolíckej viery a nacionalizmu deklaroval J. Tiso už v prednáške adresovanej študentom 3. februára 1939.²⁵³

Pred MŠaNO stála neľahká úloha eliminovať na všetkých stupňoch škôl učebnice používané v ČSR. V hodnotení autonómnej vlády a následne predstaviteľov Slovenskej republiky, bolo naliehavou potrebou odstrániť učebné texty používané pri vyučovaní humanitných predmetov a nahradiť ich novými, napísanými v súlade s ideologickými požiadavkami režimu. Za primárne urgentné bolo považované zabezpečiť „*vyhovujúcimi*“ učebnicami predovšetkým stredné školy.²⁵⁴ Napísať, vytlačiť a distribuovať nové knihy však

²⁴⁸ *Päť rokov slovenského...*, s. 39.

²⁴⁹ Podľa J. Siváka, „*Z mnohých dôvodov proti koedukácii, ktoré sú nateraz dôkazom jemného pozorovania dorastajúcej mládeže, najviac sa spomína, a to ako výstraha – mravná skazenosť, zavinená koedukáciou.*“ SIVÁK, J. *Nové slovenské...*, s. 26.

²⁵⁰ „*Všetci školskí odborníci a zástupcovia cirkevných kruhov vyslovili sa na osobitnej ankete proti koedukácii, lebo sa neosvedčila. Veľmi mnoho dôvodov odznelo proti nej a hlavne prichodí uviesť, že nedobre vplýva na mravy dorastajúcej mládeže. Tu vznikali nedobré následky: dievčatá strácali ženskú jemnosť pri spoločnej výchove a žiaci dosť podmienok pre výchovu k primeranej disciplíne, chlapeckosti a bezvýhradnému plneniu povinností.*“ *Päť rokov slovenského...*, s. 196.

²⁵¹ SIVÁK, J. *Nové slovenské...*, s. 83.

²⁵² „*Štátnej školskej správe nesmierne záležalo na tom, aby sa pestovala úcta k národu, národným tradíciám, k národným buditeľom, k vedúcim dejateľom slovenského národa...Využila sa každá vzácna príležitosť, aby sa národná hrdosť, národné povedomie kriesilo, budilo, posilnilo a rozvinulo. Takou vítanou príležitosťou boli rozličné národné sviatky, pamätné dni, jubileá slovenských básnikov, spisovateľov, národných pracovníkov ako i výročné dni kultúrnych spolkov a ustanovizní.*“ *Päť rokov slovenského...*, s. 41.

²⁵³ „*Syntéza individuality s katolíckym univerzalizmom je nielen záchrana jednotlivého národa, ale je i jedinou cestou vytvorenia tohto nového typu nacionalizmu, ktorý je na tak zmiešaných krajoch ako je stredná Európa, nevyhnutnou podmienkou spokojného spolunažívania rozličných národov.*“ *Slovenská politika*. Roč. 20, č. 27, 3. februára 1939. Predseda vlády Dr. J. Tiso o úlohách slovenskej inteligencie.

²⁵⁴ Podľa citovanej správy MŠaNO „*...zdedené učebnice napospol nevyhovovali potrebám nového slovenského gymnázia. Preto štátna školská správa už v autonómnej ére nariadila ich revíziu, čo značilo odstraňovať všetky state a miesta, ktoré škodili záujmom našej výučby. Lež ani toto riešenie nemohlo dlhšie trvať, lebo...ani po najbedlivejšom prezretí učebníc nevymizla ich celková tendencia.*“ *Päť rokov slovenského...*, s. 220.

vyžadovalo čas.²⁵⁵ Ako prechodné riešenie, „...aby sa lepšie osvetlil slovenský život zo stránky politickej, kultúrnej, sociálnej a pod.“, MŠaNO „schválilo Slovenské dejiny Dr. Františka Hrušovského ako učebnú pomôcku vlastivedy, a hlavne tento zreteľ sa uplatňoval pri nariadení, podľa ktorého čítanky gymnázií a učiteľských akadémií prichodí nahradiť, kým nevyjdú nové učebnice.“²⁵⁶ V uvedenej práci sú historické reálie interpretované s súlade s nacionalistickým výkladom minulosti Slovákov a Slovenska. F. Hrušovský, v rozpore s realitou, kládol vznik slovenského národa do raného stredoveku.²⁵⁷ Predkovia Slovákov sú od počiatkov svojej histórie interpretovaní ako zaniatení kresťania.²⁵⁸ V súlade s ideológiou slovenského štátu je ČSR charakterizovaná ako štát, ktorý bol socialistický a voči Slovákom macošský.²⁵⁹ Naproti tomu Slovenská republika je definovaná ako záštita slobody slovenského národa.²⁶⁰

Významným nástrojom ideologickej agitácie, vrátane výchovy mladej generácie, bola národná osveta. J. Sivák, v prejave adresovanom 15. apríla 1940 Kultúrnemu výboru Snemu Slovenskej republiky prehlásil, že „Potrebnosť osvetovej práce v širokých vrstvách národa je veľmi jasná a pre usmernenie kultúrneho života v štáte veľmi osožná. Najmä v časoch duchovného prerodu a preorientovania celej duševnej podstaty, čiže prevýchovy sa môže takýmto zameraním činnosť osvetová veľmi dobre uplatniť.“²⁶¹ Keďže Ústredná osvetová komisia (ÚOK), orgán zastrešujúci osvetové organizácie na Slovensku, bola v kompetencii Matice slovenskej, 31. januára 1940 MŠaNO „zbavilo Maticu starosti o osvetovú prácu a začiatkom februára 1940 začala účinkovať Ústredná osvetová komisia v Bratislave.“²⁶²

²⁵⁵ Ako informoval J. Sivák, ešte na začiatku roku 1941 neboli pripravené nové učebnice pre stredné školy: „Výnosom z 28. januára 1941, č. 450/41 – prez., zakázali sa užívať na stredných školách učebnice, ktoré schválilo bývalé Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe. Týmto činom niektoré predmety ostali bez učebníc. So zreteľom na okolnosť, že nemáme pre každý predmet a triedu nové učebnice, dodatočne sa povolilo užívať staré učebnice ako pomocné knihy...Pri tomto opatrení správy škôl dôrazne sa upozornili, aby odstránili dnešnému duch nepriliehajúce state.“ SIVÁK, Jozef. *Nové slovenské školstvo III*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942, s. 29.

²⁵⁶ *Päť rokov slovenského...*, s. 220.

²⁵⁷ V úvodnej časti F. Hrušovský prezentuje slovanské kmene, „...ktoré sa usadili na severnom brehu stredného Dunaja“ ako Slovákov, keďže „Vo východných slovanských prameňoch označujú sa títo Slovania menom Sloveni. Názov Sloven je iba starší tvar názvu Slovákov, ktorý sa začína vyskytovať až v 15. storočí.“ HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1940, s. 32, 36, 389.

²⁵⁸ „Po svojom krste stal sa Pribina horlivým kresťanom a staral sa o to, aby celá jeho krajina bola kresťanská...Slovenský národ hneď svojim prvým výstupom na javisku európskych dejín stal si do služieb kresťanskej vzdelanosti.“ HRUŠOVSKÝ, F. *Slovenské...*, s. 32.

²⁵⁹ „Kým tisíce Čechov prichádzalo na Slovensko, vláda sa postarala o odbúranie slovenského priemyslu, socialistický režim zanedbal vývin slovenského poľnohospodárstva, takže tisíce pracovitých slovenských ľudí muselo opustiť svoju vlasť a sťahovať sa do cudziny.“ HRUŠOVSKÝ, F. *Slovenské...*, s. 389.

²⁶⁰ „Mladá Slovenská republika už v prvom roku svojej samostatnosti dokázala životaschopnosť slovenského národa...Slovenský národ si uvedomil, že táto zem, posvätená krvou našich predkov, skrývajúca kosti našich otcov a zúrodnená prácou mnohých slovenských pokolení, stala sa v samostatnej slovenskej republike našou slobodnou vlasťou.“ HRUŠOVSKÝ, F. *Slovenské...*, s. 449

²⁶¹ SIVÁK, J. *Nové slovenské...*, s. 71.

²⁶² SIVÁK, J. *Nové slovenské...*, s. 73.

Podľa J. Siváka cieľom ÚOK mal byť detailný prehľad osvetových organizácií, kontrola a koordinácia ich aktivít v súlade s ideologickými požiadavkami režimu.²⁶³

Ústredná osvetová komisia získala kontrolu na kultúrnych dianím na Slovensku. Okrem iného, bola poverená preskúmať knižné fondy v obecných knižniciach a vylúčiť „ideologický závadné“ knihy a cenzurovať filmy.²⁶⁴ Úlohou ÚOK bolo tiež „staráť sa o mravnú a kultúrnu úroveň národa“, organizovať „ľudovýchovné“ kurzy, kontrolovať mimoškolskú činnosť pedagógov a štátnych zamestnancov, spolupracovať s rozhlasom a pod.²⁶⁵ V ideologickom inštrumentáriu režimu malo významné miesto Štátne nakladateľstvo v Bratislave, ktoré bolo súčasťou MŠaNO.²⁶⁶

Ideologické princípy slovenského štátu mali nevyhnutne dopad aj na Komenského univerzitu v Bratislave. Na základe nariadenia vlády bola univerzita 23. februára 1939 premenovaná na Slovenskú univerzitu v Bratislave.²⁶⁷ V období ČSR vysoký počet českých profesorov na Komenského univerzite a nechota väčšiny z nich prednášať po slovensky podnietila negatívne reakcie zo strany slovenských študentov, ktorí ultimátnou formou žiadali, aby sa vyučovanie realizovalo v slovenskom jazyku.²⁶⁸ Z ideologického aspektu ešte ostrejší odmietavý postoj zaujímali autonomistickí študenti voči profesorom, ktorí hájili koncept čechoslovakizmu.²⁶⁹ Po 6. októbri sa odstránenie českých profesorov na Komenského univerzite stalo jedným z prvoradých cieľov autonómnej vlády.

²⁶³ „Ústredná osvetová komisia chce mať jasný obraz o všetkom, čo má vzťah k slovenskému národnému spoločenstvu...Ústrednej osvetovej komisii veľmi záleží, aby napredovanie slovenského života dialo sa systematicky, aby vychovala národných pracovníkov pre drobnú prácu medzi pospolitosťou, aby združovala k spoločnej a jednotnej...a konečne, aby štatisticky zachytávala osvetovú prácu a podľa získaných údajov organizovala ďalšiu činnosť.“ SIVÁK, J. *Nové slovenské...*, s. 77, 79.

²⁶⁴ V príhovore k členom Kultúrneho výboru 22. októbra 1940 J. Sivák prehlásil, že: „Veľmi vážnym problémom je revízia verejných knižníc. Po zmene štátoprávneho postavenia Slovenska v tejto veci mohli sme urobiť len predbežné kroky. Nariadil som hneď odstrániť všetky knihy s ideológiou čechoslovenskou a komunistickou... V každej obci som nariadil zostaviť revízne komisie, ktoré prezrú všetky knihy v obecných knižniciach a do konca roku 1940 pošlú Ministerstvu školstva a národnej osvety zoznamy kníh obecných knižníc, v ktorých vyznačia, ktoré knihy pokladajú za chybné. Osvetové oddelenie z týchto zoznamov zostaví kartotéku všetkých kníh, ktoré sú v obecných knižniciach, a knihy, označené za chybné, podrobí osobitnému posúdeniu a zostaví zoznam zakázaných kníh... Osvetové oddelenie stará sa aj o kultúrnu stránku našej kinematografie. Vymenúva kultúrnych dozorcov pre jednotlivé kiná v celom štáte, usmerňuje ich činnosť a vydáva smernice. Okrem toho zasadá v cenzúrnej filmovej komisii, ktorá teraz denne cenzuruje dva filmy, keďže pražskou cenzúrou povolené filmy dnes už nezodpovedajú dnešným našim záujmom.“ SIVÁK, J. *Nové slovenské...II.*, s. 92.

²⁶⁵ SIVÁK, J. *Nové slovenské...III.*, s. 72-73.

²⁶⁶ V prejave adresovanom Kultúrnemu výboru Snemu 9. decembra 1941 J. Sivák informoval, že „Štátne nakladateľstvo hneď po 14. marci 1939 začalo vyvíjať čulú činnosť...Predovšetkým musela sa urobiť rozsiahla revízia všetkých publikácií a tlačív, ktoré boli na sklade, a z veľkých zásob muselo sa vyradiť všetko, čo sa priečilo duchu slovenskej samostatnosti.“ SIVÁK, J. *Nové slovenské...III.*, s. 90-91.

²⁶⁷ *Päť rokov slovenského...*, s. 283.

²⁶⁸ „Tieto požiadavky nakoniec vyústili do demonštrácií slovenského autonomistického študentstva v roku 1939 známych pod heslom „na Slovensku po slovensky“ a voči 12 študentom bolo začaté disciplinárne konanie.“ ŠTULRAJTEREROVÁ, Janka. Vysoké školstvo na Slovensku v období Slovenskej republiky a výchovno-vzdelávací proces na Slovenskej univerzite. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, s. 129.

²⁶⁹ „Oveľa významnejším ukazovateľom bola atmosféra, ktorú okolo seba vytvárali niektorí profesori...ktorí svojou publikačnou činnosťou a prednáškami podporovali ideu čechoslovakizmu a vedome zaznávali existenciu slovenského národa, jeho históriu, jazyk a vedeckými metódami sa snažili zdôvodniť čechoslovakistické názory Masaryka, Beneša, Déreera, Šrobára a iných. Medzi týchto profesorov patrili napr. literárny historik Albert

Proponentom rýchleho „poslovenčenia“ Komenského univerzity však stál v ceste jej autonómny status, ktorý údajne sťažoval realizáciu potrebných reforiem.²⁷⁰ O udržanie autonómie Komenského univerzity, ako základnej podmienky pre slobodné vedecké bádanie, sa zasadzoval najmä prominentný slovenský historik Daniel Rapant.²⁷¹ Ideologickému imperatívu režimu sa však musela prispôbiť aj Slovenská univerzita. Nútený odchod profesorov českej národnosti, predovšetkým pedagógov známych svojou čechoslovakistickou orientáciou, prezentoval minister školstva ako „uspokojivý“.²⁷² Indikatívnym pre reglementáciu pomerov v školstve bolo povinné členstvo v Združení vysokoškolského študentstva.²⁷³

I keď požiadavky slovenských pedagógov a politických predstaviteľov o zriadenie technickej vysokej školy na Slovensku siahali do počiatkov Československej republiky, k jej založeniu došlo až v roku 1937.²⁷⁴ V roku 1930 volanie po zriadení vysokej školy technickej na Slovensku zamietol vtedajší minister školstva I. Dérer s vágnym vysvetlením, že „Vysoké školy nemožno zákonom nadekrétovať, ale oni musia vyrásť z pripravenej pôdy praktických

Pražák, historik Václav Chaloupecký, právnik Zdeněk Peška, sociológ Anton Štefánek a i.“ ŠTULRAJTEROVÁ, J. *Vysoké školstvo na Slovensku...*, s. 129-130.

²⁷⁰ Podľa jazykovedca a vysokoškolského pedagóga H. Barteka: „V prípade bratislavskej univerzity značné ťažkosti robí okolnosť, že Komenského univerzita môže sa opierať o fiktívnu autonómiu, zaručenú starým systémom...Neriešenie poslovenčenia našej univerzity je bolestné a páľčivé zvlášť na Filozofickej a Právnickej fakulte Komenského univerzity. Filozofická fakulta svojou činnosťou zapísala sa veľmi smutne do slovenských poprevratových kultúrnych dejín. Väčšina jej profesorov dlhé roky znevažovala všetko slovenské, či sa to už týkalo slovenčiny, či našich národných dejín...Musíme si uvedomiť, že univerzita nie je a nesmie byť nedotknuteľné tabu. V dobe, v ktorej padajú prezidenti, ústavy, ba celé systémy štátne, univerzitní profesori nemôžu mať mimoriadne práva, a to najmä nie tí, čo zavinili svojou chybnou orientáciou štátnu katastrofu, lebo budovali neexistujúci národ československý.“ *Slovák*. Roč. 21, č. 5, 6. januára 1939. Ide o slovenskú univerzitu.

²⁷¹ V interview pre periodikum *Slovák* D. Rapant odmietol útoky na autonómiu univerzity „I autonómia, ako všetko ľudské, môže byť totiž zneužitá. Rozhodne však menej než spôsoby, ktoré sú navrhované namiesto nej. Skutočná a opravdivá veda môže kvitnúť len tam, kde jej pestovatelia majú úplnú myšlienkovú slobodu a nezávislosť a kde v ich definovaní uplatňujú sa len zretele vedecké. Univerzity majú byť mozgom a svedomím národa...Pre národ má cenu len veda skutočná, netendenčná.“ *Slovák*. Roč. 21, č. 18, 22. januára 1939. O slovenskú univerzitu. (Rozhovor s univ. Prof. Dr. Rapantom.)

²⁷² „Už som spomenul, aké poslanie mala Komenského univerzita a aká tendencia viedla vedeckú prácu pánov profesorov...V tomto ohľade po 6. októbri 1938 nastali veľké zmeny. Po tomto termíne profesorské sily českej národnosti začali odchádzať...Po 14. marci 1939, čiže po ďalšej veľmi prenikavej politickej zmene odišli aj tí vysokoškolskí profesori, ktorí pre svoj konciliantný pomer k slovenskému národu po 6. októbri rozhodli sa zostať v Bratislave...Dnes na vysokých školách, najmä na univerzite zo stránky osobnej je stav celkom uspokojujivý v prospech Slovákov; ponechali sa len tie profesorské sily českej národnosti, ktoré svoj pomer k Slovákom vedeli si lojálne upraviť, ba svojou činnosťou sa zrovna zaslúžili o slovenskú vec.“ SIVÁK, J. *Nové slovenské...*, s. 55.

²⁷³ „I potreba jednotného stavovského vedenia a politickej výchovy vysokoškolského študentstva vyžiadala si časovú zákonnú úpravu. Zákon zo dňa 6. mája 1942. čís. 78 Sl. z., uložil vysokoškolskému študentstvu povinne sa zorganizovať do Združenia vysokoškolského študentstva. Členmi Združenia sa stávajú všetci riadni poslucháči slovenských vysokých škôl slovenskej národnosti a slovenskej štátnej príslušnosti.“ *Päť rokov slovenského...*, s. 299.

²⁷⁴ „Snahy o založenie slovenskej techniky sa viedli od roku 1919, pretože štúdium techniky bolo pre slovenských študentov možné buď na technike v Prahe, alebo v Brne...úsilie o založenie technickej vysokej školy na Slovensku začal slovenský profesor brnianskej techniky Michal Ursíni a pokračoval v ňom profesor Jur Hronec.“ ŠTULRAJTEROVÁ, J. *Vysoké školstvo na Slovensku...*, s. 124.

podmienok ich uskutočnenia.“²⁷⁵ Vláda sa nakoniec rozhodla vyhovieť neustálym požiadavkám a 25. júna 1937 bola na Slovensku zriadená vysoká škola technická.²⁷⁶

V súlade s ideologickou doktrínou Slovenskej republiky mala byť prebudovaná aj slovenská armáda. Popri iných úlohách, plnenie uvedeného cieľa bolo poslaním Vysokej vojenskej školy (VVŠ), zriadenej výnosom ministra národnej obrany Ferdinanda Čatloša v januári 1940 v Bratislave.²⁷⁷ V príhovore pri príležitosti zahájenia činnosti VVŠ prezident J. Tiso prehlásil, že „...slovenská armáda má byť školou, v ktorej skrz každoročných nováčikov vychováva národ k národnej disciplíne, k mužnej tvrdošti v plnení svojho povolania, k dochvľínej presnosti vo vykonávaní životných povinnosti, je teda školou cti a statočnosti v každom životnom prejave.“²⁷⁸

Predstavitelia režimu venovali veľkú pozornosť výchove mládeže v duchu kresťanského nacionalizmu, oddanosti národu a lojalite štátu. Mládeži bolo určené nezastupiteľné miesto v procese budovania nového Slovenska.²⁷⁹ I keď kresťanské hodnoty boli ideologickým základom vzdelávacieho procesu a nacionalistická rétorika, najmä v prvých rokoch slovenského štátu získala sympatie značnej časti mládeže, skutočnosť, že Slovensko bolo satelitom proti-kresťanského Nemecka nebolo možné ignorovať. Z tohto aspektu aj propaganda o slobodnom Slovensku vyznievala iluzórne a v záverečnej fáze vojny sa zmenila na otvorenú lož.

²⁷⁵ *Robotnícke noviny*. Roč. 27, č. 218, 23. septembra 1930. Minister školstva súdr. Dr. Dérer o otázke slovenskej techniky. Agitácia s technikou. Slovensko a vysoká škola zemedelská.

²⁷⁶ O okolnostiach, ktoré viedli k zriadeniu slovenskej techniky referoval J. Sivák počas prednášky v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky: „*Na dôsledné naliehanie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v pražskom parlamente a mimo neho, ako i pod tlakom slovenskej verejnosti vysoká škola technická sa konečne zriadila a to zákonom z 25. júna 1937. čís. 170 Sb. z. a n. Za sídlo techniky boli určené Košice... Ale len čo sa na technike malo začať vyučovať, prišlo viedenské rozhodnutie – a Košice sme stratili. Technika bola evakuovaná z Košíc do blízkeho Prešova. Ale keďže sa takmer všetky št. úrady presťahovali z Košíc do Prešova, nastal v tomto meste nedostatok zodpovedných budov; nedostalo sa vhodného umiestnenia ani technike... Tak rozhodlo Ministerstvo školstva...aby technika bola na študijný rok 1938/39 dočasne umiestnená v Turč. Sv. Martine... Pod zorným uhlom nových pomerov vyžadovalo sa rozhodnúť aj o technike a jej trvalom sídle...slovenská vláda na svojom zasadnutí 31. marca 1939 uzniesla sa jednomyselne, aby sa vysoká škola technická preniesla do Bratislavy.“ SIVÁK, J. *Nové slovenské...*, s. 29-36. Verejnosť bola oboznámená o dôvodoch transferu technickej vysokej školy z Turč. Sv. Martina do Bratislavy v článku uverejnenom v periodiku *Slovák*. *Slovák*. Roč. 21, č. 166, 22. júla 1939. Prečo musí technika do Bratislavy.*

²⁷⁷ Viac k VVŠ SLEZÁKOVÁ, Miroslava. *Vysoká vojenská škola v Bratislave 1940 – 1944*. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, s. 141-149.

²⁷⁸ *Slovák*. Roč. 22, č. 38, 16. februára 1940. Prezident dr. Jozef Tiso pri otváraní Vysokej vojenskej školy: Dobrým národovcom je len ten, kto vie žiť a mrieť za slovenský štát.

²⁷⁹ Pri príležitosti oblastného zjazdu Hlinkovej mládeže v Trenčíne 25. júna 1939 J. Tiso vyjadril potrebu „vrátiť mládeži ideály“ ako nutný predpoklad jej vývoja k „šľachetnému slovenskému charakteru“. *Slovák*. Roč. 21, č. 146, 27. júna 1939. Slovenskej mládeži musíme vrátiť ideály.

Pôsobenie učiteľov na slovenských školách v Slovenskej republike (1939 – 1945)

Školstvo a vzdelanie sa vždy formovali v konkrétnom politickom, spoločenskom a hospodárskom prostredí, ktoré ich určovalo. V plnom rozsahu to platilo aj v podmienkach vojnovnej Slovenskej republiky (SR). Každý politický subjekt sa snaží aktívne vstupovať do školskej politiky, ale miera jeho participácie závisí od podielu na vládnej moci. V tomto smere mohla Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS) bez väčších obmedzení realizovať svoje zámery vo vzdelávacom systéme Slovenskej republiky.¹ Slovenská republika bola tesne spätá s Nemeckou ríšou, čo sa premietalo do fungovania jej politického, hospodárskeho i spoločenského života. Pod nacistickým nátlakom pôsobila aj kultúrna sféra, vrátane školstva. Tu však existoval istý stupeň odolnosti voči nemeckému tlaku a podriadenosť sa prejavovala v omnoho sofistikovanejšej podobe.² Minister školstva Jozef Sivák v septembri 1942 v prejave v politickej škole HSĽS poznamenal, že „naše školy nemožno uniformovať podľa nejakých cudzích vzorov. Slovenská škola bude len do tohto času školou slovenskou, kým bude nosiť známky slovenského charakteru.“³

Vláda, vzhľadom na vojnové pomery, pomerne štedro dotovala rozpočet Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO). Kultúra a školstvo boli tými sférami, ktoré napriek vojnovému obdobiu a nepriaznivým spoločensko-politickým okolnostiam zaznamenali relatívny progres.

Režim zmenil nielen spôsob organizácie vzdelávacieho systému, ale najmä jeho ideové zameranie. Ministerstvo školstva a národnej osvety, ako najvyšší riadiaci orgán pre oblasť vzdelávania na Slovensku, kladlo mimoriadny dôraz na výchovnú zložku vyučovacieho procesu. Jozef Sivák deklaroval, že „prácu na školách je potrebné začať správnou výchovou, aby sa vyučovaniu darilo.“⁴ Vo svojom expozé v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky 16. júna 1939 vymedzil obsahovú náplň tejto zložky práce škôl. Výchova mala byť „nacionálna, lebo novou výchovou na slovenských školách musí sa pestovať láska k tradíciám národa, láska k našej národnej kultúre a k reči slovenskej.“⁵ Vzhľadom k hlbokému kresťanskému založeniu slovenského národa bolo teda nutné „prísne sa pridržovať spojenia slovenského nacionalizmu s kresťanským svetonáhľadom“, pretože „bez kresťanského svetonáhľadu náš nacionalizmus ostal by prázdny.“⁶

¹ KÁZMEROVÁ, Ľubica. Školstvo na Slovensku a politický systém jednej strany. Negácia československej štátnej myšlienky z hľadiska vzdelávacieho systému. In *Česko – slovenská historická ročenka 2010*. Brno – Bratislava : Česko – slovenská /Slovensko – česká komisia historikov v nakladateľstve Academicus, 2010, s. 153-166.

² KAMENEC, Ivan. Kultúrne paradoxy vo vzťahoch medzi satelitom a veľmocou. Slovenská kultúra pod nemeckým „ochranným patronátom“. In KAMENEC, Ivan. *Spoločnosť Politika Historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Prodama, spol. s.r.o., 2009, s. 115-121.

³ *Nová škola*. Ročník (roč.) III., 1942 – 1943, č. 3, s. 100. Učitelia pod osobnou ochranou.

⁴ *Nové slovenské školstvo*. Reči JOZEFA SIVÁKA, ministra školstva a národnej osvety, povedané v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky. Bratislava : Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1940, s. 8.

⁵ *Nové slovenské školstvo...*, s. 8.

⁶ *Nové slovenské školstvo...*, s. 8.

Nový ideový charakter škôl mala po roku 1938 okrem uvedenej výchovnej zložky garantovať obsahová stránka vzdelávacieho procesu, ktorá musela byť v súlade s kresťanskými a národnými ideami. Vzdelávací i výchovný proces sa tak mal podľa súdobej oficiálnej terminológie realizovať v slovenskej kresťanskej a národnej škole.

Ministerstvo školstva a národnej osvety autonómnej vlády viedol Matúš Černák, ktorý patril k radikálnemu krídlu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Príklon M. Černáka ku krajnému postoju dokladovalo aj jeho vyhlásenie pri príležitosti nástupu do funkcie ministra školstva 11. októbra 1938, keď vo vzťahu k zamestnancom školstva okrem iného vyhlásil: *„Mám rád otvorenosť a preto i teraz oznamujem, že tých činiteľov školskej správy, ktorí doteraz hatili slovensko-nacionálnu a nábožensko-mravnú výchovu, pri reorganizácii prepustím.“*⁷ Pozornosť upriamil na bratislavskú univerzitu. Zasadzoval sa za jej premenovanie na Univerzitu Ľudovíta Štúra, ale najmä žiadal, *„aby sa z univerzity v Bratislave prepustili profesori a činitelia, ktorí nemali kladný pomer k slovenským veciam a sústavne hatili vývoj slovenskej národnej kultúry.“*⁸ V dokumente, datovanom 10. októbra 1938 a adresovanom všetkým školám od ľudových až po vysoké, školským inšpektorátom a biskupským úradom formuloval základnú orientáciu vzdelávacej a výchovnej práce škôl a apeloval na učiteľov a profesorov, aby *„prísne pečovali o výchovu a výučbu im sverenej mládeže v duchu slovensko-národnom a aby presným a svedomitým plnením svojich povinností čím väčšmi prispeli k zveľadeniu slovenského školstva v naznačenom smere.“*⁹ Matúš Černák ďalej uviedol, že vyučovacím a úradným jazykom na všetkých stupňoch a typoch škôl (mimo inštitúcií, kde sa vyučovalo v jazyku národnostných menšín) je slovenčina.¹⁰

⁷ *Slovenský hlas*. Roč. 1, 11. októbra 1938, s. 2.

⁸ *Slovenský hlas*. Roč. 1, 14. októbra 1938, s. 2.

⁹ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) Referát Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO), škatuľa (š.) 3. Utvorenie ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave.

¹⁰ Okrem škôl, v ktorých sa učilo po slovensky, existovali v rokoch 1939 – 1945 inštitúcie s vyučovacím jazykom maďarským, nemeckým a ruským (ukrajinským). Z národnostných skupín mali vo vzdelávaní, podobne ako aj v ďalších oblastiach spoločenského a politického života Slovenskej republiky, privilegované postavenie Nemci. V marci 1939 na základe výnosu MŠaNO Slovenskej krajiny J. Sivák zriadil pri prezídiu ministerstva nemecké oddelenie s úradným názvom *Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny v Bratislave. Nemecké oddelenie*. Činnosť zahájilo 1. marca 1939 a jeho úradným jazykom bola nemčina. Do pôsobnosti nemeckého oddelenia patrili záležitosti, ktoré sa týkali vyučovania, školskej výchovy a otázok pedagógov na všetkých stupňoch nemeckých škôl na Slovensku. K 1. septembru 1940 bolo na Slovensku 19 nemeckých materských škôl, 141 ľudových, 19 meštianskych, dve gymnáziá, jedna učiteľská akadémia, dve obchodné školy, jedna škola pre ženské povolania a osem učňovských škôl.

Odlíšny bol stav vzdelávania v maďarskom jazyku. Vo vzťahu k školám s vyučovacím jazykom maďarským bola uplatňovaná zásada reciprocity, neskôr zakotvená v základnom zákone Slovenskej republiky. Paragraf 95 Ústavy Slovenskej republiky stanovil, že práva národnostných skupín uvedené v ústave platia natoľko, nakoľko také isté práva platia pre slovenskú menšinu na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny. V septembri 1940 sa Maďari v rámci stredných škôl vo svojom materinskom jazyku mohli vzdelávať na štátnom maďarskom gymnáziu v Bratislave a na štátnom slovenskom dievčenskom gymnáziu v Bratislave, od školského roka 1940/41 v maďarských pobočkách. V školskom roku 1940/1941 sa do maďarských stredných škôl zapísalo spolu 445 žiakov a žiačok. Pre prípravu učiteľov ľudových škôl fungoval štátny maďarský ústav v Bratislave, ktorý sa postupne zrušil, pretože podľa vedúcich pracovníkov rezortu školstva bol počet učiteľov pre školy s vyučovacím jazykom maďarským dostatočný. V školskom roku 1940/1941 na úrovni odborných škôl fungovali jedna obchodná akadémia s dvoma triedami (III. a IV. ročník), jedna obchodná škola s dvoma triedami (I. a II. ročník),

Matúš Černák bol ministrom školstva relatívne krátko – do januára 1939. Jeho nástupcom sa stal Jozef Sivák, ktorý patril k umiernenému krídlu HSĽS. Rezort školstva viedol nielen v autonómnej vláde, ale aj v kabinete 1. Slovenskej republiky až do septembra 1944, keď ho vo funkcii nahradil Aladár Kočiš.

Pri nástupe Jozefa Siváka do funkcie ministra školstva, 24. januára 1939, ho pozdravil vekovo najstarší pracovník vo vedení rezortu, prezidiálny šéf Anton Mišík. Privítal ho ako „dobre známeho, dávneho a vyprobovaného bojovníka za sväté práva národa“¹¹, ale tiež ako jedného z najbližších prívržencov a spolupracovníkov Andreja Hlinku. Nastupujúci minister prehlásil, že cieľom rezortu školstva bude implementácia ideí národného a kresťanského Slovenska do výchovy a vzdelávania. Jedným z prvých zásadných problémov, ktorý muselo ministerstvo riešiť bola otázka ďalšieho pôsobenia pedagógov českej národnosti na slovenských školách.

Po vzniku Československej republiky (ČSR) v roku 1918 nastal na Slovensku v dôsledku radikálnych zmien pri preberaní politickej moci, budovaní štátnej a verejnej správy, úradov a rôznych inštitúcií, akútny nedostatok potrebných kvalifikovaných síl a národne uvedomelej slovenskej inteligencie. Na základe konsenzu všetkých politických smerov sa za jediné reálne východisko riešenia daného stavu považoval príchod českých odborníkov. Sférami, kde bolo potrebné v prvom rade prijať českých zamestnancov, úradníkov, inteligenciu bola štátna správa, pošty, železnice, súdnictvo, armáda, zdravotníctvo, polícia a najmä školstvo. Českí pedagógovia pomohli zabezpečiť fungovanie gymnázií, odborných škôl a tvorili jadro pedagogického zboru Univerzity Komenského v Bratislave. Aj zásluhou českých pedagógov vyrastala v podmienkach Československej republiky mladá slovenská inteligencia, ktorá sa postupne stala konkurentom českých učiteľov. K nárastu protičeských nálad v prostredí slovenskej inteligencie prispela skutočnosť, že mladí slovenskí pedagógovia sa po absolvovaní štúdia zamestnávali len s veľkými problémami. Paradoxom, ktorí si uvedomovali aj mnohí stúpenci vládnej politiky na Slovensku bola skutočnosť, že počas dvoch desaťročí vzdelávacieho systému zameraného na upevnenie česko-slovenskej jednoty došlo k nárastu slovenského nacionalizmu. Bola to voda na mlyn HSĽS, ktorá sa stala najsilnejšou politickou stranou na Slovensku.

Štátoprávne zmeny po 6. októbri 1938 mali určujúci dopad na postavenie Čechov na Slovensku. Jedným z následkov politického vývoja boli personálne zmeny na všetkých stupňoch štátnej správy, vrátane školstva. K moci prišli ľudia oddaní režimu, ideovo a politicky s ním spätí, ktorí podporovali víťazné politické prúdy, predovšetkým HSĽS. Mnohí českí pedagógovia, propagátori koncepcie jednotného tzv. československého národa boli

štyri odborné učňovské školy s desiatimi triedami a odborná škola pre ženské povolania s I. ročníkom s pobočkou. Bližšie: HETÉNYI, Martin. Maďarské menšinové školstvo v prvej Slovenskej republike. In *Studia historica Nitrensia*. Roč. 13, 2006, s. 159-182.

Ukrajinské školstvo bolo v čase Slovenskej republiky zanedbávané a v pravom slova zmysle neexistovalo. V skutočnosti šlo o školy ruské, resp. rusínske. V školskom roku 1944/1945 mali Ukrajinci dve materské školy, vzdelávať sa mohli v 165 ľudových školách s 368 triedami, v jednej meštianskej škole so šiestimi triedami, v dvoch stredných školách a v učiteľskej akadémii s 11 triedami, ale nemali ani jednu odbornú školu.

¹¹ SNA, f. Národný súd (NS), š. 37, Tr. ľud. 72/45.

považovaní za nepriateľov nového režimu a teda za nežiaduce osoby pôsobiace v oblasti výchovy a vzdelávania detí a mládeže. Českí učitelia, v hodnotení cirkví, ale tiež značnej časti slovenskej verejnosti boli vnímaní ako „pokrokári“, ktorí neboli oddaní ideám kresťanstva a slovenského nacionalizmu.

Po porážke centralistických koncepcií a víťazstve autonomistického hnutia v miestnych podmienkach na Slovensku narastali protičeské nálady. HSĽS, i keď jej jednotlivé krídla v rôznej intenzite, požadovali odchod časti, niektorí aj všetkých Čechov zo Slovenska. Zámer podporovali nielen ľudáci a s nimi sympatizujúca časť slovenskej spoločnosti, ale aj agrárnici a členovia iných strán, vrátane Slovenskej národnej strany (SNS). Už v októbri 1938 začali v otázke riešenia odchodu českých zamestnancov iniciatívne, ale pritom samostatne vystupovať Ministerstvo školstva a národnej osvety a Ministerstvo vnútra Slovenskej krajiny. Rezorty viedli radikáli Matúš Černák a Ferdinand Ďurčanský.

Prvou akciou, ktorá smerovala proti pôsobeniu českých profesorov v školstve na Slovensku, bolo memorandum funkcionárov študentských spolkov. Ministrom školstva ho odovzdali v polovici októbra 1938. Vo vyhlásení okrem iného žiadali prepustiť českých profesorov, ktorí nemali kladný vzťah k „slovenským veciam“. Na Univerzite Komenského v Bratislave niektorí českí vysokoškolskí pedagógovia aj po 20 rokoch pôsobenia odmietali prednášať po slovensky. Úradnou rečou na univerzite bola popri slovenskom jazyku aj čeština. Situáciu využili skupiny vysokoškolákov, hlavne z Ústredia slovenského katolíckeho študentstva i Akademickej gardy a ovplyvnili značnú časť svojich kolegov. Ignorovali prednášky v českom jazyku, resp. priamo požadovali, aby ich profesori realizovali v slovenčine. Otvorili tak otázku ďalšieho pôsobenia českých profesorov na univerzite. Neskôr sa podobne postupovalo v miestnych pomeroch na gymnáziách a stredných odborných školách.¹²

Bezprostredne po 6. októbri 1938, po dohode s pražským ministerstvom školstva, ukončilo pôsobenie na Slovensku 18 riaditeľov a 123 profesorov českej národnosti.¹³ Odchod českých zamestnancov zo Slovenska prebiehal na základe dohody medzi ústrednou a autonómnou vládou, pričom jej realizácia sa v praxi uskutočňovala v súlade s vládnym nariadením č. 382/1938 Sb. z. a n. z 23. decembra 1938.¹⁴ Nariadenie sa nevzťahovalo na českých pracovníkov v súkromných podnikoch a slobodných povolaniach, ale postihovalo zamestnancov v administratívnom aparáte, doprave, školstve a v štátnej správe. V priebehu decembra 1938 jednotlivé ministerstvá autonómnej vlády pripravovali zoznamy českých zamestnancov, ktorí mali opustiť Slovensko. Na základe súpisu Ministerstva školstva a národnej osvety autonómnej vlády sa zo Slovenska malo do 31. januára 1939 vysťahovať 1023 školských inšpektorov, učiteľov ľudových a meštianskych škôl, riaditeľov vzdelávacích inštitúcií, stredoškolských profesorov a školníkov. Odísť malo aj 26 profesorov, ktorí

¹² BYSTRICKÝ, Valerián. Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií*. Bratislava : Prodama, spol. s.r.o., 2008, s.192.

¹³ *Nové slovenské školstvo...*, s. 19.

¹⁴ *Sbírka zákonů a nařízení státu česko – slovenského*. Roč. 1938. Čiastka 120, vydaná 30. decembra 1938, s. 1315-1316.

prednášali na Univerzite Komenského v Bratislave a ďalších piatich ministerstvo penzionovalo. Terčom kritiky bol najmä profesorský zbor na filozofickej fakulte, kde pôsobili pedagógovia, ktorí boli vyhranení zástancovia koncepcie jednotného „československého“ národa. Z univerzity však museli odísť aj vysoko kvalifikovaní odborníci z ústavov lekárskej fakulty, ktorí vychovali jednu generáciu doktorov.¹⁵ Technická stránka vysťahovania bola zabezpečovaná v rámci Štátnej sťahovacej akcie.

Po vyhlásení Slovenského štátu v marci 1939 došlo k radikálnej zmene v postavení českých zamestnancov, ktorí sa na Slovenku stali cudzincami. V rezorte školstva mohli pracovať len tí českí stredoškolskí a vysokoškolskí učitelia, za ktorých ministerstvo nedokázalo v tom období nájsť náhradu.¹⁶ Väčšina českých pedagógov pôsobila na gymnáziách, stredných odborných školách a učiteľských akadémiách. Pred 6. októbrom učilo na tomto stupni vzdelávacích inštitúcií 564 profesorov českej národnosti.¹⁷ Z uvedeného celkového počtu 1 023 českých zamestnancov v rezorte školstva to bola viac ako polovica. Odchod českých stredoškolských pedagógov zo Slovenska sa zintenzívnil a do konca júna 1939 opustilo jeho územie ďalších 260 stredoškolských profesorov.¹⁸ K 1. júnu 1941 pôsobilo na stredných školách už len 27 českých profesorov, príslušníkov Protektorátu Čechy a Morava.¹⁹ Takmer všetci mali aprobáciu pre predmety prírodovedeckého zamerania a boli tak vo vyučovacom procese v tej dobe nenahraditeľní. Stredoškolských profesorov, Slovákov, kvalifikovaných učiť matematiku, fyziku, chémiu, biológiu a niektoré ďalšie predmety bol nedostatok. V období Československej republiky na Univerzite Komenského v Bratislave nebola zriadená prírodovedecká fakulta. Slovenskí študenti sa museli vzdelávať v českých krajoch, čo sťažovalo možnosti získať tento typ vzdelania, okrem iných faktorov aj z finančných dôvodov. O absolventov prírodovedeckej fakulty mali záujem aj neškolské inštitúcie – o profesorov matematiky banky a poisťovne, o chemikov, fyzikov výskumné ústavy a továrne a i. Prírodovedecká fakulta Slovenskej univerzity v Bratislave nemala v tej dobe ešte vlastných absolventov. Ministerstvo školstva a národnej osvety poskytovalo študentom prírodovedeckej fakulty štipendium, aby ich týmto spôsobom na dobu päť rokov zaviazalo pracovať v školských službách.

Niektorí českí pedagógovia sa kvôli tomu, aby nemuseli odísť, prihlásili k slovenskej národnosti. Ochota zmeniť národnosť bola ovplyvnená snahou vyhnúť sa odchodu do Protektorátu Čechy a Morava. Viacerým českým pedagógom bolo umožnené pokračovať v

¹⁵ Bližšie o vysokých školách v Slovenskej republike: ŠTULRAJTEREROVÁ, Janka. Vysoké školstvo na Slovensku v období Slovenskej republiky a výchovno-vzdelávací proces na Slovenskej univerzite. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, s. 122-140.

¹⁶ *Nové slovenské školstvo II.* Reč JOZEFA SIVÁKA, ministra školstva a národnej osvety, povedaná v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky. Bratislava, 1940, s. 56.

¹⁷ *Nové slovenské školstvo III.* Expozé ministra školstva a národnej osvety JOZEFA SIVÁKA, prednesené v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky 9. decembra 1941. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942, s. 41.

¹⁸ *Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943.* Zostavila Redakčná komisia Ministerstva školstva a národnej osvety Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1944, s. 173.

¹⁹ *Nové slovenské školstvo III...*, s. 41.

edukačnej činnosti i po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Zákon č. 333/1939 Sl. z. to za istých podmienok umožňoval, keď stanovil, že zamestnať „*cudzinca v hocijakom služobnom, pracovnom alebo učebnom pomere je možné len s povolením Ministerstva vnútra.*“²⁰

So zotrvaním na území Slovenska mali najmenšie problémy príslušníci českej národnosti žijúci v manželskom zväzku s príslušníkom slovenskej národnosti. Manželky českých úradníkov, finančníkov, obchodníkov, súdnych kancelárov, četníckych strážmajstrov a v nemalej miere aj učiteľov boli zamestnané najmä v rezorte školstva. Z celkového počtu 251 ich 178 pracovalo v školských službách.

Premiestňovanie, resp. sťahovanie pedagógov prebiehalo v tej dobe aj v iných lokalitách a z iných dôvodov. Keď na základe rozhodnutia Viedenskej arbitráže 2. novembra 1938 územie južného Slovenska pripadlo Maďarsku, museli svoje domovy opustiť kvalifikovaní slovenskí učitelia aj s rodinami. Na územie Slovenskej krajiny sa tak presťahovalo 863 pedagógov.²¹ Väčšinou sa zamestnali vo svojom odbore, keď nastúpili na uvoľnené miesta po českých učiteľoch. Učitelia českej národnosti, ktorí pôsobili v školách južných okresov, nemohli pokračovať v školských službách na Slovensku, boli povinní sa hlásiť vo svojich domovských obciach v Čechách a na Morave. Výnimkou boli ženatí českí učitelia, ktorých manželky boli Slovenky a české učiteľky vydaté za Slovákov.²²

Na uvoľnené pozície po odchode českých pedagógov prišli učiť aj slovenskí učitelia, ktorí v medzivojnovnej Československej republike napriek svojej kvalifikácii pôsobili na nižších stupňoch vzdelávacieho systému. Stávalo sa však, že miesta stredoškolských profesorov obsadili učitelia z nižšieho stupňa bez požadovanej kvalifikácie.

Vládne orgány si v plnej miere uvedomovali ideový vplyv pedagógov na žiakov a študentov pri formovaní životných postojov, morálky, ideologických názorov, vrátane vzťahu k Slovenskej republike a v žiadnom prípade túto skutočnosť nepodceňovali. MŠaNO opakovane deklarovalo, že v rukách učiteľov všetkých stupňov a typov škôl spočíva výchova budúcej generácie, eo ipso i budúcnosť štátu. V pedagogickom procese museli byť postoje a vyjadrenia pedagógov v súlade s kresťanskými a národnými ideami. Nebol tolerovaný negatívny postoj k Slovenskej republike. Povinnosťou pedagógov bolo vychovávať žiakov a študentov v duchu kresťanskej ideológie a slovenských národných ideí.

Autoritatívne režimy sa snažia svojich občanov prevychovať v súlade s vlastnou ideológiou. Aj na Slovensku sa od roku 1939 prejavovalo úsilie o „formovanie nového človeka“, ktorý mal vzniknúť v „nacionalistickej kultúrnej revolúcii“. Všetci sa mali tešiť zo vzniku nového štátu a osoby, ktoré sa chovali rezervovane, boli vnímané ako nepriatelia republiky. „Formovanie nového človeka“ tak, ako bolo prezentované oficiálnou ideológiou, potláčalo slobodu prejavu a individualizmus v prospech kolektívnej disciplíny a poslušnosti.²³

²⁰ Slovenský zákonník. Roč. 1939. Čiastka 71, vydaná 30. decembra 1939, s. 653.

²¹ MAGDOLENOVÁ, Anna. Slovenská kultúra v rokoch 1939 – 1945. In BOBÁK, Ján (ed.). Slovenská republika (1939 – 1945). Martin : Matica slovenská, 2000, s. 144.

²² SNA, f. Referát MŠaNO, š. 3. Slovenská republika. Učiteľské sily zo zabraného územia.

²³ KAMENEC, Ivan. Slovenská spoločnosť v rokoch 1939 – 1945. In Česko-slovenská historická ročenka. GONĚC, Vladimír (ed.). Brno : Masarykova Univerzita, 2004, s. 47.

Uvedená „prevýchova“ sa v prvom rade a bezvýhradne vyžadovala od osôb, ktoré z titulu svojho pracovného zaradenia mohli vplývať na široké okolie a formovať tak postoje mnohých osôb k Slovenskej republike. Patrili k nim predovšetkým učitelia na všetkých stupňoch vzdelávacej sústavy.

Jozef Tiso v čase, keď zastával post ministerského predsedu vo vládnom vyhlásení v Sneme Slovenskej krajiny 21. februára 1939 uviedol: „*Pretože, v novej štruktúre štátu bude idea kresťanská a národná základom, musia sa tieto mravné prvky v plnej miere uplatňovať aj vo výchove a výučbe. To bude prvou úlohou a hlavným poslaním slovenskej školy.*“²⁴ Uvedené dva princípy boli počas existencie Slovenskej republiky základným ideovým východiskom vzdelávacieho procesu na všetkých stupňoch a typoch škôl. Učitelia boli povinní v súlade s nimi viesť vzdelávací a výchovný proces. Pedagógovia, ktorí sa nestotožňovali s požiadavkami kresťanskej a národnej ideológie vo výchove a vzdelávaní, sa museli „obroditiť“. Predovšetkým bolo potrebné, aby „*slovenské učiteľstvo samo seba obnovilo a obrodilo, aby sa podrobilo prevýchove, čiže, aby samo zo seba utvorilo ušľachtilý vzor občana nového formátu.*“²⁵ Ako uviedol minister Jozef Sivák, určitá časť učiteľov musela prehodnotiť svoj vzťah ku škole, k povinnostiam, k národu, ku štátu, k cirkvi, teda k novému slovenskému životu.²⁶ Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny rozoslalo 2. decembra 1938 všetkým školským inšpektorátom obežník, v ktorom upozorňovalo, že niektorí učitelia aj koncom roka 1938 prejavovali na verejnosti svoje nesúhlasné postoje k novej realite. Požadovalo vyhotovenie zoznamu pedagógov, ktorí najmä po 6. októbri 1938 vystupovali „protislovensky“.²⁷ Na druhej strane už 11. októbra 1938 žiadalo školské inšpektoráty, aby s okamžitou platnosťou zastavili všetky predbežné vyšetrovania vedené proti učiteľom Slovákom pre prejavy slovenského nacionalizmu.²⁸ Podobný scenár sa zopakoval v marci 1939, keď ministerstvo školstva prostredníctvom školských inšpektorátov získavalo informácie o učiteľoch, ktorí 9. a 10. marca 1939 svojou „účasťou na vojenskom puči prekážali vývinu slobodného Slovenského štátu.“²⁹

Aj keď učitelia nové ideové zameranie vzdelávacieho procesu vo všeobecnosti prijali, nie všetci boli ochotní sa podriaďiť oficiálnej štátnej ideológii. Obežník ministerstva školstva zaslaný všetkým stredným školám a učiteľským ústavom v septembri 1939 informoval, že niektorí stredoškolskí profesori „*prehrešili sa proti národnej disciplíne a proti duchu ktorému môžeme ďakovať za vznik nášho štátu. Neuvedomujú si, že bez blahodarného rozhodnutia Vodcu mocného suseda a bez jeho stálej ochrany, nebolo by terajšej mohutnej obrody slovenského života.*“³⁰ Nesúhlasné prejavy, aj keď s menšou intenzitou pretrvávali. Minister

²⁴ *Nová škola*. Roč. II, 1941 – 1942, č. 5, s. 162. Dnešný stav národného školstva. Expozé ministra školstva a národnej osvety Jozefa SIVÁKA, prednesené v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky 9. decembra 1941.

²⁵ *Päť rokov slovenského...*, s. 37.

²⁶ *Päť rokov slovenského...*, s. 37.

²⁷ SNA, f. Referát MŠaNO, š. 3. Učiteľstvo štátnych národných škôl. Správy o chovaní.

²⁸ SNA, f. Referát MŠaNO, š. 3. Zastavenie predbežného vyšetrovania proti učiteľom Slovákom pre prejavy slovenského nacionalizmu.

²⁹ SNA, f. NS, š. 37, Tr. ľud. 72/45.

³⁰ SNA, f. NS, š. 37, Tr. ľud. 72/45.

školsťva na to poukázal vo svojom expozé v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky 9. decembra 1941 keď uviedol, že kým v predchádzajúcich dvoch rokoch musela školská správa zakročiť proti viacerým pedagógom, koncom roka 1941 sa vyskytovali „*takéto prípady...už len sporadicky; no škodlivý nános minulých čias nepodarilo sa ešte celkom odstrániť.*“³¹ Aj medzi učiteľmi, tak ako v celej slovenskej spoločnosti, postoj k režimu slovenského štátu bol diferencovaný. Niektorí Slovenskú republiku nadšene podporovali, iní pozitívne akceptovali a vzťah ďalších sa vyznačoval ľahostajnosťou. Na druhej strane tu existovala latentná pasívna opozícia a podpora rezistentných síl.

Osobnosť pedagóga, bez rozdielu na akom stupni vzdelávacej sústavy pôsobil, mala v sebe integrovať kvalifikovaného odborníka, uvedomelého Slováka a mravného kresťana. Podobne, ako po vzniku Československej republiky, aj po vyhlásení Slovenského štátu boli pedagógovia vzdelávacích inštitúcií všetkých stupňov a typov povinní vykonať služobnú prísahu.³² Jej text bol nasledovný. „*Prisahám na Boha živého, že budem verný Slovenskému štátu a poslušný jeho vláde, prisahám, že budem zachovávať všetky zákony a nariadenia, že budem usilovne, svedomite a nestranné plniť svoje úradné povinnosti podľa zákonov a nariadení, že úradné tajomstvo neprezradím, že budem poslušný svojim predstaveným a budem sa starať v každom svojom počínaní o prospech Slovenského štátu a o záujem služby. Tak mi Pán Boh pomáhaj.*“³³ Prísahu boli povinní zložiť všetci štátni zamestnanci, okrem pracovníkov českej národnosti a Židov. Ak by niektorí z nich boli zotrvali v školských službách, prísahu mohli zložiť neskôr. Učitelia národných (ľudových a meštianskych) škôl ju skladali do rúk školského inšpektora, riaditeľa stredných a odborných škôl, školskí inšpektori do rúk prednostu okresného úradu.³⁴ Prísahu boli povinní zložiť aj vysokoškolskí učitelia, v prípade slovenskej univerzity do rúk prednostu IV. odboru MŠaNO. Pedagógovia slovenskej techniky skladali prísahu pred zástupcom ministerstva školstva. Časová lehota na realizovanie prísahy bola stanovená na jeden mesiac. Keď ju pedagóg v tom období neuskutočnil, MŠaNO predpokladalo, že sa tým zriekol úradu. O zložení prísahy sa spísala zápisnica, ktorá bola pripojená k osobným spisom zamestnanca.

Už bolo konštatované, že práca pedagóga sa od roku 1939 spájala s výchovou detí a mládeže v intenciách novej štátnej ideológie.³⁵ Učitelia na všetkých stupňoch vzdelávacej sústavy boli vnímaní ako osoby, ktoré sa na jej šírení, presadzovaní a upevňovaní mali podieľať podstatnou mierou. Pri výkone svojho povolania mohli ovplyvňovať mladú

³¹ *Nová škola*. Roč. II, 1941 – 1942, č. 5, s. 175.

³² Po roku 1918 učitelia skladali prísahu s nasledujúcim textom. „*Prisahám a sľubuj na svoju česť a svedomie, že Československé republice budu vždy věren a její vládě poslušeni, že budu veškerý státní zákony zachovávat, své úřední povinnosti dle platných zákonů a nařízení vykonávat pilně, svedomite a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěchu státu a zájmu služby budu dbáti.*“ In *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Roč. 1919. Čiastka 150, vydaná 2. septembra 1919, s. 699.

³³ *Slovenský zákonník*. Roč. 1939. Čiastka 2, vydaná 16. marca 1939, s. 4-5.

³⁴ Iný postup bol v Bratislave, kde školskí inšpektori, riaditeľa stredných a odborných škôl skladali služobnú prísahu do rúk prednostov I., resp. II. alebo III. odboru ministerstva školstva.

³⁵ K štátnej ideológii v Slovenskej republike bližšie: PEKÁR, Martin. Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945: predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 137-152.

generáciu k podpore nového štátu, ale aj proti nemu. Zatiaľ čo do jesene 1938 sa od učiteľov vyžadovalo, aby svoju prácu vykonávali v súlade s napĺňaním idey jednotného tzv. československého národa, po politických zmenách v októbri 1938 mali v školách vychovávať uvedomelých a hrdých Slovákov a po 14. marci 1939 aj vlastencov Slovenskej republiky. Vekovo starší učitelia skladali po 20 rokoch služobnú prísahu druhý krát. Jej myšlienky mali však podstatne iné obsahové zameranie.

Učiteľ mohol z pozície svojho postavenia vplývať nielen na žiakov a študentov, ale aj na široký okruh osôb vo svojom okolí a svojimi postojmi i názormi veľkou mierou napomáhať realizácii zámerov novej štátnej moci. Poukázal na to aj minister J. Sivák v diskusii s delegáciami Krajinského katolíckeho učiteľského spolku na Slovensku a Spolku evanjelických učiteľov, ktoré prijal 7. februára 1939 keď povedal, že *„nové Slovensko v prvom rade musia budovať učitelia.“*³⁶ Na mnohých odľahlých miestach Slovenska, kde nepôsobil ani kňaz, ani notár, učiteľ bol pre miestne obyvateľstvo jeho jediným radcom a *„povahou svojej služby vychovávateľom nielen školskej mládeže, ale v jeho rukách sa sústreďuje aj výchova širšej národnej pospolitosti. Svedomitý a pracovitý učiteľ je opravdivým apoštolom svojho kraja a okolia.“*³⁷

Kresťanský svetonázor sa mal na školách formovať a upevňovať na hodinách náboženstva, ktoré bolo v rokoch 1939 – 1945 na všetkých školách povinným vyučovacím predmetom a stálo v učebnom pláne škôl (ľudových, meštiankach, stredných, učiteľských akadémiách) na prvom mieste. Povinné vyučovanie náboženstva zakotvil Ústavný zákon o ústave Slovenskej republiky zo dňa 21. júla 1939 (hlava 11, § 90.) Sl. z.³⁸ V súlade s výnosom MŠaNO z 26. septembra 1939 boli však všetci žiaci a študenti povinní sa zúčastňovať nielen hodín náboženstva, ale aj všetkých bohoslužobných úkonov a pobožností, ktoré sa konali mimo povinných vyučovacích hodín a ktoré ustaľovali príslušné cirkevné úrady. Ani učitelia ľudových a meštianskych škôl nemohli stáť bokom a ich úlohu Jozef Sivák vyjadril slovami. *„Účasť učiteľstva a učiteľských sborov počas náboženských cvičení a úkonov pokladám za integrujúcu súčasť náboženskej výchovy, keďže učiteľov príklad je účinným prostriedkom mravnej výchovy a chovanie učiteľovo má veľký vplyv na chovanie žiakov. Učiteľstvo nech si pokladá účasť i dozor nad žiactvom počas náboženských úkonov za povinnosť, ktorá vyplýva z jeho postavenia a úradu.“*³⁹ V januári 1940 bola povinná účasť na náboženských úkonoch a cvičeniach rozšírená aj na študentov a profesorov stredných škôl.⁴⁰

Školská správa Slovenskej republiky nepripustila, aby na školách pôsobili pedagógovia bez vyznania, ktorí, predovšetkým na stredných vzdelávacích inštitúciách pracovali v rokoch 1918 – 1938. Boli to takmer výlučne profesori českej národnosti. Pri prepúšťaní českých pedagógov po 6. októbri 1938 medzi prvými museli odísť práve pedagógovia bez vyznania. K 25. januáru 1939 školská správa evidovala na stredných školách a učiteľských akadémiách

³⁶ Slováč. Roč. 21, 11. februára 1939, č. 35, s. 5. Učitelia domáhajú sa hmotnej nápravy.

³⁷ Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943..., s. 232.

³⁸ Slovenský zákonník. Roč. 1939. Čiastka 41, vydaná 31. júla 1939, s. 383.

³⁹ Zvesti MŠaNO. Roč. II. Zošit 11, vydaný 15. novembra 1939, s. 517.

⁴⁰ Zvesti MŠaNO. Roč. III. Zošit 2, vydaný 15. februára 1940, s. 32.

(ústavoch) z celkového počtu 983 profesorov 70 bez vyznania a 39 členov židovských náboženských obcí. Ako zdôraznil minister školstva, nová školská správa bola povinná sa postarať o to, aby sa takéto prípady naďalej nevyskytovali. „*Ved' nebolo možné, aby si učiteľ stal k obloku a pozeral, ako sa na plote domrzajú vrabce, keď sa žiaci modlia!*“⁴¹ V školskom roku 1942/1943 nepôsobil v školských službách už ani jeden učiteľ, či profesor bez vyznania a ani jeden člen židovskej náboženskej obce.⁴²

Vedúci pracovníci MŠaNO už v auguste 1939 konkretizovali svoje požiadavky na osobnosť pedagóga a jeho pôsobenie vo výnose o postavení profesora a učiteľa v národnom školstve.⁴³ V dokumente je zdôraznené, že práca pedagógov nemá byť zacielená len na vzdelávací a výchovný proces na školách, aj keď to bolo ich prvoradé poslanie. Veľký dôraz sa kládol na mimoškolskú činnosť, pretože práve v tejto oblasti riadiaci pracovníci MŠaNO videli možnosti plnenia povinností pedagógov vo vzťahu k svojmu okoliu, rodine, národu a štátu. Mimoškolská činnosť mala byť cieľavedomá a mala smerovať k prehľbovaniu nacionalizmu a k upevneniu štátu. Pedagóg mal vernosť a oddanosť k slovenskému národu „*vštepovať nielen do vnímavých duší detských, ale i do sŕdc občana. Toto je poslanie profesora a učiteľa v národe a v štáte.*“⁴⁴

O tom, aký dôraz kládlo vedenie rezortu školstva na mimoškolskú činnosť svedčí aj fakt, že učitelia boli povinní viesť si o svojich mimoškolských aktivitách záznamy, ktoré potom vo forme správ odovzdávali školským úradom. Ilustratívnym príkladom je záznam v správe učiteľky ľudovej školy E. D. v obci Malé Bedzany za školský rok 1943/1944, v ktorom uviedla, že v mesiacoch november – máj v ľudovovýchovom kurze realizovala prednášky: *Minulosť a budúcnosť slovenského národa; Slovenský štát; Ľudový svojráz; Hlinková mládež; Najpotrebnejšie vlastnosti dnešných Slovákov; Náboženský život; Správne vedenie domácnosti; 5. výročie našej samostatnosti; 25. výročie smrti generála M. R. Štefánika; Slovenská rodina*. V rámci rodičovských združení vystúpila s prednáškami *Zvyky na Mikuláša, Slovenská rodina*.⁴⁵ Témy uvedených prednášok korešpondovali s kresťanskými a národnými ideami, ktoré mali pedagógovia upevňovať v svojom okolí. Početné správy ďalších učiteľov obsahujú podobný popis ich mimoškolských aktivít.⁴⁶ Mnohé však podávajú svedectvo o bohatej práci v kultúrnej a osvetovej oblasti. Učitelia nacvičovali divadelné hry, besiedky, či programy pri rôznych slávnostiach a oslavách, viedli spevácky zbory, mnohé záujmové krúžky.

Učitelia na všetkých stupňoch škôl sa mali, okrem plnenia školských a mimoškolských aktivít, zapojiť aj do „štátnoobčianskej výchovy“. Odborový prednosta MŠaNO Anton Mišík, k tomu uviedol, že „*slovenský učiteľ nesmie sa izolovať od prostredia v ktorom žije, ale musí*

⁴¹ *Päť rokov slovenského ...*, s. 39.

⁴² *Päť rokov slovenského ...*, s. 177.

⁴³ *Zvesti MŠaNO*. Roč. II. Zošit 10, vydaný 15. septembra 1939, s. 372.

⁴⁴ *Zvesti MŠaNO*. Roč. II. Zošit 10, vydaný 15. septembra 1939, s. 372.

⁴⁵ SNA, f. MŠaNO, š. 1. Mimoškolská činnosť – mesačné správy.

⁴⁶ Správy sú uložené vo fonde Ministerstva školstva a národnej osvety v SNA v Bratislave.

ísť medzi občanov, medzi pospolitý ľud a tam ho slovom i vlastným príkladom poučať a vychovávať k svornosti, jednote a štátnosti.“⁴⁷

Ministerstvo školstva a národnej osvety vydalo 11. septembra 1940 výnos o mimoškolskej činnosti učiteľov, na základe ktorého pedagógovia boli povinní participovať na práci v Hlinkovej mládeži (HM) a v Hlinkovej garde (HG), ako aj v brannej výchove.⁴⁸ Ako konštatoval minister školstva Jozef Sivák „*pracovať musí celý učiteľský sbor každej školy a každý učiteľ, a to podľa svojich schopností a telesných síl bez rozdielu náboženstva, stavu a pohlavia.“⁴⁹*

Hlinkova mládež bola podľa vojenských zásad organizovaný zbor HSĽS. Jej členmi sa mohli stať štátni občania slovenskej národnosti vo veku od 6 do 20 rokov, pričom veková hranica funkcionárov HM mala byť vyššia ako 20 rokov.⁵⁰ Záujemcovia o vstup do HM sa prijímali na základe dobrovoľnosti. Princíp dobrovoľnosti však platil len formálne. Skutočnosť, že organizácia sa rozšírila do všetkých stupňov škôl, najmä stredných a počet jej členstva mal stúpajúcu tendenciu naznačuje, že na žiakov bol vyvíjaný určitý nátlak. V Hlinkovej mládeži mali pôsobiť aj učitelia poverení dozorom nad aktivitami jej členov pri rôznych cvičeniach, športových aktivitách a brannej výchove. Minister školstva vyjadril uspokojenie nad tým, že slovenskí učitelia „*zavčasu a náležite pochopili význam, poslanie a potrebu Hlinkovej mládeže pre školu, národ a štát“* a ich zásluhou „*Hlinkova mládež hlboko a natrvalo zakotvila medzi školskou mládežou, ktorá sa takto priúča užitočne tráviť svoj voľný čas mimo školy.“⁵¹* Miestni vodcovia a vodkyne HM mali byť oslobodení od inej mimoškolskej práce.

O masovom rozmachu HM na ľudových, meštianskych a stredných školách svedčí aj štatistika zo začiatku roka 1944. Zo 4 353 funkcionárov a činovníkov jednotlivých miestnych veliteľstiev Hlinkovej mládeže bolo 74 profesorov, 1 169 učiteľov a 31 kňazov. Princíp dobrovoľnosti spochybňuje aj skutočnosť, že všetkých 1 169 učiteľov pôsobilo vo funkciách miestnych vodcov HM.⁵² Zo 60 okresných vodcov bolo 10 profesorov, 32 učiteľov a 11 škôldozorcov.⁵³ V rámci plnenia povinností vyplývajúcich z uvedených funkcií sa učitelia zúčastňovali na rôznych prednáškach, kurzoch, cvičeniach a exkurziách aj v čase vyučovania. Ich aktivity sa v tomto smere rozrástli do takej miery, že minister J. Sivák žiadal hlavné veliteľstvo HM, aby uvedené podujatia organizovalo v dobe mimo vzdelávacieho procesu,

⁴⁷ *Nová škola*. Roč. III., 1942 – 1943, č. 6, s. 243.

⁴⁸ *Zvesti MŠaNO*. Roč. III. Zošit 10, vydaný 18. septembra 1940, s. 225-226.

⁴⁹ *Nové slovenské školstvo II...*, s. 8.

⁵⁰ *Slovenský zákonník*. Roč. 1939. Čiastka 33, vydaná 15. júla 1940, s. 254. Podľa zákona o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži mali jej členovia pri rovnakých podmienkach prednosť pri obsadzovaní miest vo verejných a súkromných službách. Úlohou HM bolo vychovávať oddaných vlastencov v duchu kresťanskej zásady, vykonávať brannú výchovu a spolupôsobiť pri predvojenskom výcviku a výcviku pre pomocnú službu na obranu štátu podľa platných predpisov. K povinnostiam HM ďalej patrila pomoc určeným orgánom pri udržiavaní verejného poriadku a verejnej bezpečnosti, rozvíjanie telesnej výchovy, športu, zdatnosti a ducha priateľstva.

⁵¹ SNA, f. NS, š. 37, Tr. ľud. 72/45.

⁵² Vo funkcii miestnych veliteľov HM pôsobilo aj 11 profesorov a 31 kňazov.

⁵³ KÁRPÁTY, Vojtech. K niektorým otázkam slovenského stredného školstva 1939 – 1945. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Slovenská republika očami mladých historikov IX. Život v Slovenskej republike*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 211.

keď sa na školách neučilo. Na základe výnosu MŠaNO sa pedagógovia od februára 1941 mohli zúčastňovať uvedených aktivít, ktoré sa konali počas vyučovania na školách len na základe predbežného povolenia ministerstva.⁵⁴

Každá ľudová škola a meštianka musela na základe príkazu ministerstva školstva vyslať jedného svojho člena do sociálneho výboru miestnej organizácie HSLS.⁵⁵ Do týchto funkcií sa vyberali hlavne učiteľky, najmä tie, ktoré mali nižší týždenný počet vyučovacích hodín, resp. neboli preťažené školskými a mimoškolskými aktivitami a to bez ohľadu na vierovyznanie a ich stav. Mali sa podieľať najmä na zimných a stravovacích akciách. MŠaNO zdôrazňovalo, že úlohy im zverené v rámci sociálneho výboru miestnej HSLS musia plniť svedomite so všetkou zodpovednosťou. Výnimočne mohol túto funkciu zastávať aj učiteľ, na jednotriedných školách prevzal tento post jej správca.

V novembri 1941 bola v Slovenskom zákonníku uverejnená vyhláška Ministerstva školstva a národnej osvety,⁵⁶ ktorá stanovila zmeny v dovtedajších služobných a disciplinárnych predpisoch týkajúcich sa aktivít učiteľov ľudových škôl. Zmeny boli významným zásahom do školstva, pretože učitelia pôsobiaci na ľudových školách tvorili najpočetnejšiu skupinu pedagógov. Text vyhlášky bol rozsiahly. Vyberáme z neho časť o všeobecných ustanoveniach (I. diel) a pasáž vymedzujúcu povinnosti pedagógov (II. diel), ktoré boli rozdelené na všeobecné a pedagogické. Povolanie učiteľa mohla vykonávať len osoba slovenskej štátnej príslušnosti, ktorá žila usporiadaným bezúhonným životom. Definitívni učitelia a učitelia čakatelia boli povinní zložiť už uvedenú služobnú prisahu do rúk prednostu príslušného škôldozorného úradu. Pedagóg musel byť lojálny Slovenskej republike a povinný zachovávať všetky jej zákony. K uvedenému postoju mal viesť aj svojich žiakov a vychovávať ich v duchu národnej jednoty a kresťanskej lásky. Pedagóg bol povinný v škole i mimo nej dbať na vážnosť učiteľského stavu, chovať sa v súlade s požiadavkami mravného kresťanského života i národnej a kresťanskej lásky. Musel sa vystríhať všetkého, čo by mohlo znížiť úctu a dôveru, ktoré vyžadovalo jeho postavenie, resp. ohrozovalo záujmy školy. V rámci vzdelávacieho procesu bol povinný vyučovať svedomite v súlade s predpísanými učebnými osnovami. Učiteľ ľudovej školy musel aktívne pôsobiť v národných a náboženských spolkoch a mať svoje bydlisko v obci, v ktorej sa nachádzala škola, alebo v školskom obvode, aby mohol presne plniť všetky služobné záväzky. K jeho ďalším povinnostiam patrila účasť na náboženských úkonoch a cvičeniach, pričom mal zároveň kontrolovať prítomných žiakov. Nemohol vykonávať činnosti, ktoré by boli v rozpore s vážnosťou a dôstojnosťou učiteľského povolania, napr. podnikáť, či učiť súkromne žiakov vlastnej školy. O každom pedagógovi bol vedený osobný výkaz, ktorý obsahoval všetky osobné dáta dôležité pre služobný pomer a pre postup do vyššieho služobného stupňa. Osobné spisy učiteľov viedli príslušné škôldozorné úrady.⁵⁷

⁵⁴ *Zvesti MŠaNO*. Roč. IV. Zošit 2, vydaný 15. februára 1941, s. 55.

⁵⁵ SNA, f. NS, š. 37, Tr. ľud. 72/45.

⁵⁶ *Slovenský zákonník*. Roč. 1941. Čiastka 76, vydaná 17. novembra 1941, s. 942-970.

⁵⁷ Osobné výkazy ostatných učiteľov viedli úrady, ktoré mali oprávnenie ich ustanovovať.

Školská správa, aj napriek odchodu českých učiteľov a profesorov zo slovenských škôl, evidovala prebytok pracovných síl. Na začiatku školského roka 1939/1940 sa zvýšil počet nezamestnaných učiteľov i učiteliek a k 16. júnu 1939 ministerstvo registrovalo 900 nezamestnaných pedagógov ľudových škôl.⁵⁸ K zlepšeniu uvedeného stavu malo prispieť aj predčasné penzionovanie chorých učiteľov a tých pedagógov, ktorí mali odpracované predpísané služobné roky. V roku 1939 bolo pre chorobu predčasne penzionovaných 20 učiteľov a vyslúžením 28 pedagógov. Tento nastúpený trend pokračoval a počas rokov 1939 – 1942 školské služby z uvedených dôvodov opustilo 98 učiteľov.⁵⁹

Školská správa hľadala aj iné možnosti zamestnania pedagógov, predovšetkým slobodných a sociálne slabo zabezpečených. K riešeniu situácie malo prispieť prepustenie, resp. odchod tých vydatých učiteliek, ktorých rodinný príjem bol dostatočne zabezpečený zárobkom manžela. Vedenie rezortu školstva sa rozhodlo riešiť stav formou legislatívnej normy. Snem Slovenskej republiky schválil 28. septembra 1939 zákon č. 246/1939 Sl. z. O úprave služobného pomeru vydatých učiteliek. Minister školstva v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky 25. septembra 1939 v diskusii o návrhu zákona zdôvodňoval potrebu jeho prijatia. Na ľudových a meštianskych školách pôsobilo 8 887 učiteľov (z nich 4 781 ženatých) a 3 957 učiteliek (vrátane 1 902 vydatých).⁶⁰ Ako bolo uvedené, 900 pedagógov ľudových škôl bolo bez práce. Preto v danej situácii vznikla „*konkrétna povinnosť štátu zákonodarným aktom v zmysle ustanovení ústavy postarať sa o prácu pre týchto nezamestnaných.*“⁶¹ Pracovníci ministerstva pri koncipovaní legislatívnej normy vychádzali z dvoch základných premís. Zákon mal umožniť prepustiť, resp. zriecť sa miesta tým vydatým učiteľkám, ktorých odchod zo zamestnania by vážnejšie neohrozil finančné zabezpečenie ich rodín. Legislatívna norma mala zabrániť ďalšiu kumuláciu príjmov materiálne a finančne zabezpečených rodín.

Učiteľky spadajúce do kompetencie daného zákona sa mali dobrovoľne vzdať svojho pracovného pomeru do 31. októbra 1939. Tie, ktoré boli ochotné vyhovieť uvedenej požiadavke bez odkladov, získali odstupné za prvých desať rokov po 8 % a za každý ďalší rok po 6 % penzijnej (dôchodkovej) základne.⁶² Výnimka zo zákona sa vzťahovala len na vydaté učiteľky, ktorých príjem bol životne dôležitý pre zabezpečenie rodiny. Do 31. októbra 1939 opustilo dobrovoľne povolanie učiteľky 149 žien a do 30. novembra 1939 ministerstvo školstva prepustilo 112 vydatých učiteliek.⁶³ Učiteľky boli z rodín, ktorých súhrnný príjem presahoval 20 000 Sk ročne. Prijatie legislatívnej normy, resp. znenia jej niektorých paragrafov vytvorili priestor preto, aby boli prepustené aj učiteľky, ktoré z rôznych dôvodov školské úrady považovali za nedôveryhodné. Ministerstvo tak rozviazalo pracovný pomer s ďalšími 146 učiteľkami, pretože „*ich ponechanie v činnnej službe nebolo v záujme služby alebo*

⁵⁸ *Nové slovenské školstvo...*, s. 41.

⁵⁹ *Päť rokov slovenského...*, s. 103.

⁶⁰ *Nové slovenské školstvo...*, s. 42.

⁶¹ *Nové slovenské školstvo...*, s. 39.

⁶² *Slovenský zákonník*. Roč. 1939. Čiastka 54, vydaná 30. septembra 1939, s. 527.

⁶³ *Nové slovenské školstvo II...*, s. 8.

v záujme štátu.“⁶⁴ Ministerstvo školstva špecifikovalo prípady, okrem určenej výšky príjmu rodiny, ktoré oprávňovali uvoľniť vydatú učiteľku zo zamestnania. Dôvodom bolo neplnenie služobných povinností, napr. častejšia neprítomnosť v škole, alebo nedodržiavanie pracovnej doby. Príčinou bolo však aj hrubé porušenie ďalších služobných povinností, za čo riadiaci pracovníci školstva považovali najmä to, keď práca učiteľky nebola „v súlade s intenciami vlády Slovenskej republiky alebo so záujmami Slovenského národa.“⁶⁵ K ďalším dôvodom patrila jej bližšie nešpecifikovaná „neposlušnosť v službe“, prijatie, resp. domáhanie darov, či porušenie úradného tajomstva.

Celkove do konca roka 1939 opustilo povolanie učiteľky 407 vydatých žien. V ďalších rokoch tvorili ženy menej ako polovicu pedagógov na ľudových a meštianskych školách. K 30. júnu 1943 učilo na ľudových školách a meštiankach 11 203 učiteľov, z toho 5 473 žien (48,85%). Iné bolo zastúpenie žien na stredných školách a učiteľských akadémiách, kde k 30. júnu 1943 učilo 753 pedagógov, z nich 197 žien (26,16%).⁶⁶ K uvedenému dátumu bol rozviazaný pracovný pomer s 22 profesorkami. Z nich 16 odišlo na základe vlastného rozhodnutia. Školská správa k hromadnému prepúšťaniu pedagógov na tomto stupni škôl nepristúpila, pretože by bolo došlo k nárastu nekvalifikovaných síl na stredných školách a učiteľských akadémiách.

V rokoch 1939 – 1945 prevažovali na Slovensku v rámci základného stupňa vzdelávacieho systému cirkevné školy, čo sa prirodzene premietlo aj do štruktúry pedagógov. K 15. novembru 1941 pôsobilo na slovenských ľudových školách spolu 8 016 učiteľov. Na základe zriaďovateľa školy učilo v štátnych ľudových školách 1 634 (20,38%) pedagógov, v obecných len 326 (4,06%).⁶⁷ Vo výraznej prevahe boli učitelia na cirkevných školách s počtom 6 056 (75,54%). V rámci nich najviac pedagógov pôsobilo na rímskokatolíckych školách – 4 910 (81,07%), nasledovali učitelia na evanjelických inštitúciách a. v., s počtom 734 (12,12%). V tej dobe v židovských školách pôsobilo 158 učiteľov (2,60%).⁶⁸ V priebehu nasledujúcich dvoch rokov došlo v zložení učiteľov ľudových škôl k podstatným zmenám. K 30. júnu 1943 pôsobilo na tomto type škôl celkove 8 401 pedagógov, z toho 4 321 mužov (51,43%) a 4 080 žien (48,56%).⁶⁹ Štátne ľudové školy v tej dobe už neexistovali a tak z uvedeného počtu pôsobilo 583 (6,93%) učiteľov na obecných inštitúciách a 7 818 (93,06%) na cirkevných. V rámci nich výrazne prevyšovali učitelia na rímskokatolíckych školách s počtom 6 329 (80,95%). Na evanjelických a. v. učilo 872 (11,15 %) pedagógov, gréckokatolíckych 359 (4,59%). V školských službách pôsobilo aj 85 (1,08%) učiteľov v židovských školách.⁷⁰

⁶⁴ *Nové slovenské školstvo II...*, s. 8.

⁶⁵ SNA, f. NS, š. 37, Tr. ľud. 72/45.

⁶⁶ *Päť rokov slovenského...*, s. 177.

⁶⁷ Na základe zákona o ľudových školách č. 108/1940 Sl. z. z 26. novembra 1940, mala byť premena štátnych škôl na cirkevné uskutočnená postupne v dvoch etapách do 1. septembra 1942. V prvej etape, t. j. do 1. septembra 1941 zmena zo štátnych inštitúcií na cirkevné sa uskutočnila v 1 678 školách. Z uvedeného dôvodu boli v novembri 1941 aj štátne ľudové školy.

⁶⁸ *Nová škola*. Roč. II., 1941 – 1942, č. 5, s. 176.

⁶⁹ *Päť rokov slovenského...*, s. 104.

⁷⁰ *Päť rokov slovenského...*, s. 104.

Podstatne menej bolo pedagógov na meštianskych školách, čo vyplývalo z počtu týchto vzdelávacích inštitúcií. K 30. júnu 1943 pôsobilo na meštiankach 1 779 učiteľov, z nich 1 028 (57,78%) mužov a 751 (42,21%) žien. V štátnych školách bolo zamestnaných 1 652 (92,86%) pedagógov, v obecných 17 (0,9%) a cirkevných 110 (6,10%), z nich 106 (98,36%) na rímskokatolíckych a štyria (3,6%) na evanjelických a. v. ⁷¹

Zmeny nastali aj v skupine stredoškolských profesorov, najmä v ich národnostnom zložení, čo dokumentuje nasledujúca tabuľka.

Tabuľka č. 1

Národnostné zloženie stredoškolských profesorov, vrátane učiteľských akadémií.⁷²

Stav ku dňu		Národnosť						Spolu
		slovenská	česká	nemecká	maďarská	iná slovenská	židovská	
1.X.1938	abs.	345	523	11	29	2	22	932
	%	37,01	56,11	1,18	3,11	0,21	2,36	
30.VI.1939	abs.	512	256	9	17	4	13	811
	%	63,13	31,56	1,10	2,09	0,49	1,60	
31.XII.1939	abs.	668	122	9	18	1	4	822
	%	81,26	14,84	1,09	2,18	0,12	0,48	
31.XII.1940	abs.	680	73	5	21	3	1	783
	%	86,84	9,32	0,63	2,68	0,38	0,12	
31.XII.1941	abs.	713	38	4	18	7	-	780
	%	91,41	4,87	0,51	2,30	0,89	-	

Počet slovenských učiteľov sa počas uvedeného obdobia takmer zdvojnásobil. Kým v októbri 1938 tvorili 37,01% z celkového počtu stredoškolských profesorov, v decembri 1939 81,26% a koncom roka 1941 mali 91,41% zastúpenie. Radikálny pokles nastal u českých pedagógov, čo bolo spôsobené okolnosťami, o ktorých sme písali v predchádzajúcom texte. Klesol aj počet nemeckých profesorov. Jednalo sa o tých, ktorí pôsobili na školách s vyučovacím jazykom slovenským, resp. maďarským. MŠaNO neevidovalo učiteľov nemeckej národnosti pôsobiacich na inštitúciách s nemeckým vyučovacím jazykom. Nemecké školy spadali do kompetencie Nemeckého oddelenia pri MŠaNO. V dôsledku politiky slovenského štátu voči židovským obyvateľom nepracoval na stredných školách ani jeden profesor židovskej národnosti.

Zaujímavé je porovnať stav náboženského vyznania učiteľov stredných škôl a učiteľských akadémií v rokoch 1939 a 1943.

⁷¹ Päť rokov slovenského..., s. 105.

⁷² Päť rokov slovenského..., s. 174.

Tabuľka č. 2

Náboženské vyznanie pedagógov stredných škôl a učiteľských akadémií.⁷³

Stav ku dňu		Náboženské vyznanie										Spolu
		r.-kat.	gr.kat.	star. kat.	ev. a. v.	ev. č. br.	ev. ref.	čsl.	izr.	prav.	bez vyz.	
25.1.1939	abs.	636	6	1	177	30	2	21	39	1	70	983
	%	64,69	0,61	0,10	18,00	3,05	0,20	2,13	3,96	0,10	7,12	
šk. rok 1942/1943	abs.	568	17	-	163	1	2	1	-	1	-	753
	%	75,43	2,25		21,64	0,13	0,26	0,13		0,13		

Podiel pedagógov rímskokatolíckeho náboženstva sa počas troch rokov zvýšil zo 64,69% na 75,43%, čím sa priblížil k zastúpeniu osôb tohto vierovyznania medzi obyvateľmi Slovenska, kde dosahovali takmer 80%.

Mimoriadne náročné bolo povolanie učiteľov ľudových škôl jednotriednych, dvojtriednych, resp. trojtriednych. V jednotriedných školách vyučoval pedagóg v jednej miestnosti súčasne žiakov 1. až 5. ročníka (prípadne až 8. ročníka). Dvojtriedna bola škola, ktorá mala dve učebne, trojtriedna tri a podľa toho pôsobili dvaja, resp. traja učители. V uvedených školách boli žiaci v jednej učebni zadelení na vyučovanie do oddelení. V jednom oddelení boli žiaci jedného až troch postupných ročníkov. Učiteľ mohol pracovať len s jedným oddelením (tzv. priame vyučovanie), ostatní žiaci mali v tom čase tzv. nepriame vyučovanie, čo znamenalo, že sa individuálne venovali úlohám, ktoré im stanovil učiteľ. Na školách, v ktorých mal každý postupný ročník svoju triedu, učil pedagóg len jeden ročník a mohol tak celý vyučovací čas venovať práci so všetkými deťmi, ktoré sa nachádzali v učebni. Najmä práca v jednotriedných školách bola mimoriadne náročná a kládla zvýšené požiadavky na prácu pedagóga. V sieti ľudových škôl na Slovensku prevládali jednotriedne a dvojtriedne inštitúcie. Koncom roka 1940 vyučovanie prebiehalo na 3 052 ľudových školách. Z nich bolo 2 044 jednotriednych a dvojtriednych, čo predstavovalo 67%.⁷⁴ Nízka organizačná úroveň ľudových škôl zapríčiňovala nielen celkovú nižšiu úroveň vzdelávacieho procesu, ale odčerpávala aj značné výdavky zo štátnej pokladnice na ich udržiavanie.

V medzivojnovnej Československej republike boli platy učiteľov štátnych škôl financované zo štátneho rozpočtu. Mzdy pedagógov neštátnych škôl vyplácali udržiavatelia škôl, teda obce a cirkvi, ktorí však nemali dosť finančných prostriedkov, aby ich úplne pokryli. Od roku 1926 síce vláda poskytovala obecným a cirkevným školám peňažné preddavky, tie však boli nízke a kabinet ich uvoľňoval osobitne pre každý rozpočtový rok. V súlade so zákonom č. 308/1940 Sl. z. sa všetci učители ľudových škôl stali verejnými zamestnancami a mali práva a povinnosti štátnych zamestnancov.⁷⁵ Na základe legislatívnej normy mali tak učители ľudových škôl nárok na mzdy vyplácané zo štátneho rozpočtu. Z rovnakého zdroja boli hradené aj ich dôchodky.

⁷³ *Päť rokov slovenského...*, s. 176. Príslušnosť k náboženstvu uvádzame tak, ako bola zaznamenaná v citovanom publikovanom prameni.

⁷⁴ *Päť rokov slovenského...*, s. 29.

⁷⁵ *Slovenský zákonník*. Roč. 1940. Čiastka 63, vydaná 7. decembra 1940, s. 487.

Ministerstvo školstva a národnej osvety realizovalo od roku 1940 aj jednotnú personálnu politiku v celom ľudovom školstve. Pri ministerstve vznikla personálna komisia, ktorá mala paritné zloženie zo zástupcov vedenia rezortu a zainteresovaných cirkví. Rozhodovala najmä o obsadzovaní miest pedagógov na cirkevných školách.

Osobitným problémom bola kvalifikovanosť učiteľov. Zvlášť nepriaznivá situácia bola na meštianskych školách, čo malo niekoľko príčin. Po odchode českých profesorov zo stredných škôl a učiteľských akadémií, pedagógovia pôsobiaci na meštiankach boli preradení na uvedené vzdelávacie inštitúcie, napr. koncom roka 1941 tam učilo 150 učiteľov meštianskych škôl.⁷⁶ Ďalší našli uplatnenie v štátnej správe a niektorí odišli z meštianskych škôl z finančných dôvodov. Znenie zákona č. 308/1940 Sl. z. o tom, že učitelia ľudových škôl boli verejnými zamestnancami a mali všetky práva a povinnosti štátnych zamestnancov, sa na pedagógov meštianskych škôl nevzťahovalo. Ich platy zabezpečoval na štátnych školách štát, ale na obecných a cirkevných zriaďovateľ, teda obec, resp. cirkev. Ministerstvo školstva im poskytovalo len štátne preddavky na účet udržiavateľa školy.

Pálčivým problémom bolo ubytovanie učiteľstva, zvlášť na ľudových školách nachádzajúcich sa na vidieku. Minister školstva Jozef Sivák zlý stav charakterizoval vo svojom expozé Kultúrnemu výboru Snemu Slovenskej republiky 9. decembra 1941 slovami: *„Zaostalú a primitívnu úroveň bytovej kultúry pociťuje aj učiteľstvo, ktoré pre absolútny nedostatok bytov nútené je bývať v bytoch chatrných a nezdravých, alebo musí chodiť pešo denne viac kilometrov do susednej obce. Je to povážlivý zjav. Učiteľ, ktorý je celý deň v škole a pracuje i mimo nej, nemôže dostať prístrešie a stravu v obci, v ktorej pracuje za jej pozdvihnutie s najväčšou obetavosťou!“*⁷⁷

Povinnosť postarať sa o byt pre učiteľa patrila udržiavateľovi školy. Cirkvi často túto úlohu zanedbávali, cirkevné školy buď bytom vôbec nedisponovali, alebo ubytovacie podmienky nevyhovovali predpísaným požiadavkám. Ministerstvo školstva v obežníku z 13. marca 1940 adresovanom všetkým cirkevným vrchnostiam vyslovilo presvedčenie, že *„uznajú samy tento nemožný stav a postarajú sa pri novostavbách, resp. pri adaptáciách a prístavbách školských budov aj o byty pre učiteľov.“*⁷⁸ Ministerstvo cirkevným autoritám zároveň odporučilo, aby odstraňovali nedostatky v už existujúcich bytoch.

Ubytovacie možnosti, ktorými disponovali školy, mali vplyv aj na trvalé obsadenie učiteľského miesta. Ľudové školy na Slovensku sa väčšinou nachádzali v malých obciach, na lazoch, kopaniciach a v osadách. Zvlášť na kopaniciach bol nielen nedostatok vyhovujúcich škôl, ale absentovali tiež učiteľské byty a slobodní učitelia mali ťažkosti aj so zabezpečením stravy.⁷⁹ Začiatkom roka 1940 bolo 6 332 učiteľov ľudových a meštianskych škôl bez bytu.⁸⁰ Ministerstvo školstva a národnej osvety preto po roku 1940 povolilo stavbu novej školy,

⁷⁶ *Nová škola*. Roč. II., 1941 – 1942, č. 5, s. 175.

⁷⁷ *Nová škola*. Roč. II., 1941 – 1942, č. 5, s. 169.

⁷⁸ SNA, f. MŠaNO, š. 4. Národné školy cirkevné, stavby učiteľských bytov.

⁷⁹ Ženatí štátni učitelia, ktorí pôsobili na školách mimo svojho trvalého bydliska, mali okrem náhrady služobných výdavkov denne nárok na 30 Ks, slobodní 20 Ks. SNA, f. MŠaNO, š. 4. Vládne uznesenie zo dňa 19. septembra 1940 (doplnené vládnym uznesením zo 4. októbra 1940).

⁸⁰ *Nové slovenské školstvo II...*, s. 24.

resp. poskytlo na stavbu finančnú podporu len v prípade, keď sa postavil aj byt pre učiteľa. V roku 1941 ministerstvo pokračovalo v príprave výstavby bytov pre učiteľov, zaistilo stavebné pozemky a vyhotovilo potrebné projekty k realizácii stavieb. Výstavbou bolo poverené Všeobecné stavebné družstvo s tým, že 40% stavebného materiálu by hradil štát a 60% ministerstvo formou splácania ročných anuit.⁸¹ Zo strany ministerstva boli prípravné práce ukončené a konečné slovo malo Ministerstvo financií, podľa ktorého však „*finančné prostriedky treba sú na iné veci, so stavbou učiteľských bytov možno ešte čakať.*“⁸² Plánovaná akcia výstavby naturálnych bytov vzhľadom na vojnové pomery narážala na čoraz väčšie ťažkosti a jej realizácia sa odkladala.

Zo školských služieb odišlo po októbri 1938 do rôznych oblastí politického a hospodárskeho života niekoľko desiatok pedagógov. Medzi učiteľmi bolo mnoho vynikajúcich pracovníkov a preto mali o nich záujem aj iné úrady, organizácie rôzneho druhu, kultúrne inštitúcie a i. Minister školstva v septembri 1942 charakterizoval vtedajší stav slovami. „*Takzvaných vypožičaných učiteľov máme dnes nielen na hlavnom veliteľstve HG, HM, na SKM, ale i pri Národnom divadle, v Slovenskom rozhlase, v službách HSLS, máme ich po rozličných redakciách, v centrále CPO atď.*“⁸³ Viacerí pedagógovia odišli pracovať do slovenských škôl v zahraničí. V júni 1944 v aparáte HSLS pracovalo desať učiteľov, v Hlavnom veliteľstve HM deväť, v Úrade práce pri Ministerstve vnútra 11, Štátnom výchovnom ústave v Ilave traja, národnom divadle štyria, v školách veľkých podnikov štyria, v Slovenskej lige dvaja a i.⁸⁴

Minister školstva v mnohých verejných vystúpeniach, v rôznych príhovoroch sa o práci učiteľov všetkých stupňov vyjadroval pozitívne. Urobil tak aj v prejave v politickej škole HSLS, ktorá sa konala v dňoch 20. – 28. septembra 1942 na Sliači. Výčitky v tomto smere adresoval do radov najvyšších politických miest. Zohľadniac fakt, že pedagógovia pracovali nielen v škole, ale i mimo nej, často v nepriaznivých pomeroch, bolo by bývalo možné predpokladať, že „*nájdu porozumenie vo verejnosti, že sa im poskytne pomoc a podpora najmä so strany pánov poslancov, tajomníkov a iných funkcionárov Strany.*“⁸⁵ Pomoc a podpora, ktorých sa minister dovoľával, však neboli prijímané s pochopením.

Armáda nového štátu formovala svoje vlastné rady a potrebovala naplniť najmä stavy dôstojníkov. Značná časť mladých učiteľov, záložných dôstojníkov, musela nastúpiť do aktívnej vojenskej služby. Už v septembri 1939 Ministerstvo národnej obrany prevzalo do služieb slovenskej armády na vlastnú žiadosť 20 učiteľov. Ministerstvo v decembri 1939 a v januári 1940 žiadalo ďalších učiteľov do dôstojníckeho zboru, no prihlásili sa len desiat. Na základe príkazu bolo pod Ministerstvo národnej obrany preradených 81 učiteľov, dôstojníkov v zálohe.⁸⁶ V júni a júli 1941 bolo z ľudových a meštianskych škôl povolaných do

⁸¹ *Nová škola*. Roč. II., 1941 – 1942, č. 5, s. 169-170.

⁸² *Nová škola*. Roč. III., 1942 – 1943, č. 3, s. 99. Učítelia pod osobitnou ochranou.

⁸³ *Nová škola*. Roč. III., 1942 – 1943, č. 3, s. 98. Učítelia pod osobitnou ochranou.

⁸⁴ SNA, f. NS, š. 37, Tr. ľud. 72/45.

⁸⁵ *Nová škola*. Roč. III., 1942 – 1943, č. 3, s. 98. Učítelia pod osobitnou ochranou.

⁸⁶ *Nové slovenské školstvo II...*, s. 8.

prezenčnej služby 1 302 učiteľov.⁸⁷ Ministerstvo školstva riešilo ich odchod spájaním tried, alebo suplovaním. Na jednotriedne a dvojtriedne školy, v ktorých nebolo možné realizovať uvedené dva prístupy, škôldozorné úrady preložili učiteľov z viactriednych inštitúcií. Narukovaní učitelia sa postupne vracali do škôl. Začiatkom septembra 1941 bolo vo výkone vojenskej služby ešte 452 učiteľov, začiatkom októbra 138 a v decembri 68.⁸⁸ Vojenskú službu vykonávali najmä pri špeciálnych zbraniach, ako staniční velitelia a i. Na jeseň 1941 sa viacerí učitelia vrátili z východného frontu 2. svetovej vojny, kde ako vojaci slovenskej armády bojovali po boku Wehrmachtu. Podľa názoru vedúcich pracovníkov Prezídia MŠaNO mali „*bohaté skúsenosti o tamojších nedobrych pomeroch; mohli by ich preto propagačne veľmi dobre využiť doma, a to najmä v tých krajoch, kde by sa azda mohol pripustiť ešte aj teraz mylný náhľad na tamojší život.*“⁸⁹ Prednášky mali byť primerane honorované a cestovné trovy hrazené.

Školské reformy realizované po marci 1939 sa týkali aj vzdelávacích inštitúcií, ktoré zabezpečovali prípravu učiteľov pre ľudové školy. Učiteľské ústavy boli u nás organizované podľa uhorského zákonného článku XXXVIII/1868, ktorý bol v Československej republike doplnený a pozmenený zákonom č. 293/1919 Sb. z. a n. Nedostatok slovenských pedagógov pre národné školy riešil československý štát vytváraním stredných pedagogických škôl známych pod zaužívaným pojmom učiteľské ústavy, ktoré pred rokoch 1918 patrili k národným školám, v Československej republike k stredným. Delili sa na koedukačné, chlapčenské a dievčenské. Vzdelávanie po štyroch rokoch bezplatného štúdia bolo zavŕšené maturitnou skúškou, na základe ktorej sa absolventi ústavov stali dočasnými učiteľmi ľudových škôl. Po absolvovaní 20 mesačnej praxe vo verejnej, alebo súkromnej škole mali právo sa prihlásiť na skúšku učiteľskej spôsobilosti, vykonanie ktorej bolo jedným z predpokladov na získanie definitívy (trvalého pracovného pomeru). Prví absolventi učiteľských ústavov na Slovensku získali maturitné vysvedčenie v roku 1924. V prvom desaťročí existencie Československej republiky sa na slovenských učiteľských ústavoch vzdelávalo vyše 11 500 študentov. Učiteľské ústavy spravoval buď štát, alebo cirkvi. Konfesionálne učiteľské ústavy boli síce do istej miery samostatné, ale ich organizácia spočívala na zásadách spoločných pre celú Československú republiku a štát ich podporoval. V roku 1923/1924 bolo na Slovensku celkove 16 vzdelávacích inštitúcií tohto typu, z nich sedem konfesionálnych – štyri rímskokatolícke (Bratislava, Levoča, Spišské Podhradie, Trnava), dve evanjelické a. v. (Banská Štiavnica a Prešov) a jedna gréckokatolícka (Prešov). Sieť učiteľských ústavov sa rozrastala aj v 30. rokoch, v školskom roku 1936/1937 ich bolo 23.

Reformu učiteľského vzdelávania pripravovala školská správa Slovenskej republiky súčasne s reformou strednej školy. No kým zmeny na úrovni stredných škôl začala realizovať od jesene 1939, k reforme vzdelávania učiteľov pristúpila od septembra 1940. Zákon č. 288/1940 Sl. z. o učiteľských akadémiách bol Snemom Slovenskej republiky prijatý 29. októbra 1940. Úlohou uvedených vzdelávacích inštitúcií bolo „*vzdelávať a vychovávať žiakov*

⁸⁷ *Nové slovenské školstvo III...*, s. 25.

⁸⁸ *Nové slovenské školstvo III...*, s. 25.

⁸⁹ SNA, f. NS, š. 37, Tr. ľud. 72/45.

pre učiteľské povolanie, aby svojimi odbornými vedomosťami a mravnými vlastnosťami boli schopní vyučovať a vychovávať mládež na ľudových školách v duchu kresťansko-národnom.“⁹⁰ V súlade so zákonom boli učiteľské ústavy transformované na učiteľské akadémie k 1. septembru 1940. Podľa udržiavateľa boli učiteľské akadémie s právom verejnosti:

1. štátne, založené a udržiavané štátom;
2. neštátne, založené a udržiavané štátom uznanými cirkvami (rehoľami, kongregáciami), základinami a spolkami, resp. zväzkami územnej samosprávy.

Štúdium na učiteľských akadémiách trvalo päť rokov. V porovnaní s učiteľskými ústavami bol časový rozsah vzdelávania na učiteľských akadémiách predĺžený o jeden rok. Jozef Sivák vo svojom expozé vysvetlil, prečo došlo k uzákoneniu päťročných vzdelávacích inštitúcií. Učiteľské akadémie, podľa ministra, mali byť kompromisom medzi predchádzajúcimi učiteľskými ústavami a medzi požiadavkou pedagógov, ktorí pre svoje povolanie požadovali vysokoškolské štúdium.

Pri učiteľských akadémiách sa mohli zriaďovať odborné učiteľské ústavy pre vzdelávanie v obore domácich náuk a ústavy pre štúdium učiteliek materských škôl. Kým učiteľské ústavy v Československej republike boli nielen chlapčenské a dievčenské, ale aj koedukačné, na učiteľských akadémiách sa koedukácia zásadne nepripúšťala a pre dievčatá sa zriaďovali osobitné učiteľské akadémie s vlastnou samosprávou. Od začiatku školského roka 1939/1940 boli štátne slovenské koedukačné ústavy učiteľské v Bratislave, Banskej Bystrici, v Prešove a v Spišskej Novej Vsi zmenené na chlapčenské učiteľské ústavy a štátne slovenské koedukačné ústavy učiteľské v Modre a v Turčianskych Tepliciach (vtedy Štubnianskych Tepliciach) na dievčenské. V školskom roku 1942/1943 na Slovensku fungovalo osem chlapčenských akadémií (päť štátnych a tri neštátne) a šesť dievčenských (dve štátne a štyri neštátne).⁹¹ Výnimku tvorila Gréckokatolícka ruská učiteľská akadémia v Prešove, na ktorej existovala koedukácia, pretože pre vzdelávanie učiteľov ľudových škôl s vyučovacím jazykom ruským to bola jediná škola na Slovensku.

Podľa zákona sa na učiteľských akadémiách pre študentov zaviedol tzv. školský plat (školné), prijímacie a skúšobné poplatky, príspevky na učebné pomôcky a iné školské dávky. Ich výšku a spôsob platby určovalo MŠaNO. Poplatky na neštátnych akadémiách boli rovnaké ako na štátnych a ich výnos, okrem prijímacích a skúšobných platieb, patril udržiavateľovi školy. Do I. ročníka učiteľskej akadémie bolo možné prijať uchádzača, ktorý aspoň s *dobrym* prospechom ukončil 4. triedu gymnázia alebo 3. triedu meštianskej školy. Veková hranica na prijatie do I. ročníka bola minimálne 14 rokov a maximálne 18.

Školská správa predpokladala záujem študentov o učiteľské akadémie. Štúdium na učiteľských akadémiách však mládež nelákalo. Rok po vydaní zákona minister Jozef Sivák konštatoval, že „úbytok žiactva na učiteľských akadémiách pokračuje. Celkový úbytok v porovnaní so stavom v minulom školskom roku predstavuje 306 žiakov a žiačok a výsledok zápisov do I. ročníka je slabší o 94 žiakov a žiačok.“ Jozef Sivák vyslovil prekvapenie, že „na

⁹⁰ Slovenský zákonník. Roč. 1940. Čiastka 60, vydaná 11. novembra 1940, s. 448.

⁹¹ Päť rokov slovenského..., s. 238-239.

veľkej väčšine učiteľských akadémií ani pri blahovolnejšom postupe pri prijímacích skúškach sa nezapísal znížený maximálny počet žiakov, ba miestami sa dokonca ani taký počet neprihlásil, hoci v minulosti mali všetky učiteľské ústavy neobmedzenú možnosť výberu žiactva. Slovenská mládež sa v poslednom čase zrejme vyhýba učiteľskému povolaniu, keďže sa oveľa výhodnejšie umiestňuje na iných životných dráhach.“⁹² V školskom roku 1938/1939 sa na učiteľských akadémiách vzdelávalo 2 973 študentov, v školskom roku 1942/1943 ich bolo už len 1 773.⁹³

Príčinou uvedeného stavu bolo predĺženie štúdia o jeden rok, ďalej skutočnosť, že absolventi učiteľskej akadémie nemohli pokračovať v štúdiu na vysokých školách, ale tiež zavedenie školného, označovaného ako školský plat a iných poplatkov.

Vzdelávací proces v Slovenskej republike bol realizovaný v súlade s kresťanskou a národnou ideológiou. Uvedenému imperatívu sa musela podriadiť práca učiteľov na všetkých školách od ľudových až po vysoké. MŠaNO od pedagógov požadovalo aj aktívnu mimoškolskú činnosť, v rámci ktorej mali medzi mladou generáciou vytvárať najmä pozitívny vzťah k slovenskej štátnosti a kresťanským hodnotám. Osobnosť pedagóga, bez rozdielu na akom stupni vzdelávacej sústavy pôsobil, mala v sebe integrovať kvalifikovaného odborníka, uvedomelého Slováka a zaniateného kresťana.

⁹² *Nové slovenské školstvo III...*, s. 46-47.

⁹³ *Päť rokov slovenského...*, s. 187.

Školy s nemeckým vyučovacím jazykom v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945

V 20. storočí žilo na Slovensku okolo 150 000 Nemcov, ktorí boli rozptýlení v troch sídelných oblastiach: Bratislava a okolie, Hauerland na strednom Slovensku (Handlová, Nemecké Pravno, Horná Štubňa, Veľké Pole, Kremnica), na Spiši¹ a v oblasti Medzeva. V roku 1910 bolo na území Slovenska 57 nemeckých škôl, po schválení Apponyho zákonov (1907, 1908) do roku 1914 všetky zanikli. V období predmníchovskej Československej republiky (ČSR) existovalo na území Slovenska 110 nemeckých a 98 dvojjazyčných slovensko-nemeckých a maďarsko-nemeckých škôl.²

Vznikom Slovenskej republiky (SR) sa súčasťou školského systému stali aj školy s iným vyučovacím jazykom ako slovenským. Školy pre národnostné menšiny boli ponechané, ale podmienky ich existencie a vývoja boli výrazne odlišné. Tento stav vyplýval z rozdielneho postavenia minorít – Nemcov na jednej strane, Maďarov, Rusínov a Ukrajincov na strane druhej. Školstvo nemeckej menšiny zažívalo v období 1. Slovenskej republiky veľký rozmach, ktorý sa prejavil v jeho náraste, organizácii i finančnom zabezpečení.³ Nemecká menšina mala výhody vyplývajúce z kultúrnej autonómie, ktorú navonok reprezentoval Štátny sekretariát pre veci nemeckej národnej skupiny vedený Franzom Karmasinom. Nemci mali politickú stranu organizovanú na etnickom základe – Deutsche Partei, zaregistrovanú 14. októbra 1940. V Slovenskom sneme pôsobili Franz Karmasin, Sigmund Keil a Jozef Steinhübel.

Po 6. októbri 1938 vtedajší slovenský premiér Jozef Tiso prehlásil, že „všetky oprávnené túžby a nároky nemeckej národnej skupiny na Slovensku sa splnia“.⁴ Na tomto základe už začiatkom roka 1939 predniesla nemecká delegácia na čele s poslancom a štátnym tajomníkom F. Karmasinom svoje požiadavky slovenskému ministrovi školstva. Po vyhlásení autonómie Slovenskej krajiny bolo zriadené Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO), ktoré hneď po vzniku uskutočnilo reorganizáciu ľudového školstva, vykonalo zjednotenie systému stredného školstva na úkor hospodárskych i priemyselných škôl a zaviedlo štúdium nových odborov na vysokých školách. Boli mu podriadené školy všetkých stupňov, vedecké ústavy a osvetové inštitúcie. Organizačne sa členilo na

¹ V tejto oblasti žili Nemci na tzv. hornom Spiši (Poprad, Kežmarok, Spišská Nová Ves, Levoča) a dolnom Spiši v údolí rieky Hnilec (Gelnica, Mníšek nad Hnilcom).

² PŠENAK, Jozef. Vzdelávanie detí občanov Slovenskej republiky nemeckej, ukrajinskej a rusínskej národnosti. In *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*. Seria: Pedagogika. Roč. 21, 2012, s. 308.

³ GAŠPAROVIČOVÁ, Jana. Menšinové školstvo na Slovensku a školstvo slovensko-poľského pohraničia v období prvej Slovenskej republiky. In *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 151.

⁴ *Nové slovenské školstvo II. Reč Jozefa Siváka, ministra školstva a národnej osvety, povedaná v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1940, s. 77.

prezídium⁵, v rámci ktorého bolo kultúrno-osvetové oddelenie⁶ a oddelenie nemecké, štyri odbory, učtáreň a pomocné úrady.

Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny v Bratislave. Nemecké oddelenie

Nemecké oddelenie s úradným názvom *Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny v Bratislave. Nemecké oddelenie* (Ministerium für Schulwesen und Volkskultur des Landes Slowakei in Bratislava) malo zvláštne, samostatné postavenie. Činnosť zahájilo 1. marca 1939 a jeho úradným jazykom bola nemčina. Vybavovalo celú organizačnú, hospodársku, rozpočtovú a finančnú agendu nemeckého školstva na Slovensku, osobné veci učiteľov a profesorov na nemeckých školách na Slovensku. Slovenské ministerstvo nemalo právo zasahovať do činnosti tohto oddelenia.⁷ Na začiatku malo dve pododdelenia, ktoré sa členili na referáty: pododdelenie I. – stredné a odborné školy, kultúrne a sociálne záležitosti⁸ a pododdelenie II. – detské opatrovne, ľudové a meštianske školy.⁹ V roku 1943 sa Nemecké oddelenie rozčlenilo na štyri pododdelenia:

- I. pedagogické
- II. personálne
- III. kultúrne, organizačné, rozpočtové a hospodárske
- IV. kultové a právne.

⁵ Prezídium riadilo vnútorné úradovanie Ministerstva školstva a národnej osvety, všetky veci, ktoré nespádali do agendy jednotlivých odborov, personálne veci ústredia a škôldozorných úradov, veci legislatívne, normatívne a rozpočtové celého rezortu ministerstva, ako aj kultúrno-osvetovú agendu. Prezídium sa členilo na referáty A – D, v roku 1943 pribudol referát E.

⁶ Členilo sa na šesť referátov: A – organizačný, personálny, právny; B – osveta, divadlo, film; C – veda a literatúra; D – hudba a spev; E – ochrana pamiatok, múzeí, výtvarné umenie; F – tlač, rozhlas, štatistika.

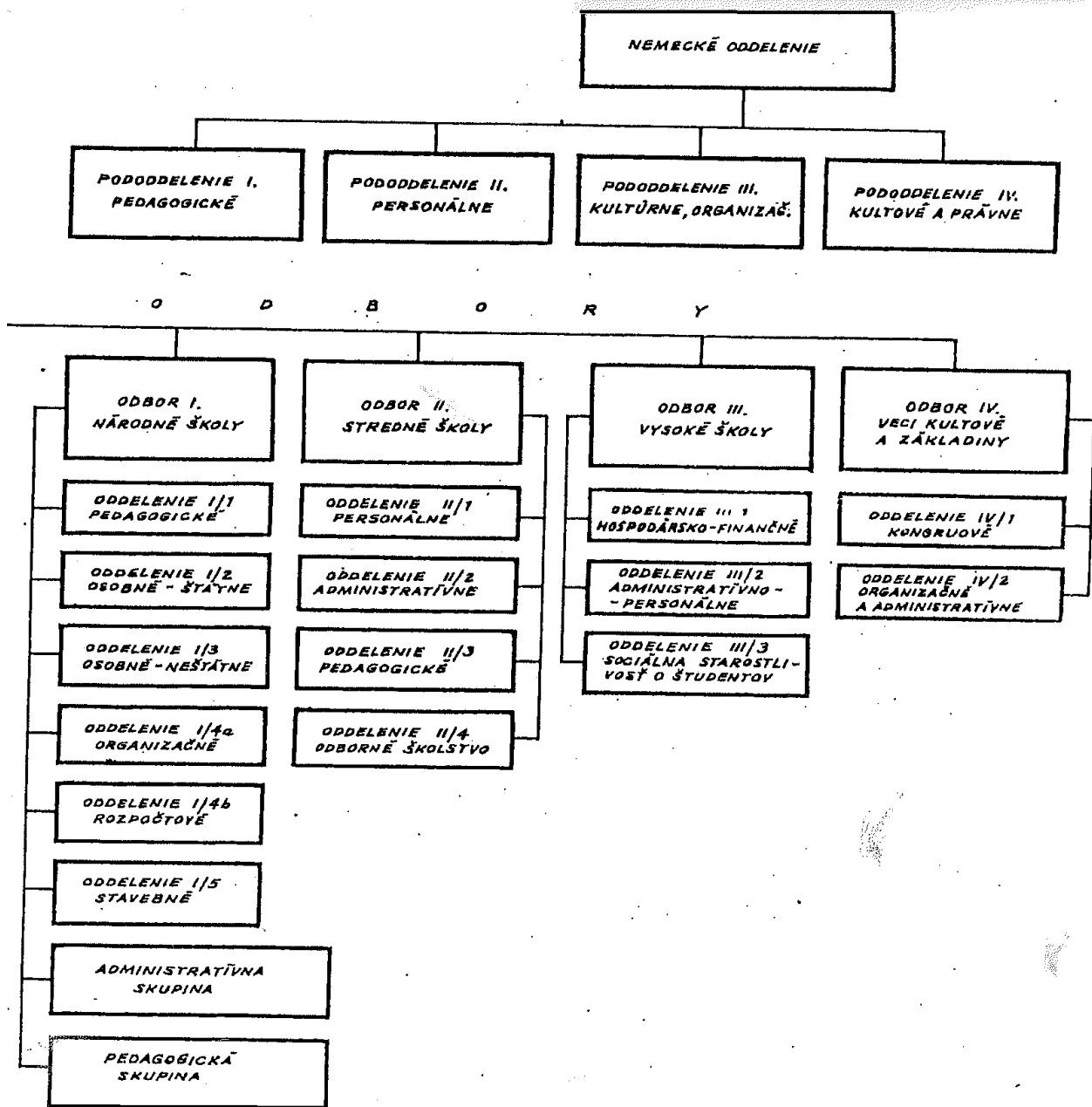
⁷ KÁZMEROVÁ, Ľubica. Riadiace orgány školstva na Slovensku a vzdelávací systém v rokoch 1918 – 1945. In KÁZMEROVÁ, Ľubica. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : HÚ SAV vo vyd. Prodama, 2012, s. 31.

⁸ Agendu vybavovali štyri referáty: A – pedagogické a didaktické veci stredných a odborných škôl a disciplinárne záležitosti profesorov na týchto školách; B – všetky administratívne a hospodárske veci stredných a odborných škôl a personálne záležitosti profesorov; C – všetky penzijné a exekučné záležitosti; D – kultúrne a sociálne veci. CHREŇOVÁ, Júlia. *Štruktúra ústredných orgánov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 (prehľad)*. Bratislava : Archívna správa Ministerstva vnútra SSR, 1977, s. 94.

⁹ Členilo sa na štyri referáty: A – pedagogické a didaktické záležitosti ľudových a meštianskych škôl, všetky problémy škôldozorných úradov, disciplinárne záležitosti učiteľov detských domovov, ľudových a meštianskych škôl, starostlivosť o školské budovy; B – agenda detských domovov a súkromných ľudových škôl, štatistika a evidencia nemeckého školstva na Slovensku, vyučovanie ženských prác na ľudových a meštianskych školách; C – agenda učňovských škôl, osobné záležitosti učiteľov ľudových a meštianskych škôl; D – hospodárske, rozpočtové a organizačné záležitosti ľudových a meštianskych škôl. CHREŇOVÁ, J. *Štruktúra ústredných orgánov...*, s. 95.

Obrázok č. 1

Štruktúra Nemeckého oddelenia MŠaNO¹⁰

Hneď po zriadení nemeckého oddelenia sa pre nemecké školy na Slovensku utvorili tri nové nemecké školské inšpektoráty. Krajský školský inšpektorát mal sídlo v Bratislave a okresné školské inšpektoráty sa nachádzali v Bratislave, Kremnici a Kežmarku. Za krajského inšpektora a súčasne za prednostu okresného školského inšpektorátu pre Bratislavu a okolie bol menovaný dr. Jozef Schiff, profesor nemeckého reálneho gymnázia v Bratislave. Za okresného školského inšpektora pre obvod Kremnica – Nemecké Pravno so

¹⁰ CHREŇOVÁ, J. Štruktúra ústredných orgánov..., s. 99.

sídlom v Kremnici bol ustanovený Jozef Bäuml, učiteľ štátnej ľudovej školy v Kunešove a okresným inšpektorom pre Spiš so sídlom v Kežmarku sa stal Matej Nitsch, odborný učiteľ na meštianskej škole ev. a. v. v Kežmarku.¹¹

Všetky záležitosti týkajúce sa nemeckej výučby a výchovy týmto prešli do právomoci novozriadeného nemeckého oddelenia, čím sa na Slovensku v plnej miere uskutočnila nemecká školská samospráva. Výchova a vyučovanie na nemeckých školách boli „slobodné v duchu nemeckého národného socializmu, ba aj učebné osnovy sa prispôbili tomuto duchu, a preto priblížili sa v takomto zmysle ríšskonemeckým osnovám“¹² Okrem nemeckých škôl fungovali v Slovenskej republike i vzdelávacie inštitúcie s vyučovacím jazykom maďarským¹³ a ukrajinským¹⁴. Tieto však mali podstatne menšiu podporu štátnych orgánov a pracovali pod ich priamym dozorom.

Nemecko-slovenská kultúrna dohoda

Dohoda o spolupráci medzi Slovenským štátom a Nemeckou ríšou na kultúrnom poli bola podpísaná 1. mája 1942. Za nemeckú stranu dokument signoval mimoriadny vyslanec a splnomocnený minister Nemeckej ríše Hans E. Ludin, prednosta Kultúrno-politického výboru oddelenia Zahraničného úradu Wilhelm Nöldeke, za slovenskú stranu minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák a splnomocnený minister Štefan Polyák. Kultúrna dohoda pozostávala z 18 článkov, ktoré môžeme rozdeliť do niekoľkých okruhov, a to vedu, školstvo, otázky výchovy mládeže, knižné publikácie a menšie oblasti, ako podpora športu, otázky peňažného styku a cestovného ruchu.¹⁵

Najdôležitejšou časťou zmluvy bola vedecká spolupráca. V článku 1 sa oba štáty dohodli na zriadení vedeckých ústavov, pričom hostiteľský štát mal podporovať vedecký ústav druhého štátu.¹⁶ Čo sa týka oblasti školstva, kultúrna dohoda jednostranne vyžadovala

¹¹ MÁTEJ, Jozef. *Škola, výchova a učiteľ v klérofašistickej Slovenskej republike*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 97

¹² *Nové slovenské školstvo II*, s. 78.

¹³ Maďarské školstvo nemalo v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945 také privilégia ako školstvo nemecké. Deti maďarskej národnosti boli v školopovinnom veku zaškolené tak, ako deti slovenskej národnosti. K 1. septembru 1940 bol stav maďarského školstva, pokiaľ išlo o národné školy, nasledovný: osem štátnych ľudových škôl s 782 žiakmi, 28 neštátnych ľudových škôl s 4 122 žiakmi, jedna štátna meštianska škola s 261 žiakmi, dve neštátne meštianske školy s 338 žiakmi, jedna štátna pomocná škola s 19 žiakmi a šesť neštátnych materských škôl s 250 žiakmi. Čo sa týkalo stredných škôl mali Maďari štátne maďarské gymnázium v Bratislave a pri štátnom slovenskom gymnázium v Bratislave od školského roka 1940/1941 maďarské pobočky. Pre prípravu učiteľov ľudových škôl mali štátny maďarský učiteľský ústav v Bratislave, ktorý sa postupne rušil ako zbytočný. Z odborných škôl mali jednu obchodnú akadémiu, jednu obchodnú školu, štyri odborné učňovské školy a odbornú školu pre ženské povolania. MÁTEJ, J. *Škola, výchova a učiteľ ...*, s. 98-99. Komplexnejšie k problematike maďarského menšinového školstva v prvej Slovenskej republike pozri: HETÉNYI, Martin. Maďarské menšinové školstvo v prvej Slovenskej republike. In *Studia Historica Nitriensia* 13. Nitra : FF Univerzity Konštantína Filozofa, 2006, s. 159-181.

¹⁴ K problematike ukrajinského školstva bližšie pozri: GABZDILOVÁ, Soňa. *Vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1938 – 1953*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 54; PŠENAK, J. *Vzdelávanie detí občanov Slovenskej republiky...*, s. 312.

¹⁵ DRAGÚŇ, Stanislav. Nemecko-slovenská dohoda z roku 1942 o spolupráci na kultúrnom poli a jej realizácia v praxi. In *Historický časopis*. Roč. 55, 2007, č. 3, s. 562.

¹⁶ Okrem toho mali obidve zmluvné strany zriadiť na svojich univerzitách stále katedry pre hosťujúcich profesorov a podporovať usporadúvanie vzájomných prednášok na univerzitách a vysokých školách. Tiež došlo

postaviť nemecký jazyk v celej štruktúre slovenského národného školstva na druhé najvýznamnejšie miesto, hneď za štátnym jazykom. Slovenská vláda sa preto v dohode zaviazala, že zaistí „*nemeckej reči, postavenej na prvé miesto za štátnou rečou, a nemeckej literatúre vo výchove slovenskej mládeže ich význame zodpovedajúce miesto*“.¹⁷ Slovenská vláda sa zároveň zaviazala podporovať výučbu nemeckého jazyka na všetkých druhoch nižších škôl. Táto požiadavka zapadala do rámca hlavných cieľov nacistickej „Kulturpolitik“, medzi ktoré sa radil prienik nemeckého jazyka do celej štruktúry života ovládaných národov a štátov. K najúčinnjším formám šírenia nemčiny patrili jazykové kurzy, v celku úspešne zriaďované lektorátmi Nemeckej akadémie v rôznych regiónoch Slovenska.¹⁸

Podľa článku 10 mohla slovenská vláda zriadiť v Nemecku slovenské školy a nemecká vláda na Slovensku ríšskonemecké vzdelávacie inštitúcie. Hostiteľský štát mal školy podporovať, pričom tie mohli prijímať aj iných štátnych príslušníkov. Školami, zriadenými podľa článku 10, mohli byť detské opatrovne, ľudové, meštianske a stredné školy. Vyučovanie malo prebiehať podľa smerníc dohodnutých v súlade so slovenskými a nemeckými záujmami. Maturitné vysvedčenia získané na slovenských a nemeckých stredných školách, zriadených podľa článku 10, oprávňovali k vstupu na vysoké školy v oboch štátoch.¹⁹

V rámci vysokého školstva sa slovenská vláda zaviazala udržiavať stálu katedru pre nemeckého profesora na Slovenskej univerzite v Bratislave. Ďalšie miesta vedeckých a pedagogických pracovníkov sa mali dohodnúť na zasadaní nemecko-slovenského kultúrneho výboru. Pre slovenskú stranu z dohody vyplývala povinnosť udržiavať lektorát nemeckej reči na univerzite v Bratislave a zriaďovať podobné lektoráty aj na ďalších vysokých školách. Nemecká strana sa zaviazala udržiavať slovenský lektorát na univerzite v Lipsku, v prípade potreby mohla zriadiť aj iné lektoráty na ďalších vysokých školách v Nemecku. Do

k uľahčeniu pohybu študentov medzi jednotlivými univerzitami, a to vzájomným uznávaním dokumentov, titulov, diplomov.

¹⁷ *Slovenský zákonník*. Roč. 1943. Čiastka 4, vydaná 10. februára 1943, s. 187. Dohoda medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou o spolupráci na kultúrnom poli.

¹⁸ Počiatky pôsobenia Nemeckej akadémie na Slovensku siahajú do jesene 1939. Spustenie prvých jazykových kurzov bolo naplánované už na začiatok roku 1940, pričom do úvahy prichádzala okrem Bratislavy aj Žilina. Prípadný úspech, resp. neúspech kurzov mal napokon dať definitívu, či akadémia rozšíri svoju pôsobnosť aj o ostatné územie Slovenska. Kurzy sa slávnostne začali pod patronátom predsedu vlády Vojtecha Tuku 8. februára 1940 a absolvovalo ich viac ako 50 stredoškolských učiteľov nemčiny z bratislavských škôl. Keďže vedenie Nemeckej akadémie hodnotilo akciu pozitívne, mohlo začať realizovať svoj zámer a v polovici mája 1940 otvorilo svoj prvý stály lektorát v Bratislave. Aktivity inštitúcie sa neobmedzili len na hlavné mesto. Popri Bratislave usporiadala akadémia jazykové kurzy aj v Žiline. Na jeseň 1940 predostrela ambiciózný plán, ktorý predpokladal otvorenie ďalších lektorátov v Žiline, Banskej Bystrici, Nitre a Prešove, s čím slovenská vláda bez výhrad súhlasila. Počas roku 1941 pribudli lektoráty v Trenčíne, Ružomberku a Trnave, v rokoch 1942, resp. 1943 pobočka trenčianskeho lektorátu v Myjave, Novom Meste nad Váhom a banskobystrického v Krupine. Spreádzkovanie expozitúr v Liptovskom Mikuláši, Martine a Spišskej Novej Vsi zostalo na papieri. SCHVARC, Michal – HALLON, Ľudovít. Nemecká kultúrna politika na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Náčrt problematiky. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 268, 278.

¹⁹ *Slovenský zákonník*. Roč. 1943. Čiastka 4, vydaná 10. februára 1943, s. 188, 189, 194, 195. Dohoda medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou o spolupráci na kultúrnom poli.

školskej problematiky spadali aj vzájomné výmenné pobyty (prázdninové jazykové kurzy, výmena študentov a i.). Ako vzor študentskej spolupráce poslúžila opäť spolupráca s lipskou univerzitou. Dohoda zjednodušovala prístup na vysokoškolské štúdium pre študentov z oboch štátov. Popri uľahčení výmen študentov a profesorov mali byť odstránené bariéry na hraniciach. Niektoré materiály, potrebné na výskum a výučbu, sa mali oslobodiť od ciel, daní a poplatkov. Tento bod sa ukázal pre Slovensko ako výhodný, keďže nemecké pomôcky boli na technologicky vyššej úrovni, čím Slovensko dostalo možnosť pracovať s najnovšou technikou.²⁰

Legislatívny rámec

Za rámcovú normu v oblasti stredného školstva je možné považovať vládne nariadenie č. 168/1939 Sl. z. o organizácii a správe strednej školy z 11. júla 1939, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvnilo nasledujúci vývoj stredoškolského vzdelávania z aspektu organizačnej, ako aj obsahovej línie. Úlohou škôl bolo na „*podklade náboženskom vychovávať žiaka za mravného a verného občana Slovenského štátu, dať mu v duchu slovenskej národnej kultúry vyššie všeobecné vzdelanie a pripraviť ho pre štúdium na univerzite, alebo inej vysokej škole.*“²¹ Vzdelávanie zohľadňujúce náboženské normy a zásady predstavovalo ďalší z naplnených cieľov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS). Z pohľadu výučby náboženstva sú zaujímavé možnosti, ktoré štát priznal žiakom štátom uznaných cirkví so slabým zastúpením na konkrétnych školách, ktorí mohli predmet absolvovať mimo školy. Pre potreby klasifikácie postačovalo vykonať skúšku z predmetu minimálne raz za každý polrok v prítomnosti riaditeľa školy.²² V zmysle uvedeného nariadenia dochádza k zjednoteniu rôznych typov stredných škôl. Z dovtedajších niekoľkých druhov stredných škôl sa zriadila jednotná stredná škola, označená ako gymnázium. To pozostávalo z ôsmich tried (ročníkov) a delilo sa na dva stupne nižší (1. – 4. trieda) a vyšší (5. – 8. trieda). Členenie malo opodstatnenie z pohľadu uplatniteľnosti študenta. Prvý stupeň ponúkal všeobecné vzdelanie a po jeho absolvovaní bolo možné v štúdiu na strednej škole pokračovať ďalej, prípadne prestúpiť na inú odbornú školu alebo učiteľský ústav. V opodstatnených prípadoch bolo možné nižší stupeň gymnázia zriadiť samostatne. Vyššie ročníky pripravovali žiakov najmä na vysokoškolské štúdium. Na rozdiel od nižšieho stupňa vyšší nemohol existovať samostatne, ale len v spojitosti s prvým až štvrtým ročníkom. Spoločné vzdelávanie chlapcov a dievčat v jednej triede, resp. v spoločnej škole (koedukácia) nebolo možné. Dievčatá sa museli vzdelávať v separátnych školách. Vzhľadom na nedostatok školských budov bolo stanovené prechodné obdobie, ktoré trvalo do školského roka 1945/1946. V tej dobe už bolo možné na gymnáziách vytvoriť čisto dievčenské triedy, ktoré

²⁰ DRAGÚŇ, S. *Nemecko-slovenská dohoda...*, s. 563-564.

²¹ *Slovenský zákonník*. Roč. 1939. Čiastka 37, vydaná 20. júla 1939, s. 342-350. Vládne nariadenie 168/1939 Sl. z. o organizácii a správe strednej školy.

²² Náboženstvo patrilo spolu so slovenským jazykom, nemeckým jazykom, druhým cudzím jazykom, latinským jazykom, úvodom do filozofie, dejepisom, vlastivedou, zemepisom, národným hospodárstvom, prírodopisom, chémiou, fyzikou, matematikou, rysovaním, kreslením, spoločenskou výchovou, spevom a telovýchovou medzi povinné predmety na gymnáziu. Na vyššom stupni si žiaci mohli vybrať ešte z nasledujúcich predmetov: grécky jazyk, deskriptívna geometria a kreslenie. *Slovenský zákonník*. Roč. 1939. Čiastka 37, vydaná 20. júla 1939, s. 342-350. Vládne nariadenie 168/1939 Sl. z. o organizácii a správe strednej školy.

však museli byť umiestnené v oddelenej časti budovy. Zrušenie dovtedajšej koedukácie a vznik samostatných škôl pre dievčatá boli zdôvodnené ako správny nástroj výchovy mladej generácie.²³

Vo vzťahu k ľudovým školám bol rámcovou normou zákon číslo 308/1940 Sl. z. o ľudových školách, ktorý nadobudol platnosť 1. januára 1941. Podľa legislatívnej normy škola „*vychováva školopovinnú mládež za mravných a verných občanov Slovenskej republiky na podklade kresťansko-národnom; poskytuje jej v duchu národnej kultúry základné všeobecné vzdelanie, aby mohla správne plniť svoje náboženské a občianske úlohy.*“²⁴ Ľudové školy boli buď cirkevné alebo obecné. V názve školy bolo potrebné pred označením „ľudová škola“ pripojiť označenie rázu školy, napr. „Rímsko-katolícka ľudová škola“, „Evanjelická a. v. ľudová škola“, „Obecná ľudová škola“. Pre každú cirkev sa mala zriadiť osobitná škola v obciach, v ktorých mala daná cirkev aspoň 30 školopovinných príslušníkov. Ak boli v obci školopovinní príslušníci viacerých vierovyznaní, zriadila sa osobitná cirkevná škola pre každé vierovyznanie, ktoré malo dostatočný počet školopovinných príslušníkov aspoň pre trojtriednu školu.²⁵ Školská povinnosť trvala osem školských rokov a vyučovanie na ľudových školách bolo bezplatné. Od školopovinných žiakov bolo možné vyberať len zápisné, prípadne dávku za úradný výkon spojený so zápisom. Počet tried na ľudovej škole závisel od počtu detí. Najväčší počet žiakov na jednotriednych školách bol 45 a na viactriednych 50 v jednej triede. Učebné predmety sa delili na povinné a nepovinné. Medzi povinné predmety patrili: náboženstvo, vyučovací jazyk, štátoobčianska náuka, prvouka, dejepis, vlastiveda, zemepis, prírodopis, prírodospyt, počty a merba, písanie, kreslenie, spev, výchovné ručné práce, telovýchova, zdravotveda a na školách národnostných skupín aj slovenský jazyk. Povinné predmety sa učili všetci žiaci, nepovinné len tí, ktorých rodičia na začiatku školského roka požiadali, aby sa ich deti učili niektorý takýto predmet. Každá škola musela mať školskú knižnicu s oddeleniami pre učiteľov, žiakov, ako aj zbierku učebníc pre chudobných žiakov. Do školských knižníc a zbierok učebníc bolo možné zaradiť iba knihy, časopisy a učebnice, ktoré vyhovovali po stránke národnej, náboženskej a jazykovej.²⁶

Od 1. marca 1939 do začiatku školského roka 1940/1941 sa na Slovensku zriadili nasledujúce nemecké školy: učiteľský ústav, obchodná akadémia, odborná škola pre učiteľky domácich náuk, osem meštianskych škôl, desať ľudových škôl verejných a osem súkromných, materská škola a dve pokračovacie živnostenské školy. K 1. septembru 1940 bol stav nemeckého školstva na Slovensku nasledovný²⁷:

²³ *Slovenský zákonník*. Roč. 1939. Čiastka 37, vydaná 20. júla 1939, s. 342-350. Vládne nariadenie 168/1939 Sl. z. o organizácii a správe strednej školy.

²⁴ *Slovenský zákonník*. Roč. 1940. Čiastka 63, vydaná 7. decembra 1940, s. 481-489. Zákon č. 308/1940 zo dňa 26. novembra 1940 o ľudových školách.

²⁵ V obci, v ktorej školopovinné deti rozličného vierovyznania boli v takom číselnom pomere, že príslušníci niektorého vierovyznania prekračovali štvorpätinovú väčšinu z celkového počtu školopovinných detí, sa mala zriadiť cirkevná škola tohto väčšinového vierovyznania a mala byť spoločná pre príslušníkov všetkých vierovyznaní, ktoré nemali nárok na osobitnú cirkevnú školu.

²⁶ *Slovenský zákonník*. Roč. 1940. Čiastka 63, vydaná 7. decembra 1940, s. 481-489. Zákon č. 308/1940 zo dňa 26. novembra 1940 o ľudových školách.

²⁷ *Nové slovenské školstvo II*, s. 78-80.

Tabuľka č. 1

Národné školy²⁸

Druh národnej školy	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov	Počet učiteľov (chýbajúce sily)
štátne ľudové školy	45	175	6736	164 (11)
neštátne ľudové školy	96	253	9177	229 (24)
štátne meštianske školy	11	59	2217	65 (6)
neštátne meštianske školy	8	31	1183	32 (8)
štátne materské školy	4	5	225	5
neštátne materské školy	15	15	585	15
spolu	179	538	20123	

Tabuľka č. 2

Stredné školy, odborné a učiteľské ústavy²⁹

Druh strednej školy	Počet škôl	Počet tried	Počet žiakov
štátne gymnázium Štátne nemecké gymnázium v Bratislave	1	21	761
neštátne gymnázium Ev. a. v. nemecké gymnázium v Kežmarku	1	10	413
štátny učiteľský ústav Štátna nemecká učiteľská akadémia v Bratislave	1	2	72
štátna obchodná škola Štátna nemecká obchodná škola v Kežmarku	1	2	71
neštátna obchodná škola a akadémia Mestská nemecká obchodná akadémia a obchodná škola v Bratislave	1	10	335
neštátna odborná škola pre ženské povolania Verejná odborná škola pre ženské povolania v Bratislave ³⁰	1	2	84
neštátna odborná škola pre vzdelávanie učiteliek ženských ručných prác Verejná nemecká odborná škola pre ženské povolania s ústavom pre vzdelanie učiteliek ručných prác a domácich náuk v Kežmarku	1	1	12
učňovské školy	8	44	821
spolu	15	92	2569

Nemecké štátne gymnázium (*Das staatliche deutsche Gymnasium*)³¹

Štátne nemecké reálne gymnázium s maďarskými pobočkami vzniklo z bývalého evanjelického lýcea, ktoré bolo výnosom MŠaNO z 22. septembra 1923 poštátnené.

²⁸ *Nové slovenské školstvo II*, s. 78-80.

²⁹ *Nové slovenské školstvo II*, s. 78-80.

³⁰ Verejná odborná škola pre ženské povolania v Bratislave vznikla v roku 1942 a od školského roka 1942/1943 bola pripojená k Štátnej nemeckej učiteľskej akadémii v Bratislave.

³¹ Od školského roka 1940/1941 *Das staatliche deutsche Gymnasium und die staatliche deutsche Lehrerakademie*; od školského roka 1941/1942 *Das staatliche deutsche Gymnasium*; od školského roka 1942/1943 *Das staatliche deutsche Lenard-Gymnasium*

Maďarské pobočky boli len formálne, v skutočnosti mali samostatnú správu i činnosť a od školského roka 1927/1928 sa úplne osamostatnili. Výnosom MŠaNO z júna 1932 bol pri gymnáziu zriadený učiteľský kurz pre abiturientov stredných škôl.³² Na jeho základe bol v školskom roku 1939/1940 pri gymnáziu zriadený Štátny nemecký učiteľský ústav, od školského roku 1940/1941 premenovaný na učiteľskú akadémiu, ktorá sa v školskom roku 1942/1943 osamostatnila. Správa a učiteľský zbor boli spoločné s gymnáziom. Na gymnáziu vyučovalo 33 profesorov, traja výpomocní a vedľajší učители. V školskom roku 1942/1943 bolo gymnázium pomenované po nemeckom fyzikovi, bratislavskom rodákovi Filipovi Lenardovi.³³

Tabuľka č. 3

**Žiaci Nemeckého štátneho gymnázia v Bratislave v školských rokoch
1939/1940 – 1943/1944³⁴**

Počet žiakov	Školský rok			
	1939/1940	1940/1941	1942/1943	1943/1944
začiatkom šk. roku	686	761	843	752
na konci šk. roku	656	743	827	740
bydlisko				
v mieste u rodičov	497	548	605	554
v mieste u zodpovedných dozorcov	70	103	115	110
dochádzajú	89	92	107	76
materinská reč/ národná príslušnosť³⁵				
nemecká	616	693	780	706
slovenská	4	10	25	13
maďarská	31	34	12	11
ruská	2	2	5	3
ukrajinská	1	2	3	3
anglická	1	1	-	-
chorvátska	-	-	1	-
talianska	1	1	1	-
bulharská	-	-	-	3
turecká	-	-	-	1
náboženstvo				
rímskokatolícke	449	523	584	532
ev. aug. vyznania	197	212	225	190
ev. helvéts. vyznania	2	2	2	1
gréckokatolícke	2	1	-	3

³² Lehrerbildungskurs für Mittelschulabiturienten

³³ GEŠKOVÁ, Želmíra – KRIŠKOVÁ, Ľubica. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 163-164.

³⁴ *Siebzehnter Jahresbericht des Staatlichen Deutschen Gymnasiums in Pressburg, Schuljahr 1939/1940, s. 14-19.; Achtzehnter Jahresbericht des Staatlichen Deutschen Gymnasiums und der Staatlichen Deutschen Lehrerakademie in Pressburg, Schuljahr 1940/1941, s. 18-23.; Zwanziger Jahresbericht des Staatlichen deutschen Lenard-Gymnasiums in Pressburg, Schuljahr 1942/1943, s. 30-41.; Einundzwanzigster Jahresbericht des Staatlichen deutschen Lenard-Gymnasiums in Pressburg, Schuljahr 1943/1944, s. 24-28, 44-48.*

³⁵ Od školského roku 1942/1943 sa uvádza národná príslušnosť a nie materinská reč.

pravoslávne	3	3	8	5
starokatolícke	-	1	1	1
ortodoxné	-	-	-	3
veriaci	-	-	6	4
bez vyznania	3	1	1	2

Ev. a. v. nemecké gymnázium v Kežmarku (Das deutsche evangelische Gymnasium A. B.)

Po vzniku Československej republiky maďarské evanjelické lýceum, ktoré pôsobilo v Kežmarku do prevratu v roku 1918, zmenilo charakter i názov školy na Nemecké evanjelické dištriktuálne lýceum, ktoré sa neskôr premenovalo na Evanjelické dištriktuálne reálne gymnázium. Na základe dohody štátu a východného cirkevného ev. a. v. dištriktu z roku 1927 bolo čiastočne poštátnené.³⁶ V zmluve bolo zakotvené, že vládou uznesené poštátnenie sa uskutoční tak, že všetci profesori a ostatní zamestnanci školy prejdú do štátnej stredoškolskej služby, pričom sa bude prihliadať na to, aby bol zachovaný evanjelický charakter gymnázia a to tým, že do funkcie riaditeľa a profesorov budú menované osoby evanjelického náboženstva. Vyučovacím jazykom mala byť nemčina. Podľa zmluvy sa patronát školy zároveň zaviazal, že ak štátna správa prikróčí k otvoreniu slovenských pobočiek, prevezme na seba vecné náklady, t. j. kúrenie, osvetlenie, čistenie a i. Výnosom MŠaNO z roku 1927 sa otvorili slovenské pobočky, ktoré sa v školskom roku 1936/1937 úplne osamostatnili na Československé štátne reálne gymnázium. V školskom roku 1939/1940 sa zmenil názov školy – gymnázium už prívlastok „dištriktuálne“ nepoužívalo, pretože nemecká cirkev sa v období 1. Slovenskej republiky osamostatnila.³⁷ Na gymnáziu vyučovalo 15 profesorov, traja výpomocní a vedľajší učitelia. Prekvapujúcim faktom je skutočnosť, že výročné správy toho obdobia neobsahujú články s fašistickým zameraním, hákový kríž sa nachádza len na obálke výročnej správy zo školského roku 1938/1939. No nemeckí študenti, zrejme povzbudzovaní svojimi vyučujúcimi, sa zúčastnili napr. pogromov a devastácie interiéru synagógy.³⁸ Slováci, ktorí kvôli zvládnutiu nemeckého jazyka chodili na gymnázium, prestúpili na slovenský ústav. Po Slovenskom národnom povstaní (SNP), 13. septembra 1944, žiaci a profesori nemeckého gymnázia, ale aj iných miestnych nemeckých škôl, resp. pobočiek boli evakuovaní hlavne do Rakúska a tým v Kežmarku skončila história škôl s vyučovacím jazykom nemeckým.³⁹

³⁶ GOCIALEKOVÁ, Mária a kol. *75 rokov kežmarského gymnázia : pamätnica 1927 – 2002*. Kežmarok : Gymnázium Pavla Országha Hviezdoslava v Kežmarku, 2003, s. 11-12.

³⁷ V rámci nemeckej cirkvi, podobne ako slovenskej, existovali tiež senioráty. Kežmarok bol zaradený do Hornospišského seniorátu.

³⁸ Čo sa židovských študentov týka, tí museli odísť z gymnázia ešte v školskom roku 1938/1939 dňa 9. marca. Títo študenti tvorili asi jednu desatinu všetkých žiakov (len oktávánom sa povolila ešte robiť maturita). Do konca vojny sa so židovskými študentami na tomto gymnáziu nestretáme, nesmeli študovať ani privátne. BARÁTHOVÁ, Nora a kol. *Život Kežmarku v 13. až 20. storočí*. Kežmarok : Jadro, 2014, s. 52-53.

³⁹ BARÁTHOVÁ, N. a kol. *Život Kežmarku ...*, s. 52-53.

Tabuľka č. 4

**Žiaci Ev. a v. nemeckého gymnázia v Kežmarku v školských rokoch
1939/1940 – 1943/1944⁴⁰**

Počet žiakov	Školský rok			
	1939/1940	1940/1941	1942/1943	1943/1944
začiatkom šk. roku	440	415	376	387
na konci šk. roku	436	404	361	383
bydlisko				
v mieste u rodičov	80	76	66	69
v mieste u zodp. dozorcov	142	127	115	130
dochádzajú	210	199	180	184
materinská reč/ národná príslušnosť				
nemecká	401	378	327	343
slovenská	5	3	3	3
maďarská	28	21	30	33
ruská	1	1	-	3
česká	1	1	1	1
náboženstvo				
rímskokatolícke	161	149	143	160
ev. aug. vyznania	270	251	214	213
ev. helvéts. vyznania	3	3	3	5
gréckokatolícke	-	-	-	-
československé	1	-	-	-
biblické	1	1	1	1
ortodoxné	-	-	-	2
veriaci	-	-	-	1
bez vyznania	-	-	-	1

Štátna nemecká učiteľská akadémia v Bratislave (Staatliche deutsche Lehreraademie)

Ako už bolo uvedené, výnosom MŠaNO bol v roku 1932 pri Štátnom nemeckom reálnom gymnáziu v Bratislave zriadený učiteľský kurz pre abiturientov stredných škôl. Na základe kurzu, ktorý slúžil výchove učiteľov nemeckých ľudových škôl na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, bol pri gymnáziu vytvorený Štátny nemecký učiteľský ústav, od školského roka 1940/1941 premenovaný na učiteľskú akadémiu. Na učiteľskej akadémii vyučovali profesori zo štátneho nemeckého gymnázia. Výnosom MŠaNO č. 1724/42 – D. A. z 1. mája 1942 sa nemecká učiteľská akadémia stala samostatným ústavom. Od školského roka 1942/1943 bola k nej pripojená novozriadená nemecká Verejná odborná škola pre ženské povolania.⁴¹

Štátna nemecká obchodná škola v Kežmarku (Staatliche deutsche Handelsschule)

Inštitúcia vznikla z iniciatívy kežmarských obchodníkov a živnostníkov. Od roku 1896 bola poštátnená ako trojročná maďarská vyššia obchodná škola s maturitou. Od 16. mája 1919 bola v správe československého štátu, pričom mala slovenské aj nemecké oddelenie. Od októbra 1928 bola pri škole zriadená dvojročná pokračovacia kupecká škola, v školskom roku

⁴⁰ *Jahresbericht des deutschen evangelischen Gymnasiums A. B. in Käsmark für das Schuljahr 1939/1940*, s. 44-50; *Jahresbericht des deutschen evangelischen Gymnasiums A. B. in Käsmark, Schuljahr 1940/1941*, s. 44-50; *Jahresbericht des deutschen evangelischen Gymnasiums A. B. in Käsmark, Schuljahr 1942/1943*, s. 43-49; *Jahresbericht des deutschen evangelischen Gymnasiums A. B. in Käsmark, Schuljahr 1943/1944*, s. 40-47.

⁴¹ GEŠKOVÁ, Ž. – KRIŠKOVÁ, Ľ. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska ...*, s. 177.

1934/1935 premenovaná na odbornú školu pokračovaciú pre obchodné živnosti. V školskom roku 1940/1941 bola výnosom MŠaNO nemeckého oddelenia č. 3.102/40-D.A z dovedajších nemeckých pobočiek od 1. septembra zriadená samostatná nemecká obchodná škola. Kvôli rozdeleniu školy na slovenskú a nemeckú neostalo ani na jednej dosť študentov potrebných k tomu, aby mohol byť otvorený I. ročník odbornej školy pokračovacej. Následkom uvedeného opatrenia museli byť všetky zbierky a fondy školy do konca novembra rozdelené. Rozdelenie nemohlo byť vykonané úplne, a tak časť zariadenia i niektoré miestnosti museli školy až do konca školského roka používať spoločne. Na štátnej obchodnej škole vyučovali traja profesori a okrem toho štyria výpomocní učitelia.⁴²

Tabuľka č. 5

Žiaci Štátnej nemeckej obchodnej školy v Kežmarku 1939/1940 – 1943/1944⁴³

Počet žiakov	Školský rok				
	1939/1940	1940/1941	1941/1942	1942/1943	1943/1944
začiatkom šk. roku	49	65	79	82	79
na konci šk. roku	50	61	75	70	76
bydlisko					
v mieste u rodičov	15	15	15	15	13
v mieste u zodp. dozorcov	6	23	34	24	27
dochádzajú	29	23	26	31	36
materinská reč/ národná príslušnosť					
nemecká	44	59	73	65	71
slovenská	3	-	1	4	2
maďarská	3	2	1	1	3
náboženstvo					
rímskokatolícke	22	31	40	29	39
ev. aug. vyznania	27	28	34	41	35
ev. helvéts. vyznania	-	-	-	-	1
gréckokatolícke	-	1	1	-	-
baptistické	1	1	-	-	1

Mestská nemecká obchodná akadémia a obchodná škola v Bratislave (Die deutsche städtische Handelsakademie und Handelsschule)

Verejná nemecká obchodná škola bola založená výnosom MŠaNO v máji 1925 ako dvojročná koedukačná škola s právom verejnosti. Od septembra 1930 bola k nej pripojená dvojročná kupecká pokračovacia škola,⁴⁴ ktorá bola od školského roka 1934/1935 pričlenená k bratislavským učňovským školám. Od 1. septembra 1939 bola už popri existujúcej obchodnej škole otvorená i štvorročná nemecká obchodná akadémia. Jej udržiavateľom bolo

⁴² Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA PO), pracovisko Archív Poprad (ďalej p. Poprad). XXII. výročná správa Štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku za školský rok 1940/41, s. 6.

⁴³ Zdroj: *Erster Jahresbericht der deutschen Staatshandelschule in Käsmark für das Schuljahr 1939/1940*, s. 10-11; *Zweiter Jahresbericht der Staatlichen Deutschen Handelsschule in Käsmark für das Schuljahr 1940/1941*, s. 9-11; *Dritter Jahresbericht der Staatlichen Deutschen Handelsschule in Käsmark für das Schuljahr 1941/1942*, s. 9-11; *Vierter Jahresbericht der Staatlichen Deutschen Handelsschule in Käsmark für das Schuljahr 1942/1943*, s. 9-11; *Fünfter Jahresbericht der Staatlichen Deutschen Handelsschule in Käsmark für das Schuljahr 1943/1944*, s. 8-10.

⁴⁴ Kaufmännische Fortbildungsschule

mesto a obchodné spoločenstvo v Bratislave, od 1. januára 1936 prevzalo náklady na udržiavanie školy len mesto Bratislava, čo sa premietlo aj v zmene názvu školy na mestskú. Pri škole pôsobilo kuratórium, rodičovské združenie a žiacky spevokol. Od roku 1940 bola umiestnená v rekonštruovanej budove bývalej reálky na Zochovej ulici. Na obchodnej škole a akadémii vyučovalo 12 profesorov a okrem nich ešte šesť externých učiteľov. Obchodná akadémia bola v tej dobe vybavená najmodernejšími učebnými pomôckami na Slovensku.⁴⁵

Tabuľka č. 6

**Žiaci Mestskej nemeckej obchodnej akadémie a obchodnej školy v Bratislave
1939/40 – 1943/44⁴⁶**

Počet žiakov	Školský rok			
	1939/1940	1940/1941	1941/1942	1942/1943
začiatkom šk. roku	250	339	447	474
na konci šk. roku	237	314	414	454
bydlisko				
v mieste u rodičov	163	195	242	235
v mieste u zodp. dozorcov	33	76	113	141
dochádzajú	41	43	59	78
materinská reč/ národná príslušnosť				
nemecká	219	300	396	440
slovenská	6	7	4	2
maďarská	8	6	10	9
česká	3	1	2	1
srbská	1	-	-	-
ukrajinská	-	-	1	1
talianka	-	-	1	1
náboženstvo				
rímskokatolícke	172	227	292	350
ev. aug. vyznania	59	83	113	97
ev. helvéts. vyznania	-	-	2	-
gréckokatolícke	-	1	2	1
česká cirkev	2	-	-	-
pravoslávne	-	1	-	1
ortodoxné	1	-	-	-
bez vyznania	2	2	5	5
adventisti	1	-	-	-

⁴⁵ GEŠKOVÁ, Ž. – KRIŠKOVÁ, Ľ. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska ...*, s. 187.

⁴⁶ Zdroj: *Deutsche Städtische Handelsakademie und Handelsschule in Preßburg. Bericht über das 1. Schuljahr der Handelsakademie und das 15. Schuljahr der Handelsschule, Schuljahr 1939/1940*, s. 36-39; *Deutsche Städtische Handelsakademie und Handelsschule in Preßburg. Bericht über das 2. Schuljahr der Handelsakademie und das 16. Schuljahr der Handelsschule, Schuljahr 1940/1941*, s. 35-37; *Deutsche Städtische Handelsakademie und Handelsschule in Preßburg. Bericht über das 3. Schuljahr der Handelsakademie und das 17. Schuljahr der Handelsschule, Schuljahr 1941/1942*, s. 47-50; *Deutsche Städtische Handelsakademie und Handelsschule in Preßburg. Bericht über das 4. Schuljahr der Handelsakademie und das 18. Schuljahr der Handelsschule, Schuljahr 1942/1943*, s. 37-41.

Verejná nemecká odborná škola pre ženské povolania s ústavom pre vzdelanie učiteliek ručných prác a domácich náuk v Kežmarku (Öffentliche deutsche Fachschule für Frauenberufe mit der Anstalt zur Herausbildung für Haushaltungs- und Handarbeitslehrerinnen)

Verejná odborná škola pre ženské povolania s vyučovacím jazykom nemeckým bola založená výnosom MŠaNO č. 67372/30-III z 20. júna 1930 s právom verejnosti. V školskom roku 1939/1940 k nej pričlenili Dvojročný vzdelávací ústav pre učiteľky pre vedenie domácnosti a ručných prác. Cieľom bolo pokryť nedostatok kvalifikovaných odborných učiteliek na území Slovenska. Základným kritériom prijatia do ústavu bol minimálny vek 17 rokov, telesná, duševná a mravná bezúhonnosť dievčaťa, absolvovanie aspoň dvoch rokov odbornej školy. Školné predstavovalo 600 Ks a výučba bola zameraná predovšetkým na základné ručné ženské práce (pletenie, háčkovanie, sieťkovanie). Na konci 2. svetovej vojny v roku 1945 bola škola po vysídlení občanov nemeckej národnosti poštátnená a jej názov sa zmenil na Štátnu odbornú školu pre ženské povolania.⁴⁷

Verejná odborná škola pre ženské povolania v Bratislave (Öffentliche Fachschule für Frauenberufe)

Verejná odborná škola pre ženské povolania v Bratislave vznikla v roku 1942 a od školského roka 1942/1943 bola pripojená k Štátnej nemeckej učiteľskej akadémii v Bratislave. Učiteľský zbor mal dvoch interných členov⁴⁸ a osem externých učiteľských síl. Prvý ročník navštevovalo 16 študentiek.

Národné školy

Narastajúce napätie po roku 1938 a vplyv Tretej ríše na našom území sa dotkli i školského systému. V rokoch 1939 – 1944 došlo k viacerým zmenám. Dovtedy spoločné školy s vyučovacím jazykom nemeckým a slovenským sa organizačne osamostatňovali, pričom nemecké triedy sa stali obecnými školami. Na viacerých miestach vznikali spory pri zápise žiakov do nemeckej alebo slovenskej školy. Nemecké ľudové a meštianske školy boli zakladané v troch sídelných oblastiach – Bratislava a okolie,⁴⁹ oblasť Kremnice, tzv. Hauerland⁵⁰ a Spiš.⁵¹

⁴⁷ *Karpathen-Post*. Roč. 60, č. 21, s. 6, 27. mája 1939. Zweijährige Haushaltungs- und Handarbeitslehrerinnenbildungsanstalt in Käsmark.; BARÁTHOVÁ, N. a kol. *Život Kežmarku ...*, s. 26.

⁴⁸ Edgar Hobinka a Helene Ziel.

⁴⁹ Nemecké školy sa nachádzali v týchto mestách a obciach: Bratislava (Pressburg), Čermany (Tscherman), Rovinka (predtým Čela – Waltersdorf), Grinava (Grünau), Limbach (predtým Hliník – Limbach), Hlohovec (Freistadt), Horné Orešany (Ober-Nussdorf), Karlova Ves (Karlodorf), Malacky, Nové Košariská (Mischdorf), Modra (Modern), Modra-Piesok (Modern „am Sand“), Most pri Bratislave (predtým Most na Ostrove – Bruck a/D), Nitra (Neutra), Pernek, Pezinok (Bösing), Častá (predtým Pila – Schattmannsdorf), Prievoz (Oberufer), Rača (predtým Račištorf – Ratzersdorf), Stupava (Stampfen), Jánošíková (Schildern, dnes časť Dunajskej Lužnej), Sološnica (Breitenbrunn), Sv. Jur (Sankt Georgen), Trenčín (Trentschin), Trnava (Tyrnau), Veľké Leváre (Gross Schützen), Veľké Ripňany (Gross Rippen). *Sborník Ministerstva školstva a národnej osvety I. 1941 – 1942*. Zostavila Redakčná komisia Ministerstva školstva a národnej osvety. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942, s. 352-354.

⁵⁰ Nemecké školy sa nachádzali v týchto mestách a obciach: Banská Bystrica (Neu-Sohl), Krahule (Blaufuss), Brieštie (predtým Briešťa – Bries), Malinová (predtým Cech – Zeche), Chvojnica (Fundstollen), Dolné Držkovce (Unter-Drschkovce), Dolný Turček (Unter-Turz), Fančová (Fanischhein, dnes súčasť obce Čereňany), Kľačno (predtým Gajdel – Gaidel), Hadviga (Hedwig, dnes súčasť obce Brieštie), Handlová (Krickerhau), Horná Štubňa

Vzhľadom na privilegované postavenie došlo k posilneniu nemeckej menšiny ako celku, čo malo za následok rozširovanie siete nemeckých škôl. Nemci, napr. v okolí Kremnice a Nemeckého Pravna⁵² takmer 20 rokov žiadali zriadenie nemeckých meštianskych škôl bez väčšieho úspechu. Po roku 1939 sa v uvedenej oblasti otvorili tri štátne a dve rímskokatolícke nemecké meštianske školy. Aj nemecké pobočky sa na všetkých školách, podľa finančných možností, postupne osamostatňovali.

Spôsob delby majetku štátnych ľudových škôl ilustrujú aj zápisnice zo Spišskej Soboty o rozdelení inventára medzi štátnu ľudovú školu slovenskú a štátnu ľudovú školu nemeckú.⁵³ V Spišskej Sobote pôsobila pri štátnej ľudovej škole slovenskej s dvoma triedami i jedna nemecká pobočka. Nemeckú pobočku Ministerstvo školstva a národnej osvety pretvorilo výnosom č. 2916/40 D. A. od 1. septembra 1940 na samostatnú jednotriednu štátnu ľudovú školu s vyučujúcim jazykom nemeckým.⁵⁴ Zástupcovia oboch škôl i škôldozorcovia sa dohodli, že triedne inventáre sa majú rozdeliť podľa umiestnenia tak, aby inventárne predmety tried slovenskej ľudovej školy boli pridelené do trvalého vlastníctva školy slovenskej a inventárne predmety triedy nemeckej školy boli dané do trvalého vlastníctva školy nemeckej. V rámci archívu školy sa triedne knihy a výkazy triedy nemeckej prideliť do vlastníctva školy nemeckej a triedne knihy a výkazy slovenskej ľudovej školy do vlastníctva slovenskej. To isté platilo i o knihách učiteľskej a žiackej knižnice. Učebné pomôcky boli rozdelené v pomere 1:3, t.j. tri štvrtiny inventárnych pomôcok prešlo do vlastníctva školy slovenskej a jedna štvrtina do vlastníctva nemeckej.⁵⁵

(Ober-Stuben), Horný Turček (Ober-Turz), Janova Lehota (Drexlerhau), Kláštor pod Znievom (Kloster), Kremnica (Kremnitz), Kopernica (Deutsch-Litta), Kunešov (Kuneschhau), Lúčky (Honneshau), Vyšehradné (predtým Majzel – Beneschhau), Nitrianske Pravno (predtým Nemecké Pravno – Deutsch-Proben), Nová Lehota (Neuhau), Piargy (Johannesberg), Píla (Paulisch), Radobica (Radobitz), Ružomberok (Rosenberg), Sklené (Glaserhau), Solka (Bettelsdorf, dnes časť Nitrianskeho Pravna), Tužina (Schmiedshau), Veľké Pole (Hochwies), Vrúcko (Münichwies), Žilina (Sillein). *Sborník Ministerstva školstva a národnej osvety I.*, s. 355-358.

⁵¹ Nemecké školy sa nachádzali v týchto mestách a obciach: Bušovce (Bauschendorf), Dobšiná (Dobschau), Dvorce (predtým Dvorec – Burgerhof), Foľvarky (Forberg), Gelnica (Göllnitz), Gňazdá (Kniesen), Hobgart (Hobgarten), Holumnica (Hollumtz), Huncovce (Hunsdorf), Kežmarok (Käsmark), Koterbachy (Kotterbach), Kropachy (Kropach), Levoča (Leutschhau), Lomnička (Klein-Lomnitz), Ľubica (Leibitz), Majerka (Meierhöfen), Maldur (Malthern), Matejovce (Matzdorf), Michalok (Michalok), Michalovce, Mníšek nad Hnilcom (Einsiedel a/G), Nižný Medzev (Unter-Metzenseifen), Nižné Slovinky (Unter Slovinka), Nižné Šváby (Unter Schwaben), Nová Lesná (Neuwalddorf), Podolíneč (Pudlein), Poprad (Deutschendorf), Prešov (Preschau), Rakúsy (Roks), Ruskinovce (Rissdorf), Smolník (Schmöllnitz), Smolnícka Huta (Schmöllnitz Hütte), Solivar (Salzbrunn), Spišská Belá (Zipser-Bela), Spišské Podhradie (Kirchdrauf), Spišská Sobotka (Georgenberg), Spišská Nová Ves (Zipsen Neudorf), Spišské Vlchy (Wallendorf), Stará Lesná (Altwalddorf), Stará Voda (Altwasser), Starý Smokovec (Alt Schmecks), Stráža (Michelsdorf), Strážky (Nehre), Štós (Stoss), Švedlár (Schwedler), Toporec (Topportz), Tvarožná (Durelsdorf), Veľká (Felka), Veľká Lomnica (Gross Lomnitz), Veľký Slavkov (Gross Schlagendorf), Nálepko (predtým Vondrišiel - Wagendrüssel), Vrbov (Menhardsdorf), Výborná (Bierbrunn), Vyšný Medzev (Obermetzenseifen), Žakovce (Eisdorf). *Sborník Ministerstva školstva a národnej osvety I.*, s. 358-362.

⁵² Dnes Nitrianske Pravno

⁵³ ŠA PO, p. Poprad, fond (ďalej f.) Školský inšpektorát v Kežmarku (ďalej ŠI KK), škatuľa (ďalej š.) 9. Spišská Sobotka, štátna ľudová škola – osamostatnenie nemeckej triedy.

⁵⁴ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 9. Spišská Sobotka, štátna ľudová škola. Osamostatnenie nemeckej triedy.

⁵⁵ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 9. Obec Spišská Sobotka, okres Poprad, štátna ľudová škola, osamostatnenie nemeckých tried. Rozdelenie inventára školy.

V roku 1944 študovalo na Rímskokatolíckej ľudovej škole s vyučovacím jazykom slovenským v Spišskej Sobote v troch triedach 120 žiakov a v Obecnej nemeckej ľudovej škole v jednej triede 16 žiakov.

Náčrt problémov medzi slovenskými a nemeckými školami

Takmer vo všetkých obciach na Spiši vedľa seba existovali slovenská a nemecká škola. Ako príklad môžeme uviesť obec Výbornú, kde boli dve ľudové školy – rímskokatolícka a evanjelická a. v. Školy udržiavali jednotlivé cirkevné obce. Podľa cenzu z decembra 1930 žilo v obci 436 obyvateľov, z toho 21 (4,8%) malo československú, 403 (92,4%) nemeckú a štyria maďarskú národnosť (0,91%). Rímskokatolícke náboženstvo vyznávalo 144 obyvateľov (33%), 284 (65,1%) bolo evanjelikov a. v., traja boli gréckokatolíci a štyria obyvatelia sa hlásili k izraelitskému náboženstvu.⁵⁶

Ako už bolo uvedené, vo viacerých obciach vznikali spory pri zápise žiakov do nemeckej alebo slovenskej školy a obec Výborná bola jednou z nich. Podľa správy Obvodného notárskeho úradu o pomeroch vo Výbornej, sa už v roku 1940 prejavila snaha niektorých rodičov nemeckej národnosti rímskokatolíckeho vierovyznania poslať svoje deti do miestnej evanjelickej a. v. školy s vyučovacím jazykom nemeckým. Niektorým sa táto snaha skutočne podarila a svoj zámer uskutočnili, čo sa prirodzene nepáčilo nielen ostatným nemeckým rímskokatolíkom, ale ani slovenským a tobôž nie duchovným tejto cirkvi, konkrétne rímskokatolíckemu farárovi a kaplánovi, ktorí ten krok považovali za ohrozenie rímskokatolíckej ľudovej školy i za ohrozenie ich vierovyznania. Duchovní sa snažili rôznymi spôsobmi (údajne i odoprením spovede, pochovania a pod.) vplývať na dotýčajúcich cirkevníkov so zámerom docielenia nápravy a zaistenia predošlého stavu, čo sa im čiastočne podarilo. Reakciou miestnych Nemcov bolo zahájenie akcie pretvorenia miestnej evanjelickej a. v. ľudovej školy na obecnú školu ľudovú ešte podľa starého školského zákona, aby bol takto evanjelický ráz školy odstránený a rímskokatolíckym školopovinným deťom s materinským jazykom nemeckým bola škola sprístupnená bez náboženského prenasledovania ich rodičov.⁵⁷ Bolo to spôsobené hlavne protestmi rímskokatolíckej cirkvi, že katolícke deti navštevovali evanjelickú školu. Akcia napokon nebola úspešne realizovaná, snahu miestnych Nemcov však naplnil nový zákon 308/1940 Sl. z.⁵⁸ Na základe dohody medzi Školským inšpektorátom v Kežmarku, Obecným úradom vo Výbornej, riaditeľom evanjelickej

⁵⁶ *Štatistický lexikon obcí v Krajine Slovenskej : Úradný soznam miest podľa zákona zo 14. apríla 1920, čís. 266 Sb. zák. a nar.* Vydaný ministerstvom vnútra a Štátnym úradom štatistickým na základe výsledkov sčítania ľudu z 1. decembra 1930. Praha : Štátny úrad štatistický, 1936, s. 104.

⁵⁷ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 62. Mesačné správy pre ÚŠB, pomery vo Výbornej.

⁵⁸ 26. novembra 1940 Slovenský snem schválil zákon číslo 308/1940 Sl. z. o ľudových školách, ktorý nadobudol platnosť 1. januára 1941. Zákon nariaďoval najneskôr do 31. decembra 1942 pretvoriť všetky ľudové školy na cirkevné alebo obecné. Podľa zákona č. 308 z roku 1940 sa mohli cirkvi na Slovensku dožadovať pretvorenia štátnych škôl na cirkevné, vydržiavané štátom. Podmienkou bolo, aby deti určitého náboženstva prekročili štyri pätiny z celkového počtu. Zákon ukladal ľudovej škole „...*vychovávať školopovinnú mládež na podklade kresťansko-národnom...*“ Podľa zákona sa nesmeli zriaďovať ľudové školy spolkové, súkromné a štátne. Viď *Slovenský zákonník*, Roč. 1940. Čiastka 63, vydaná 7. decembra 1940, s. 481-489. Zákon č. 308 o ľudových školách zo dňa 26. novembra 1940. Vplyv cirkvi sa uplatňoval v celej školskej politike. Všetky školy na Slovensku boli poštátnené až za SNP nariadením SNR č. 5 zo 6. 9. 1944. Celoštátne poštátnenie škôl sa potvrdilo v roku 1948 po februárovom prevrate zákon č. 95/1948.

a. v. školy vo Výbornej, Rímskokatolíckym biskupským úradom v Spišskom Podhradí a Biskupským úradom nemeckej evanjelickej cirkvi v Bratislave sa od 1. septembra 1941 zmenil názov školy na Obecnú ľudovú školu vo Výbornej, čím stratila svoj náboženský charakter a navštevovať ju mohli i školopovinné deti rímskokatolíckeho vierovyznania.

V školskom roku 1941/1942 boli školské pomery v obci Výborná neusporiadané. Obec mala jednotriednu rímskokatolícku ľudovú školu s vyučovacím jazykom slovenským a jednotriednu obecnú ľudovú školu s vyučovacím jazykom nemeckým. Rímskokatolícka ľudová škola s vyučovacím jazykom slovenským mala v uvedenom školskom roku 23 školopovinných žiakov (obecná ľudová škola s vyučovacím jazykom nemeckým 43), nakoľko desať slovenských školopovinných detí rímskokatolíckeho vierovyznania navštevovalo obecnú ľudovú školu s vyučovacím jazykom nemeckým. Škôldozorný úrad v Kežmarku požiadal Škôldozorný úrad pre nemecké školy v Kežmarku, aby nariadil riaditeľstvu Obecnej ľudovej školy nemeckej vo Výbornej presunúť školopovinné rímskokatolícké deti národnosti slovenskej do Rímskokatolíckej ľudovej školy vo Výbornej. Škôldozorný úrad pre nemecké školy v Kežmarku však oznámil, že rodičia týchto detí sú národnosti nemeckej alebo sa toho času k nemeckej národnosti hlásia a súčasne si prajú, aby ich deti chodili do obecnej ľudovej školy s vyučovacím jazykom nemeckým. Škôldozorný úrad v Kežmarku tak nadobudol presvedčenie, že *„miestni Nemci zahájili odnárodňovaciu akciu a snažili sa rôznym spôsobom zvýšiť počet školopovinných žiakov v obecnej ľudovej škole vo Výbornej.“*⁵⁹

Pomery medzi nemeckým a slovenským obyvateľstvom sa zhoršovali. Už v apríli 1941 poslalo riaditeľstvo Rímskokatolíckej slovenskej ľudovej školy vo Výbornej Ministerstvu vnútra v Bratislave oznámenie o údajnom terorizovaní detí v obci Výborná. V ňom sa píše: *„...jednotlivci nemeckej národnosti fyzickým nátlakom nútia chodiť slovenské katolícke deti do nemeckej evanjelickej školy ... rodičia týchto detí sú slabí a pre svoju prílišnú chudobu podliehajú veľkému nátlaku zo strany nemeckej. Terorizovanie v obci prevádza Michal Stefany, tamajší obyvateľ. Straší deti, chodí po domoch, priam sa vyhráža a nemilosrdne agituje.“*⁶⁰ Pre ilustráciu uvádzame niekoľko príkladov. Povožník Michal Maliňák poslal svoje tri deti do nemeckej školy, aby mohol voziť naďalej tovar do potravinového družstva. Robotník Jozef Rušin si chcel postaviť dom a tak kvôli súhlasu na odkúpenie pozemku poslal do nemeckej školy tri dcéry. Tak urobil aj nový mlynár Valentín Grích, lebo Nemci u neho nechceli mlieť obilie. Prepustením zo služby sa vyhrážali obecným pastierom Pavlovi Vydovi a Mikulášovi Leščákovi, tí však svoje deti nechali v slovenskej škole. Najviac poškodený bol Vincent Šoltés, ktorému nebolo dovolené pásť kravu na urbárskych pastvinách ani za finančný poplatok. Aj napriek tomu deti do nemeckej školy neposlal. Zo slovenskej rímskokatolíckej do nemeckej evanjelickej školy prestúpilo 13 žiakov rímskokatolíckeho vierovyznania a slovenskej národnosti.⁶¹

⁵⁹ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 62. Výborná, rím. kat. ľud. škola – školské pomery – zpráva.

⁶⁰ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 62. Oznámenie, terorizovanie detí, Výborná, okr. Kežmarok.

⁶¹ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 62. Výborná – pomery. Pozri aj: ENDRŮDI, Ján a kol. *Výborná*. Výborná : Obecný úrad Výborná, 2006, s. 99-102.

Zaujímavá bola reakcia Škôldozorného úradu pre nemecké školy v Kežmarku, ktorý vykonal vyšetrovanie vo veci prestupu žiakov do nemeckej školy. V liste adresovanom slovenskému Škôldozornému úradu v Kežmarku v januári 1942 sa píše, že rodičia prestúpivších detí sú národnosti nemeckej, alebo sa toho času k nemeckej národnosti hlásia a že si prajú, aby ich deti chodili do Obecnej ľudovej školy nemeckej vo Výbornej.⁶² Konkrétne sa nasledovným spôsobom vyjadril k desiatim žiakom: „*Maria, Susanna a Michal Maliňák majú nemeckú matku, otec sa hlási k Nemcom; matka je členom Deutsche Partei. Otec Franza Scholtesa je Nemec a člen F.S. Rozhodne sa ohradzuje proti tomu, že sa jeho dieťa hlási na slovenskú školu. Rodičia detí Marie, Susanny a Margarete Ruschinových sa hlásia tak isto k Nemcom. Matka je členom D.P. a Frauenschaftu. Deti navštevujú na výslovné želanie rodičov nemeckú školu. Otec Adama Mačugu je členom strany a toho času na prácach v Ríši. Matka je síce Slovenka, ale rozhodne trvá na tom, že jej dieťa navštevuje nemeckú školu a navyše je školníčkou nemeckej školy. Obidve deti Maria a Helene Grich majú síce slovensky hovoriacich rodičov, pochádzajú ale z nemeckých predkov a otec trvá na tom, že jeho deti sa opäť učia nemecky a stanú sa Nemcami. Napriek tomu, že už bola u nich polícia a odporúčala mu preloženie detí do slovenskej školy, trvá na svojom pôvodnom zámere.*“⁶³ Z vyššie uvedených dôvodov nemohol Škôldozorný úrad pre nemecké školy v Kežmarku vyhovieť žiadosti o vyradenie spomenutých detí z nemeckej školy a ich preradenie na slovenskú školu. Ako je v správe ďalej uvedené „*pre nás Nemcov ostáva pre vzdelávanie rozhodujúcou jedine príslušnosť k národu, resp. želanie rodičov. Súčasne môžem poukázať na to, že práve zo strany rímskokatolíckej cirkvi je vykonávaný stále pretrvávajúci tlak, aby sa deti nútili navštevovať slovenskú katolícku školu. Práve vo Výbornej ale navštevuje ešte 9 žiakov slovenskú rímskokatolícku školu, ktoré podľa údajov nemeckého riaditeľa patria do nemeckej školy.*“⁶⁴

Počty o násilne prestúpených žiakov do nemeckej školy sa však rôznia. V zachovaných archívnych dokumentoch o rímskokatolíckej škole sa uvádza vyššie spomenutý počet 13 detí, ktoré však boli všetky slovenskej národnosti. Pri nemeckej evanjelickej škole je uvedených desať katolíckych detí, z toho tri slovenskej národnosti v roku 1941 a o rok neskôr osem katolíckych detí, pričom žiadne z nich už nemalo slovenskú národnosť.

⁶² ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 62. Výborná – školské pomery, správa.

⁶³ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 62. Bierbrunn, Einschulung von slowakischen Kindern in die deutsche Gemeindevolksschule.

⁶⁴ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 62. Bierbrunn, Einschulung von slowakischen Kindern in die deutsche Gemeindevolksschule.

Tabuľka č. 7

Žiaci Evanjelickej a. v. školy vo Výbornej za roky 1938/1939 – 1943/1944⁶⁵

Školský rok	1938/1939	1939/1940	1941/1942	1942/1943	1943/1944
počet chlapcov	17	17	19	19	19
počet dievčat	20	21	24	22	25
počet žiakov spolu	37	38	43	41	44
národnosť					
slovenská	-	-	3	-	-
nemecká	37	38	40	41	44
maďarská	-	-	-	-	-
náboženstvo					
rímskokatolícke			10	8	9
gréckokatolícke			-	-	
ev. aug. vyznania			33	33	35

Obecná nemecká škola vo Výbornej bola rozhodnutím školského úradu 24. januára 1946 poštátnená, spojená s bývalou rímskokatolíckou školou a premenovaná na Štátnu ľudovú školu vo Výbornej.

Ani obec Ľubica sa podobným problémom nevyhla. I v tejto obci príslušníci nemeckej národnostnej skupiny navštevovali a nabádali slovenských rodičov, aby svoje deti dali zapísať do nemeckých tried tamojšej ľudovej školy. V dôsledku agitácie nemeckých učiteľov a predsedu miestnej organizácie Deutsche Partei prešlo do nemeckej školy deväť slovenských detí. Podľa situačnej správy hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy bola agitácia prevádzaná aj preto, aby sa ňou zachránila na nemeckej škole 3. postupná trieda. Dokonca do nemeckých tried boli zapísaní i žiaci, ktorí neboli školopovinní, alebo v obci nebývali.⁶⁶ Už v roku 1939 informoval o výsledku zápisu na nemeckom oddelení štátnej ľudovej školy v Ľubici učiteľ tamojšej školy takto: „1. Do zápisu pojatí boli žiaci, v počte asi 8, ktorí doposiaľ boli žiakmi slovenského oddelenia. Keďže týchto rodičia zo slovenského oddelenia neodhlásili, títo sú teraz zapísaní i na slovenskom i na nemeckom oddelení. 2. Zapísali žiakov, ktorí v Ľubici vôbec nebývajú, ba dokonca, niektorých pobyt nie je ani známy a ani to sa nevie o nich, či žijú. Týchto počet je asi 5 – 6. 3. Žiačka, ktorú matka zo slovenského oddelenia (už po zápise) odhlásila, v ich zápise figuruje dva krát. 4. Zapísali i deti, ktoré ešte nie sú školopovinné. 5. Žiaka, ktorý už absolvoval I. triedu nižšej hospodárskej školy slovenskej a o ktorom vedeli, že sa vysťahuje do Poľska, hoci je 15 ročný, zapísali a zrobili z neho 8 ročného.“⁶⁷ Takýmto spôsobom sa na nemecké oddelenie podarilo zapísať 143 žiakov a uplatňovať si nárok na tri triedy.

⁶⁵ V tabuľke chýbajú údaje za školský rok 1940/1941, nakoľko v archívnom fonde tieto štatistiky chýbali. Taktiež sa v nej nenachádzajú ani údaje o náboženstve za roky 1938/39 a 1939/40, pretože neboli k dispozícii. ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 62. Ročný štatistický výkaz o stave škôl meštianskych, obecných, ľudových za školský rok 1938/1939; Ročný štatistický výkaz o stave škôl meštianskych, obecných, ľudových za školský rok 1939/1940; Bericht über den Stand der Schule zum 1. November 1941; Statistischer Jahresausweis der Volks- und Bürgerschulen im Schuljahre 1942/1943; Evidenzblatt über die Organisation der Schule im Schuljahre 1942/1943; Evidenzblatt über die Organisation der Schule im Schuljahre 1943/1944.

⁶⁶ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 43. Situačná správa hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy zo dňa 13. januára 1940.

⁶⁷ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI KK, š. 43. Výsledok zápisu na nemeckom oddelení.

Obec Smolník zápasila s problémami súvisiacimi s výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety z 24. augusta 1939, č. 83.000/I (obežník č. I/66-1939 o kontrole po zápise). Na základe výnosu vyzval školský inšpektorát v Gelnici 11. septembra 1939 riaditeľstvo štátnej ľudovej školy v Smolníku aby *„ihneď skontrolovalo žiactvo celej svojej školy a zistilo, ktorí žiaci sú nemeckej národnosti a týchto ihneď vypísalo zo svojej školy a preškolilo ich do miestnej nemeckej meštianskej. A naopak, ihneď prejde ku správe meštianskej, poťažne ľudovej školy miestnej nemeckej a požiadajú ju o skontrolovanie žiakov nemeckej školy a ak sa zistí, že na tejto nemeckej škole sú žiaci slovenskej národnosti, požiadajú správu školy nemeckej, aby ich ihneď vypísala a preškolila do školy slovenskej.“*⁶⁸ V dôsledku toho bolo nemecké žiactvo zo slovenských škôl preradené do škôl nemeckých a to isté sa malo diať aj naopak, pri slovenských žiakoch na nemeckých školách.

V zápisnici spísanej na spoločnej porade učiteľského zboru štátnej ľudovej školy slovenskej a štátnej meštianskej školy slovenskej 6. októbra 1939 sa k stavu na školách vyjadril správca ľudovej školy Arpád Kristián. Podľa jeho vyjadrenia sa v školskom roku 1939/1940 zapísalo do ľudovej a meštianskej školy slovenskej viac detí ako v uplynulom školskom roku. Niektoré z nich prišli z nemeckých škôl, čo nebolo výnimkou ani dovtedy. Vzťah obyvateľov slovenskej a nemeckej národnosti bol dobrý, avšak čiastočne ohrozený prílišnou horlivosťou niektorých učiteľov na miestnych školách s vyučovacím jazykom nemeckým zneužívajúcim výnos MŠaNO o kontrole žiactva po zápise. V Smolníku bola v tom čase väčšina zmiešaných manželstiev a práve tieto rodiny posielali deti tak do nemeckej ako aj slovenskej školy. Až do začiatku októbra 1939 v tomto smere nenastali žiadne ťažkosti. Po vyššie spomenutom výnose MŠaNO boli deti nemeckej národnosti prinútené odísť zo slovenských škôl. Podľa slov A. Kristiána *„bolo veľmi trápne, keď učitelia vyviedli deti nemeckej národnosti na dvor, kde tieto plakali a nechceli odísť do nemeckej školy. Tiež rodičia týchto detí prišli do školy a sťažovali si, že prečo im deti vykazujeme zo školy, kde sa chcú naučiť štátnemu jazyku. Tiež na deti, ktoré sa priznávajú k maďarskej a doteraz sú na slovenských školách si činia nemecké školy nárok. Toto všetko hatí kludný vývoj práce na slovenských školách a tiež rodičia detí sú znekludnení. Keby sa mohlo postupovať podľa toho, že každý rodič dá svoje dieťa do takej školy akej chce a ako cíti, prestali by trenice a školské pomery v Smolníku by boli zase kludné ako aj predtým.“*⁶⁹ František Znak, miestny rímskokatolícky farár prízvukoval, že tieto neutešené školské pomery zapríčinilo to, že *„z katolíckej školy nemeckej unikol kresťanský duch a preto niektorí rodičia vybrali deti z tejto školy a dali ich zapísať do škôl slovenských, kde duch kresťanský vždy bol a je. On ako*

⁶⁸ Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠA KE), pracovisko Archív Spišská Nová Ves (ďalej p. SNV), f. Školský inšpektorát v Spišskej Novej Vsi (ďalej ŠI SNV), š. bez čísla (b.č.), (k júlu 2016 škatule, v ktorých sa nachádzali spisy Školského inšpektorátu v Spišskej Novej Vsi ešte nemali priradené čísla, nakoľko spracovanie fondu ešte nebolo ukončené). Štátna ľudová škola v Smolníku 1939 – 1942. Kontrola po zápise.

⁶⁹ ŠA KE, p. SNV, f. ŠI SNV, š. b.č., Štátna meštianska škola v Smolníku 1939 – 1949. Zápisnica spísaná na spoločnej porade učiteľského zboru štátnej ľudovej školy slovenskej a štátnej meštianskej školy slovenskej dňa 6. októbra 1939.

*duchovný pastier a rodičia sa s bolesťou pozerajú na to, že z rímskokatolíckej nemeckej školy bol odstránený kresťanský pozdrav Gelobt sei Jesus Christus.*⁷⁰

Zaujímavosťou bolo, že deti slovenskej národnosti navštevujúce nemeckú školu, neboli prinútené opustiť ju. Podľa Gustáva Figera, zástupcu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, sa výnos MŠaNO o kontrole po zápise neuplatňoval v praxi tak, ako to bolo pôvodne myslené. Podľa jeho slov to bolo spôsobené tým, že „*nemecké žiactvo žiada sa von zo slovenských škôl, ale vypustenie slovenských detí zo škôl nemeckých sa neprevádza, čo znemožňuje nemeckí činitelia.*“⁷¹ Ako je v zápisnici uvedené, Gustav Figer nadobudol dojem, že nemecký školský inšpektorát v Kežmarku upozornil nemeckých učiteľov, aby žiaci navštevujúci tieto školy v nich boli ponechaní jedine z dôvodu, že hovoria po nemecky. Podoprel to tvrdením týkajúcim sa jeho osoby s tým, že jeho deti sa rozprávajú so starou matkou po nemecky. Podľa názoru školského inšpektorátu v Kežmarku by i jeho deti patrili do nemeckej školy. Uvedených prípadov bolo v Smolníku veľa, nakoľko v obci nebola temer ani jedna domácnosť, kde by sa nehovorilo po nemecky. Podľa jeho slov „*národnostnú otázku v Smolníku komplikuje aj tá okolnosť, že veľká časť obyvateľstva žije v zmiešanom manželstve. V takýchto prípadoch ťažko rozhodnúť o národnosti dieťaťa, najmä za takých okolností, keď protivná strana má po ruke rozdávanie a sľubovanie rozmanitých výhod. Niet potom divu, že i niektoré slovenské deti sa ponemčujú.*“⁷²

Celú záležitosť komplikovali aj deti maďarskej národnosti, ktoré navštevovali štátnu ľudovú a meštiansku školu slovenskú. Podľa vtedajšej zápisnice: „*aj týchto žiakov si nemeckí zástupcovia reklamujú, nakoľko uvádzajú, že sú pochybnej národnosti. Najbolestivejšou otázkou slovenskej menšiny je to, že nemeckí činitelia získavajú si obecnosť poskytovaním výhod a čiastočne i terorom.*“⁷³ Výsledkom bolo uznesenie, že žiaci z desiatich slovenských rodín, ktorí študovali na nemeckých školách, patria do slovenských škôl a deti maďarskej národnosti by mali skôr navštevovať školu slovenskú, ako nemeckú.

Na konci druhej svetovej vojny v roku 1945 bola väčšina občanov nemeckej a maďarskej národnosti vysídlená a ich školy boli poštátnené. Tomu však v mnohých prípadoch predchádzala evakuácia nemeckých žiakov a učiteľov a s ňou súvisiaci zánik nemeckých škôl. Napríklad v Kežmarku boli po Slovenskom národnom povstaní žiaci nemeckej meštianky evakuovaní a evakuoval sa aj jej archív. Zhodou okolností sa našiel

⁷⁰ ŠA KE, p. SNV, f. ŠI SNV, š. b.č. Štátna meštianska škola v Smolníku 1939 – 1949. Zápisnica spísaná na spoločnej porade učiteľského zboru štátnej ľudovej školy slovenskej a štátnej meštianskej školy slovenskej dňa 6. októbra 1939.

⁷¹ ŠA KE, p. SNV, f. ŠI SNV, š. b.č. Štátna meštianska škola v Smolníku 1939 – 1949. Zápisnica o porade zástupcu Ministerstva školstva a národnej osvety, krajinského inšpektora so zástupcami miestnej organizácie HSLS, HG, HM a zástupcami miestnych slovenských škôl dňa 5. októbra 1939.

⁷² Vo svojej reči poukázal i na spôsoby, ktoré používajú predstavitelia nemeckej národnosti v Smolníku pri regrutovaní žiactva do nemeckých škôl – napríklad mali sľúbenú ochranu otcov pri politických deliktach. ŠA KE, p. SNV, f. ŠI SNV, š. b.č. Štátna meštianska škola v Smolníku 1939 – 1949. Zápisnica o porade zástupcu Ministerstva školstva a národnej osvety, krajinského inšpektora so zástupcami miestnej organizácie HSLS, HG, HM a zástupcami miestnych slovenských škôl dňa 5. októbra 1939.

⁷³ ŠA KE, p. SNV, f. ŠI SNV, š. b.č. Štátna meštianska škola v Smolníku 1939 – 1949. Zápisnica o porade zástupcu Ministerstva školstva a národnej osvety, krajinského inšpektora so zástupcami miestnej organizácie HSLS, HG, HM a zástupcami miestnych slovenských škôl dňa 5. októbra 1939.

v podkroví starej školy vo Wallsee-Sindelburg v Rakúsku pred jej zbúraním v roku 2011. Materiály sú umiestnené v múzeu v Kežmarku.⁷⁴

Mnohokrát sa však stalo, že z archívu školy sa nedochoval žiadny materiál. To bol prípad i Obcej nemeckej ľudovej školy v obci Veľká, kde riaditeľ evakuoval na neznáme miesto, školu neodovzdal a po oslobodení sa z archívu nemeckej školy nenašlo nič.⁷⁵

V archívnych dokumentoch Nemeckej meštianskej školy v Poprade sa môžeme dočítať, že učebne nemeckej školy boli od 1. septembra 1944 obsadené nemeckým a potom maďarským vojskom, ktoré zničilo i celý inventár školy. Lavice a stoly popálili, skrine porozbýjali a učebné pomôcky zničili. Ani školský archív sa nezachoval, pretože triedne knihy, výkazy a dôležité dokumenty boli odvezené pri evakuácii školy do Nemecka.⁷⁶ V Poprade pôsobila aj dvojtriedna nemecká obecná ľudová škola, ktorá bola začiatkom februára 1945 evakuovaná na neznáme miesto, pričom archív i všetky písomnosti školy boli tiež odnesené. Riaditeľ školy Róbert Matherna sa otrávil. Problematické bolo i prestúpenie žiakov z evakuovaných nemeckých škôl na školy slovenské. Niektorí rodičia nemeckej, maďarskej, ale aj slovenskej národnosti, ktorí mali dovtedy svoje deti v miestnej nemeckej obecnej škole, žiadali v septembri 1944 o prijatie detí do popradskej rímskokatolíckej ľudovej školy. Riaditeľka Rímskokatolíckej ľudovej školy v Poprade poslala Škôldozornému úradu v meste začiatkom októbra 1944 list, či má žiadať pri prestupe týchto žiakov z nemeckej obecnej ľudovej školy v Poprade od rodičov aj povolenie Nemeckého škôldozorného úradu v Kežmarku, keďže uvedená škola presídliť a náhradná škola pre zvyšných žiakov v Poprade neexistovala. Situácia bola vyriešená spôsobom, že podľa rozhodnutia Nemeckého škôldozorného úradu v Kežmarku mohli byť žiaci do Rímskokatolíckej ľudovej školy v Poprade prijatí len vtedy, ak hodnoverne preukázali, že nie sú národnosti nemeckej.⁷⁷ Nemecká obecná ľudová škola bola na základe nariadenia Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu v roku 1945 vyhlásená za štátnu a zlúčená so štátnou ľudovou školou s vyučovacím jazykom slovenským v Poprade.⁷⁸ Nemeckí učitelia boli podľa ustanovenia § 2 ods. 1 nariadenia SNR č. 44/1945 Sb. n. SNR k 31. júlu 1945 ako zamestnanci nemeckej národnosti zo štátnej školskej služby bez akýchkoľvek nárokov vyplývajúcich zo služobného pomeru prepustení. Učitelia však už od októbra 1944 väčšinou v škole nepracovali, takže vzhľadom na ich presťahovanie na neznáme miesto, im nemohol byť doručený.⁷⁹

Obdobná bola situácia v obci Matejovce, kde sa nachádzala obecná nemecká ľudová škola. Inventár školy bol čiastočne vyvezený do Rakúska, kde žiaci školy aj s učiteľským zborom evakuovali a čiastočne bol zničený vojakmi, ktorí boli ubytovaní v budove po

⁷⁴ BARÁTHOVÁ, N. a kol. *Život Kežmarku ...*, s. 21.

⁷⁵ ŠA PO, p. Poprad, f. Školský inšpektorát v Poprade (ďalej ŠI PP), š. 10. Poštátnenie národných škôl.

⁷⁶ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI PP, š. 9. Poštátnenie národných škôl. Zpráva o bývalej nemeckej meštianskej škole.

⁷⁷ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI PP, š. 8. Poprad – Rímskokatolícka ľudová škola, Žiaci nemeckej obecnej ľudovej školy v Poprade.

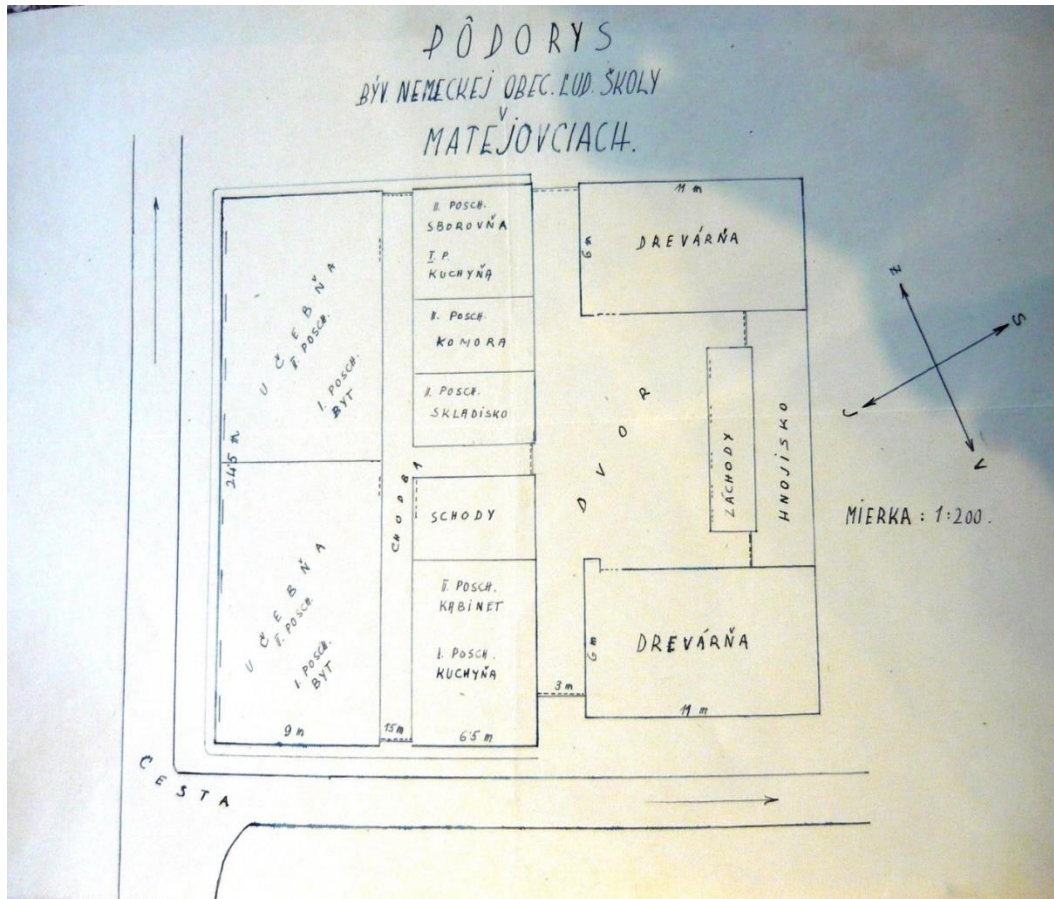
⁷⁸ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI PP, š. 8. Poprad – Obecná ľudová škola s vyučovacím jazykom nemeckým. Poštátnenie, zmena vyučovacieho jazyka a zlúčenie v jednu školu s vyučovacím jazykom slovenským.

⁷⁹ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI PP, š. 8. Č. 8284/1945-II/1a.

evakuovaní žiakov.⁸⁰ V decembri 1946 bola bývalá Obecná ľudová škola s vyučovacím jazykom nemeckým poštátnená a zlúčená s tamojšou Štátnou ľudovou školou v Matejovciach do štátnej ľudovej školy s vyučovacím jazykom slovenským.⁸¹

Obrázok č. 2

Pôdorys bývalej Nemeckej obecnej ľudovej školy v Matejovciach⁸²

Počas evakuácie nemeckého obyvateľstva zo Slovenska sa dodržiavala zásada, že ako prvé odchádzali deti školského veku. Napríklad v obciach Žakovce,⁸³ Tvarožná a Vrbov ich

⁸⁰ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI PP, š. 8. Matejovce – poštátnenie národných škôl.

⁸¹ ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI PP, š. 8. Matejovce – Štátna ľudová škola slovenská, bývalá Obecná ľudová škola nemecká. Poštátnenie a zlúčenie v jednu školu s vyučovacím jazykom slovenským.

⁸² ŠA PO, p. Poprad, f. ŠI PP, š. 8. Matejovce – Pôdorys bývalej Nemeckej obecnej ľudovej školy v Matejovciach.

⁸³ Žakovce patrili k obciam, v ktorých totálna evakuácia prebehla najdôslednejšie. Podľa povojnových hlásení zo 606 obyvateľov nemeckej národnosti do 27. januára 1945 opustilo obec evakuáciou alebo nástupom do nemeckých branných síl 596 osôb. Obec bola štyri dni úplne vyľudnená. Zostalo len desať Nemcov (tri rodiny), väčšinou starých a nevládných s opatrovateľmi. Drancovanie hospodárskych usadlostí začalo ustupujúce nemecké a maďarské vojsko. Pri vstupe do opustených nemeckých sídiel velitelia i vojaci Červenej armády a tiež príslušníci 1. československého armádneho zboru považovali majetok Nemcov, Maďarov a kolaborantov za trofejnú vojnovú korisť a samovoľne rekvirovali domáce zvieratá, zásoby potravín a spotrebných predmetov. Priživovali sa pri tom i niektorí domáci občania, dokonca z okolitých dedín prichádzali rabovať na vozoch. Kradli obilie, domáce zvieratá, poľnohospodárske stroje, náradie. CHALUPECKÝ, Ivan a kol. *Osemstoročné Žakovce*. Kežmarok : VIVIT, 2009, s. 90-91.

spolu s učiteľmi sústredili 22. septembra 1944 s osobnou batožinou na vrbovskom námestí, odkiaľ ich odviezli autobusy do Zakopaného, potom pokračovali vlakom cez Krakov, Bratislavu a Viedeň do obcí Rabenstein (chlapci) a Schlagl (dievčatá) v okrese St. Pölten v strednom Rakúsku.⁸⁴

Charakter menšinového školstva v období 1. Slovenskej republiky bol poznačený zásadnými spoločensko-politickými zmenami 30. a 40. rokov 20. storočia. Rozpad československého štátu, zmena štátnych hraníc Slovenska so značným územným oklieštením, redukcia obyvateľstva a zmena národnostnej štruktúry, nástup nacizmu vyúsťujúci do 2. svetovej vojny spojený so zmenou charakteru štátu ovplyvnili postoj a politiku slovenského štátu voči národnostným menšinám.

Školstvo nemeckej menšiny zažívalo v období 1. Slovenskej republiky rozmach, ktorý sa prejavil v jeho rozšírení, organizácii i finančnom zabezpečení. Nemecké školy nevznikli len v obciach s nemeckým obyvateľstvom, ale i v slovenských (v roku 1943 boli na Slovensku nemecké školy v 161 obciach).⁸⁵

Počas vojny došlo v mnohých obciach k narušeniu vzťahov medzi nemeckým a slovenským obyvateľstvom. Niektorí jednotlivci nemeckej národnosti nútili Slovákov, aby svoje deti posielali do nemeckej školy. Na viacerých miestach tak vznikali spory pri zápise žiakov do nemeckej, resp. slovenskej školy. Nezriedka sa stávalo, že do nemeckých tried boli zapísaní i žiaci, ktorí už vôbec neboli školopovinní, alebo v obci nebývali. V súvislosti s výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety zo dňa 24. augusta 1939, č. 83.000/I, obežník č. I/66-1939 o kontrole po zápise mali byť nemeckí žiaci zo slovenských škôl preradení do škôl nemeckých a to isté sa malo diať aj naopak, pri slovenských žiakoch v nemeckých školách. Zaujímavosťou však bolo, že deti slovenskej národnosti navštevujúce nemecké školy neboli vždy prinútené odísť na slovenskú školu.

Postavenie nemeckého obyvateľstva a nemecko-slovenské vzťahy zdramatizovalo Slovenské národné povstanie. Povstanie a postup sovietskej armády v roku 1944 viedli Nemecko k rozhodnutiu evakuovať zo Slovenska všetkých Nemcov. Už počas Slovenského národného povstania boli na Slovensku zrušené nemecké školy, ktoré vznikli po Mníchovskom diktáte. Konkrétne sa vzdelávania mládeže nemeckej národnosti (ale aj maďarskej) v ich materinskom jazyku týkalo nariadenie Slovenskej národnej rady č. 6 zo dňa 6. septembra 1944, na základe ktorého sa nemecké a maďarské deti mohli učiť po nemecky a maďarsky v ľudových školách zriadených do 6. októbra 1938. Vzdelávacie inštitúcie ostatných kategórií a stupňov boli zrušené. Nariadenie č. 6 v § 2 ďalej zakazovalo vykonávať bohoslužby v nemeckom a maďarskom jazyku v tých zboroch cirkví štátom uznaných a recipovaných, v ktorých sa zaviedli po 6. októbri 1938.⁸⁶

⁸⁴ CHALUPECKÝ, I. a kol. *Osemstoročné Žakovce*, s. 91.

⁸⁵ GAŠPAROVIČOVÁ, J. *Menšinové školstvo na Slovensku...*, s. 150-152.

⁸⁶ *Sbierka nariadení SNR 1944 – 1945*. Roč. 1944. Čiastka 2, vydaná 7. 9. 1944. Pozri aj GABZDILOVÁ, Soňa. Školská politika štátnych orgánov vo vzťahu k etnickým menšinám na Slovensku v rokoch 1944 – 1948. In *Slezský sborník*. Roč. 96, 1998, č. 3, s. 161-170.

Po prechode frontu sa časť nemeckého obyvateľstva vrátila do svojich domovov. Návrat bol však len dočasný, pretože od leta 1945 sa rozbehli prípravy masového odsunu Nemcov v Československa.⁸⁷

⁸⁷ OLEJNÍK, Milan. Nemecká menšina na Slovensku a jej odsun v rokoch 1945 – 1946. In GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav (eds.). *Etnické minority na Slovensku*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 106.

Spôsoby a formy organizovania telovýchovy na stredných školách v rokoch 1938 – 1955

Telovýchovné hnutie v medzivojnovom Československu dokázalo nadchnúť pomerne veľkú skupinu ľudí, stredoškolskú mládež nevynímajúc. Na Slovensku snáď nebolo mesto, v ktorom by aspoň jeden z telovýchovných spolkov nemal svoju miestnu organizáciu. Skúmať problematiku telovýchovných spolkov sme sa rozhodli najmä z toho dôvodu, že telovýchovné organizácie, na rozdiel od športových klubov, popri telesnom cvičení kládli dôraz i na vzdelávanie členov v istých hodnotovo-spoločenských kritériách. Je možné konštatovať, že v niektorých prípadoch práve ideológia prevládala nad samotným cvičením.

V rokoch 1918 – 1938 na Slovensku pôsobilo široké spektrum telovýchovných spolkov ako Sokol, Orol, Robotnícka telocvičná jednota, Federovaná robotnícka telocvičná jednota, či Makabi – telovýchovná jednota. Popri nich existovali i spolky maďarskej a nemeckej menšiny. Z pohľadu ideológie išlo o výrazne rozdielne, ba až antagonistické organizácie. Vzájomnú rivalitu spolkov umocňovalo ich prepojenie na politické strany. Slovenský Orol hlásiaci sa k Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSĽS) neustále poukazoval na propagáciu myšlienok čechoslovakizmu zo strany Sokola. Federovaná robotnícka telocvičná jednota, s ohľadom na koncept pretvoriť republiku na štát spravovaný v súlade s marxisticko-leninskou ideológiou, spochybňovala dokonca samotnú opodstatnenosť existencie Československa.

Zaujímavosťou je, že žiaden telovýchovný spolok nebol zrušený ani zakázaný, a to aj v tom prípade, keď zaujímal tak negatívne stanovisko ako Federované robotnícke telocvičné jednoty. Štátny aparát na obmedzenie ich činnosti uplatňoval rôzne sankcie a perzekúcie. To malo za následok, že tieto záujmové združenia si počas svojej takmer 20 ročnej tradície dokázali získať širokú členskú základňu, a to aj v radoch stredoškolákov a vybudovať slušné materiálno-technické zázemie.

V príspevku poukážeme na vzťah vládnucich režimov k myšlienke telovýchovy. Predstavíme rozsah a charakter reforiem v oblasti fungovania telovýchovných spolkov a telovýchovy ako takej. Spomínané snahy a tendencie sa pokúsime priblížiť v stredoškolskom prostredí, pretože výchova a vzdelávanie školskej mládeže patrili vždy medzi prioritné oblasti uplatňovania každej vládnej ideológie.

Od IV. stredoškolských hier po vznik Slovenskej republiky

Rok 1938 znamenal prelom vo všetkých oblastiach politického, spoločenského, ekonomického i kultúrneho vývoja. Nevyhla sa mu ani oblasť školstva a telovýchovných spolkov. V uvedenom roku sa odohrali dve významné udalosti, a to jubilejný X. všesokolský zlet a IV. stredoškolské hry. Obidve podujatia mali, okrem iného, demonštrovať pripravenosť obyvateľov Československa brániť republiku pred možným napadnutím, poukázať na ich dobrú telesnú kondíciu a brannú pripravenosť.

V Československej republike (ČSR) bol 1. júla 1937 schválený zákon o brannej výchove. V jeho intenciách dochádzalo na stredných školách k zvýšeniu významu brannej výchovy. O tom, že štát vnímal brannú výchovu ako dôležitú zložku, svedčí i kontrola na

štátnej škole v Kežmarku: „Dňa 6. októbra 1937 vykonal odbornú inšpekciu náuky o tovare (zboží) a brannej výchovy inšpektor Ing. Rudolf Dolínek riaditeľ čsl. štátnej obchodnej akadémie v Bratislave“.¹

Najčastejšou brannou aktivitou na školách boli pochodové cvičenia. Okrem nich šlo o branné a samaritánske kurzy, ktoré mali chlapcov a dievčatá pripraviť na možný vojenský konflikt. Na štátnom gymnáziu v Lučenci sa realizoval branný kurz pre chlapcov a samaritánsky kurz pre dievčatá v školskom roku 1935/1936.² Na štátnom gymnáziu Viliama Paulínyho-Tótha v Turčianskom sv. Martine sa samaritánsky kurz uskutočnil už počas školského roka 1927/1928. Usporiadala ho miestna pobočka Československého križa a „prednášali primár župnej nemocnice dr. Dudek a riaditeľ divízie dr. Alojz Cirps.“³

HSĽS zavedenie brannej výchovy do škôl privítala. V periodiku *Slovák* bol 6. februára 1937 uverejnený článok, ktorý vyzdvihol antický ideál súhry tela a duše. V podmienkach brannej výchovy bol spomínaný príklad, keď pomerne početne malí, ale neobyčajne zdatní Spartania zvíťazili nad mnohonásobnou prevahou Peržanov.⁴ V článku bola pozitívne hodnotená i tzv. branná predvýchova – súbor telocvičných a športových aktivít, ktoré bolo možné využiť vo vojnovom stave. Za zvlášť prospešné boli považované plávanie – použiteľné pre prípad prebrodenia rieky, ľahká atletika – výborný nástroj na tréning sily a vytrvalosti dolných končatín. Presadzovaná bola aj požiadavka, aby sa popri nácviku vrhu guľou precvičoval i hod granátom.⁵

Prospešnosť brannej výchovy zdôrazňoval i zakladateľ Sokola Miroslav Tyrš. V roku 1871 bol v časopise *Sokol* uverejnený Tyršov príspevok, v ktorom zdôrazňoval, že každý Čech by mal byť členom spolku, pretože Sokol zhmotňuje telesné, ako i mravné pozdvihnutie celého národa a vychováva ho k sile a statočnosti, ušľachtilosti a zvýšenej brannosti. Brannosť považoval Tyrš za významný prvok v existencii národa: „*Jen národ zdravý též národ branný je. Zbroj v každé pěsti! Zřízení válečné.*“⁶ S týmto zámerom súvisela i Tyršova požiadavka na vytvorenie národnej armády ako mocenského prostriedku na zabezpečenie národných a demokratických slobôd.⁷

V roku 1938 sa situácia zmenila, nebolo potrebné republiku zakladať, ale brániť. V duchu brannosti sa niesli prípravy, ako i samotný X. všesokolský zlet, ktorý sa konal 3. – 6. júla 1938. Predchádzali mu branné zrazy v roku 1937. Odozva na ne bola veľká. Na zrazoch sa zúčastnilo 530 916 príslušníkov Sokola, t. j. 77,2% jeho členov.⁸

¹ Devätnásta výročná zpráva štátnej školy v Kežmarku na školský rok 1937/1938, s. 6.

² DRENKO, Jozef. *Z kroniky gymnázia v Lučenci (1590 – 2010)*. Lučenec : Ján Sivok-JSS, 2013, s. 63.

³ Československé štátne reformné reálne gymnázium Viliama Paulínyho – Tótha v Turčianskom Svätom Martine. IX. ročná zpráva za školský rok 1927/1928, s. 13-14.

⁴ *Slovák*. Roč. 19, č. 37, 16. februára 1937, s. 7. Význam športu pre brannú výchovu.

⁵ *Slovák*. Roč. 19, č. 37, 16. februára 1937, s. 7. Význam športu pre brannú výchovu.

⁶ WAIC, Marek. *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2013, s. 39.

⁷ REITMAYER, Ladislav. *Přehled vývoje tělesné výchovy na území ČSSR*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1978, s. 55.

⁸ PERÚTKA, Jaromír – GREXA, Ján. *Dejiny telesnej kultúry na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1995, s. 37.

V máji 1938 sa organizovali župné zlety, ako previerky pripravenosti na zlet. V rámci podporných akcií zletu sa v Prahe 9. – 12. júna uskutočnili IV. stredoškolské hry. Ich súčasťou boli súťaže aj v branných pretekoch, ktoré vyhralo družstvo reálneho gymnázia v Novom Meste nad Váhom.⁹ Akokoľvek pozitívne bola hodnotená branná pripravenosť študentov a obyvateľov Československej republiky, na pripravovaný scenár rozbitia štátu to nemalo takmer žiadny vplyv. Mníchovská dohoda jasným spôsobom naznačila smer, spôsob i rozsah chystaných zmien v Európe. Dňa 6. októbra 1938 bola v Žiline podpísaná deklarácia o autonómii Slovenska.

Najviac od autonómneho postavenia Slovenska, spomedzi všetkých telovýchovných jednôt, očakával Orol napojený na HSĽS. Spočiatku sa udalosti vyvíjali očakávaným smerom, už zakrátko mala organizácia oficiálne schválené stanovy. Svoju činnosť tak mohli rozvíjať samostatne, nie formou Slovenskej krajinskej rady, ustanovenej v novembri 1920 a podriadenej Ústrediu Československého Orla.¹⁰

Slovenský Orol sa snažil nadobudnúť samostatnosť najmä z dôvodu jeho spolupráce s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou. Naproti tomu Ústredie Orla, ktoré bolo pod vplyvom Československej strany lidovej, s ideou autonómie nesúhlasilo. V medzivojnových reáliách dochádzalo medzi Slovenskou krajinskou radou a ústredím k neustálemu napätiu. Konflikty vznikali najmä pre vytrvalé snahy HSĽS dosiahnuť autonómne postavenie Slovenska, s čím lidovci nesúhlasili. Predstavitelia HSĽS, v snahe eliminovať členskú a voličskú základňu lidovcov na Slovensku, nepoukazovali iba na akceptáciu myšlienky „čechoslovakizmu“, ale spochybňovali i kresťansko-katolícku orientáciu lidovcov. Slovenskej verejnosti konfrontačným tónom priblížili spôsob hlasovania lidovcov pri zrušení sviatku sv. Jána Nepomuckého a ustanovení pamätného dňa majstra Jána Husa. HSĽS vyzdvihla skutočnosť, že jej poslanci ako jediní boli proti návrhu. Poslanci lidovej strany pred hlasovaním iba opustili rokovaciu sálu.¹¹

Ako sme už naznačili, ideologická koncepcia spolku bola založená na vízii, že Orol „*chová v srdci vieru a cvičí členov k odvahe a sile, aby si hájil náboženstvo a hmotnú dedovizeň*“.¹² Náboženský a národný princíp boli pevnými piliermi slovenského Orla i HSĽS. Kategrické zotrvanie v takto nastavených mantineloch potvrdzovali i konkrétne návrhy zákonov smerujúce k autonómnemu postaveniu Slovenska, či zavedeniu povinného vyučovania náboženstva na stredných školách. Tieto zámery boli v protiklade s politikou vtedajších koalíčných strán. Hlinkovci tento svoj zásadový postoj neustále pripomínali v snahe udržať a rozšíriť skupinu svojich sympatizantov. Vytrvalo poukazovali na správanie sa ich najväčších politických súperov v neprospech Slovákov. Vyčítali im necitlivý prístup tak v oblasti politickej, ako i náboženskej. Ostrej kritike podrobili stredoškolské učebnice obsahujúce nevhodne formulované texty o pôsobení rímsko-katolíckej cirkvi v minulosti. Napríklad 17. – 18. storočie bolo označované ako „doba temna“. Podľa HSĽS sa všeobecne

⁹ PERÚTKA, J. – GREXA, J. *Dejiny telesnej ...*, s. 37.

¹⁰ PERÚTKA, J. – GREXA, J. *Dejiny telesnej ...*, s. 38.

¹¹ *Slovák*. Roč. 10, č. 115, 20. mája 1928, s. 1. Nitriansky prípad.

¹² *Slovák*. Roč. 10, č. 125, 3. júna 1928, s. 1. Pozdravujeme Orla slet!

krivdilo katolicizmu a obzvlášť jezuitom. Situáciu komplikovali i samotní českí profesori, ktorí vyzdvihovali význam protikatolíckeho hnutia. To vyvolávalo nevôľu katolícky orientovaných študentov.¹³

Spomedzi telovýchovných spolkov bol najväčším dovedajším konkurentom Orla spolok Sokol. Sokol bol rétorikou hlinkovcov označovaný ako český spolok podporujúci koncepciu čechoslovakizmu a propagátor protikatolíckeho hnutia. Pre názornosť uvádzame výrok prezentovaný na stránkach *Slováka*, s cieľom priblížiť čo najširšej slovenskej verejnosti postoj Sokola voči katolicizmu. „*Vieme že tento český spolok vo svojom úradnom časopise hlása zásadu, že Sokol katolíkom byť nemôže*“.¹⁴ A súčasne pridali i reakciu, ktorá vychádzala z biblického „*dvom pánom nemožno slúžiť*“ a teda „*nemožno byť katolíkom a Sokolíkom naraz*“.¹⁵

Vyhlásenie autonómie prinieslo nové štátoprávne postavenie Slovenska a ponúkalo nástroje na vyriešenie mnohých problematických oblastí z predchádzajúceho obdobia. Martin Sokol, predseda Snemu Slovenskej krajiny, toto prelomové obdobie charakterizoval nasledovne: „*Legalizovaním ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny, dostalo sa nám povinnosti, aké dosiaľ nemala ešte ani jedna generácia slovenského národa. História určila nám čestnú, ale aj ťažkú úlohu, aby sme položili základy novému Slovensku a aby sme takto zaistili trvanlivé jestvovanie slovenskému národu. A tu nesmieme zabúdať na jedno. Budúcnosť Slovenska bude taká, aké budú základy, ktoré mu položí dnešná generácia*“.¹⁶ Konkrétnejšie sa o spôsobe vládnutia vyjadril predseda vlády Jozef Tiso. „*Vzhľadom na terajšiu líniu nášho politického života, že sa utvorila jedna strana, usudzuje sa, že sa vláda zariaďuje na totalitný systém a chce vykonávať určitého druhu autoritatívny režim*“.¹⁷ Na základe jeho výroku bolo zrejmé, že dovedajšia pluralita v spoločenskom, kultúrnom a i telovýchovnom hnutí bude značne obmedzená.

Spomínané prehlásenia odzneli na prvom a druhom zasadnutí parlamentu a je potrebné zdôrazniť, že odzrkadľovali reálne pomery na Slovensku. Dňa 5. decembra 1938 vydala slovenská vláda nariadenie č. 70/1938 Sl. z., ktorým zrušila všetky telovýchovné organizácie a spolky (netýkalo sa to nemeckého Deutscher Turn und Sportverband – DTSV a maďarského Magyar Testnevelő Szövetség – MTS) a podriadila ich Hlinkovej garde. Hlinkova garda tak fakticky nahradila telovýchovné organizácie. Na stránkach *Gardistu* bolo uverejnené, že „*Hlinková garda bude udávať smer slovenskej telovýchovy. Tak, ako politiku budú robiť najzodpovednejší činitelia, tak aj telovýchovnú politiku bude robiť najzodpovednejšia celonárodná a celoštátna inštitúcia, a to je Hlinková garda*“.¹⁸ Na

¹³ *Slovák*. Roč. 19, č. 2, 3. januára 1937, s. 7. Aké sú naše stredoškolské učebnice?

¹⁴ *Slovák*. Roč. 10, č. 115, 20. mája 1928, s. 1. Nitriansky prípad.

¹⁵ *Slovák*. Roč. 10, č. 115, 20. mája 1928, s. 1. Nitriansky prípad.

¹⁶ *Tesnopisecká zpráva o 1. schôdzke Snemu Slovenskej krajiny v Bratislave v stredu dňa 18. januára 1939*. [Online]. [cit. 15.10.2016]. Dostupné na <https://www.psp.cz/eknih/1939ssk/stenprot/001schuz/s001002.htm>

¹⁷ *Tesnopisecká zpráva o 2. schôdzke Snemu Slovenskej krajiny v Bratislave v dňoch 21. februára 1939*. [Online]. [cit. 15.10.2016] Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1939ssk/stenprot/002schuz/s002001.htm>

¹⁸ *Gardista*. Roč. 3, č. 4, 5. januára 1941, s. 7. Z činnosti veliteľstiev Hlinkovej gardy.

podporu svojho úsilia začala Hlinkova garda vydávať odborný telovýchovný časopis *Naša telovýchova*, ktorý sa v roku 1944 premenoval na *Slovenská telovýchova*.¹⁹

Aj keď telovýchovné organizácie boli zrušené, niektoré ich typické aktivity ostali zachované. Jednalo sa o verejné cvičenia. Hlinkova garda v dňoch 31. augusta – 1. septembra 1940 zorganizovala v Ružomberku prvé telovýchovné vystúpenie, ktorého súčasťou okrem náradového telocviku boli i branné preteky a majstrovstvá HG vo volejbale.²⁰

Jedinou telovýchovnou organizáciou, ktorá so zrušením súhlasila bol Orol, a to najmä z dôvodu, že v lete 1938 bolo mnoho jeho členov spoluzakladateľmi HG. Boli však i takí funkcionári a členovia, ktorých to roztrpčilo. Veď za autonómiu bojovali a veľa si od nej sľubovali. Nakoniec práve ona znamenala zánik ich prosperujúcej organizácie.²¹

S rozpustením telovýchovných organizácií nesúhlasila Sokolská obec a proti rozpusteniu Sokola na Slovensku vydala protestné memorandum, na ktoré slovenská vláda nereagovala. Koncom decembra 1938 veliteľstvá HG začali preberať majetok sokolských a iných telovýchovných organizácií. O tom, že sa jednalo o pomerne rozsiahlu akciu svedčí údaj, že na Slovensku sa v tom období nachádzalo okolo 160 sokolských jednôt, ktoré na svoju činnosť využívali 45 sokolovní a 62 letných cvičísk. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť, že okamžite po vyhlásení autonómie sa začali útoky proti Sokolu. Najčastejšie išlo o demolovanie sokolovní a rozbíjanie Tyršových sôch.²²

Nariadenie vlády č. 70/1938 sa aplikovalo dynamicky a Hlinkova garda sa rýchlo stala najvýznamnejšou organizáciou. Vhodným ilustratívnym príkladom je mesto Žilina, kde spolu so Sokolom bola rozpustená i židovská telovýchovná jednota Makabi. Majetok zaniknutých organizácií prevzala HG a začala ho využívať na svoje účely. Z telocvične Makabi sa stala telocvična HG a zo sokolovne Hlinkov dom. Hlinkovej garde pripadol aj Robotnícky dom.²³

Obdobný scenár sa odohral i vo Vranove nad Topľou. Aj tu boli politickým rozhodnutím rozpustené viaceré telovýchovné jednoty a z vedúcich funkcií boli odvolaní Židia. Majetok zaniknutých telovýchovných jednôt pripadol miestnej organizácii HG, išlo napríklad o futbalové ihrisko, ktoré predtým patrilo spolku Sokol.²⁴ V niektorých mestách sa ani týmto spôsobom nepodarilo zabezpečiť dostatok vhodných priestorov pre pôsobenie novovzniknutej organizácie. V roku 1940 sa na nedostatočný počet kancelárií sťažoval miestny oddiel v Kežmarku. Vládny komisár organizácií prisľúbil prideliť miestnosti v tzv. Thökölyho hrade. Vzhľadom na prebiehajúcu rekonštrukciu objektu boli do užívania odovzdané až na jar roku 1941.²⁵

¹⁹ BUČKA, Peter. Telesná výchova a šport v období 1. Slovenskej republiky. In *Historický časopis*. Roč. 60, 2012, č. 1, s. 39.

²⁰ BUČKA, P. *Telesná výchova ...*, s. 40.

²¹ PERÚTKA, J. – GREXA, J. *Dejiny telesnej ...*, s. 41.

²² PERÚTKA, J. – GREXA, J. *Dejiny telesnej ...*, s. 64.

²³ BUČKA, Peter. *Šport v Žiline v znamení modro-bielej*. Žilina : GEORG, 2012, s. 101.

²⁴ MICHNOVIČ, Imrich. *Vranov nad Topľou v 20. storočí. (Časť druhá: 1948 – 2000)*. Vranov nad Topľou : Mestský úrad, 2005, s. 230.

²⁵ *Gardista*. Roč. 3, č. 4, 5. januára 1941, s. 7. Z činnosti veliteľstiev Hlinkovej gardy.

Hlinkova garda pomerne ľahko získala kompletnú infraštruktúru. Jej ideológii a hodnotám sa prispôsobila i časť členov zrušených organizácií a HG začala pôsobiť v nových štruktúrach. Predsa však určité problémy nastali. Ani po niekoľkonásobných výzvach Hlinkova garda nezískala širšiu základňu cvičiteľov z rozpustených spolkov. Vedenie sa rozhodlo pre prípravu vlastných kádrov a začalo organizovať cvičiteľské kurzy. K najvýznamnejším patrili trojdňový telovýchovný kurz 17. – 19. januára v Žiline v spolupráci s miestnou vojenskou posádkou.²⁶

Nariadením č. 70/1938 Sl. z. nezanikli všetky spolky. Fungovala väčšina spolkov spravovaných cirkvami, resp. spolky nemecké a maďarské. Hlinkova garda sa však snažila pripojiť aj cirkevné spolky. Informáciu o tomto zámere zverejnil v obežníku biskup Karol Kmeťko 24. februára 1939. Bolo v ňom uvedené, že Hlinkova garda a Hlinkova mládež si prajú, aby spolky organizované cirkvou boli s nimi úzko prepojené. Dňa 17. marca 1939 svoje stanovisko zverejnili samotní biskupi. *„Mienka najdôstojnejších pánov biskupov Slovenska je, že katolícke spolky našej mládeže nemôžu sa považovať za nahradené Hlinkovou gardou a Hlinkovou mládežou, prípadne v maďarských obciach spolkom SzMKE (Szlovenskói magyar közm. egyesület), ale že zásady Katolíckej akcie vyžadujú, aby spolky: Sdruženie katolíckej mládeže a pre Maďarov SzKIE (Szlovenszkói katolikos ifjusági egyesület), ktoré mali doteraz ústredie v Rožňave, boli oživotvorené ústredím na Slovensku.“*²⁷

Autonómne postavenie Slovenska znamenalo kontinuitu mnohých programových zámerov HSĽS. Z pohľadu mládeže išlo o pokračovanie výchovy v duchu kresťanstva. Významnou osobnosťou v oblasti didakticko-ideologického smerovania výchovy a vzdelávania na Slovensku bol Juraj Čečetka. Napriek jeho počiatočným snahám riešiť didaktickú stránku odborne, postupne sa do popredia dostávali nacionalistické idey v súlade s politikou HSĽS a slovenskej vlády.²⁸

Po vzniku 1. Slovenskej republiky

Záujem režimu kontrolovať a riadiť čo najširšie spektrum spoločnosti sa prehĺbil po vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939. Rozhodnutím z 28. apríla 1939 bola vytvorená Hlinkova mládež, ako samostatná organizácia za účelom mimoškolskej výchovy mladej generácie. V zmysle prijatej legislatívnej normy bola vyňatá spod priamej kontroly Hlinkovej gardy, aj spod vedenia pronemeckej platformy v HSĽS, ktorá chcela presadiť model nemeckého národného socializmu aj v práci detských a mládežníckych organizácií. Hlinkova mládež bola podriadená strane a J. Tisovi a z pohľadu rozvoja študentských mimoškolských aktivít sa mala stať ústrednou a kľúčovou organizáciou. Hlinkova mládež mala za cieľ formovať postoje mládeže k spoločnosti a štátu, a to tak, aby bola *„schopná strane dodať spoľahlivých ochrancov Hlinkovho dedičstva a strážcov ľudáckeho obsahu našich politických*

²⁶ BUČKA, P. *Telesná výchova ...*, s. 40.

²⁷ LETZ, Róbert. Biskup Michal Buzalka a politický život. In LETZ, Róbert – PETRANSKÝ, Ivan (eds.). *Biskup Michal Buzalka*. Bratislava : Lúč, 2002, s. 91.

²⁸ KRANKUS, Milan. Školská a mimoškolská výchova na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 95.

*dejín.*²⁹ Úlohu jej do veľkej miery uľahčila skutočnosť, že ostatné telovýchovné jednoty boli zrušené a ich majetok prevzala Hlinkova garda, ktorá ho podľa potreby poskytla Hlinkovej mládeži a zabezpečila jej tak dobrú organizačnú základňu. Najmä v stredoškolskom prostredí to bola výhoda, pretože v mnohých školách neboli telocvične. Vhodným príkladom sú pomery na Obchodnej škole v Kežmarku, ktorá sídlila v budove bez vlastnej telocvične. Žiaci chodili cvičiť do priestorov slovenského gymnázia. So spoločným používaním telocvične boli ťažkosti, nakoľko gymnázium potrebovalo priestory telocvične pre vlastnú výuku. Vedenie školy sa snažilo situáciu vyriešiť tým, že žiaci mohli používať ihrisko bývalého športového klubu Liga, ktoré sa nachádzalo v blízkosti mesta a bolo dobre vybavené tak pre letné, ako i zimné športy.³⁰

Hlinkova mládež okrem toho, že prebrala časť majetku zrušených organizácií, nadviazala v začiatkoch aj na činnosť skautov, ich výchovu a organizáciu. Spolu s odskúšanými metódami katolíckeho skautingu prevzala i veľkú časť jeho základne. Mnohí skauti vstúpili do Hlinkovej mládeže medzi prvými v domnienke, že budú pokračovať v skautskej tradícii. Boli však i takí, ktorí do novej organizácie odmietli vstúpiť.³¹ Poslaním Hlinkovej mládeže bolo poskytovať chlapcom ucelenú mravno-náboženskú, národnú, kultúrnu, osvetovú, technickú, telesnú, strážnu, pohotovostnú, obrannú, sociálno-zdravotnú prípravu. Výchova bola zameraná ako organická príprava na spoločenský, občiansky a aj vojenský život v novej Slovenskej republike.³²

Uvedené aktivity zo strany štátu mali smerovať k tomu, aby mimoškolská záujmová činnosť na stredných školách bola organizovaná hlavne prostredníctvom Hlinkovej mládeže. Aj napriek veľkej snahe štátneho aparátu priblížiť Hlinkovu mládež čo najširšiemu okruhu mladých ľudí, nemuseli byť všetci žiaci povinne jej členmi. To malo za následok, že angažovanosť študentov bola na každej škole iná. Na rímskokatolíckom gymnázium v Levoči bolo členom Hlinkovej mládeže až 85% študentov.³³ Na štátnom gymnázium v Kremnici bol záujem o členstvo výrazne menší. V školskom roku 1939/1940 iba 28,3% študentov bolo organizovaných v Hlinkovej mládeži. Z celkového počtu 353 žiakov to bolo iba 100 študentov.³⁴

Členstvo v Hlinkovej mládeži mohlo byť pre študentov lákavé, veď novovzniknutá organizácia mala vynikajúce podmienky na rozvoj širokého spektra aktivít, vrátane telesného cvičenia a športu. Tento predpoklad potvrdzujú aj výročné školské správy, ktoré jednoznačne vypovedajú, že HM poskytovala veľký priestor pre realizáciu študentskej mimoškolskej

²⁹ KRANKUS, M. *Školská a mimoškolská ...*, s. 96.

³⁰ *Dvadsať prvá výročná správa štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku na školský rok 1939/1940*, s. 3-4.

³¹ KRANKUS, M. *Školská a mimoškolská ...*, s. 96.

³² MILLA, Michal. *Hlinkova mládež*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 48.

³³ *III. výročná správa Rímskokatolíckeho biskupského slovenského gymnázia v Levoči za školský rok 1942/1943*, s. 8.

³⁴ *XXII. Ročná správa štátneho slovenského gymnázia v Kremnici, 1939/1940*, s. 7-8.

činnosti. Napríklad 8. júna 1940 sa uskutočnili v Bratislave preteky, ktorých sa zúčastnili i žiaci štátneho gymnázia z Kremnice. Ich družstvo súťažilo v atletike a volejbale.³⁵

Neodmysliteľnou súčasťou výchovy Hlinkovej mládeže bola požiadavka disciplíny a podriadenosti vodcovi, od najnižších až po najvyššie štruktúry vedenia. Oslava najvyššieho vodcu a jeho nekritické zbožňovanie prostredníctvom básničiek, piesní, oslavných rečí a textov patrilo k významným nástrojom národno-socialistickej propagandy a uskutočňovalo sa aj vo výchove najmenších detí. „Člen strany a HM má vždy súhlasné zmýšľanie s vodcom národa a teda s vedením národa. Má k nemu neobmedzenú dôveru. Súhlasí so všetkými jeho rozhodnutiami, lebo je presvedčený, že sú v záujme národa.“³⁶

V stredoškolskom prostredí bol vždy významným činiteľom učiteľ. Túto skutočnosť si uvedomoval aj vládnucci režim. Vytváraním vlastných organizácií sa pokúsil ideovo a politicky zjednotiť pedagogických pracovníkov. V zmysle zákonov č. 297/1940 Sl. z. a č. 70/1942 Sl. z. sa stavovské učiteľské inštitúcie stali povinne členmi Slovenskej pracovnej spoločnosti. Pre pedagógov sa organizovali školenia, ktoré mala v kompetencii školská správa.³⁷ V tejto súvislosti je preto pochopiteľné, že vládnucci režim Slovenskej republiky si vytvoril svoju vlastnú koncepciu riadenia krajiny a v konečnom dôsledku i jednotlivcov. Uvedený zámer musela realizovať aj Hlinkova mládež. V dobových nariadeniach, obežníkoch, rôznych výročných správach a publikáciách je veľké množstvo výrokov poukazujúcich na náležité pestovanie kultúrno-vzdelanostnej úrovne v telovýchovných spolkoch v zmysle „vypestovať slovenskému národu nielen telesne zdatných, zdravých, silných a krásnych ľudí, lež aj mládež oduševnenú, zápalistú a disciplinovanú pre vyššie záujmy celku“.³⁸

Mnoho pedagógov sa s myšlienkami novej ideológie stotožnilo. Riaditeľ štátneho gymnázia v Prešove, Alexander Chrappa, nové pomery opísal nasledovne: „Naša škola bola kedysi sídlom pomaďarčovania slovenského ľudu v Šariši a potom sídlom školy československej, stala sa v tomto školskom roku (1938/39) sídlom slovenskej školy v Slovenskom štáte. Na budove sa skveje dvojité kríž, triedy sú ozdobené krížom a obrazom nesmrteľného Andreja Hlinku, symbolmi toho, že od školského roku 1938/39 ponesie sa výchova mládeže v duchu kresťanskom a národnom.“³⁹ Podobne zmýšľali i ďalší a tak sa pedagógovia na väčšine stredných škôl aktívne zapojili do činnosti Hlinkovej mládeže.

³⁵ XXII. Ročná zpráva štátneho slovenského gymnázia v Kremnici, 1939/1940, s. 7-8.

³⁶ KRANKUS, M. Školská a mimoškolská ..., s. 97.

³⁷ KÁZMEROVÁ, Ľubica. Riadiace orgány a štruktúra školstva počas autonómie Slovenskej krajiny a v rokoch 1939 – 1945. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 109.

³⁸ MICHNOVIČ, I. *Vranov nad Topľou ...*, s. 230.

³⁹ Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA PO), fond (f.) I. štátne gymnázium v Prešove, š. 41, *Prvá (dvadsiata) výročná zpráva Štátneho slovenského gymnázia v Prešove za školský rok 1938/1939*, s. 3.

Tabuľka č. 1

Aktivity pedagógov Štátneho slovenského dievčenského gymnázia s maďarskými pobočkami v Bratislave v školskom roku 1942/1943 v HM⁴⁰

Učiteľ	Popis aktivít
K. Bitter	pracuje v HVHM - Hlavné veliteľstvo Hlinkovej mládeže
E. Hanková / K. Hermanová ⁴¹	mala na starosti HM-D
A. Mazán	okresný veliteľ HG pre Bratislavu mesto, člen štábu HV HG
M. Pecíková	viedla letecký modelársky krúžok HM-D
J. Pisarčík	člen Mariánskej kongregácie na ústave, duchovný poradca HM-D na ústave a správca knižnice „pauperum“

HM-D (Hlinkova mládež – Dievčatá)

Ako vyplýva z údajov uvedených v tabuľke, na škole vyučovali niekoľkí pedagógovia, ktorí boli aktívnymi funkcionármi v Hlinkovej garde a v Hlinkovej mládeži. Popri nich na škole pôsobili i ďalší učitelia, ktorí prispievali do režimom redigovaných periodík. Vzhľadom k zameraniu príspevku je vhodné uviesť suplujúcu profesorku L. Jurajovú, ktorá bola náčelníčkou Vysokoškolského športu, viedla rekreačné hodiny pre vysokoškoláčky a trénovala žiačky ústavu na rozličné preteky. Súčasne pripravovala telocvičné, tanečné vystúpenia na slávnostné akademie. Prispievala do periodík ako: *Naša telovýchova, Akademik a Sociálne rozhľady*.⁴²

Pre vedúcich pracovníkov – pedagógov boli organizované rôzne kurzy a cvičenia. Niektoré sa uskutočnili počas prázdnin, pričom sa nezriedka využíval i rozhlas. Vzhľadom na celospoločenskú atmosféru a legislatívne pomery neprekvapuje, že aj pri osobe vodcu sa striktné dodržiavala požiadavka na árijský pôvod, oddanosť vlasti, osvojenia si zásady vychovávať zverencov v národnom a kresťanskom duchu a s patričnou podriadenosťou sa prispôbiť rozkazom a nariadeniam vedenia Hlinkovej mládeže.⁴³

Ideálny stav v oblasti angažovanosti pedagógov v Hlinkovej garde a v Hlinkovej mládeži však z pohľadu režimu nenastal. Príkladom je Obchodná škola v Kežmarku. Ústav nemal ženskú učiteľskú silu, ktorá by mohla viesť organizovanie Hlinkova mládež – Dievčatá (HM-D). Z poverenia miestneho veliteľstva túto činnosť na škole vykonávala profesorka gymnázia Martinčeková. Za túto činnosť jej riaditeľstvo školy vyslovilo vďaku.⁴⁴ V nasledujúcom školskom roku 1941/1942 sa situácia v tomto ohľade zlepšila

⁴⁰ Štátne slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami v Bratislave, XXIV. Výročná zpráva 1942/1943, s. 18-20.

⁴¹ Bola vedúcou haemistiiek v druhom polroku.

⁴² Štátne slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami v Bratislave, XXIV. Výročná zpráva 1942/1943, s. 19.

⁴³ KRANKUS, M. Školská a mimoškolská ..., s. 98.

⁴⁴ Dvadsať druhá výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku (školský rok 1940/1941), s. 5.

a organizovanie dievčat v HM mala na starosti vodkyňa HM-D učiteľka E. Antolíková.⁴⁵ Obdobne tak bolo i v nasledujúcom školskom roku.⁴⁶

Stredoškolskí profesori neboli angažovaní iba v jednom združení. Mnohí z nich pôsobili vo viacerých spolkoch, záujmových združeníach a športových kluboch. Na ilustráciu ponúkame prehľad aktivít niektorých pedagógov pôsobiacich vo viacerých organizáciách.

E. Majerčáková (Štátna slovenská učiteľská akadémia v Spišskej Novej Vsi) bola členkou skúšobnej komisie, vodkyňou HM-D, predsedníčkou miestnej organizácie Živeny, vedúcou ženského oddelenia HSLŠ, členkou výboru miestnej organizácie Matice Slovenskej, Ligy proti tuberkulóze. Ďalej organizovala a viedla celodenný útulok detí, prednášala v politickej škole HSLŠ, organizovala dva kurzy šitia bielizne a prešívania šiat, zabezpečovala vianočnú nádielku pre najchudobnejšie deti, organizovala nádielku pri príležitosti Sviatku slovenskej rodiny.⁴⁷

J. Vrtík (Štátna slovenská učiteľská akadémia v Spišskej Novej Vsi) bol členom skúšobnej komisie, miestnym a okresným veliteľom Hlinkovej gardy, obvodným náčelníkom Zväzu slovenskej protileteckej obrany, predsedom a režisérom divadelného združenia Hviezdoslav pri miestnej organizácii Matice slovenskej, režisérom divadelného odboru Hlinkovej gardy a taktiež prednášal na politickej škole HSLŠ.⁴⁸

D. Nágel (Štátna slovenská učiteľská akadémia v Spišskej Novej Vsi) bol dirigentom Spišského učiteľského spevokolu, s ktorým vystupoval pred širšou verejnosťou pri rôznych príležitostiach, riaditeľom Mestskej hudobnej školy, členom výboru miestnej organizácii Matice slovenskej, divadelného združenia Hviezdoslav a bol aj členom kvalifikačnej poroty na kultúrnych pretekoch Hlinkovej mládeže v Poprade.⁴⁹

Mnoho pedagógov nepôsobilo iba v rámci štruktúry Hlinkovej gardy alebo Hlinkovej mládeže, ale pracovali aj v iných spolkoch, ktoré boli v meste, resp. v obci etablované ešte pred vznikom Slovenskej republiky.

Tendencia, resp. snaha centrálného usmerňovania a riadenia čo najväčšieho počtu spolkov, či organizácií prostredníctvom Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže bola zrejmä. Tak tomu bolo napr. vo Vrane nad Topľou. Už v prvých mesiacoch po vzniku Slovenského štátu sa v meste uskutočnilo stretnutie zástupcov Hlinkovej gardy a reprezentantov takmer všetkých divadelných, ochotníckych, speváckych a hudobných spolkov za účelom ich zastrešenia do jednej organizácie.⁵⁰

K otázke činnosti Hlinkovej mládeže na stredných školách je v prvom rade potrebné uviesť, že princíp zákazu koedukácie, spoločného vzdelávania chlapcov a dievčat, ovplyvnil

⁴⁵ *Dvadsať tretia výročná správa štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku za školský rok 1941/1942*, s. 5.

⁴⁶ *Dvadsať štvrtá výročná správa štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku za školský rok 1942/1943*, s. 5.

⁴⁷ *XVI. Výročná správa štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1942/1943*, s. 11.

⁴⁸ *XVI. Výročná správa štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1942/1943*, s. 12.

⁴⁹ *XVII. Výročná správa štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1943/1944*, s. 9.

⁵⁰ MICHNOVIČ, I. *Vranov nad Topľou ...*, s. 227.

i štruktúru Hlinkovej mládeže. Pre dievčatá bola zriadená špeciálna organizačná jednotka HM-D. Dievčatá sa začali organizovať v HM na základe §17 zákona o HG a HM č. 166/1940 Sl. z. zo 4. júla 1940.⁵¹

Na Štátnej slovenskej učiteľskej akadémii v Spišskej Novej Vsi bola Hlinkova mládež organizovaná v troch čatách. Jednu čatu tvorili junáci z II. a III. ročníka akadémie, dve čaty boli na cvičnej škole. V školskom roku 1942/1943 čata junákov začala svoju činnosť hneď v prvý septembrový týždeň a počas roka sa jej členovia stretli na 25 riadnych pracovných schôdzkach – z toho siedmich telovýchovných, štyroch hudobných, dvoch organizačných a 12 schôdzok pripravených podľa úprav Hlavného veliteľstva Hlinkovej mládeže zapadajúcich do sústavného výcviku organizácie na celom území Slovenska. Okrem bežných schôdzok čata usporiadala celodenný poplach a uskutočnila dve vychádzky do blízkeho okolia. Zúčastnila sa na všetkých verejných podujatiach, na ktoré bola Hlinkova mládež pozvaná, napr. na výročí bombardovania Spišskej novej Vsi 14. marca 1943. Na recitačných pretekoch miestnej organizácie HM sa junáci školy umiestnili na prvých miestach. V rámci telesnej výchovy boli usporiadané volejbalové zápasy, na ktorých dosiahli dobré výsledky.⁵² Večer z 13. na 14. marca 1943 skladala čata junákov sľub za prítomnosti miestneho vodcu A. Fischera. Pri tejto príležitosti odovzdal miestny veliteľ čate junákov prvú štandardu Hlinkovej mládeže v Spišskej Novej Vsi. Na okresnom dni Hlinkovej mládeže čata junákov učiteľskej akadémie obohatila kultúrny program hudobným vystúpením. Za svoju činnosť bola čata odmenená tým, že okresné veliteľstvo Hlinkovej mládeže jej prepožičalo v školskom roku 1942/1943 jednu miestnosť, kde sa mohli stretávať. Keďže čata bola už druhý rok riadne zaregistrovaná na hlavnom veliteľstva Hlinkovej mládeže, jej piati junáci sa zúčastnili na kurze vodcov družín.⁵³

Vhodným príkladom ohľadne pôsobenia HM-D je slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami v Bratislave. Na ústave bolo v školskom roku 1942/1943 sedem kmeňov tatraniek (170 dievčat), tri kmene diev (70 dievčat). Haemistky sa riadne zúčastňovali na všetkých pracovných, ako aj reprezentačných podujatiach Hlinkovej mládeže v Bratislave. Vypomáhali pri akciách usporiadaných HSĽS. Frontovým vojakom poslali niekoľko sto pozdravov, ktoré boli súčasťou vianočných balíkov.⁵⁴ Činnosť organizácie na škole bola pravidelná. Raz týždenne mali pracovné schôdzky, ktorých obsahová náplň bola v súlade so smernicami: „Zložka telovýchovy a zábavná zložka bola vhodne doplňovaná zložkou poučne výchovnou, v ktorej sa spomínali všetky pamätné udalosti, týkajúce sa nášho národného života.“⁵⁵ Vďaka takto dobre zvládnutej činnosti HM-D na škole sa niektoré

⁵¹ MILLA, M. *Hlinkova mládež*, s. 94.

⁵² XVI. *Výročná zpráva Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej vsi za školský rok 1942/1943*, s. 15.

⁵³ XVI. *Výročná zpráva Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej vsi za školský rok 1942/1943*, s. 15.

⁵⁴ *Štátne slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami v Bratislave*, XXIV. *Výročná zpráva 1942/1943*, s. 23.

⁵⁵ *Štátne slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami v Bratislave*, XXIV. *Výročná zpráva 1942/1943*, s. 23.

žiačky uplatnili ako vodkyne kmeňov na iných školách. Raz do mesiaca mali všetky vodkyne organizačné stretnutie, kde sa oboznamovali s najnovšími pokynmi pre HM-D.⁵⁶

Organizovanosť žiačok v HM-D nebola však vysoká. Na ústave v školskom roku 1942/1943 študovalo 904 dievčat, čo znamenalo, že členkami v HM-D bolo 26,55% žiačok. Vo výročnej správe je uvedená i celková štruktúra zamestnania rodičov študentiek. Z nej vyplýva, že najviac ich rodičov bolo zamestnaných v štátnej a verejnej službe – 541.⁵⁷ Je zrejmé, že ani deti všetkých štátnych a verejných zamestnancov neboli členmi školskej organizácie HM-D.

Ďalším významným prvkom v stredoškolskej výučbe, kde dochádzalo ku kontaktu študentov a Hlinkovej mládeže, bola branná výchova. Ak škola mala telocvičňu, školský dvor alebo ihrisko, dokázala brannú výchovu zabezpečiť vo vlastnej rézii. Na obchodnej škole v Kežmarku brannú výchovu vyučovali nasledovne. „*Cez letné mesiace (školský rok 1939/1940 H.H.) škola využívala na brannú výchovu školský dvor, pravda chýbalo pri tom telocvičné náradie*“.⁵⁸ V školskom roku 1941/1942 pri výučbe predmetu nastali komplikácie. „*Na hodinách brannej výchovy žiactvo naše voľne používalo telocvičňu gymnázia, keďže brannú výchovu vyučoval profesor gymnázia, kt. primerane upravil rozvrh, aby si výučba navzájom nekolidovala. Pravda, bolo to len v prípade povinných hodín brannej výchovy, čo možno považovať len za východisko z núdze na prechodný čas. Škola mala problém vzhľadom na rozptýlenosť žiactva organizovať i telesnú výchovu aj v tomto roku*“.⁵⁹

Podobná situácia bola aj na iných školách. Preto Ministerstvo školstva a národnej osvety v obežníku vyzvalo školy k aktívnej spolupráci pri uskutočňovaní brannej výchovy v Hlinkovej Garde.⁶⁰ Aj túto možnosť využila kežmarská obchodná škola. Vo výročnej správe je uvedená informácia, že žiactvo sa s radosťou zúčastňovalo na brannej výchove, ktorú organizovala Hlinkova mládež v mieste ich bydliska.⁶¹

Dôraz pri presadzovaní štátnej ideológie sa snažilo ministerstvo dosiahnuť viacerými spôsobmi. Popri začlenení mládeže do prorežimne orientovaných združení sa podujalo uskutočniť revíziu kníh v školských a verejných knižniciach. Jedným z prvých krokov v tomto smere bolo vytvorenie generálneho indexu kníh, ktoré nemali patriť do slovenských knižníc. Touto úlohou bola poverená Ústredná knižničná rada pri Matici slovenskej v Martine.⁶² Pri revíznej činnosti kníh v školských a verejných knižniciach bola aktívna i Ústredná osvetová komisia pri MŠaNO.⁶³

⁵⁶ Štátne slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami v Bratislave, XXIV. Výročná zpráva 1942/1943, s. 23.

⁵⁷ Štátne slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami v Bratislave, XXIV. Výročná zpráva 1942/1943, s. 35.

⁵⁸ Dvadsať prvá výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku na školský rok 1939/1940, s. 4.

⁵⁹ Dvadsať druhá výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku (školský rok 1940/1941), s. 4.

⁶⁰ MILLA, M. Hlinkova mládež, s. 105.

⁶¹ Dvadsať štvrtá výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku za školský rok 1942/1943, s. 4.

⁶² MICHNOVIČ, I. Vranov nad Topľou ..., s. 226.

⁶³ KÁZMEROVÁ, L. Riadiace orgány ..., s. 109.

Radikálnym krokom bol i zákaz vydávať miestne a krajské študentské školské časopisy. V zmysle obežníka č. 38/1940 Sl. z. boli časopisy rozdelené na vhodné a nevyhovujúce. Rozhodujúcim kritériom bolo zodpovedné ideové a pedagogické vedenie. Časopisy bez uvedenej kontroly boli vnímané ako mládeži škodiace a preto bolo počnúc 1. septembrom 1940 zakázané vydávanie všetkých krajských a miestnych študentských časopisov.⁶⁴

Zámer režimu organizovať mládež prostredníctvom Hlinkovej mládeže sa na niektorých školách podarilo realizovať úspešne, na iných v menšej miere. Príčinou tohto stavu mohlo byť niekoľko skutočností. Z nášho pohľadu to bol neúplný zákaz činnosti všetkých záujmových združení a ponechanie študentských samovzdelávacích spolkov.

V predchádzajúcej časti sme uviedli, že niektorým cirkevným spolkom bola umožnená činnosť aj napriek zakazu kultúrnych, športových a i. organizácií. Popri Združení katolíckej mládeže pôsobil aj Zväz evanjelickej mládeže. Obidve organizácie sa nestotožnili s koncepciou výchovy mládeže.⁶⁵ Okrem cirkevných spolkov mohol v činnosti pokračovať i Klub slovenských turistov a lyžiarov (KSTL).

Športovanie a účasť v športových kluboch nemali tak silný ideologický rozmer ako klasické telovýchovné jednoty, ktoré telesnými aktivitami sledovali určitý cieľ, a preto úzkostlivo dbali na posilňovanie ideovo-hodnotovej orientácie svojich členov. Iná situácia bola v športových a turistických kluboch. Tým nehrozila bezprostredná likvidácia. Každý z klubov počas obdobia, kedy sa prijímali rozhodnutia, kto bude môcť pokračovať a kto zanikne, zvolil svoju vlastnú taktiku. Niektorí sa rozhodli počkať na rozhodnutie vlády, iní konali aktívne.

Uvedený postup uplatnil aj Klub slovenských turistov a lyžiarov, ktorý zaslal prezídiu ministerskej rady Slovenskej krajiny toto vyhlásenie: „*V intenciách vlády krajiny slovenskej vykonal prípravný výbor všetky práce, aby nová celoslovenská korporácia KSTL mohla nerušene pokračovať v budovateľskej práci a byť pokračovateľkou Klubu Československých turistov a Sväzu lyžiarov RČS bez prerušenia činnosti. V návrhu stanov novej organizácie sme pamätali na to, aby korporácia, ktorá doteraz zlúčila všetky odbory turistické, lyžiarske, horolezecké, spolky záchranej služby... pracovala vždy v intenciách vlády*“.⁶⁶

Aktivity vykonávané v turistických kluboch mali blízko k niektorým činnostiam, ktoré sa praktizovali v rámci brannej výchovy. Boli to pochodové cvičenia. Avšak po zrušení telovýchovných spolkov predstavoval práve Klub slovenských turistov a lyžiarov vhodné prostredie pre členov zrušených organizácií. V Liptovskom Mikuláši po zatvorení Sokola a Robotníckej telocvičnej jednoty ich členovia vstúpili do Klubu slovenských turistov a

⁶⁴ ŠA PO, f. I. Štátne gymnázium v Prešove, š. 38, Obežník č. 38/1940/ prez. Zákaz vydávať miestne a krajské študentské časopisy.

⁶⁵ KRANKUS, M. *Školská a mimoškolská ...*, s. 96.

⁶⁶ BENICKÁ, Jaroslava. Podoby slovenského športu a telovýchovy na Slovensku v rokoch 1938 – 1944. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 503.

lyžiarov. Stretnutia v prírode vytvárali prítomným vhodné prostredie pre otvorené rozhovory a diskusie o režime, ku ktorému nie všetci prechovávali pozitívny vzťah.⁶⁷

Niektorí jedinci svoj nesúhlas s režimom vyjadrili tým, že sa nestali členmi provládnych organizácií a radšej pôsobili v iných povolených organizáciách s menším ideologickým dosahom. Boli však aj takí, ktorí prostredníctvom svojho členstva v turistickom klube videli možnosť prejavíť nesúhlas s režimom. V Banskej Bystrici sa približne štyridsiati členovia Klubu slovenských turistov a lyžiarov rozhodli pre aktívnu účasť v boji proti režimu. Každú sobotu a nedeľu, v lete aj v zime, realizovali turistické výlety, na ktorých vyhľadávali vhodné terény pre zoskok parašutistov. Možno teda povedať, že skupiny turistov z Banskej Bystrice pôsobiace v klube boli v júli a v auguste 1944 nápomocné pri umiestňovaní prvých partizánskych skupín.⁶⁸

V súvislosti s možnosťou organizovať odbojovú činnosť v rámci Klubu slovenských turistov a lyžiarov pôsobí zaujímavou informáciou, že členmi klubu boli i stredoškolskí profesori. Príkladom je pedagóg A. Letaši, ktorý pôsobil ako podpredseda KSTL v Poprade a súčasne bol kultúrnym referentom Hlinkovej gardy a členom filmovej komisie v Poprade.⁶⁹

V stredoškolskom prostredí mali silnú tradíciu študentské samovzdelávacie krúžky, ktoré sa popri vzdelávacích aktivitách venovali i športu. Príkladom je samovzdelávací krúžok Martina Kukučina pri štátnom gymnázium v Spišskej Novej Vsi, ktorý zastrešoval široké spektrum aktivít. Jeho športový oddiel sa aktívne zapájal do súťaží, najmä v kolektívnych športoch ako bol basketbal, volejbal a futbal. V týchto disciplínach súťažil s ostatnými školami v regióne. V dňoch 29. – 30. mája 1942 krúžok usporiadal IX. Spišské stredoškolské hry.⁷⁰

To, že športové aktivity boli bežnou súčasťou študentských samovzdelávacích krúžkov potvrdzuje podujatie Športový deň, ktorý usporiadal krúžok Slovenského reálneho gymnázia v Levoči 14. septembra 1941. Organizátori boli s jeho priebehom veľmi spokojní a ešte viac ich potešila návštevnosť, ktorá prekonala všetky očakávania.⁷¹

Spektrum činnosti si na každej škole samovzdelávacie krúžok mohol prispôbiť záujmom členov. Rovnako tak i množstvo aktivít. Na štátnom gymnázium v Kremnici, krúžok mal počas školského roka dvanásť pracovných schôdzok vyplnených prednáškami literárnymi, poučnými, cestopisnými, zábavnými, hádankami a hudobnými vystúpeniami.⁷²

V súvislosti so samovzdelávacími krúžkami je potrebné uviesť, že ich činnosť bola v niektorých prípadoch do istej miery nezávislá na vplyve Hlinkovej gardy alebo Hlinkovej mládeže. A to najmä vtedy, ak pedagogický zbor a vedenie školy umožnilo určitý stupeň plurality názorov. Príkladom toho je gymnázium vo Zvolene. Vďaka prístupu riaditeľa S.

⁶⁷ CHOVAN, Július. *Ozbrojení vysokoškoláci v povstaní*. Bratislava : NVK International, 1995, s. 9.

⁶⁸ CHOVAN, J. *Ozbrojení vysokoškoláci ...*, s. 27.

⁶⁹ *Trinásta výročná zpráva štátneho slovenského mužského ústavu v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1939/40*, s. 5-6.

⁷⁰ ŠA PO, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej p. SA-L), XXI. *Výročná zpráva štátneho slovenského gymnázia v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1942/1943*, s. 6.

⁷¹ ŠA PO, p. SA-L, XXIV. *zpráva štátneho slovenského gymnázia v Levoči za školský rok 1941/1942*, s. 11.

⁷² XXII. *Ročná zpráva štátneho slovenského gymnázia v Kremnici, 1939/1940*, s. 9.

Kovandu, ktorého študenti a pedagogický zbor považovali za vlastenca a demokrata, bolo možné na škole prejaviť i nesúhlas s politikou, či dianím v Európe. Tak sa stalo, že niekedy sa na stenách školských chodieb objavili nápisy *Nech žije ČSR, Nech žije Beneš, Nech žije Stalin*, či *Nech žije Churchill*. Študenti neprejavovali iba nesúhlas s režimom, či nostalgiu za rozpadom republiky. Rovnako kriticky reagovali i na počínanie západných mocností pri prijatí Mníchovskej dohody, ktorú považovali za zradu. Svoje sklamanie neskrývali pred hodinou francúzštiny, keď na tabuľu napísali: „*Nebudeme sa učiť reč národa, ktorý nás zradil*“.⁷³

Existovala pomerne rozsiahla možnosť výberu organizácie pre svoju mimoškolskú činnosť. Na obchodnej škole v Kežmarku popri vzdelávacom krúžku pôsobila Hlinkova mládež, Združenie katolíckej mládeže a Spoločenstvo evanjelickej mládeže. Rozmanitosť organizácií rozvíjajúcich záujmovú činnosť na škole vedenie nepokladalo za kontraproduktívne, pretože všetky združenia slúžili jednému vznešenému cieľu: „*vzdelávať a mravne zušľachtiť mládež našej výchove zverenú*“.⁷⁴

Na prípade študentov Učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi je možné ilustrovať, že na školách boli žiaci, ktorí pôsobili vo viacerých organizáciách. K aktívnejším v tomto smere môžeme zaradiť Františka Petrika, ktorý sa ako člen čaty junákov v roku 1943 cez prázdniny zúčastnil tábora modelovej letky 44 v Čingove, následne ako sprievodca v Slovenskom raji a v septembri 1943 spolu s čatou na dožinkovej slávnosti a okresnom dni Hlinkovej mládeže. Okrem toho sa podieľal na všetkých slávnostných nástupoch a pouličných zbierkach. Bol tiež veliteľom čaty brannej výchovy v prvom ročníku akadémie a cez prázdniny sa zúčastnil na telovýchovnom kurze Hlinkovej mládeže v Chtelnici.⁷⁵ Vyššie spomínané aktivity neboli prekážkou, aby rovnako aktívne pôsobil i v samovzdelávacom krúžku Andreja Hlinku. Petrík sa ako člen krúžku zúčastnil na recitačných pretekoch v Kláštore pod Znievom 29. marca – 1. apríla 1944. Krúžok mal široké spektrum činnosti cez recitačný krúžok až po ľahkoatletické družstvo. Samovzdelávací krúžok na škole v Spišskej Novej Vsi fungoval ako vhodný nástroj podporujúci školskú prácu najmä v oblasti tzv. „*individuálnej samočinnosti*“.⁷⁶

Uvedené informácie svedčia o tom, že napriek snahe nadobudnúť monopol v oblasti mimoškolských aktivít nebol režim v plnej miere úspešný. Podarilo sa mu síce dosiahnuť pomerne značné zapojenie študentov a pedagógov do aktivít a členstva v Hlinkovej mládeži, ale nepodarilo sa mu úplne zlikvidovať všetky spolky a organizácie pôsobiace v oblasti telovýchovy, či iných záujmových činností.

Na ceste k 1. celoštátnej spartakiáde (1945 – 1955)

V predchádzajúcej časti sme naznačili, že režim 1. Slovenskej republiky a jeho ideológia neboli bezvýhradne prijímané všetkými občanmi republiky a ani v stredoškolskom prostredí neboli všetci študenti oddaní myšlienkam Hlinkovej mládeže. Vedenie štátu

⁷³ CHOVAN, J. *Ozbrojení vysokoškoláci ...*, s. 31.

⁷⁴ *Dvadsať piata výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku za školský rok 1943/1944*, s. 4-5.

⁷⁵ *XVII. Výročná zpráva štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1943/1944*, s. 11-12.

⁷⁶ *XVII. výročná zpráva štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1943/1944*, s. 12.

kritické hlasy neakceptovalo a rozhodlo sa zotrvať po boku nacistického Nemecka až do konca.

Tragickosť doby z pohľadu pedagógov a študentov dokazuje aj výročná správa štátneho gymnázia v Kremnici za školský rok 1944/1945, v ktorej sa nachádza oznam o úmrtí pedagógov a študentov školy. Oslobodenia republiky sa nedočkali M. Štarke, ktorý bol nájdený v masovom hrobe pri Dolnom Turčeku. V masovom hrobe pri Kremnici bola pochovaná i žiačka 8. triedy E. Zúbriková. Zraneniam spôsobeným výbuchom míny podľahol František Murgaš, žiak 5. triedy.⁷⁷

Skončením 2. svetovej vojny došlo k obnoveniu Československej republiky. Vzhľadom na dejinný vývoj a udalosti 2. svetovej vojny nastalo v obnovenom štáte pri jeho vzniku mnoho významných zmien. Ich výsledkom okrem iného bolo, že mnohé spoločenské, vzdelávacie, kultúrne a politické tradície medzivojnového Československa sa neobnovili v plnej miere, či rozsahu. Boli pozmenené, resp. nahradené novými koncepciami. Najvýraznejšou zmenou v porovnaní s medzivojnovou republikou bol posun od demokracie k ľudovodemokratickému režimu.

Ľudová demokracia si za prioritu zvolila dostupnosť vyššieho vzdelanie pre široké masy obyvateľstva. Zmeny mali nastať i v obsahovej časti vzdelávania. Predchádzajúci spôsob výučby považovala nastupujúca politická garnitúra za neuspokojivý, pretože popri výuke sa veľký dôraz kládol na dodržiavanie kresťanských zásad. Nové školstvo sa malo uberať jednoznačne iným smerom. Mal nastať odklon od mravno-estetckej formy k tzv. *rozumovej výchove*. Rozumová výchova bola zadefinovaná ako základná zložka modernej výchovy. Vo vyučovaní mala zaujať také významné miesto, ako mala v staroveku telesná výchova. Mala zabezpečiť osvojenie si potrebných vedeckých poznatkov, pretože tie boli predpokladom pre správnu realizáciu hospodárskych a politických opatrení. Vzdelané obyvateľstvo mohlo lepšie rozvinúť výrobu a porozumieť verejným záležitostiam. Naopak, dovtedajšie udržiavanie ľudu na nízkej vzdelanostnej úrovni sa malo skončiť. Jeden zo spolutvorcov nového školského vzdelávacieho systému – Ondrej Pavlík, člen Komunistickej strany Slovenska (KSS), predchádzajúci systém výučby ohodnotil ako úmyselné ohlupovanie, ktoré bolo útokom na politické práva ľudu a bolo tak v protiklade s princípom ľudovej demokracie a pokroku vôbec.⁷⁸

Kontúry nového politicko-spoločenského smerovania sa samozrejme prejavili tak vo výchove a vzdelávaní, ako aj pri organizovaní záujmovej mimoškolskej činnosti na stredných školách. Základné črty jasne naznačilo nariadenie č. 5/1944 Sb. n. SNR o poštátnení škôl na Slovensku, ktoré vydala Slovenská národná rada (SNR) v čase Slovenského národného povstania (SNP). Norma jednoznačne deklarovala, že výchova a vzdelávanie musia patriť do rúk štátu. Neskôr SNR prijala nariadenie č. 34/1945 Sb. n. SNR o poštátnení školstva na

⁷⁷ XXVII. výročná zpráva Štátneho gymnázia v Kremnici 1944/1945. Príloha.

⁷⁸ PAVLÍK, Ondrej. *Návrh na reformu školského systému*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1945, s. 7.

Slovensku. Poštátnenie sa vzťahovalo nielen na školy, ale aj na celú školskú infraštruktúru⁷⁹ a zasiahlo tak aj činnosť mládežníckych, záujmových a telovýchovných spolkov.

V období rokov 1945 – 1948, až do prijatia školského zákona tak v Československu existovala istá nerovnováha. Na Slovensku v zmysle nariadení SNR boli všetky vzdelávacie inštitúcie poštátnené, zatiaľ čo v Čechách mohli existovať aj školy súkromné a cirkevné. V rámci celej Československej republiky boli vzdelávacie inštitúcie poštátnené na základe legislatívnej normy č. 95/1948 Sb. z. a n. (tzv. školský zákon).

Telovýchovné organizácie v rokoch 1945 – 1948

Slovenská národná rada 23. mája 1945 prijala nariadenie č. 51/1945 Sb. n. SNR o rozpustení a zakladaní spolkov. Legislatívna norma sa stala zásadnou najmä z dôvodu, že jej súčasťou bola príloha, obsahujúca zoznam organizácií, ktoré mohli vo svojej činnosti ďalej pokračovať. Za všetky môžeme uviesť napr. Klub slovenských turistov a lyžiarov, Maticu slovenskú, Živenu a Slovenskú ligu. V stredoškolskom prostredí to znamenalo, že aktívni pedagógovia a študenti v povolených združeniach mohli naďalej pôsobiť.

V zákonnej norme nebola uvedená žiadna tradičná telovýchovná organizácia, či telovýchovný spolok. Spomínali sa iba športové spolky, ktoré mohli ďalej existovať za podmienky, že neboli žiadnym spôsobom prepojené s rozpustenými politickými stranami a organizáciami. V zmysle uvedeného nariadenia č. 51/1945 Sb. n. SNR obnoveniu ich činnosti nič nebránilo. Napríklad v Žiline hneď po skončení svoju činnosť obnovili telovýchovné organizácie Sokol, Robotnícka telocvičná jednota a Federovaná robotnícka telocvičná jednota.⁸⁰ Súčasne sa do popredia dostávala i myšlienka zjednotenia telovýchovy. Zámer vytvoriť jednotnú organizáciu bol motivovaný hlavne komunistickou koncepciou úplnej ideologickej kontroly nad všetkými mládežníckymi a záujmovými organizáciami. Prvým krokom bolo vytvorenie Ústredného národného telovýchovného výboru, ktorý vznikol 5. mája 1945 v Prahe. So vznikom ústredného výboru súhlasili takmer všetky telovýchovné jednoty, ako Československá obec sokolská, Federovaná robotnícka telocvičná jednota a Junák. Onedlho sa ukázalo, že zjednotenie tak rôznorodých spolkov nefungovalo. Obnovené organizácie, vo väčšej miere než tomu bolo pred vypuknutím 2. svetovej vojny, akceptovali komunistickú stranu a jej organizácie, ale nechceli výraznejším spôsobom ustúpiť z vlastných ideovo-hodnotových zásad.

Dobrym príkladom je pôsobenie organizácie Junák, ktorý po roku 1945 obnovil svoju činnosť z medzivojnového obdobia. K organizácii sa prihlásilo veľké množstvo jej pôvodných členov, ktorí nadviazali na jej skautský charakter a aktívne sa venovali medzinárodnej spolupráci s oddielmi vo Francúzsku, či Anglicku. Komunistickým predstaviteľom však takáto koncepcia prekážala. Vedenie Junáka kritizovali za to, že sa zameriava na posilnenie väzieb so svetovým skautským hnutím a uprednostňuje partnerstvá s „bratmi v ďalekých západných krajinách“ a pritom v nedostatočnej miere komunikuje so slovanskými detskými organizáciami a netuží po jednotnej mládežníckej organizácii v Československu. Takouto

⁷⁹ Išlo najmä o tieto nariadenia Slovenskej národnej rady č. 47/1945 Sb. SNR *o poštátnení majetku pri školách* a nariadenie č. 80/1945 Sb. SNR *o poštátnení internátov*.

⁸⁰ BUČKA, P. *Šport v Žiline ...*, s. 112.

činnosťou sa malo vedenie Junáka vzdďalovať od ideálov novej republiky. Mnohí komunistickí politici poukazovali aj na príliš veľkú slobodu v organizácii.⁸¹

V Ústrednom národnom telovýchovnom výbore dlho nezotrval ani Sokol a od 1. januára 1946 obnovil svoje samostatné pôsobenie. Komunistická predstava o jednotnej organizácii telovýchovy však nezanikla. Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Československa 22. decembra 1946 vydalo prehlásenie, v ktorom bolo uvedené, aby sa Sokol stal základňou tohto procesu. Do Sokola tak hromadne začali vstupovať komunisti. Ich počet bol taký vysoký, že dokonca Predsedníctvo akčného výboru Národného frontu 27. februára 1948 rozhodlo, že Sokol bude jedinou telovýchovnou organizáciou. 2. marca 1948 bol ustanovený Akčný výbor Jednotnej telovýchovnej organizácie Sokol (AV JTO Sokol), ktorého predsedom sa stal Karol Stráňai.⁸²

Akčný výbor Československej obce sokolskej (AV ČOS) dal 29. februára 1948 pokyny k vytváraniu akčných výborov sokolských žúp a jednôt i ostatných telovýchovných organizácií a športových zväzov. V smerniciach AV JTO Sokol na Slovensku sa píše: „Všetky športové kluby, telovýchovné spolky a organizácie (okrem Sokola) dňom 1. apríla 1948 prestanú jestvovať ako samostatné spolky. Ďalšiu činnosť môžu vykonávať len za predpokladu, že vstúpia do Sokola“.⁸³ V pokynoch bol uvedený postup v prípade, ak v obci nebola telovýchovná jednota Sokol, čo bolo na Slovensku bežné. Na konci roka 1947 bolo len 98 jednôt Sokola, na druhej strane viac ako 400 futbalových klubov. Prechod klubov do Sokola nebol vôbec jednoduchý, lebo v slovenskej športovej verejnosti bolo veľa výhrad proti zjednocovaniu sa v Sokole. Jednak to boli odborné argumentácie, že Sokol bol zameraný na tradičné prostné cviky a telocvik na náradí, a jednak politické dôvody, pretože Sokol bol spájaný s ideou čechoslovakizmu. Napriek výhradám bolo 31. marca 1948 zjednotenie telesnej výchovy a športu slávnostne vyhlásené.⁸⁴

Popri realizácii zjednotenia bolo potrebné zabezpečiť XI. všesokolský zlet, ktorý bol naplánovaný na jún 1948. Jeho zvláštnosťou bolo, že na príprave sa podieľali najmä predstavitelia, ktorí presadzovali vystúpenie Sokola z Ústredného národného telovýchovného výboru. Do procesu priprav bol zainteresovaný náčelník Vacek, ktorý bol po februári 1948 zatknutý. Aj uvedený prípad dokumentuje, že vnútorná jednota v Sokole bola iluzórna a nekomunistická časť členstva s postupným narastaním vplyvu komunistov v organizácii nesúhlasila. Svoje odmietavé stanovisko prejavili na zlete. Z davu cvičencov sa ozývali výkriky: *Nikto nesmie diktovať, koho máme milovať!* alebo *Nech žije prezident Edvard Beneš!* Reakciou vládnucej Komunistickej strany Československa bol tlak na „očistu“ Sokola. Z organizácie bolo vylúčených približne 11 500 funkcionárov.⁸⁵ Počas vládnutia komunistov sa sokolský zlet už nekonal. V roku 1956 Ústredný výbor KSČ organizáciu Sokol zrušil

⁸¹ Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR), f. Junák, š. 17, Junák od roku 1945 – správa.

⁸² PERÚTKA, J. – GREXA, J. *Dejiny telesnej ...*, s. 73-82.

⁸³ PERÚTKA, J. – GREXA, J. *Dejiny telesnej ...*, s. 82.

⁸⁴ PERÚTKA, J. – GREXA, J. *Dejiny telesnej ...*, s. 82.

⁸⁵ PERÚTKA, J. – GREXA, J. *Dejiny telesnej ...*, s. 82.

a nahradil ju Československým zväzom telesnej výchovy a športu, ktorý existoval až do roku 1990.

V školskom prostredí sa Sokol snažil nadviazať na svoju činnosť pred roka 1938. Podarilo sa mu to iba sčasti a väčšinou mu pripadla len úloha spoluorganizátora. Napríklad v rámci Týždňa detskej radosti sa spolu s miestnou vojenskou posádkou, štátnou a národnou bezpečnosťou a Červeným krížom podieľal na príprave Dňa brannosti pre študentov v Rožňave. Na podujatí sa zúčastnili aj žiaci štátneho gymnázia. Gymnazisti sa o činnosti spolku Sokol mohli dozvedieť i z kultúrno-výchovného filmu *X. všesokolský slet*, ktorý im bol na škole premietaný v tom istom školskom roku.⁸⁶

Ako na stredných školách vplyv Sokola slabol, do popredia sa dostávala myšlienka zjednotenej telovýchovnej organizácie pod vedením komunistickej strany. Vo výročnej správe 1. štátneho gymnázia v Košiciach v školskom roku 1949/1950 čítame: „*Žiaci ústavu plne pochopili možnosti, ktoré im dáva ľudovodemokratické zriadenie zákonom o zjednotení telovýchovy, a s nadšením sa zapojili do budovania masovej základne telovýchovy. Vyše 80% žiactva bolo zapojených do krúžkov telesnej výchovy, v ktorých im bola daná možnosť prevádzať každý druh športu. Veľkým úspechom je druhé miesto na turnaji usporiadanom na počesť IX. zjazdu KSS, skončili hneď za divíznym mužstvom Baník Rožňava*“.⁸⁷

Zväz slovenskej mládeže

Zjednotené organizácie založené po obnovení Československa boli kreované pod výrazným sovietskym ideologickým vplyvom, resp. na báze československo-sovietskej spolupráce. Typickým príkladom bol Zväz československo-sovietskeho priateľstva, ktorého členmi sa v školskom roku 1946/1947 stali všetci žiaci Štátnej obchodnej akadémie v Poprade.⁸⁸

Medzi najvplyvnejšie organizácie, ktoré na stredných školách po roku 1945 pôsobili patrili Zväz českej mládeže (ZČM, vtedy SČM) a Zväz slovenskej mládeže (ZSM, vtedy SSM). Ich úlohou bolo integrovať do svojich štruktúr všetky mládežnícke spolky a organizácie, vrátane telovýchovných. So vznikom ZČM a ZSM dovtedajšie mládežnícke spolky nesúhlasili a ostro proti ich založeniu protestovali.⁸⁹ Pôvodné organizácie považovali Zväz slovenskej mládeže za významného konkurenta, výrazne podporovaného Komunistickou stranou Slovenska. Ako sa ukázalo ich obavy boli opodstatnené. Organizácia si od počiatku nárokovala „vtiahnuť“ do svojej štruktúry aj oblasť telovýchovy.⁹⁰ O jej vplyve na činnosť spolku sa mohli presvedčiť predstavitelia Junáka, keď zväz mládeže požadoval zrušiť ich organizáciu.⁹¹

Zámer vzniku novej mládežníckej organizácie predstavila Komunistická strana Slovenska už v roku 1944. Predpokladala, že v oslobodenom Československu vznikne Zväz

⁸⁶ IV. výročná zpráva štátneho gymnázia v Rožňave za školský rok 1947/1948, s. 21-22.

⁸⁷ XXV. (VI.) výročná zpráva I. gymnázia v Košiciach za školský rok 1949/1950, s. 20.

⁸⁸ 40 rokov Strednej ekonomickej školy Duklianskych hrdinov v Poprade. Zost. kolektív profesorov školy. Poprad, 1979, s. 18.

⁸⁹ CIGÁNEK, Radim. *Politický zápas o jednotnou štátnu školu 1945 – 1949*. Praha : Karolinum, 2009, s. 50-51.

⁹⁰ PERÚTKA, J. – GREXA, J. *Dejiny telesnej ...*, s. 74.

⁹¹ NA ČR, f. Junák, š. 17, Junák od roku 1945 – správa.

českej mládeže, Zväz slovenskej mládeže a Zväz karpatoukrajinskej mládeže.⁹² Komunistická strana pri koncepcii mládežníckej politiky vychádzala z predpokladu, že mládežnícke spolky dovtedy pôsobili na základe spoločensko-triednych, ideologických a výchovných zásad. V medzivojnovom Československu sa do popredia dostávala najmä prepojenosť spolkov a politických subjektov. Komunisti pritom poukazovali na skutočnosť, že ak sa darilo stranám, darilo sa aj príslušným spolkom.⁹³

Vznik novej mládežníckej organizácie sa okamžite premietol do činnosti samovzdelávacích krúžkov na stredných školách. Študentské krúžky sa venovali širokému spektru činnosti, vrátane telovýchovných aktivít. Kým v rokoch 1938 – 1944 si samovzdelávacie krúžky dokázali zachovať aspoň čiastočne odstup od štátnej ideológie, po roku 1945 zabrániť prenikaniu komunistického svetonázoru bolo zo dňa na deň náročnejšie. Ilustratívnym príkladom môže byť štátne gymnázium v Rožňave, kde v školskom roku 1947/1948 študenti, pod vedením predsedu Školskej rady J. Linkeša, zvažovali možnosť začlenenia sa do Zväzu slovenskej mládeže, zostavenia Akčného výboru Školskej rady, účasti na Trati mládeže. Uvažovali aj o ďalšom smerovaní ich školskej samosprávy.⁹⁴ Iné školy boli v procese začleňovania sa študentských krúžkov do Zväzu slovenskej mládeže už ďalej. Na gymnázium v Lučenci síce začiatkom školského roku 1945/1946 doznievala činnosť Skautov-Junákov, ale 25. marca 1945 už bolo ustanovujúce zhromaždenie Zväzu slovenskej mládeže. Od 15. mája 1946 žiaci vydávali študentský časopis *Živý sen*.⁹⁵

Ako sme opakovane uviedli, významnú úlohu v stredoškolskom prostredí zohrávala osobnosť učiteľa. Ak v škole pôsobil pedagóg, ktorý dokázal žiakov nadchnúť a motivovať, tak sa spätná väzba spravidla vždy dostavila. Príkladom je Alexander Puzo, agilný zväzácky pracovník, ktorý významným spôsobom prispel k založeniu pobočky ZSM na 1. bratislavskom gymnázium. V činnosti mu bol výrazným spôsobom nápomocný riaditeľ Janovjak.⁹⁶

Definitívne etablovanie sa zväzu mládeže na školách nastalo po februárovom prevrate. „*Spolu s osudom republiky zmenilo sa aj poslanie slovenskej študujúcej mládeže. Naša mládež už dávnejšie túžila po zjednotení, no až teraz sa vytvorili priaznivé podmienky pre zjednotenie. V organizácii mládeže badať nevídaný rozvoj, čo vidieť z neustáleho vzrastu počtu zväzákov a zakladania nových organizácií SSM.*“⁹⁷

Ešte podrobnejšie a jasnejšie úlohu školy po februári 1948 sformulovali na 1. štátnom gymnázium v Bratislave. „*Nová škola mala vychovávať v novom duchu. Toto si uvedomoval profesorský zbor a viedol žiactvo nielen k múdrosti, mravnosti a poznávaniu krásy, ale neopomenul nijaký prostriedok, ktorý by formoval žiakov ako dobrých občanov ČSR a uvedomelých socialistov.*“⁹⁸ Týmto smerom mal zamerať svoju pedagogickú činnosť každý

⁹² HOFBAUER, Břetislav. *Boj o jednotu dětského hnutí v Československu : období národní a demokratické revoluce (1944 – 1948)*. Praha : Mladá fronta, 1985, s. 23.

⁹³ HOFBAUER, B. *Boj o jednotu ...*, s. 41.

⁹⁴ IV. *výročná zpráva štátneho gymnázia v Rožňave za školský rok 1947/1948*, s. 18.

⁹⁵ DRENKO, J. *Z kroniky gymnázia v Lučenci ...*, s. 99.

⁹⁶ XIX. *výročná zpráva prvého štátneho gymnázia v Bratislave za školský rok 1947/1948*, s. 34.

⁹⁷ XXIII. *Výročná zpráva štátneho gymnázia v Kláštore pod Znievom za školský rok 1947/1948*, s. 18.

⁹⁸ XIX. *výročná zpráva prvého štátneho gymnázia v Bratislave za školský rok 1947/1948*, s. 19-20.

profesor, popritom nemohol opomínať ani cieľavedomý prístup v mimoškolskej činnosti. V snahe čo naj dôslednejšie vyhovieť nastoleným požiadavkám vydal profesorský zbor leták *Ohlas k žiactvu*. Študentom v ňom vysvetlil posledné politické udalosti a nabádal ich k budovateľskému úsiliu a slovanskej spolupráci. Žiakom odporúčali zapojiť sa najmä do prác na Trati mládeže.⁹⁹

Študenti mnohých škôl si nový súbor aktivít osvojili a v snahe splniť očakávania vedenia ZSM sa aktívnym spôsobom zúčastňovali na mnohých podujatiach, najmä na Smene mládeže alebo Trati mládeže. Zapájanie sa do uvedených aktivít študenti považovali za dar I. celonárodnej konferencii ZSM.¹⁰⁰

Ani februárové udalosti nič nezmenili na dôležitosti telovýchovy z aspektu jej významu pre zdravie, ale aj brannej výchovy. Po XI. všesokolskom zlete bolo zrejmé, že Sokol nemôže byť vzorom pre mládež, ktorá mala záujem o telovýchovu. Riešenie bolo vcelku jednoduché. Pokiaľ nevznikla nová celonárodná telovýchovná jednota, telovýchovné aktivity na stredných školách mal zabezpečovať Zväz slovenskej mládeže, neskôr nahradený Zväzom československej mládeže (ZČM). Zväz mládeže sa tak stal hlavným organizátorom mimoškolskej činnosti na stredných školách. Napríklad na 1. štátnom gymnázii v Košiciach mimoškolské aktivity prevzala školská skupina Československého zväzu mládeže. Jej pôsobenie tvorili tri zložky: výstavbová činnosť (brigády), kultúrna, ktorá bola najaktívnejšia čo do množstva a rozsahu aktivít a športová činnosť.¹⁰¹

Aby došlo k úplnému nahradeniu Sokola, museli byť nahradené všesokolské zlety. Komunisti sa vrátili k organizovaniu ich vlastných verejných cvičení – spartakiád.

Komunistický režim pripisoval veľký význam existencii a zapojeniu sa jednotlivca do telovýchovných slávností a to najmä z dôvodu „*vlastnej systematickej prípravy jednotlivca na vystúpenie, ktoré prispieva k všestrannému pohybovému výcviku, ktorý zlepšoval zdravie, prispieval k zvýšeniu pracovnej výkonnosti a jeho brannej pripravenosti.*“¹⁰²

Dátum I. celonárodnej spartakiády bol stanovený na rok 1955. Podujatie bolo súčasťou osláv oslobodenia republiky Červenou armádou. Hlavným cieľom spartakiády bolo „*získať pre telovýchovnú činnosť každého, najmä mladého človeka.*“¹⁰³ Za účelom nacvičenia zostávajú sa na školách utvorili krúžky ČSM, v ktorých sa začalo s nácvikom spartakiád. Krúžky sa neskôr mali pretvoriť na telovýchovné jednoty. Na ich čele stál telovýchovný referent miestnej organizácie ČSM.¹⁰⁴

Samotnej účasti na celonárodnej spartakiáde predchádzali krajské kolá spartakiády školskej mládeže. Krajské cvičenia mali ukázať stav výchovnej práce a disciplíny na školách. Na jednej strane bolo obdivuhodné nadšenie žiakov pre cvičenie, ktoré „*nezhaslo ani pri nepriaznivom počasí. Vytrvalosť a húževnatosť pomohli úspešne dokončiť programové*

⁹⁹ XIX. výročná zpráva prvého štátného gymnázia v Bratislave za školský rok 1947/1948, s. 19-20.

¹⁰⁰ XXIII. Výročná zpráva štátného gymnázia v Kláštore pod Znievom za školský rok 1947/1948, s. 18.

¹⁰¹ XXV. (VI.) výročná zpráva I. gymnázia v Košiciach za školský rok 1949/1950, s. 25-27.

¹⁰² KŠIŇAN, Jozef – KOVÁČIK, Milan. *Spartakiáda 1955*. Bratislava : Osveta Martin, 1995, s. 9.

¹⁰³ KŠIŇAN, J. – KOVÁČIK, M. *Spartakiáda 1955*, s. 27.

¹⁰⁴ KŠIŇAN, J. – KOVÁČIK, M. *Spartakiáda 1955*, s. 20.

*cvičenia aj v daždi.*¹⁰⁵ Na druhej strane boli viditeľné nedostatky v pohybovej pripravenosti.¹⁰⁶

Rovnako aj pri tomto type podujatí sa v plnej miere prejavila osobnosť vyučujúceho. Pedagóg bol aj tu kľúčovým elementom, ktorý dokázal entuziazmus a zapálenosť cvičencov usmerniť do podoby správne zvládnutých cvikov.

Dňa 23. júna 1955 privítal Strahovský štadión viac ako 1 690 000 cvičencov. Podujatie sa nieslo v duchu osláv desiateho výročia oslobodenia Československa. Komunisti si na jej prípravu dali záležať. I. celonárodná spartakiáda mala prekonať všetko, čo bolo dovtedy na sokolských zletoch, robotníckych olympiádach a i spartakiádach ukázané.

Telovýchovné jednoty a telovýchova vôbec, prešli v uvedenom období výraznými zmenami, ktoré neboli len výsledkom prirodzeného vývoja, ale reflektovali najmä politické zábery vládnuceho režimu.

V období 1. Slovenskej republiky boli telovýchovné jednoty prakticky zrušené. Oblasť telovýchovy zabezpečovala Hlinkova garda a v prostredí stredoškolskej mládeže Hlinkova mládež. Obe prevzali a spravovali všetok majetok zaniknutých organizácií. Ich súčasťou sa stali i mnohí z členov pôvodných telovýchovných združení. Vládna moc, aj keď niektoré organizácie zrušila a nahradila ich novými, prorežimne orientovanými, nenariadila stredoškolským študentom povinné členstvo v žiadnom záujmovom združení.

Po skončení 2. svetovej vojny, na krátku dobu, svoju činnosť obnovili takmer všetky predvojnové telovýchovné jednoty. Do popredia sa dostala komunistami presadzovaná myšlienka jednotnej telovýchovnej organizácie, ktorá vyústila do obnovy Sokola ako reprezentanta jednotnej telovýchovnej organizácie. Transformácia Sokola na komunistický nástroj organizácie telovýchovy nebola výsledkom prirodzeného vývoja, ale riadeného postupu KSČ. V roku 1956 vznikol Československý zväz telesnej výchovy, ako masová organizácia riadená a kontrolovaná KSČ.

¹⁰⁵ KŠIŇAN, J. – KOVÁČIK, M. *Spartakiáda 1955*, s. 17.

¹⁰⁶ KŠIŇAN, J. – KOVÁČIK, M. *Spartakiáda 1955*, s. 17.

Vzdelávanie učiteľov v 1. Slovenskej republike (so zameraním na Spiš)

„Duchovné hodnoty sú poklady v klenotnici národa, a preto v hierarchii hodnôt patrí im miesto najprednejšie...nezabudol som otvorene vyznať, že na vec a ciele našej výchovy hľadím sub specie aeternitatis, a preto len v škole, previatej duchom kresťanským a národne silne uvedomelej, vidím zabezpečenú našu národnú budúcnosť,“¹ napísal Jozef Sivák, ktorý stál na čele Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO) od januára 1939 do septembra 1944, v hodnotení piatich rokov práce svojho rezortu.

Vzdelávanie v období 1. Slovenskej republiky (SR) sa upravovalo viacerými vládnymi nariadeniami. Týkali sa nielen ľudových, ale aj stredných škôl. Celoplošne boli určité problémy s reformou jednotnej strednej školy.² Tá mala vzniknúť z viacerých typov gymnázií. Mala mať osem tried, ktoré sa delili na nižší a vyšší stupeň. Novú organizačnú základňu a obsah dostali tiež školy, ktoré mali na starosti prípravu učiteľov pre ľudové školy. Odborných stredných škôl sa reformy týkali v menšej miere. Existovali naďalej spravidla ako štátne verejné obchodné školy, priemyselné školy, odborné školy pre ženské povolania a učňovské školy. Deti s umeleckým nadaním mohli študovať na Štátnom konzervatóriu v Bratislave.³

Zmeny v štruktúre stredného školstva od októbra 1938 a od marca 1939 sú charakterizované v prvom rade snahou odstrániť všetko, čo sa protivilo cieľom kresťansko-národného vzdelávania, na slovenské pomery „vhodnej“ škole. Prebiehalo veľké nahrádzanie učiteľov a profesorov „spoľahlivými silami“, lebo podľa ministra školstva „len tak mohol účinne vzniknúť zdravý duch školského prostredia. Áno, skúsenosť potvrdila, že slovenskú školu môžu bezchybne viesť iba Slováci, a preto keď sa oni dostali na čelo školskej správy a všetkých druhov škôl, išlo len o stelesnenie tejto prirodzenej zásady.“⁴

V súvislosti s politickými zmenami boli českí pracovníci školských úradov a českí učitelia a profesori zbavení služby na Slovensku. Okrem zmien v personálnej oblasti bola realizovaná revízia zbierok, učebných pomôcok, žiackych a profesorských knižníc a učebníc. Nevyhovujúce publikácie mali byť odstránené aj z verejných knižníc. Zoznamy kníh, ktoré bolo potrebné odstrániť, pretože boli nevhodné po obsahovej stránke, pre chybnú slovenčinu alebo svojimi ilustráciami, boli zverejňované v odborných časopisoch pre učiteľov už v júni 1939.⁵ Po vyhlásení Slovenského štátu sa na učiteľských akadémiách a gymnáziách používali aj staré učebnice, pokiaľ neboli nové, ktoré vyhovovali po každej stránke novým politickým pomerom. Preto 7. septembra 1939 MŠaNO zaslalo riaditeľstvám škôl obežník č. II/40-1939 s výzvou, aby pod osobným dozorom triednych profesorov vystrihli obrazy

¹ *Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943*. Zostavila redakčná komisia ministerstva školstva a národnej osvety. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1944, s. 5-6.

² KÁZMEROVÁ, Ľubica. Riadiace orgány školstva na Slovensku a vzdelávací systém v rokoch 1918 – 1945. In KÁZMEROVÁ, Ľubica a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2002, s. 30.

³ MARTULIAK, Pavol. *Banská Bystrica kolíska vzdelanosti: 750 rokov banskobystrického školstva*. Banská Bystrica : TRIAN, 2005, s. 173-175.

⁴ *Päť rokov slovenského...*, s. 8.

⁵ *Slovenský učiteľ*. Roč. 20, č. 10, 20. júna 1939, s. 485. Revízia školských knižníc.

prezidentov bývalej Československej republiky (ČSR) a tým ich z čítaniek a učebníc odstránili. „Tak sa malo stať s obrazmi a učebnými pomôckami odporujúcimi duchu Slovenskej republiky.“⁶ MŠaNO vydalo tiež nové osnovy pre jednotlivé učebné predmety a školy, školský poriadok, osobitné predpisy, viacero smerníc a nariadení. Zaviedla sa povinná účasť na náboženských cvičeniach a úkonoch, cirkevné piesne sa mali žiaci učiť aj v štátnych školách. Prijaté boli usmernenia k vonkajšiemu označeniu školských budov, k pripomínaniu udalostí a osobností, zrušili sa niektoré pamätne dni (6. júl, 28. september, 28. október) a zaviedli nové sviatky.⁷

Systém vzdelávania učiteľov na Slovensku

Učiteľské ústavy boli u nás organizované podľa zákonného článku XXXVIII/1868 z čias Uhorska. Boli učiteľskými prípravkami, „preparandiami“, na ktorých študovali kandidáti učiteľstva pre ľudové školy. Štúdium trvalo štyri roky. V období rokov 1868 až 1918 patrili do kategórie národných škôl.⁸ Po vzniku Československej republiky zákonom č. 293/1919 Sb. z. a n. z 27. mája 1919 učiteľské ústavy ostali štvorročné, ale boli zaradené k stredným školám.⁹ Učebné osnovy boli prispôbené novému štátoprávnemu usporiadaniu. V školskom roku 1918/1919 bolo na území Slovenska šesť slovenských a deväť maďarských učiteľských ústavov.¹⁰ K 1. septembru 1939 bol stav učiteľských ústavov nasledovný: 12 úplných slovenských učiteľských ústavov, jeden ruský, okrem toho prechodne jeden slovenský s tromi a jeden maďarský s dvomi triedami. Profesormi učiteľských ústavov mohli byť iba absolventi univerzít.¹¹ Tým sa pozdvihla autorita profesorských zborov na učiteľských ústavoch, zvýšila sa úroveň vyučovania a odborná príprava kandidátov učiteľstva.

Začiatkom školského roka 1938/1939 správa viacerých stredných škôl a učiteľských ústavov bola v neslovenských rukách. Po vyhlásení autonómie Slovenska, po dohode s pražským Ministerstvom školstva a národnej osvety, opustilo školskú službu na Slovensku 18 riaditeľov a 123 profesorov českej národnosti. Nahradení boli vyše 100 profesormi z odstúpeného územia po Viedenskej arbitráži Maďarsku.¹² Školská správa zadelila do slovenskej školskej služby len tých Čechov, ktorí mali ženy Slovenky, prípadne tých odborníkov, za ktorých nemala adekvátnu náhradu zo slovenských zdrojov. Tak tomu bolo aj

⁶ Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L) fond (f.) Učiteľská akadémia Spišská Kapitula (UA SpK), škatuľa (š.) 12, 505/1939.

⁷ ĎURKOVSKÁ, Mária – HREHOR, Henrich. *Stredné školy na Slovensku v rokoch 1918 – 1948. Dokumenty*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 2014, s. 40-42.

⁸ Podľa zákonného článku XXXVIII/1868 na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi k národným školám patrili: 1. elementárne (ľudové) školy, 2. vyššie ľudové školy (pre Slovensko boli zrušené zákonom č. 226/1922 Sb. z. a n.), 3. meštianske školy a 4. učiteľské ústavy (učiteľské prípravne), resp. učiteľské akadémie. Podľa: BILČÍK, Jozef. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovanie písomnosti škôl. In *Slovenská archivistika*. Roč. 8, 1973, č. 1, s. 33.

⁹ MÁTEJ, Jozef. *Školská výchova za takzvaného slovenského štátu (so zreteľom na všeobecnovzdelávaciu školu)*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1958, s. 49.

¹⁰ *Päť rokov slovenského...*, s. 234.

¹¹ *Spišskokapitulská preparandia a jej odchovanci v r. 1819 – 1949 (Náčrt dejín prvého slovenského učiteľského ústavu s prihliadnutím na kultúrne a spoločenské pomery)*, zv. 2. ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 17, inventárne číslo (inv. č.) 307a, s. 2.

¹² Českí učitelia odchádzali podľa vládneho nariadenia č. 382/1938 Sb. z. a n. a potom podľa uznesenia vlády Slovenského štátu z 18. marca 1939.

na Spiši, kde v Strednej odbornej škole drevárskej v Spišskej Novej Vsi, jedinej svojho druhu na Slovensku, naďalej ostal riaditeľom Jozef Kříž.¹³ Zotrvali aj riaditeľka učiteľského ústavu v Levoči S. M. Cyrila Uhlířová a členky kongregácie sestier Nepoškvrneného Počatia Panny Márie z Přerova, ktoré pôsobili v škole až do roku 1945.¹⁴ Zo Spišskej Novej Vsi do Prahy korporatívne odišli všetci 13 českí profesori pôsobiaci na miestnom gymnáziu a štátnom učiteľskom ústave.¹⁵

V januári 1939 prvýkrát tvorili väčšinu na stredných školách a učiteľských ústavoch profesori Slováci. Po vyhlásení Slovenského štátu sa odchod profesorov českej národnosti urýchlil. Školskú službu na Slovensku opustilo asi 260 pedagógov. Časť odborníkov ostala dobrovoľne a ich právne postavenie sa upravilo dohodou so zástupcami vlády Protektorátu Čechy a Morava. V školskom roku 1942/1943 z 26 profesorov českej národnosti boli v službách Slovenskej republiky dočasne ponechaní 13 profesori.

Tabuľka č. 1

Národnostné zloženie učiteľov na Slovensku v rokoch 1938 – 1941¹⁶

Stav ku dňu:	Národnosť						
	slovenská	česká	nemecká	maďarská	iná slovanská	židovská	spolu
1. 10.1938	345	523	11	29	2	22	932
30.6.1939	512	256	9	17	4	13	811
31.12.1939	668	122	9	18	1	4	822
31.12.1940	680	73	5	21	3	1	783
31.12.1941	713	38	4	18	7	-	780

V januári 1939 bolo v službách slovenského stredného školstva aj 39 profesorov židovského náboženstva, z ktorých sa iba malá časť hlásila k židovskej národnosti. V priebehu školského roka 1939/1940 boli postupne všetci prepustení zo služby na stredných školách a učiteľských akadémiách. Chýbajúce stredoškolské profesorské sily nahradili učitelia národných a meštianskych škôl.¹⁷ K stredným školám patrili aj odborné učiteľské ústavy pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk a učiteľské ústavy pre vzdelávanie učiteliek materských škôl (predtým detských opatrovní).¹⁸

Cieľ a obsah vzdelávania určovala vládna politika, ktorú reprezentovala Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS). Už počas autonómie Slovenskej krajiny začala postupne naplňať ideologické ciele totalitnej politickej strany. Po vyhlásení samostatného Slovenského

¹³ *História a súčasnosť Strednej odbornej školy drevárskej v Spišskej Novej Vsi. 110 rokov drevárskeho vzdelávania na Spiši.* Spišská Nová Ves : SOŠD, 2009, s. 15.

¹⁴ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. Učiteľská akadémia v Levoči 1919 – 1950 (ďalej f. UA L), Kronika 1919/20 – 1947/48, š. 13, inv. č. 302.

¹⁵ KORMOŠOVÁ, Ružena. *Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne, nedávne a súčasné.* Spišská Nová Ves : ABC studio pre Gymnázium Školská, 2016, s. 33; Uvedenú skutočnosť spomenul minister školstva J. Sivák pred kultúrnym výborom slovenskému snemu. In *Slovenský učiteľ.* Roč. 20, č. 10, 20. 6. 1939, s. 530. Expozé p. ministra školstva J. Siváka.

¹⁶ *Päť rokov slovenského ...*, s. 174.

¹⁷ *Päť rokov slovenského ...*, s. 173-177.

¹⁸ *Päť rokov slovenského ...*, s. 234.

štátu 14. marca 1939 likvidovala demokratický systém československého štátu a postupne kládla základy autoritatívneho režimu.¹⁹ „*Jednotný učebný plán a učebné osnovy boli záväzné a povinné pre jednotlivé druhy škôl. Popri náboženstve mali dôležitú váhu tzv. výchovné predmety, na nižších školách najmä občianska náuka a výchova, slovenský jazyk, prvouka, vlastiveda, dejepis, zemepis, na učiteľských akadémiách a ďalších stredných školách hlavne spoločenská výchova, národné hospodárstvo a jazyk nemecký.*“²⁰

Učiteľské ústavy, ktoré trvali s malými zmenami vyše 65 rokov nevyhovovali kultúrnym, hospodárskym ani sociálnym potrebám a pomerom. Učitelia viac rokov žiadali reformu vzdelávania učiteľov a dokonca sa dožadovali vysokoškolského vzdelania tak, ako tomu bolo v Maďarsku, Poľsku, Rakúsku i Nemecku. „*Zvlášť najväčší význam má pre nás úprava učiteľského vzdelávania, ktorú previedlo Nemecko, kde kandidáti učiteľstva nabývajú obecného vzdelania na úplných stredných školách a odborného na dvojročných vysokých školách pedagogických*“²¹, uvádzali učitelia v ankete o reforme učiteľského vzdelávania na stránkach dobovej tlače. Krajinský učiteľský spolok na Slovensku (premenoval sa na Krajinský katolícky učiteľský spolok – KKUS) odporúčal premeniť vtedajšie učiteľské ústavy na pedagogické akadémie a absolventom sprístupniť univerzitu. Spolok profesorov Slovákov (SPS) bol za šesťročné učiteľské ústavy, vo vnútri zreformované. Zároveň si však uvedomovali, že doba pre uvedenú reformu nebola vhodná.²² Minister školstva Jozef Sivák 7. februára 1939 pri rokovaní s delegáciou Krajinského katolíckeho učiteľského spolku a Spolku evanjelických učiteľov (SEU) na Slovensku zdôraznil, že „*nové Slovensko v prvom rade musia budovať učitelia a preto od učiteľov očakáva, že v budovateľskej práci budú mu svedomite pomáhať.*“²³ Učitelia Spišsko-hornádskej okresnej jednoty KKUS na valnom zhromaždení konanom 13. apríla 1939, za početnej účasti učiteľov z okresov Spišská Nová Ves a Levoča, „*prisahali vernosť a oddanosť slovenskému štátu*“.²⁴

Slovenské školstvo sa začalo zjednocovať. 19. mája 1939 sa zišli zástupcovia KKUS, SEU, Spolku profesorov Slovákov a Spolku slovenských škôldozorcov (SSŠ), aby v Bratislave utvorili Sväz školských pracovníkov (SŠP).²⁵ Prostriedkom na šírenie oficiálnej politiky štátu a nástrojom propagandy sa stal *Pedagogický rozhlas*, ktorý vytvorilo MŠaNO v spolupráci so spoločnosťou Radio-Jurnal v Bratislave. Mal za úlohu šíriť ideový a pracovný program slovenského národného školstva za pomoci štyroch pracovných odborov: a) ideovo-kultúrneho, b) školsko-pedagogického, c) organizačného, d) propagačného. Učitelia boli vyzývaní k spolupráci.²⁶ Oslovení boli aj profesori učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule.²⁷

¹⁹ KÁZMEROVÁ, Ľ. *Riadiace orgány školstva...*, s. 28.

²⁰ MARTULIAK, P. *Banská Bystrica...*, s. 174.

²¹ *Slovenský učiteľ*. Roč. 20, č. 1, 25. septembra 1938, s. 8. Anketa o reforme učiteľského vzdelávania.

²² *Slovenský učiteľ*. Roč. 20, č. 1, 25. septembra 1938. Anketa o reforme..., s. 13.

²³ *Slovenský učiteľ*. Roč. 20, č. 6, 26. februára 1939, s. 296. Deputácia učiteľstva u ministra školstva.

²⁴ *Slovenský učiteľ*. Roč. 20, č. 8, 30. apríla 1939, s. 417. Spiš.

²⁵ *Slovenský učiteľ*. Roč. 20, č. 9, 31. mája 1939, s. 467. Utvoril sa Sväz školských pracovníkov, ktorý pozdravil ministerstvo školstva a národnej osvety.

²⁶ *Slovenský učiteľ*. Roč. 20, č. 10, 20. júna 1939, s. 513-514. Pedagogický rozhlas pre učiteľov národných škôl.

²⁷ MIKO, Štefan. *Náčrt dejín Rím. kat. učiteľského ústavu a Učiteľskej akadémie v Sp. Kapitule v období rokov 1929 – 1949*, rkp., s. 27-30; ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 16, č. 306/1949, 75 f.

Slovenské učiteľské akadémie

K reforme učiteľských ústavov došlo až v roku 1940 prijatím zákona o učiteľských akadémiách. Slovenská vláda na svojom zasadnutí 26. júna 1940 schválila osnovu legislatívnej normy o úprave vzdelávania učiteľov ľudových škôl a predložila ho predsedníctvu Snemu Slovenskej republiky. Vo všeobecnej časti sa písalo o tom, ako boli dosiaľ organizované staré učiteľské ústavy²⁸ a uvedený bol i počet štátnych a neštátnych ústavov, počet pobočiek, žiakov a pod. Učiteľské vzdelávanie malo byť päťročné. Predĺženie učiteľského vzdelávania predpokladalo zároveň skvalitnenie vzdelávania učiteľov a sprísnenie požiadaviek na prijímacie skúšky. Tieto opatrenia mali prispieť k regulácii návalu žiakov na učiteľské ústavy. Návrh zákona prerokovával kultúrny výbor a rozpočtový výbor Snemu SR. Legislatívna norma o reforme učiteľského vzdelania bola prijatá 29. októbra 1940 ako zákon o učiteľských akadémiách (č. 288/1940 Sl. z.)²⁹ Podľa uvedeného zákona školy pre vzdelávanie učiteľov zmenili nielen svoj názov z „učiteľského ústavu“ na „učiteľská akadémia“, ale dostali aj novú organizačnú základňu a nový obsah. Učiteľská akadémia s predĺžením štúdia o rok mala byť kompromisom medzi starým učiteľským ústavom a snahou po spomínanom vysokoškolskom vzdelávaní učiteľov.³⁰ Úlohou učiteľskej akadémie (§ 1) bolo: „vzdelávať a vychovávať žiakov pre učiteľské povolanie, aby svojimi odbornými vedomosťami a mravnými vlastnosťami boli schopní vyučovať a vychovávať mládež na ľudových školách v duchu kresťansko-národnom“.³¹ Podľa udržiavateľa boli učiteľské akadémie s právom verejnosti:

štátne, založené a udržiavané štátom,

neštátne, založené a udržiavané štátom uznanými cirkvami, rehoľami, kongregáciami, základinami, spolkami alebo zväzkami územnej správy.³²

Založiť učiteľskú akadémiu bolo možné len so súhlasom vlády (diel 1, § 3, ods. 2 a 3). Zákon predpisoval vytvoriť okrem päťročného štúdia pri učiteľskej akadémii cvičnú školu. Podľa možnosti mal byť pri každej učiteľskej akadémii internát a vzorné hospodárstvo pre praktický výcvik kandidátov (§7, ods. 1 – 5). Mohli byť pri nej zriaďované i odborné učiteľské ústavy domácich náuk a ústavy pre vzdelávanie učiteliek materských škôl. V učiteľských akadémiách sa nepripúšťala koedukácia. Od školského roka 1942/1943 boli na Slovensku už len chlapčenské a dievčenské učiteľské akadémie.

Po prijatí zákona bolo v školskom roku 1940/1941 na Slovensku 16 učiteľských akadémií. Z toho bolo osem štátnych a osem neštátnych, z nich štyri rímskokatolícke, jedna evanjelická, jedna gréckokatolícka (ruská), dve rehoľné – uršulínok, ktoré sa neskôr zlúčili do jednej so sídlom v Bratislave. Výnimku tvorila Gréckokatolícka ruská učiteľská akadémia v Prešove, na ktorej bola naďalej koedukácia, lebo pre vyučovanie učiteľov ľudových škôl

²⁸ Prehľad učiteľských ústavov na Slovensku s rokmi založenia uvádza BILČÍK, Jozef. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovanie písomností škôl (III). In *Slovenská archivistika*. Roč. 9, 1974, č. 1, s. 150-151.

²⁹ *Zvesti Ministerstva školstva a národnej osvety* (ďalej *Zvesti MŠaNO*). Roč. 3, 1940, s. 293-298.

³⁰ *Nové slovenské školstvo III*. Exposé ministra školstva a národnej osvety Jozefa Siváka, prednesené na Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky 9. decembra 1941. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942.

³¹ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 293.

³² ĎURKOVSKÁ, M. – HREHOR, H. *Stredné školy ...*, s. 33-34.

s vyučovacím jazykom ruským (ukrajinským) to bola jediná škola na Slovensku.³³ Odborné učiteľské ústavy pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk a ústavy pre vzdelávanie učiteliek materských škôl ostali naďalej dvojročné. Prvý ročník sa otváral každý druhý rok. Ústavy pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk poskytovali také vzdelanie, aby si absolventky osvojili vedomosti potrebné pre vedenie domácnosti. Mali ich vychovávať pre rodinu a za učiteľky ženských ručných prác (domácich náuk).³⁴ V období rokov 1939 – 1945 bolo na Slovensku päť odborných učiteľských ústavov, z toho štyri ústavy pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk a jeden ústav pre vzdelávanie učiteliek materských škôl. Boli štátne a neštátne. Štátne slovenské odborné ústavy pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk sídlili v Bratislave a v Prešove a Rímskokatolícky slovenský ústav pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk v Levoči. Boli pričlenené k učiteľským akadémiám. Samostatný bol Rímskokatolícky slovenský ústav pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk v Humennom. Jediný ústav pre vzdelávanie učiteliek materských škôl na Slovensku s názvom Rehoľný slovenský ústav na vzdelanie učiteliek materských škôl sídlil v Žiline. Poskytoval „*žiačkam vzdelanie pre poznanie detskej duše, prostriedky a spôsoby výchovy dieťaťa*“.³⁵ Počet žiačok žilinského ústavu bol pomerne nízky. V školskom roku 1942/1943 bolo v II. ročníku 18 žiačok, z nich polovica rehoľných sestier. Smernice pre názvy štátnych a neštátnych učiteľských akadémií v súhlase so zákonom boli určené výnosom MŠaNO z 12. novembra 1940, č. 14201/40 – II/1.³⁶

Tabuľka č. 2

Učiteľské akadémie a odborné učiteľské ústavy na Slovensku od školského roka 1940/1941³⁷

P. č.	Názov školy	Mesto	Meno riaditeľa (dočasný riaditeľ)
1.	Rím.-kat. slov. učiteľská akadémia	Bánovce nad Bebravou	Jozef Tiso, dov., prezident doč. riad. František Déer
2.	Štátna slov. učiteľská akadémia	Banská Bystrica	Ján Mihál
3.	Štátny slov. koed. učiteľský ústav	Banská Štiavnica	Ľudovít Oberth
4.	Evanjelická slov. dištrikt. učiteľská akadémia	Banská Štiavnica	neobsadené, doč. riad. Cyril Chorváth
5.	Štátna slov. učiteľská akadémia a štátny ústav pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk	Bratislava	Vojtech Cvengroš, maď., lektor Slovenskej univerzity
6.	Rehoľná slov. dievčenská učiteľská akadémia uršulínok	Bratislava	neobsadené, doč. riad. Alžbeta Skupinová
7.	Rím.-kat. odborný učiteľský ústav domácich náuk	Humenné	Žofia Jeronýma Číhalová
8.	Rím.-kat. slov. dievčenská učiteľská akadémia a Rím.-kat. slov. odborný ústav	Levoča	Ľudmila Cyrila Uhlířová

³³ *Päť rokov slovenského ...*, s. 237-239.

³⁴ *Päť rokov slovenského ...*, s. 244.

³⁵ *Päť rokov slovenského ...*, s. 245.

³⁶ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 299.

³⁷ *Sborník MŠaNO 1941 – 1942*. Zostavila redakčná komisia ministerstva školstva a národnej osvety. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942, s. 8 a 254-269.

	domácich náuk		
9.	Štátna slov. učiteľská akadémia pre gréckokatolíkov	Michalovce	neobsadené, doč. riad. Jozef Baraník
10.	Štátna slov. dievčenská učiteľská akadémia	Modra	Gašpar Straka
11.	Rím.-kat. slov. dievčenská učiteľská akadémia	Nitra	neobsadené, doč. riad. Vojtech Magnusek
12.	Štátna slov. učiteľská akadémia a Štátny slov.ústav pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk	Prešov	Andrej Germuška
13.	Gr.-kat. ruská učiteľská akadémia	Prešov	neobsadené, doč. riad. Juraj Bobák
14.	Rím.-kat. učiteľská akadémia	Spišská Kapitula	Jozef Brandobur
15.	Štátna slov. učiteľská akadémia	Spišská Nová Ves	Anton Kovalik
16.	Štátna slov. dievčenská učiteľská akadémia	Štubnianske (Turčianske) Teplice	neobsadené, doč. riad. Ferdinand Šteliar
17.	Rehoľná slov. dievčenská učiteľská akadémia uršulínok	Trnava	neobsadené, doč. riad. Paulína Anunciáta Kopáčová
18.	Rehoľný slov. ústav na vzdelanie učiteliek materských škôl	Žilina	S. Kazimíra, Anna Kociánová

Zmena v učebnom pláne nastala v tom, že od začiatku školského roka 1939/1940 sa v týchto vzdelávacích inštitúciách začalo vyučovať ako povinný predmet náboženstvo. V každom ročníku mu bola venovaná jedna hodina týždenne.³⁸ Zmenili sa počty hodín predmetu zdravotníctvo v I. ročníku a sociálnej starostlivosti v II. ročníku. Vyučovanie oboch predmetov sa znížilo z dvoch na jednu hodinu v týždni. Od začiatku školského roka 1943/1944 sa zaviedlo do ústavov pre vzdelanie učiteliek domácich náuk v II. ročníku vyučovanie spoločenskej výchovy ako povinného predmetu (jedna hodina týždenne). V dôsledku toho sa v II. ročníku znížil počet týždenných hodín ručných prác z desať na deväť hodín.³⁹ Do I. ročníka ústavu pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk prijímali aspoň 17 ročné žiačky, ktoré boli telesne a duševne zdravé a úspešne absolvovali 4. triedu strednej alebo meštianskej školy. Pri prijímaní sa uprednostňovali absolventky gazdinských škôl. Na prijímacej skúške mali uchádzačky preukázať okrem vedomostí z niektorých všeobecných predmetov aj zručnosť v ženských ručných prácach. Štúdium sa končilo záverečnými skúškami spôsobilosti. Písomná a ústna záverečná skúška spôsobilosti sa skladala pred komisiou.⁴⁰ Na tejto skúške mali kandidátky preukázať duševnú vyspelosť, všeobecné vzdelanie a schopnosť vyučovať domáce náuky (ženské práce) na ľudových školách.⁴¹

Hlavné znaky reformy vzdelávania učiteľov z roku 1940

Podobne ako na stredných školách (gymnáziách), ani na učiteľských akadémiách sa koedukácia zásadne nepripúšťala (§ 8). Pre dievčatá boli zriaďované osobitné učiteľské akadémie s vlastnou správou.⁴² Poukazovalo sa na nemecké školstvo, kde sa zriaďovali

³⁸ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 12, 1939, s. 731.

³⁹ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 6, 1943, s. 252.

⁴⁰ Pre tieto skúšky platil skúšobný poriadok, ktorý vydalo MŠANO v Prahe výnosom číslo 4347/II z 3. februára 1937.

⁴¹ *Päť rokov slovenského ...*, s. 246.

⁴² *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 294.

oddelené chlapčenské a dievčenské školy, ako dva základné typy strednej školy, lebo „spoločná výchova obojého pohlavia sa protiví nacionálnosocialistickému duchu“ a nový „gazdinský typ vyššej dievčenskej školy má slúžiť požiadavkám, ktoré život ukladá nemeckej žene a matke rodiny.“⁴³ Treba podotknúť, že MŠaNO v Bratislave výnosom zo dňa 27. mája 1939 č. 8 893-39-II-2 ešte pred vydaním zákona o učiteľských akadémiách zrušilo koedukáciu na učiteľských ústavoch s platnosťou od školského roka 1939/1940.⁴⁴ Podľa výnosu sa od uvedeného školského roka zmenili na mužské učiteľské ústavy: štátne slovenské koedukačné učiteľské ústavy v Bratislave, Banskej Bystrici, Prešove a v Spišskej Novej Vsi a na ženské učiteľské ústavy: štátny slovenský koedukačný učiteľský ústav v Modre a v Turčianskych (vtedy Štubnianskych) Tepliciach.⁴⁵

V učebnom pláne sa znížil počet vyučovacích hodín z 34 – 36 na 32 týždenne. Na učiteľských ústavoch sa neplatilo školné, preto ich mohli navštevovať aj chudobné deti. Zákon o učiteľských akadémiách z roku 1940 zaviedol školský plat, prijímacie a skúšobné taxy, príspevky na učebné pomôcky a iné školské poplatky (§14). Školský plat mal platiť každý žiak, ak ho nezaplatil, mal byť vylúčený. Výška školského platu sa určovala podľa majetkových pomerov rodičov začiatkom polroka, kedy žiak vstupoval na učiteľskú akadémiu. Mohol sa aj znížiť. Vyúčtovanie sa predkladalo MŠaNO.⁴⁶

Poplatky zavedené na učiteľských akadémiách sa líšili od gymnázií. Za prijímaciu skúšku do I. ročníka sa platilo 40 Ks, 20 Ks na učebné pomôcky a okrem toho za lekársku prehliadku 20 Ks. Za prijímaciu skúšku do vyššieho ročníka platil žiak 400 Ks, za skúšku dospelosti ako privatista 150 Ks, externista 400 Ks, za doplňovaciu skúšku 100 Ks a za nostrifikačnú 150 Ks. Ak skúšku neurobil, platil tak, ako by ju robil prvýkrát. Žiaci cvičnej školy pri učiteľskej akadémii platili zápisné 1 Ks, ktorá sa vyúčtovala vo fonde na učebné pomôcky. Fond na učebné pomôcky sa delil knižniciam a zbierkam následne: knižnice – 26%, fyzika – chémia 12%, prírodopis 12%, dejepis – zemepis 6%, matematika – geometria 4%, kreslenie 6%, výchovné ručné práce 6%, poľné práce, vedenie domácnosti 6%, hudba a spev 10%, kabinet a žiacka knižnica cvičnej školy 6%, telesná výchova 6%. Každý žiak platil príspevky na kriedu 3 Ks, na školský film – školám bol určený paušál a školy dostali kópie filmov i premietacie prístroje, ktoré sa mali náležitým spôsobom využiť. Žiaci platili tiež príspevok na telocvičné hry v sume 3 Ks a režijný poplatok 10 Ks. Poplatky sa vyberali na začiatku školského roka so zreteľom na hmotné pomery rodičov.

Zákon určoval prijímanie študentov do I. ročníka tak, že bolo možné prijať žiaka, ktorý aspoň s dobrým prospechom ukončil 4. triedu strednej školy (gymnázia) alebo meštianskej školy. Vekovú hranicu pre prijatie do I. ročníka určil na minimum 14 rokov a maximum 18

⁴³ *Slovenský učiteľ*. Roč. 20, č. 5, 30. januára 1939, s. 201. Nová úprava stredného školstva v Nemecku.

⁴⁴ XIII. výročná zpráva Štát. slovenského mužského učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1939/1940. Zost. Anton Kovalik. Spišská Nová Ves : Kultúra, 1940, s. 5.

⁴⁵ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 192.

⁴⁶ Výšku poplatkov na stredných školách a učiteľských akadémiách upravovala vyhláška MŠaNO z 2. augusta 1940 (*Slovenský zákonník*. Roč. 1940. Čiastka 190, vydaná 13. augusta 1940) a výnos MŠaNO z 9. decembra 1940, č. 14.483/40-II/2 o vykonaní č. 302 Sl. z. uverejnené in *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 201 a *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 379.

rokov. Do učiteľských ústavoch mohli byť prijatí žiaci až od 15 rokov. Žiak, ktorý sa chcel venovať učiteľskému povolaniu, mal byť telesne zdravý, mravne vyspelý a vykonať s úspechom prijímaciu skúšku. Vyžadoval sa hudobný sluch a lekárska zdravotná prehliadka. Do ročníka učiteľskej akadémie bolo možné prijať najviac 30 žiakov. Pobočky sa nesmeli zriaďovať. Zákon nepovoľoval ani súkromné štúdium, ani skúšky externistom. Výnimky povoľovalo MŠaNO. Organizačný štatút učiteľských ústavov pripúšťal štúdium privatistov a externistov, dokonca prijímačky do vyšších ročníkov.

Na klasifikáciu prospechu a správania sa zaviedlo štvorstupňové známkovanie. Ako povinné sa na učiteľskej akadémii vyučovalo 23 predmetov: náboženstvo, slovenský jazyk, dejepis, zemepis, pedagogika, vyučovacia prax s metodikami, spoločenská výchova, nemecký jazyk, matematika, prírodopis, chémia, fyzika, národné hospodárstvo, poľné hospodárstvo, náuka o vedení domácnosti, spev a hudobná výchova, hra na husliach, hra na klavíri, hra na organe, kreslenie, ručné práce, varenie a telesná výchova. Ďalšie povinné predmety mohli stanoviť MŠaNO.⁴⁷ Ministerstvo tiež určovalo, ktoré z predmetov sa vyučovali len na chlapčenských a ktoré na dievčenských učiteľských akadémiách. Na inojazyčných učiteľských akadémiách sa namiesto slovenského jazyka vyučoval vyučovací jazyk a namiesto nemčiny slovenčina. Od týchto predmetov nebolo možné žiaka oslobodiť.

Zoznam nepovinných predmetov upravil výnos MŠaNO z 12. novembra 1940 č. 14 200/40-II/1, ktorým sa vyhlásil učebný plán na slovenských učiteľských akadémiách.⁴⁸ Ako nepovinné predmety po dve hodiny týždenne sa mohli vyučovať: konverzácia v nemeckom jazyku (v V. ročníku), praktické cvičenia z prírodopisu a fyziky (v II. – IV. ročníku), rýchlöpis (v I. – III. ročníku v oddeleniach), písanie na stroji (v I. – III. ročníku v oddeleniach), hra na klavíri (v IV. ročníku), hra na husliach (v IV. ročníku pre dievčatá a na gréckokatolíckych učiteľských akadémiách), národné hospodárstvo (v V. ročníku pre dievčatá), výchovné ručné práce (v III. a IV. ročníku pre dievčatá v oddeleniach) a telocvičné hry (v každom ročníku osobitne alebo v oddeleniach). Iné nepovinné predmety sa mohli zaviesť iba s predbežným povolením MŠaNO.⁴⁹ Učebné osnovy pre učiteľské akadémie vyhlásilo MŠaNO tiež 12. novembra 1940 výnosom č. 14 137/40-II/1.⁵⁰

Štúdium na päťročnej učiteľskej akadémii sa končilo maturitou, ktorá sa skladala z písomnej a ústnej časti a praktického výstupu. Učiteľ – čakaťel musel zložiť ustanovujúcu skúšku, aby sa stal definitívnym učiteľom ľudovej školy. MŠaNO na skúšky dospelosti ako predsedu skúšobnej komisie menovalo vládneho komisára. Na nešťátnych akadémiách zriaďovateľ mohol poslať na skúšky dospelosti svojho povereníka, ktorý bol neskúšajúcim členom komisie. Podľa praxe „kantorskú“ spôsobilosť mohli absolventi učiteľských akademií získať pri Diecezánskom úrade v Spišskej Kapitule, kde bola menovaná skúšobná komisia.

⁴⁷ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 294.

⁴⁸ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 299-301.

⁴⁹ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 301.

⁵⁰ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 301-361.

Absolventi ruskej učiteľskej akadémie v Prešove si mohli zadovážiť diplom pred komisiou pri Gréckokatolíckom biskupskom ordinariáte.⁵¹

Riaditeľov štátnych učiteľských akadémií menoval na návrh vlády prezident. Riaditeľ musel mať aspoň desať rokov praxe, pedagogické a administratívne predpoklady na vedúce miesto. Riaditeľov neštátnych učiteľských akadémií menoval zriaďovateľ a oznámil to MŠaNO. Na každej učiteľskej akadémii pre vyučovanie povinných predmetov bolo okrem riaditeľa potrebné ustanoviť najmenej sedem profesorov, z ktorých piati mali úplnú aprobáciu. Počet cvičných učiteľov sa určoval podľa počtu tried cvičnej školy.

Zákon o učiteľských akadémiách dával cirkvi veľkú právomoc pri zriaďovaní a udržiavaní škôl, ktoré pripravovali učiteľov pre ľudové školy. Na cirkevné učiteľské akadémie dosadzovala vláda za riaditeľov kňazov a učiteľský zbor tvorili prevažne rehoľníci, rehoľníčky a kňazi. Zákon nadobudol platnosť 1. septembra 1940, takže v školskom roku 1942/1943 postúpila nová organizácia v III. ročníku a už len IV. ročník bol ročníkom učiteľského ústavu. V školskom roku 1943/1944 sa maturitné skúšky (skúšky dospelosti) nekonali. Prvé maturitné skúšky na päťročných učiteľských akadémiách sa uskutočnili až v roku 1944/1945.

Učiteľské akadémie na Spiši

Vzdelávanie budúcich učiteľov na Spiši zabezpečovali počas 1. Slovenskej republiky tri učiteľské ústavy (akadémie) a jeden odborný učiteľský ústav. Dva učiteľské ústavy boli neštátne: Rímskokatolícky slovenský učiteľský ústav (učiteľská akadémia) v Spišskej Kapitule a Rímskokatolícky slovenský dievčenský učiteľský ústav (učiteľská akadémia) v Levoči, pri ktorom pôsobil odborný učiteľský ústav s názvom Rímskokatolícky slovenský ústav pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk. Štátnym ústavom bol Štátny slovenský učiteľský ústav (učiteľská akadémia) v Spišskej Novej Vsi.⁵² Ústavy v Spišskej Kapitule a v Spišskej Novej Vsi nadväzovali na svoju dlhoročnú tradíciu učiteľského vzdelávania.⁵³

Rímskokatolícky slovenský učiteľský ústav (akadémia) v Spišskej Kapitule

Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule mal jedno z najvýznamnejších postavení v dejinách slovenského školstva. Bol prvým nielen na Spiši a Slovensku, ale aj v celom Uhorsku a stal sa vzorom pre mnohé ďalšie ústavy.⁵⁴ Pre potreby slovenských ľudových škôl najmä na Spiši a

⁵¹ *Päť rokov slovenského ...*, s. 244.

⁵² V školskom roku 1939/1940 zmenil názov na Štátny slovenský mužský učiteľský ústav v Spišskej Novej Vsi, od školského roku 1940/1941 niesol názov Štátna slovenská učiteľská akadémia v Spišskej Novej Vsi.

⁵³ *Věstník Ministerství školství a národní osvěty*. Roč. 1, 1919, č. 7, s. 107; HLEBA, Edmund, *Školy na Spiši 1918 – 1938*. Spišská Nová Ves : Regionálne kultúrne stredisko, 1994, s. 35-36; HLEBA, Edmund. *Školy na Spiši*. In *Terra Scepusiensis: Stav bádania v dejinách Spiša*. GLADKIEWICZ, Ryszard – Homza, Martin (eds.). Levoča – Wrocław : Lúč, 2003, s. 726-727. PAVLÍK, Eduard. 79 rokov Učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi. In *Posledná (XXIII.) výročná zpráva Učiteľskej akadémie za školský rok 1949/1950*. Spišská Nová Ves : Východoslovenské tlačiarne, n. p., 1950, s. 7-11; KORMOŠOVÁ, Ružena. Školstvo v rokoch 1918 – 1945. In *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*. Zost. Ivan Chalupecký. Spišská Nová Ves : Mesto Spišská Nová Ves, 2014, s. 399-417.

⁵⁴ Vznikol v roku 1819. VASILOVÁ, Darina. Systém učiteľského vzdelávania na Spiši v 19. storočí. In ŠVORC, Peter (Ed.). *Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit*. Prešov – Bratislava – Wien : UNIVERSUM, 1995, s. 111; OLEJNÍK, Vladimír. Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule. In LUKÁČ, Eduard – MICHALIČKA, Vladimír a kol. *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819 – 1945)*. Acta Fakultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Prešov : FF PU, 2007, s. 357-361.

Orave, ale aj v iných regiónoch Slovenska, pripravil stovky kvalitných učiteľov. Až do roku 1919 tu boli skúšaní ako externisti všetci učители bez skúšky pôsobiaci v Spišskej diecéze, ale aj v Šariši, ba dokonca učители židovských škôl.⁵⁵ Učiteľský ústav počas svojho vývoja prechádzal rôznymi organizačnými a obsahovými zmenami. Od školského roka 1919/1920 sa dovtedy chlapčenský ústav zmenil na koedukačný a mohli sa v ňom vzdelávať aj dievčatá. Uvedený stav trval do roku 1926/1927, keď sa škola opäť stala chlapčenskou.⁵⁶ Dôvodom bola blízkosť koedukačného učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi a vznik dievčenského učiteľského ústavu v Levoči. Na spišskokapitulskom učiteľskom ústave sa v každom období kládol dôraz na výučbu a pestovanie slovenského jazyka. Ústav bol známy vysokou úrovňou výučby hudobnej výchovy a spevu. Len tu, ako na jedinom učiteľskom ústave na Slovensku, sa vyučoval gregoriánsky chorál.

Z prieskumu pôvodu žiakov ústavu je známe, že v ústave v rokoch 1929 – 1949 študovalo 55% až 57% žiakov z východného Slovenska, 25% až 27% zo stredného a 11% až 15% zo západného Slovenska.⁵⁷ Absolútnu prevahu mali žiaci z východu Slovenska. Triedni učители v hlavných katalógoch uvádzali aj zamestnanie rodičov. Väčšina žiakov pochádzala z chudobnejších rodín, preto dostávali štipendiá a podpory z rôznych fondov, ktoré sa nezrušili ani počas 1. Slovenskej republiky, napr. zo základiny Jána Pálfyho, podpory okresných úradov, zo sociálneho fondu ústavu, výpomoc v podobe zníženia poplatkov za stravu a ubytovanie. Riaditeľstvo štátnych železníc v Košiciach poskytovalo žiakom voľné cestovné lístky počas vianočných, veľkonočných a hlavných školských prázdnin. Žiakov podporovali v spišskokapitulskej akadémii aj samotní riadители a učители.⁵⁸

Zriaďovateľské právo na školu malo Spišské biskupstvo. Ústavné budovy v 30. rokoch 20. storočia už nevyhovovali moderným požiadavkám, preto spišský biskup Ján Vojtaššák inicioval výstavbu novej modernej budovy pre učiteľský ústav. Realizovala sa v rokoch 1929 – 1932.⁵⁹ Internát Rímskokatolíckeho kňazského seminára bol k dispozícii k ubytovaniu aj žiakom ústavu. Boli však roky, keď celý ročník tvorili žiaci zo Spišského Podhradia a okolia, čím bola otázka ubytovania vyriešená. Od roku 1924 boli do ústavu prijímaní aj kandidáti z rádu Školských bratov.⁶⁰ Školskí bratia tu pôsobili tiež ako profesori. Na pozvanie spišského biskupa Jána Vojtaššáka prišli ako prví profesori Hubert D. Horka (pôsobil v učiteľskej akadémii do roku 1944)⁶¹ a Štefan Oravec. Riaditeľmi učiteľského ústavu boli Ján Seman (1904 – 1932, pôsobil ako profesor od roku 1899), Jozef Brandobur (1932 – 1946) a po 2.

⁵⁵ OLEJNÍK, V. *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*, s. 361.

⁵⁶ HLEBA, E. *Školy na Spiši 1918 – 1938*, s. 125.

⁵⁷ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 43.

⁵⁸ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 44.

⁵⁹ Podrobnosti účty, plány prestavby sú uložené v Archíve Spišského biskupstva (ďalej ABU SpK), fond Prestavba seminára a učiteľského ústavu (1931 – 1933). Pozri: OLEJNÍK, V. *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*, s. 369.

⁶⁰ OLEJNÍK, V. *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*, s. 367.

⁶¹ Jozef Brandobur (*21.5.1896 Letanovce – †2.10.1965 Odorín, poch. Smižany) – kňaz, profesor náboženstva. Absolvoval piaristické gymnázium v Rožňave, Spišský seminár v Spišskej Kapitule, vysvätený 1923. Pôsobil ako katechéta meštianskych škôl v Ružomberku, ako profesor náboženstva na učiteľskom ústave a gymnáziu v Spišskej Novej Vsi (od r. 1924). Viedol aktívny spoločenský život ako predseda MO Matice slovenskej, spoluzakladateľ Spišských novín.

svetovej vojne Jozef Marián Temeš, od roku 1942 pôsobiaci ako profesor na učiteľskej akadémii v Spišskej Kapitule.⁶² Podľa pamätníkov riaditeľ Jozef Brandobur bol „nepriateľom fanfarónstva, kasárenského ducha a uniforiem diktátov. Preto v duchu a práci ústavu sa takmer nič nezmenilo. Nikdy sa napr. nenaučil dvíhať pravicu k pozdravu, robil len akýsi hanblivý posunok, ani od žiakov nevyžadoval úradné pozdravenie.“⁶³ Od roku 1939 pedagogický zbor ústavu okrem riaditeľa tvorili profesori Hubert Horka (pedagogika, chémia, krasopis, kreslenie, telocvik, ručné práce), Alojz Miškovič (pedagogika, slovenský jazyk), Ladislav Stanček (viedol žiacky orchester, vyučoval spev, hru na organ, klavír, husle, gregoriánsky chorál), Peter Makoš (dejepis, pedagogika, náboženstvo, bol v stálom spojení so Slovákami v Budapešti, viedol prípravu na vydávanie slovenského časopisu), Jozef Kapala (výpomocný katechéta), pribudli Ľudovít Ivan (prírodopis, matematika, zemepis, fyzika), Michal Koperdan (telocvik), Otto Holúsek (náboženstvo) a cvičným učiteľom bol Ján Pitoniak.⁶⁴

Tabuľka č. 4

Profesori pôsobiacich v Rímskokatolíckom slovenskom učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule v školských rokoch 1937/1938 – 1945/1946⁶⁵

Meno	Pôsobenie v rokoch	Vyučoval predmety
Hubert D. Horka	1924 – 1944	chémia, fyzika, matematika, kreslenie
Alojz Miškovič	1927 – 1940	slovenský jazyk, pedagogika
Ladislav Stanček	1935 – 1946	klavír, organ, spev, husle, gregoriánsky chorál
Michal Koperdán	1938 – 1939	telocvik
Ľudovít Ivan	1938 – 1940	prírodopis, zemepis
Adolf Filo	1939 – 1942	slovenský jazyk, pedagogika
Jozef Richvalský	1939 – 1942 1945 – 1948	telocvik
Oto Holúsek	1939 – 1942	náboženstvo
Jozef Kútnik-Šmálov	1942 – 1949	slovenský jazyk, pedagogika, latinský, francúzsky a poľský jazyk
Jozef M. Temeš	1942 – 1949	pedagogika, slovenský jazyk, hospodárstvo, ruština, poľský jazyk, spoločenská výchova
Jozef Halcín	1942 – 1949	fyzika, telocvik, kreslenie
Jozef Ligoš	1942 – 1949	náboženstvo
Imrich Dobrovodský	1939 – 1941 1942 – 1949	fyzika, prírodopis, matematika

Národnobuditeľskú činnosť vyvíjal v ústave samovzdelávací spolok Jána Hollého založený v školskom roku 1919/1920.⁶⁶ Najväčší rozmach krúžok dosiahol pod vedením

⁶² Jozef Marián Temeš (*18. 9. 1908), rodák z Uhrovca, člen Inštitútu školských bratov, absolvent učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule (1931), učil v Močenku, študoval na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave, vychovávateľ v Štátnom učňovskom dome. ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA Spk, *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 98-104.

⁶³ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 95.

⁶⁴ HLEBA, E. *Školy na Spiši 1918 – 1938*, s. 135-136.

⁶⁵ Vlastné spracovanie podľa údajov ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA Spk.

profesora Alojza Miškoviča.⁶⁷ V školskom roku 1937/1938 pri samovzdelávacom krúžku boli činné štyri odbory: umelecký, jazykovedný s historicko-literárnym, filozofický a prírodovedný. V septembri 1938 sa predsedom stal Anton Meško. Z jeho správy sa dozvedáme, že po vzniku Slovenského štátu ďalej existovali odbory, ale s inými názvami: 1. *Služba národu* – vedúci M. Grieger, A. Meško, V. Letovšťák, 2. *Brána umení* – vedúci L. Cselényi, 3. *Seminár vied* – J. Švidroň, G. Krelanyi, M. Grieger a 4. *V zdravom tele zdravý duch* J. Bulla, E. Ecker. Cieľom krúžku, ako uviedol A. Meško, bolo: „*vychovávať vodcov ľudu, vodcov takých, akých sme my v minulosti potrebovali, takých, ktorí by rozprúdili krv, život v národe, takých, čo naučia orať brázdy hlboké na zanedbanej národa roli*“.⁶⁸ Spolok vydal pohľadnicu kráľa Svätopluka podľa medirytiny Weinmanna *Slovenský kráľ*. Na prvej výstave obrazov stredoškolákov v Banskej Bystrici L. Kubačka vystavoval 15 a J. Hajnal sedem svojich výtvarných prác. Na poli hudobnom vynikli L. Cselényi, E. Ecker, C. Gáll, Maňak, Mlákay. S prednáškami vystúpili M. Grieger (*Boj o ideový prielom*), A. Meško (*Rasizmus a my, vzhľadom na nové pomery*), E. Mihálik (*Študent a jeho povinnosti v novom štáte*). Dramatický odbor nacvičil hru J. Debnára *Chlapci na stráži* a I. Stodolu *Svätopluk* v réžii profesora A. Miškoviča.⁶⁹ V roku 1939 bola v ústave zriadená aj organizácia Hlinkova mládež (HM) a náboženská organizácia Mariánska družina. „*No ani jeden z týchto spolkov nevyvíjal takú činnosť ako Samovzdelávací spolok Jána Hollého*“.⁷⁰

Praktický výcvik realizovali kandidáti v Spišskom Podhradí, kde v IV. ročníku mali náčuvy a svoje praktické výstupové hodiny. Od začiatku školského roka 1931/1932 boli v nových priestoroch ústavu umiestnené aj dve triedy cvičnej školy. Pôsobili v nej Imrich Dobrovodský, Jozef Alojz Vronč (1932 – 1938; 1945 – 1949) a Andrej Šútor (do roku 1944), Ján Pitoniak (1938 – 1940), Andrej Šuba (1940 – 1945) a Ľudovít Daniš (1945 – 1949), absolventi ústavu. Žiakmi cvičnej školy boli väčšinou deti chudobných rodičov zo Spišského Podhradia. Učebnice a učebné pomôcky dostávali zadarmo a k dispozícii mali bohatú knižnicu. Praktický výcvik kandidátov trval dva roky pod vedením cvičných učiteľov.⁷¹

Školský rok 1939/1940 sa začal 4. septembra 1939 slávnostnou *Veni Sancte*. Potom sa zišli žiaci ústavu a cvičnej školy vo veľkej sieni, kde riaditeľ Jozef Brandobur prehovoril na tému *Čo čaká od žiaka škola, cirkev, národ a štát*. O význame Andreja Hlinku prednášal Alojz Miškovič. Na záver žiaci zaspievali hymnu.⁷² Budova školy bola využívaná, podobne ako na iných školách na Spiši, aj pre potreby armády. 7. septembra bolo v tunajšom ústave

⁶⁶ V spolku čítali svoje prvotiny budúci básnici a spisovatelia, ktorí prispeli k rozvoju slovenskej kultúry: Ľudo Hadri, František Hadri, Anton Prídavok, Valentín Kallinay, Štefan Hoza a i. Od roku 1926 pôsobil pri krúžku odbor hudobný.

⁶⁷ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 70.

⁶⁸ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 75.

⁶⁹ V Spišskom Podhradí vyšiel v roku 1937 Almanach spišských stredoškolákov, ktorý zostavili žiaci ústavu Alojz Jinda a Július Tholt s redakčným krúžkom. Na 74 stranách prinášal 34 štúdií a na štyroch stranách stručné správy o činnosti siedmich spišských samovzdelávacích krúžkov. Druhý, skromnejší, almanach vyšiel v Levoči v roku 1946 zásluhou Samovzdelávacieho krúžku Janka Francisciho, ktorý bol činný pri gymnáziu v Levoči.

⁷⁰ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 78.

⁷¹ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 81.

⁷² ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 3, 173, zápisnice, 318/1939.

ubytované nemecké vojsko, 13. – 23. septembra 1939 bolo v telocvični ubytované slovenské a 27. septembra opäť nemecké vojsko. Žiaci sa zúčastnili na dekorovaní slovenských hrdinov na Pažici pri Spišskej Kapitule. Konala sa domáca oslava Žilinskej deklarácie, spomienka na odsúdenie Vojtecha Tuku, pripomínala sa Martinská deklarácia a 1. novembra žiaci navštívili hroby národných buditeľov, profesorov a žiakov tunajšieho ústavu. 14. novembra 1939 Alojz Miškovič z poverenia slovenskej vlády navštívil slovenskou armádou znovu obsadené slovenské obce na Spiši a Orave.⁷³ V máji 1940 boli skúšky učiteľskej spôsobilosti. Predsedom komisie bol hlavný diecézny škôldozorca Jozef Tomanóczy.⁷⁴ 30. júna 1940 navštívil Spišskú Kapitolu prezident Jozef Tiso. Profesorský zbor sa zúčastnil na jeho privítaní.⁷⁵

Reforma učiteľského vzdelávania v roku 1940 školu ovplyvnila tak, že na akadémiu sa hlásilo oveľa menej žiakov. Dôvodom bolo predĺženie štúdia na päť rokov, ale aj nábor mládeže, i nedoštudovanej, do rozličných súkromných podnikov, úradov, kde hneď dostala platené miesto a kde nebolo potrebné ísť na kopanice, odľahlé miesta a žiť často v skromných bytových podmienkach, bez zábavy a kultúry. V roku 1940/1941 sa do I. ročníka spišskokapitulskej akadémie prihlásilo iba 31 kandidátov, čiže toľko, koľko mohli zákonne prijať. Prijatý bol predpísaný počet 30 žiakov. Zavedený bol nový učebný plán platný pre všetky chlapčenské učiteľské akadémie.

Tabuľka č. 5

Učebný plán päťročnej chlapčenskej učiteľskej akadémie zo školského roka 1940/1941⁷⁶

Povinné predmety	Ročník					
	I.	II.	III.	IV.	V.	spolu
náboženstvo	2	2	2	2	2	10
slovenský jazyk	5	4	3	3	3	18
dejepis	–	2	2	2	2	8
zemepis	–	2	2	2	2	8
pedagogika	–	2	2	2	5	11
vyučovacia prax s metodikami	–	–	3	5	6	14
spoločenská výchova	–	–	–	–	1	1
nemecký jazyk	3	3	3	2	–	11
matematika	4	3	2	2	–	11
prírodopis	–	2	2	2	2	8
chémia	3	–	–	–	–	3
fyzika	–	2	2	2	–	6
národné hospodárstvo	–	–	–	–	2	2
poľné hospodárstvo	–	–	–	2	2	4
náuka o vedení domácnosti	–	–	–	–	–	0
spev a hudobná výchova	2	2	2	1	1	8
hra na husle	2	1	1	1	1	6
hra na klavíri	1	1	1	–	–	3
hra na organe	–	–	–	1	1	2
kreslenie a písanie	4	2	2	1	–	9

⁷³ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 3, 173, zápisnica č. 2 zo 14. 11. 1939.

⁷⁴ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 3, 173, zápisnice, č. 309/1940.

⁷⁵ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 3, 173, 1940/1941, zápisnica zo 6. 9. 1940.

⁷⁶ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SNV, š. 10, inv. č. 246, 8 f.

ručné práce	4	2	–	–	–	6
varenie	–	–	–	–	–	0
telesná výchova	2	2	3	2	2	11
počet hodín týždenne	32	32	32	32	32	160

V školskom roku 1941/1942 bolo do I. ročníka prijatých iba 26 žiakov (ani predpísaný počet), v roku 1942/1943 sa prijal opäť záväzný počet, ale na konci roka ostalo len 26 žiakov. Znížil sa aj počet žiakov v ostatných ročníkoch na 84. V akadémii na konci školského roka študovalo 110 žiakov, teda o 10 menej oproti plánu.⁷⁷ Štátna správa zasahovala do činnosti neštátnej školy takým spôsobom, že napr. Okresný úrad v Levoči vydal 26. augusta 1942 rozhodnutie č. 5818/1942, ktorým sa s platnosťou od 1. septembra 1942 žiakom Rímskokatolíckej učiteľskej akadémie v Spišskej Kapitule a žiačkam Vojtaššákovho učiteľského ústavu zakazovalo tradičné nosenie študentských čiapok, okrem čiapok Hlinkovej mládeže. Nedodržovanie príkazu malo byť prísne potrestané. Za vykonanie príkazu boli zodpovední správcovia škôl.⁷⁸ V školskom roku 1942/1943 sa konali posledné maturitné skúšky podľa predpisov pre učiteľské ústavy. Počet žiakov bol 103. Úroveň i počet prijatých žiakov sa znižovali.

Od 1. októbra 1943 platil pre učiteľské akadémie nový školský poriadok,⁷⁹ ktorý dokazuje, že výchova v školách počas slovenského štátu bola preniknutá mravno-náboženským duchom. Od každého žiaka sa vyžadovala úcta k náboženským symbolom, hlavne ku krížu, od každého žiaka sa v nedeľu a vo sviatok požadovala pravidelná účasť na svätých omšiach a na iných náboženských úkonoch pod dozorom profesorského zboru. Podľa školského poriadku sa neúčasť trestala neospravedlnenými hodinami. Náboženské debaty a škriepky sa zakazovali. V podobnom duchu pracovali samovzdelávacie krúžky. Ich členmi boli všetci žiaci I. – IV. ročníka učiteľskej akadémie. Zaujímavý bol vzťah samovzdelávacieho krúžku a Hlinkovej mládeže. Účinkovanie oboch sa malo vzájomne dopĺňať. Keď mala HM nejaké stretnutie alebo akciu, samovzdelávací krúžok nemal zvolávať svoju schôdzu. Školská mládež mala vstupovať do HM, hoci išlo o dobrovoľnú organizáciu. 19. apríla 1944 spišský biskup Ján Vojtaššák napísal riaditeľovi akadémie, že „*chovanci pri učiteľskej akadémii prestali chodiť do katedrálneho chrámu na každodennú študentskú sv. Omšu v dobe jesennej od Všetichsvätých a v jarnej od Veľkej noci do konca školského roku*“. Preto žiadal, aby bolo viac „*vojenskej disciplíny a poriadku*“ v ústave.⁸⁰ V poslednom vojnovom školskom roku 1944/1945 prijali do I. ročníka spišskokapitulskej učiteľskej akadémie iba 20 žiakov. Celkový sumár žiakov na škole bol 123 oproti predpísaným 150. Tu sa už prejavili aj dôsledky vojnovnej situácie a psychóza blížiaceho sa frontu.

Istá izolovanosť Spišskej Kapituly, jej autonómne postavenie a pokojné prostredie napomohli tomu, že pedagógovia mohli rozvíjať svoju tvorivú činnosť. Vytvárali literárne

⁷⁷ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA-L, š. 15, č. 170/1944. Výkaz žiakov o počte prijatých a prihlásených do I. ročníka od šk. r. 1939/1940.

⁷⁸ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA L, š. 12, 185/1942.

⁷⁹ Výnos MŠaNO z 28. septembra 1943, č. 8 800/43-II/3 uverejnený in *Zvesti MŠaNO*. Roč. 6, 1943, s. 254.

⁸⁰ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, 795/1944.

a iné umelecké diela, komponovali hudobné diela a viacerí učitelia sa mohli podieľať na príprave učebníc. Významnou mierou sa tak zapísali do dejín slovenského školstva a pedagogiky.

MŠaNO po vypuknutí Slovenského národného povstania (SNP) 15. septembra 1944 upozornilo riaditeľstvo, že má uvoľniť z vyučovania žiakov, ktorí budú na základe povolačiacich lístkov povolani do vybraných jednotiek HM.⁸¹ Obežníkom č. 58/1944-prez. bolo oznámené, že školská mládež vo veku od 15 do 21 rokov a všetci vysokoškoláci sa majú povinne zúčastniť na opevňovacích prácach. Skúšobné termíny sa odložili.⁸² Od 14. novembra 1944 sa konal týždeň Hlinkovej mládeže.⁸³ Podľa výkazu o bydlisku profesorov po 30. auguste 1944 vieme, že riaditeľ J. Brandobur sa zdržiaval v Spišskej Kapitule, profesor L. Stanček v Spišskom Podhradí, podobne aj učiteľ cvičnej školy A. Šútor (v roku 1944 sa ale dostal do zajatia a viac sa nevrátil), J. Kútnik ostal v Gombaši. Členovia rehole Školských bratov H. Horka, J. M. Temeš, I. Dobrovodský, J. Halcin a A. Šuba, ktorí sa počas prázdnin podľa rehoľných predpisov zdržiavali v rehoľnom dome v Močenku, nedošli do školy pre dopravné ťažkosti.⁸⁴ „Uvedení ako rehoľníci sa vždy stránili politickej činnosti a žijú iba svojej reholi a výchove mládeže“.⁸⁵ Do ústavu sa nevrátili, pretože vyučovací proces neprebíhal. Pri prechode frontu budovu školy a internát načas obsadili nemecké vojská. Po ich odchode bolo potrebné miestnosti upratať, vyčistiť a pripraviť na vyučovanie.

10. januára 1945 oznámil riaditeľ učiteľskej akadémie, že od 3. januára sa vyučovalo v kláštore Milosrdných bratov v Spišskom Podhradí. Vyučovací proces sa konal v IV. a V. ročníku do 20. januára. Podľa správy o stave školy z 9. marca 1945 sa po posune frontu vyučovalo bez prestávky od 15. februára. Oba ročníky tvorili jednu triedu v celkovom počte 18 žiakov. V I. – III. ročníku sa malo začať vyučovanie až vtedy, keď sa presunie front na západ, pretože väčšina žiakov a profesorov pochádzala z územia pred frontom (Pohronia, Turca, Oravy, Trenčína a Nitrianskeho kraja). Z východu bolo len 15 % žiakov. Budova školy bola po odchode vojsk v dobrom stave. Vybitých bolo niekoľko okien, steny poškodené klincami, uhly stien a stĺpov boli miestami tiež poškodené. Vyučovať bolo možné. Keďže inventár školy bol asi na 30 % poškodený, nahradený bol starým nábytkom. Ťažkosti boli so svetlom, lebo „vedenie bolo poškodené, poistky zničené a žiarovky nedostat“.⁸⁶

Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu vydalo v Košiciach 30. marca 1945 obežník 7/1945-prez. o zmene učebných osnov a výchovy na učiteľských akadémiách pre školský rok 1944/1945. 14. marca 1945 vypracoval riaditeľ školy návrh učebných osnov pre IV. a V. ročník a na realizáciu maturitnej skúšky v uvedených ročníkoch.⁸⁷ V IV. ročníku sa vynechala nemčina a poľné hospodárstvo s telocvikom sa zredukovalo na jednu hodinu. Namiesto toho

⁸¹ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, 795/1944.

⁸² ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, 314/1944 a 316/1944.

⁸³ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, 326/1944.

⁸⁴ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, 6335/1944-prez.

⁸⁵ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, 34/1945. Výkaz bydliska tunajších zamestnancov (od 30. 8. 1944).

⁸⁶ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, 16/1945.

⁸⁷ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, 34/1945. Návrh na úpravu uče(b)nej osnovy v IV. a V. ročníku učiteľských akademií.

sa mali žiaci venovať metodologickej a teoretickej pedagogike. V V. ročníku bola vyradená spoločenská výchova a hodina telocviku. Dve získané hodiny sa mali venovať matematike a fyzike, nakoľko to boli maturitné predmety a v V. ročníku sa nevyučovali. Odporúčenie, aby sa v I. – IV. ročníku zaviedol ruský jazyk, riaditeľ splnil až v roku 1947. Podľa uvedeného obežníka sa mala zrušiť aj hra na organe v IV. a V. ročníku pre chlapcov, ale tradícia výučby hry na tomto hudobnom nástroji bola taká silná, že sa v Spišskej Kapitule tento predmet vyučoval ďalej. Ohľadom maturitných skúšok bolo navrhnuté, aby žiaci V. ročníka maturovali koncom júna a žiaci IV. ročníka, ktorí do školy zatiaľ vôbec nechodili, mali najprv zvládnuť štvortýždňový kurz, ktorý sa mal zriadiť pre chlapcov v Spišskej Novej Vsi alebo Prešove a pre žiačky v Levoči. „*Poznamenávame, že riaditeľstvo uč. akademie v Levoči je ochotné pre svoje žiačky zadržať navrhovaný kurz v auguste alebo budúci september nech sa venuje žiakom IV. ročníka na každom ústave*“.⁸⁸ Do ústavu sa vrátili len traja profesori (Ladislav Stanček, Maroš Madačov, Štefan Hatala) a riaditeľ Jozef Brandobur. Školskí bratia neboli prítomní. Podľa správy sa nachádzali v Bojnjej. Na otázku Okresného národného výboru v Levoči, či niektorý z nich neevakuoval na západ, 23. apríla 1945 riaditeľ učiteľskej akademie odpovedal doporučeným listom, že zo Spišskej Kapituly nikto neevakuoval. K riadnemu chodu školy boli potrební však ôsmi profesori a dvaja cviční učitelia.

Do diania školy zasiahli udalosti z marca 1945. Krajský súd v Levoči začal trestné stíhanie voči dvom mladistvým, ktorí na plagátoch oznamujúcich usporiadanie osláv 95. výročia narodenia T. G. Masaryka, prečiarkli jeho meno a dopísali Jozef Tiso. Zároveň zmenili dátum zo 7. marca 1945 na 19. marec. Neskôr spoločne vypracovali šablóny s textom „*14. III. víťazí. Naspäť cesta nemožná. Slováci chcú byť otrokmi Beneša? Za Boha život, za národ slobodu*“⁸⁹, ktoré chceli napísať na steny domov, ale boli prichytení.

Organizácie učiteľských akadémií sa dotkli kľúčové normy Slovenskej národnej rady prijaté v čase Slovenského národného povstania na jej zasadnutí 6. septembra 1944. Jedným z nich bolo nariadenie o zoštátnení školstva všetkých stupňov a kategórií uverejnené v *Sbierke nariadení SNR* pod č. 5/1944 Sb. n. SNR, ktoré sa však v praxi začalo realizovať až po oslobodení republiky.⁹⁰ Podľa vyhlásenia ministerského radcu Pavla Kahanca akýmsi nedopatrením učiteľská akadémia prakticky poštátnená nebola. „*Nebola totiž nijakým úradným aktom prevzatá do štátnej správy. Poverenictvo školstva nevymenovalo od roku 1945 do rokov 1949 ani jedného profesora. Profesorský zbor po preverení činnosti ostal taký, aký bol do roku 1945*“.⁹¹ Jediný zásah štátnej školskej správy bol ten, že riaditeľa Jozefa Brandobura odvolala (ako kňaz v nových politických pomeroch nemohol byť naďalej riaditeľom) a za dočasného vymenovala J. M. Temeša. Nových profesorov navrhoval a povolával riaditeľ J. M. Temeš, napr. Otta Oberhausera (1945 – 1949, klavír, organ, gregoriánsky chorál, spev), Máriu Dunajovú (1948 – 1949, zemepis, dejepis, ručné práce),

⁸⁸ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, 34/1945. Návrh na úpravu uče(b)nej osnovy v IV. a V. ročníku učiteľských akadémií.

⁸⁹ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SpK, š. 15, MI I-12/1945.

⁹⁰ ĎURKOVSKÁ, M. – HREHOR, H. *Stredné školy na Slovensku ...*, s. 40-42.

⁹¹ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 34.

Jána Dugasa (1946 – 1948, husle, spev), Alfonza Fatranského (1948 – 1949, ruština, francúzština), Gizelu Baxovú (1948 – 1949, telesná výchova dievčat), Štefana Nahálku (1947 – 1948, latinčina), Ladislava Wiśniweckého (1947 – 1948, ruština), J. Odrobiniaka. Povereníctvo školstva dávalo k týmto návrhom súhlas a potvrdzovalo ich ustanovujúcimi dekrétmi. Podobne aj Ján Pitoniak bol menovaný za správcu internátu.⁹²

Obrázok č. 1

Rímskokatolícky slovenský učiteľský ústav (akadémia) v Spišskej Kapitule

Rímskokatolícka učiteľská akadémia a ústav domácich náuk v Levoči

Na Spiši od 6. septembra 1919 pôsobil Ústav Ladislava Záborského, v ktorom sa vzdelávali dievčatá. Správa školy bola zverená kongregácii sestier Nepoškvrneného Počatia Panny Márie so sídlom v Přerove. Členky zboru prišli do Levoče 2. septembra 1919. Keďže do učiteľského ústavu sa zapísalo iba 12 žiačok, vyučovalo sa súkromne. V školskom roku 1920/1921 bol v Levoči otvorený I. ročník a ďalšie sa postupne otvárali v nasledujúcich rokoch. Právo verejnosti dostal od MŠaNO 22. mája 1921. V školskom roku 1922/1923 bola k učiteľskému ústavu pripojená ako cvičná škola rímskokatolícka ľudová škola a v školskom roku 1924/1925 aj rímskokatolícka dievčenská meštianska škola. Zásluhou spišského biskupa Jána Vojtaššáka bola v roku 1929 dostavaná v Levoči budova pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk. Prvý ročník bol otvorený 1. septembra 1929. Právo verejnosti dostal ústav

⁹² *Spiškokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 34-35.

24. júna 1931. Prvou riaditeľkou školy bola S. M. Alžbeta Zbořílková (1919 – 1932). Po nej sa riaditeľkou stala S. M. Cyrila Uhlířová (1932 – 1945). V decembri 1934 bol ústav premenovaný na Ústav Jána Vojsaššáka. Po vyhlásení autonómie Slovenska, keď začala antičeská a antižidovská propaganda, z chodby školy bola odstránená busta prezidenta Edvarda Beneša a nahradená bola bustou Andreja Hlinku. Žiačky zvesili v triedach obrazy prezidentov E. Beneša a T. G. Masaryka. Keď boli Mestskému úradu v Levoči doručené sťažnosti a žiačkam hrozila dvojka zo správania, riaditeľka ústavu S. M. Cyrila Uhlířová v liste adresovanom úradu sa žiačok zastala, „*lebo vláde slovenskej je vítané oduševnenie slovenského žiactva pre nové Slovensko*“.⁹³ Možno aj tento proslovenský postoj v prelomovom období prispel k tomu, že všetky členky kongregácie ostali učiť na Vojsaššákovom učiteľskom ústave a zo Slovenska nemuseli odísť.

Vyučovanie v prvom roku Slovenského štátu sa malo začať 4. septembra. Začiatok sa odsunul, pretože prišiel rozkaz nachystať triedy pre vojenský lazaret. „*Školské lavice vyniesli židia a my sme do nich nanosili posteľe chovanôk. 4. septembra prišli prví nemeckí vojaci s veliteľom Dr. Kohlom. Bol to samaritánsky oddiel. Boli ubytovaní v materskej škôlke. Veliteľ býval v hovorni. Za nimi prišiel celý generálny štáb z ústavu slepcov, pretože u nás sa im lepšie páčilo... Zariaďovali sa u nás celú zimu, ale dostali odkaz odísť do Bardejova. Odchádzali na autách so spevom a radosťou nad dobytou Varšavou,*⁹⁴ tieto rušné udalosti na začiatku vojny sú zaznamenané v kronike školy. 15. septembra už bola väčšina žiačok v ústave a 16. septembra 1939 sa mohol začať nový školský rok tradičným *Veni Sancte* v Chráme sv. Jakuba. Slávnosť potom pokračovala v hudobnej sieni, kde sa vyzdvihla činnosť Andreja Hlinku. Slávnostnú reč mala riaditeľka školy S. M. Cyrila Uhlířová. Zároveň boli pripomenuté myšlienky ministra J. Siváka prednesené 4. septembra. Do I. ročníka bolo prijatých 40, do II. 33, do III. 37 a do IV. 35 žiačok. Okrem toho bol otvorený I. ročník ústavu domácich náuk s 30 žiačkami. Spolu bolo v ústave 175 žiačok, z toho 150 internistiek. Do cvičnej školy bolo prijatých 30 žiačok. Na začiatku školského roka mal profesorský zbor 17 členov. Kanonik Jozef Krššák vyučoval náboženstvo a František Zimko bol výpomocným učiteľom hudby. Po vydaní zákona č. 288/1940 Sl. z. o učiteľských akadémiách škola zmenila oficiálny názov na Rímskokatolícka slovenská dievčenská učiteľská akadémia, ale medzi obyvateľmi sa naďalej tradoval názov „Vojsaššákov ústav“.

⁹³ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. Štátna učiteľská akadémia v Levoči 1919 – 1950 (ďalej f. ŠUA L), š. 12, 433/1938, 434/1938.

⁹⁴ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, Kronika 1919/20 – 1947/48, š. 13, inv. č. 302, 114 f. (ďalej Kronika ŠUA L 1919 – 1948), s. 74.

Tabuľka č. 6

Počet žiačok Rímskokatolíckej dievčenskej učiteľskej akadémie a Rímskokatolíckeho ústavu domácich náuk v Levoči v školských rokoch 1939/1940 – 1943/1944⁹⁵

Rímskokatolícky dievčenský ústav (akadémia) v Levoči					
ročník	1939/1940	1940/1941	1941/1942	1942/1943	1943/1944
I.	40	29	29	26	34
II.	33	41	31	31	26
III.	37	34	41	33	27
IV.	35	36	34	39	30
Rímskokatolícky ústav domácich náuk pri UA v Levoči					
ročník	1939/1940	1940/1941	1941/1942	1942/1943	1943/1944
I.	30	-	29	-	32 (7 navyše)
II.	-	29	-	27	
	175	169	164	154	149

Knižný fond školskej knižnice bol lustrovaný, či sa v nej nenachádzajú nevhodné a slovenskej národnej kultúre „škodlivé“ publikácie. Na vyradenie boli navrhnuté napr. diela E. Beneša, Antona Štefánka, Vavra Šrobára, Ivana Déreera a nahradili ich knihy Konštantína Čulena, Karola Sidora, Štefana Polakoviča.⁹⁶ Spišský biskup J. Vojtaššák dal v decembri 1939 učiteľskému ústavu k dispozícii budovu seminára. Pôvodne mala byť využitá pre rodinnú školu, ale biskupstvo k jej založeniu nedostalo povolenie. Výnosom z 8. novembra 1939 č. 16 391/39-II/1 bolo na ústave domácich náuk zavedené povinne náboženstvo a tiež zdravotníctvo a sociálna starostlivosť. Zakázané boli tanečné zábavy, predaj pozvánok, zrušili sa polročné prázdniny. Oslavy 1. výročia vyhlásenia samostatnosti sa začali 12. marca 1940 akadémiou k ustanoveniu sv. Otca Pia XII., 13. marca žiačky spoločne počúvali prejav ministra J. Siváka a pripravili sa na bohoslužby. Tretiačky spolu s mužským zborom spievali omšu Diabelliho. Po akadémii v škole sa zúčastnili defilé vojska na Štefánikovom námestí v Levoči.⁹⁷ 27. marca boli prítomné na smútočnej tryzne za obete bombardovania Spišskej Novej Vsi počas tzv. Malej vojny. Vládnym komisárom na skúškach dospelosti bol Anton Kovalík, riaditeľ Štátneho učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi. Na konci roka bolo slávnostné *Te Deum* vo farskom kostole a konali sa zároveň prijímacie skúšky do I. – III. ročníka.

Pri učiteľskej akadémii v Levoči pracoval Samovzdelávací krúžok Štefana Moyzesa, ktorého cieľom bolo poskytnúť žiačkam aj mimo vyučovania možnosť cvičiť sa v prednášaní, kritike a spoločenskom správaní. Tu sa tiež dávala príležitosť predniesť svoje vlastné práce a tým sa podporovala iniciatíva a talent žiačok, ako aj zmysel pre zodpovednosť a svedomitosť. „*Všetko v duchu mravnónárodnom a slovensky uvedomelom*“.⁹⁸ Súčasťou

⁹⁵ Vlastné spracovanie podľa ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, Kronika ŠUA L 1919 – 1948.

⁹⁶ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, š. 12, č. 505/1939.

⁹⁷ Kronika ŠUA L 1919 – 1948, rkp., s. 76.

⁹⁸ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, š. 12, č. 617/1939, stanovky vzdelávacieho krúžku Št. Moyzesa.

školskej výchovnovzdelávacej práce bola častá účasť dievčat na slávnostiach pripomínania osobností a udalostí, napr. Žilinskej dohody, oslava autonómie (5. – 7. októbra), voľba slovenského prezidenta (26. októbra). Žiačky sa zúčastňovali slávnostných bohoslužieb, počúvali rozhlasové vysielanie, nacvičovali divadelné hry. Mravná výchova sa uskutočňovala v náboženskom duchu. Patrilo k nemu aj opatrenie MŠaNO o povinnej jednotnej modlitbe na školách pred a po vyučovaní, ktorá bola zavedená v roku 1939. Zvláštna povinná modlitba bola predpísaná aj na stredných školách, odborných školách a učiteľských ústavoch (akadémiách).⁹⁹

Významným obdobím v dejinách ústavu bolo leto 1940, pretože na začiatku prázdnin školu navštívil slovenský prezident Jozef Tiso. Pred odchodom na prázdniny uplietli žiačky vence a pomohli ozdobiť sálu, javisko, chodby, bránu, aj slávobránu, kde „1. júla o 9. hodine večer prešiel vzácny hosť – 1. prezident Slovenskej republiky Dr. Jozef Tiso v sprievode J. E. spišského biskupa Jána Vojtaššáka, Msgr. Dr. Burzia, zástupcu Sv. stolice na Slovensku, Št. Korchňáka starostu mesta, hlavného veliteľa Hlinkovej gardy Dr. Fr. Galana, generálneho tajomníka HSLS Dr. Kirschbauma, poslanca Pavla Čarnogurského, osvetového tajomníka prezidenta Dr. Murína a iných osobností – spolu 87 hostí. Pri bráne ho privítala matka predstavená so všetkými sestrami. Pán prezident krátko, ale srdečne na prívet odpovedal a potom sa odobral do sály. Pán Boh popraj SR vždy takého prezidenta!“¹⁰⁰, písalo sa v kronike školy.

28. augusta 1940 prezídium MŠaNO poslalo školám rozhodnutie o vylúčení Židov zo všetkých škôl a učiteľských ústavov, okrem ľudových, a o zákaze ich súkromného vyučovania.¹⁰¹

Podľa návrhu na organizáciu dievčenských stredných škôl z roku 1940 sa od strednej vzdelávacej inštitúcie očakávalo, aby „dala budúcej žene vyššie všeobecné vzdelanie, vychovala z dievčat vzdelané v zmyslení a citoch ušľachtilé ženy, aby sa z nich mohli stať rozumné gazdinky domácností, národne uvedomelé a obetavé matky a dobré vychovávateľky svojich dietok“.¹⁰² Absolventka mala ovládať dva cudzie jazyky. Učebnice boli identické s tými, ktoré sa používali na gymnáziách. Na vysoké školy mal ísť menší počet, len študentky najnadanejšie.

Tabuľka č. 7

Učebný plán päťročnej dievčenskej učiteľskej akadémie z roku 1940¹⁰³

Povinné predmety	Ročník					
	I.	II.	III.	IV.	V.	Spolu
náboženstvo	2	2	2	2	2	10
slovenský jazyk	5	4	3	3	3	18
dejepis	-	2	2	2	2	8
zemepis	-	2	2	2	2	8

⁹⁹ Výnos MŠaNO zo 14. novembra 1939 č. 9 601/39-prez. uverejnený in *Zvesti MŠaNO*. Roč. 2, 1939, s. 729-730.

¹⁰⁰ Kronika ŠUA L 1919 – 1948, rkp., s. 77.

¹⁰¹ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA-L, š. 12, č. 243/1940.

¹⁰² ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L f. ŠUA-L, š. 12, č. 133/1940.

¹⁰³ *Zvesti MŠaNO*. Roč. 3, 1940, s. 300.

pedagogika	-	2	2	2	5	11
vyučovacia prax s metodikami	-	-	3	5	6	14
spoločenská výchova	-	-	-	-	1	1
nemecký jazyk	3	3	3	2	-	11
matematika	4	3	2	2	-	11
prírodopis	-	2	2	2	2	8
chémia	3	-	-	-	-	3
fyzika	-	2	2	2	-	6
náuka o vedení domácnosti	-	-	-	1	3	4
spev a hudobná výchova	2	2	2	1	1	8
hra na husle	2	1	2	-	-	5
hra na klavíri	1	1	1	-	-	3
kreslenie a písanie	4	2	2	1	-	9
ručné práce	4	2	-	-	-	6
varenie	-	-	-	3	3	6
telesná výchova	2	2	2	2	2	10
počet hodín týždenne	32	32	32	32	32	160

Riaditeľka školy dostala v októbri 1940 smernice prezídia MŠaNO o užívaní pozdravu *Na stráž!* v školách.¹⁰⁴ „Každé vyučovanie treba začať a zakončiť pozdravom *Na stráž!* Pred začiatkom každého vyučovania, teda aj pred prvou vyučovacou hodinou sa profesor, učiteľ alebo katechéta pozdraví a žiaci zborovo odpovedia *Stráž!*. Po pozdrave sa žiaci pomodlia a sadnú si.“¹⁰⁵, písalo sa v smerniciach. Zavedenie povinného pozdravenia *Na stráž!* pre školskú mládež a učiteľstvo bolo zrejme napodobňovaním nacistickej výchovy. Tento pozdrav bol najskôr pozdravením slovenských katolíckych skautov. Takto učitelia zdravili žiakov pri každom príchode na vyučovaciu hodinu i po jej ukončení. Okrem tohto pozdravu sa používali aj cirkevné pozdravenia podľa toho, akú školu žiak navštevoval.

V škole sa sformovala dievčenská skupina Hlinkovej mládeže. Na ideologickú prevýchovu mládeže mali slúžiť časopisy *Víča*, *Nová mládež*, *Stráž*, *Slovenská deva*, *Priateľ dieťaťa* a tiež regionálna tlač, od roku 1940 *Gardista*. Výchovná činnosť školy sa koordinovala s Hlinkovou mládežou a Hlinkovou gardou (HG). Na vyučovaní bol povinný nácvik národných piesní a pochodov. Organizovali sa exkurzie na Dunajec, do Dobšinskej ľadovej jaskyne, žiačky IV. ročníka si prezreli výstavu z Drážďan *Človek – zázrak života*, ktorá bola umiestnená v Spišskej Novej Vsi. Počas Vianoc spievali vianočné piesne na námestí, hrali bábkové divadlo *Gašparko sa bojí pálenky*, ktoré nacvičila riaditeľka školy, 6. februára 1941 počúvali v rozhlase reláciu o pristúpení Slovenska k Paktu troch veľmocí, 23. februára sa zúčastnili divadelnej súťaže v Levoči a IV. ročník absolvoval režisérsky kurz. Žiačky účinkovali v rozhlase pri reportáži z Levoče, v marci na oslave štátneho sviatku spievali v Tatrách národné piesne a popoludní zahrli hru *Regina Orientis*, nacvičovali ochotnícke divadlo a peniaze zo vstupného darovali na misie, spievali pri prevzatí okresnej zástavy Hlinkovej gardy, na námestí sa zúčastnili spomienky na M. R. Štefánika. V máji 1941 sa členky HM zúčastnili osláv Memoranda slovenského národa v Turčianskom sv. Martine.

¹⁰⁴ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, š. 12, 6101/1940 prez., 322/1940.

¹⁰⁵ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUAL, š. 12, č. 6101/1940 prez.

V prípise z 24. marca 1941 bola škola informovaná o akciách týkajúcich sa výmeny žiakov medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou a o akcii pohostinného pobytu nemeckých detí na Slovensku počas veľkých prázdnin. V rámci projektu organizovaného Deutscher Akademischer Austauschdienst E. V. Berlín mali slovenskí žiaci vycestovať do nemeckej rodiny a naopak. Gastkinderaktion pre nemecké deti bola jednostranná. Na výmenu sa mohli prihlásiť žiačky od 14 do 16 rokov. Išlo o prvý pokus výmeny v dĺžke trvania štyri – šesť týždňov. Slovenské deti mali vycestovať do Východnej marky – Rakúska.¹⁰⁶

Povinný predmet nemecký jazyk od 18. júna 1942 začala v škole učiť S. M. Adolorata Bittnerová, absolventka Nemeckej univerzity v Prahe, ktorá mala prax z nemeckých kláštorných kurzov v Moravskej Třebovej, kam sa predtým chodili učiť nemčinu dievčatá zo Slovenska i z Moravy. Vojnové udalosti zasahovali do diania školy. 24. júna 1941 hlásil rozhlas, že má byť školský rok ukončený. Predčasné skončenie školského roka bolo nariadené z dôvodov mobilizácie. „Začala vojna Nemecka s Ruskom. Slovenská armáda sa ide tiež zapojiť do tohto boja. My doma sa modlíme za víťazstvo a mier!“¹⁰⁷, spomína sa v kronike školy.

Na začiatku školského roka 1941/1942 zaznel v rozhlase príhovor odborného prednostu MŠaNO Alexander Chrappa. 6. septembra 1941 prišli študenti všetkých ročníkov privítať na námestie v Levoči ríšskeho ministra Dr. Wilhelma Friecka, v októbri boli žiačky na výstave *Ríšskej pracovnej služby* v Spišskej Novej Vsi. Jedna žiačka IV. ročníka sa v máji 1942 zúčastnila zájazdu vodkýň HM do Vodcovskej školy Hitlerjugend v Babelsbergu pri Berlíne.¹⁰⁸

Generálny sekretariát HSLS v Bratislave oznámil riaditeľstvu dievčenskej akadémie, že v snahe pripraviť kandidátov učiteľstva na ich budúce povolanie aj po stránke politickej, požiadal MŠaNO, aby mu povolilo vo vyučovacom čase na učiteľskej akadémii usporiadať informatívne prednášky o *Strane a jej práci*. Do Levoče prišla 23. mája 1942 ústredná tajomníčka a vedúca Ženského oddelenia HSLS V. Bachingerová.¹⁰⁹ Nemecký jazyk sa začal vyučovať v školskom roku 1942/1943.

7. decembra 1942 sa v Žiline konala pracovná porada riaditeľov stredných škôl a učiteľských akadémií, preto riaditeľka zvolala mimoriadnu poradu, na ktorej sa riešila otázka pravopisu a čítal obežník o úprave úloh v zošitoch a o klasifikácii úpravy. V uvedenom školskom roku žiačky IV. ročníka nacvičovali veselohru v troch dejstvách *Pani premiérová nemôže doštudovať*. 21. februára sa konali v Levoči oblastné divadelné preteky, na ktorých žiačka učiteľskej akadémie Valéria Jindová bola odmenená za najlepší herecký výkon v skupine B. Na rozkaz Najvyššieho úradu pre zásobovanie boli nariadené prázdniny od 16. februára do 1. marca 1943.¹¹⁰ V máji 1943 školu navštívil spisovateľ Jozef Branický, ktorý prednášal o starobylosti slovenčiny. Na pietnu spomienku na M. R. Štefánika a na oslavu Martina Rázusa nacvičili zborovú recitáciu. 30. mája si pripomenuli sviatok slovenskej rodiny.

¹⁰⁶ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, š. 12, 56/1940, 293/1941.

¹⁰⁷ Kronika ŠUA L 1919 – 1948, rkp., s. 80.

¹⁰⁸ Kronika ŠUA L 1919 – 1948, rkp., s. 82.

¹⁰⁹ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, š. 12, 90/1942.

¹¹⁰ Kronika ŠUA L 1919 – 1948, rkp., s. 84.

V júni 1943 sa jeden kmeň Hlinkovej mládeže z učiteľskej akadémie zúčastnil v Bratislave na II. celoštátnom nástupe Hlinkovej mládeže, kde dostali I. cenu za poriadok. Vzhľadom na vojnové pomery sa 3. septembra 1943 konala v akadémii mimoriadna porada k skráteniu učiva na nasledujúci školský rok. Pre jednotlivé predmety boli určené odborníčky, ktoré mali spísať, ktoré časti učiva treba dôkladne prebrať a ktoré vynechať. Podobne sa udialo v učive pre I. ročník ústavu domácich náuk. Zároveň mala škola predložiť na schválenie zoznam učebníc pre učiteľskú akadémiu a cvičnú školu na uvedený školský rok.¹¹¹

Nový školský rok 1943/1944 začal rozhlasovým príhovorom odborného prednostu a šéfa prezídia MŠaNO Antona Mišíka. V profesorskom zbore zostali ženy. Hudbu učila Anna Méšová, nemčinu Adolorata Bittnerová, výpomocnou učiteľkou hudby bola Svätoslava Haflantová a telesnú výchovu učila Marcela Jakubková. Jediným mužom, ktorý v škole pôsobil bol kaplan Krššák, ktorý učil náboženstvo. 26. februára 1944 boli v Levoči usporiadané recitačné preteky všetkých spišských škôl.¹¹² 14. marca 1944 sa konali slávnostné bohoslužby v Chráme sv. Jakuba pri príležitosti 5. výročia samostatnosti, na ktorých žiačky IV. ročníka spievali *Gruberovu omšu*. Potom sa zúčastnili na manifestačnom sprievode mestom. 7. mája 1944 spievali žiačky na balkóne Okresného úradu v Levoči (sídliť v bývalom župnom dome) pri mestskej spomienke na M. R. Štefánika pieseň *Vďaka tebe, muž...* Od 12. do 17. júna boli výročné skúšky. *„Boli sme s nimi šťastne hotové, keď sa rozniesla správa, že Bratislava bola bombardovaná. Školský rok sa preto skončil hneď 20. júna. V ten deň sa žiačky po Te Deum rozišli domov. Obvyklú slávnosť na rozlúčku sme nemali, pretože predpoludním boli dva letecké poplachy. Sestra riaditeľka povedala iba krátku reč, v ktorej žiačkam pripomenula vážnosť doby a napomenula ich ako sa majú správať počas prázdnin. 28. júna sme poslali žiačkam vysvedčenia poštou. Piaty rok vojny sa chýlil ku koncu.“*¹¹³

Skúšky dospelosti sa v uvedenom školskom roku nekonali, pretože učiteľská akadémia mala mať prvýkrát V. ročník.¹¹⁴ Školský rok 1944/1945 bol mimoriadnym. Vojnové udalosti, ktorých dejiskom sa stali postupne východné kraje Slovenska zabránili riadnemu začiatku školského roka v septembri. Slovenské národné povstanie na strednom Slovensku vrcholilo, ale vzápätí bolo potlačené nemeckou presilou. Aj mesto Levoča bolo svedkom pôsobenia partizánov a nemeckého obsadenia. Za tejto situácie opravné skúšky mohli vykonať iba žiačky z Levoče. Nemecká branná moc v druhej polovici septembra obsadila aj budovu dievčenskej učiteľskej akadémie. 29. septembra v učiteľskej akadémii začalo vyučovať levočské gymnázium, pretože v gymnázium bola umiestnená nemecká nemocnica. Vzdelávanie na učiteľskej akadémii začalo 22. novembra. Keďže väčšina žiačok bola z okolia a pre vojnové pomery sa do Levoče nemohla dostať, učilo sa, podobne ako na iných spišských akadémiách, len v IV. a V. ročníku. 9. januára 1945 sa začalo vyučovanie aj v II. a III.

¹¹¹ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUAL, š. 12, 62/1943.

¹¹² Kronika ŠUA-L 1919 – 1948, rkp., s. 87.

¹¹³ Kronika ŠUA L 1919 – 1948, rkp., s. 88.

¹¹⁴ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, š. 13, inv. č. 302/114; Kronika ŠUA-L 1919 – 1948, rkp., s. 88.

ročníku. Pretože sa vojnové operácie v istý deň presunuli do okolia Levoče, vyučovanie bolo prerušené. „Keď sa bojové pásmo prevalilo cez Levoču a verejný život na celom Spiši prichádzal do normálnych koľají ponáhľala sa náš ústav otvoriť. 12. februára vyučuje sa už na celom ústave, teda aj v I. ročníku. Vyučovanie sa začalo aj v II. ročníku ústavu domácich náuk, ale neskôr žiačky museli prejsť do Prešova. Počet žiakov sa veľmi zmenil. Mnohým žiačkam štúdium na Rímskokatolíckej učiteľskej dievčenskej akadémii v Levoči bolo úplne znemožnené, pretože sa zdržiavali na neoslobodenom území. Zmena nastala aj na poste riaditeľky školy. 23. apríla 1945 bola funkcie pozbavená Cyrila Uhlířová a okresným národným výborom bola za riaditeľku dosadená Otília Podhorská, profesorka levočského gymnázia“.¹¹⁵

Obrázok č. 2

Abiturientky Rímskokatolíckej učiteľskej akadémie v Levoči v školskom roku 1942/1943

11. mája Poverenstvo SNR pre školstvo a osvetu ustanovilo za dočasného riaditeľa školy Jozefa Lukáčika, profesora učiteľskej akadémie v Prešove. Budova a jej zariadenie boli pomerne málo poškodené. Pretože pre frontové pomery sa v učiteľskej akadémii nemohlo poriadne učiť, Poverenstvo SNR pre školstvo a osvetu nariadilo vyučovať až do konca júla. Škola bola do správy štátu od Biskupského úradu a Kongregácie Sestier Nepoškvrneného Počatia Panny Márie, ktoré mali správu v tomto ústave, prevzatá 18. augusta 1945.

¹¹⁵ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, š. 12, 38/1945, 296/1945, 1110/1945.

Rímskokatolícky dievčenský internát bol prevzatý 22. augusta 1945.¹¹⁶ Prijímacie skúšky do I. ročníka učiteľskej akadémie a I. ročníka ústavu domácich náuk sa konali 2. septembra 1945. Všetky rehoľné sestry odišli začiatkom septembra do Přerova na Morave a nové profesorské sily škola nemala. Prijímačky viedli profesori gymnázia a meštianskej školy. Začiatok školského roka 1945/1946 bol stanovený na 10. septembra, ale pre nedostatok profesorských síl sa riadne vyučovanie začalo až 17. septembra. V učiteľskej akadémii bolo 109 žiakov a 30 v I. ročníku ústavu domácich náuk. Učiteľský zbor na čele s dočasným riaditeľom Jozefom Lukáčikom tvorilo sedem profesorov (z toho boli tri rehoľné sestry) a šesť výpomocných učiteľov.¹¹⁷

Štátny slovenský mužský učiteľský ústav (akadémia) v Spišskej Novej Vsi

Spišskonovoveský učiteľský ústav vznikol v pôvodných provizórnych priestoroch v roku 1871 s prvotným cieľom upevnenia maďarskej štátnej idey.¹¹⁸ 15. mája 1873 sa pristúpilo k výstavbe školskej budovy, v ktorej sa začalo vyučovať 2. novembra 1874. Škola bola postavená uprostred polí a záhrad. V suteréne sa nachádzali hospodárske miestnosti, kuchyňa, jedáleň, byt školníka a pivnice. V prízemnej časti boli triedy, zborovňa, riaditeľňa, kabinet a na poschodí hudobná sieň s organom, dva byty pre profesorov a štvorizbový byt riaditeľa školy. V rokoch 1906 až 1907 pribudlo severovýchodné krídlo, v ktorom bol umiestnený internát. To, že sa ústav nachádzal v blízkosti stanice Košicko-bohumínskej železnice, ovplyvnilo jeho dejiny. Zariaďovanie zničenej školy do priaznivého stavu po 1. svetovej vojne trvalo do školského roka 1936/1937. Budova ústavu bola prechodne obsadzovaná armádou, ktorá si v nej zriadila poľnú nemocnicu. Žiaci spolu s miestnymi gymnazistami a zástupcami iných škôl často vítali na železničnej stanici oficiálne návštevy mesta. Po vzniku ČSR pôsobili v štátnej škole prevažne českí profesori, absolventi Karlovej univerzity v Prahe alebo Masarykovej univerzity v Brne. V roku 1939 opustili školu i mesto. Pri učiteľskom ústave existovala aj trojtriedna cvičná škola, kde sa kandidáti pripravovali na učiteľské povolanie. Študenti IV. ročníka hospitovali na vidieckych školách. Nedostatok kvalitných pomôcok sa pedagógovia snažili riešiť vydávaním učebníc.¹¹⁹ Výnosom MŠaNO č. 175 231-I-30 a č. 31 793-I-1931 s pôsobnosťou od jesenného obdobia 1931 bola pri škole zriadená Skúšobná komisia pre ľudové a meštianske školy, ktorá začala činnosť v novembri 1931. Od začiatku školského roka 1936/1937 sa obmedzila jej pôsobnosť na ľudové školy.¹²⁰

V oblasti výchovy budúcich slovenských učiteľov plnil učiteľský ústav v Spišskej Novej Vsi v rokoch 1938 až 1945 významnú úlohu. Do diania školy však rušivo zasahovali politické udalosti. V školskom roku 1938/1939 obsadila spišskonovoveský štátny učiteľský ústav vojenská správa trikrát. Riaditeľ Ján Malý (vo funkcii v rokoch 1932 – 1938) musel opustiť

¹¹⁶ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. ŠUA L, š. 12, 38/1945.

¹¹⁷ 7. decembra 1946 Povereníctvo školstva a osvety a miestni zástupcovia Národného frontu preverovali všetkých členom profesorského zboru. Učiteľská akadémia od školského roka 1947/1948 nemala vlastnú cvičnú školu, preto žiačky vyučovali na národnej škole v Levoči.

¹¹⁸ HLEBA, E. *Školy na Spiši 1918 – 1938*, s. 77.

¹¹⁹ KORMOŠOVÁ, Ružena. Podiel učiteľov na slovakizácii stredného Spiša (1918 – 1938). In *Vlastivedný zborník Spiš 7*. Spišská Nová Ves : Múzeum Spiša, 2014, s. 154-166.

¹²⁰ Skúšobná komisia pre učiteľstvo na národných školách so slovenským jazykom v Spišskej Novej Vsi pôsobila až do roku 1952. Podobných komisií bolo na Slovensku len šesť.

školu. Počas 2. svetovej vojny bola budova dlhší čas obsadená vojskom. V dôsledku rušných politických udalostí sa tak stalo aj v období od 28. augusta do 8. septembra 1939. V dôsledku brannej pohotovosti štátu boli priestory opäť obsadené vojenskou správou, preto bolo vyučovanie 11. septembra zastavené. „Dňa 20. septembra navštívil v budove umiestnené vojenské veliteľstvo p. minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš a hlavný veliteľ HG Alex. Mach. Pri tejto príležitosti sa obidvaja zapísali do kroniky ústavu.“¹²¹ Pravidelná výučba začala 9. októbra 1939.

Od roku 1939 sa postupne rušila v ústave koedukácia, takže v školskom roku 1942/1943 bol ústav chlapčenský. Od začiatku školského roka 1939/1940 niesol názov Štátny slovenský mužský ústav učiteľský v Spišskej Novej Vsi. V dôsledku toho sa uskutočnil zápis do I. ročníka iba pre chlapcov. Prijímacie skúšky sa konali 19. a 20. júna 1939. Prihlásilo sa 72 žiakov, ale skúškam sa podrobilo 59. Prijatých bolo 40 študentov, ktorí preukázali vedomosti, hudobný sluch a mali dobrý zdravotný stav.¹²² Na základe zákona o reforme učiteľského štúdia z 29. októbra 1940 č. 288/1940 Sl. z., vyhláseného 11. novembra 1940, sa učiteľský ústav premenoval na učiteľskú akadémiu, ktorej cieľom bolo vzdelanie v duchu kresťansko-národnom. Počet žiakov spišskonovoveskej akadémie, podobne ako na spišskokapitulskej akadémii, výrazne poklesol. Zaujímavosťou je, že v školskom roku 1943/1944 na spišskonovoveskej akadémii študovali aj šiesti žiaci slovenskej národnosti z Chorvátska – Ján Čáni z Iloku, Fedor Dolinaj, Pavol Hrubík, Samo Stupavský, Ján Takáč a Pavol Žiga, všetci zo Starej Pazovy, ktorým boli poskytnuté špeciálne podpory. Prijatí boli po osobitných prijímacích skúškach 24. novembra 1943 na základe slovensko-chorvátskej kultúrnej dohody. MŠaNO im poskytlo štipendium vo výške 1 000 Ks. Okrem toho dostali od Rodičovského združenia po 100 Ks. Ďalšie osobitné podpory sa využívali na zaplatenie potrebných školských poplatkov, ošatenia, obuvi a bielizne, školských potrieb a čiastočne na úhradu stravovania a i.¹²³ V uvedenom školskom roku sa vyučovalo v Spišskej Novej Vsi vo všetkých ročníkoch podľa učebných osnov učiteľských akadémii bez V. ročníka, takže akadémia bola ešte neúplná.¹²⁴

Tabuľka č. 8

Žiaci učiteľského ústavu (učiteľskej akadémie) a cvičnej školy v Spišskej Novej Vsi v školskom roku 1938/1939 – 1945/1946 (stav na konci školského roka)¹²⁵

školský rok	Učiteľský ústav (učiteľská akadémia)						Cvičná škola
	I. roč.	II. roč.	III. roč.	IV. roč.	V. roč.	celkom	počet žiakov
	A / B	A / B	A / B	A / B			1. – 3. trieda
1938/1939	32/34	37	44	40	-	187	51

¹²¹ XIII. výročná zpráva Štát. slovenského mužského učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1939/1940. Zost. Anton Kovalik. Spišská Nová Ves : Kultúra, 1940, s. 6.

¹²² XIII. výročná zpráva Štát. slovenského mužského učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1939/1940, s. 6.

¹²³ XVII. výročná zpráva Štátnej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za šk. r. 1943/1944, s. 6 a 18.

¹²⁴ XVII. výročná zpráva Štátnej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za šk. r. 1943/1944, s. 5.

¹²⁵ Vlastné spracovanie. Výročné správy Štátneho slovenského mužského učiteľského ústavu (učiteľskej akadémie) v Spišskej Novej Vsi.

1939/1940	35	36/31	36	43	-	181	57
1940/1941	27	35	24/35	34	-	155	65
1941/1942	24	28	28	22/31	-	133	77
1942/1943	24	24	26	23	-	97	76
1943/1944	33	23	23	21	-	100	75
1944/1945	40	22	21	27	18	128	66
1945/1946	44	37	18	18	-	107	84

Na začiatku školského roka sa žiaci ústavu a cvičnej školy spolu so žiakmi gymnázia obyčajne zúčastňovali v sprievode riaditeľov a pedagogických zborov na slávnostných bohoslužbách v rímskokatolíckom farskom kostole Nanebovzatia Panny Márie a v evanjelickom chráme. Po nich sa konali školské slávnosti v hudobnej sieni ústavu vyzdobenej veľkým obrazom Andreja Hlinku, prezidenta Jozefa Tisu, štátnym znakom a štátnou zástavou. V zmysle výnosu MŠaNO z 27. augusta 1940 č. 2909/40-prez. a obežníka č. 46/1940-prez. bola od septembra 1940 prevedená „výzdoba učební a úradných miestností krížom, štátnym znakom a obrazom prezidenta“.¹²⁶ V dňoch 2. – 12. septembra 1940 na základe výnosu MŠaNO zo 4. septembra 1940, č. 87870/40-l/1 bol v ústave usporiadaný kurz pre učiteľov inkorporovaného územia Poľska, ktorého sa v Spišskej Novej Vsi zúčastnilo 26 učiteľov a učiteľiek. Účastníkom bolo zabezpečené bezplatné ubytovanie a stravovanie. Nostrifikačné skúšky sa konali v dňoch 12. – 13. septembra 1940. V dňoch 20. – 23. novembra 1940 boli skúšky učiteľskej spôsobilosti pre ľudové školy s vyučovacím jazykom slovenským.¹²⁷ 23. novembra sa nevyučovalo, pretože sa v priestoroch akadémie konali recitačné preteky spišských stredných škôl, na ktorých sa umiestnila Janka Guzová na I. mieste. 2. decembra 1940 privítali v Spišskej Novej Vsi opäť Alexandra Macha a 12. decembra 1940 sa žiaci učiteľskej akadémie zúčastnili verejnej slávnosti pred mestským domom spoločne s vojskom, príslušníkmi Hlinkovej gardy, Hlinkovej mládeže a všetkými školami.¹²⁸ Pri príležitosti ratifikácie dohody o pripojení sa Slovenskej republiky k štátom Osi si žiaci akadémie a cvičnej školy 6. februára 1941 vypočuli posolstvo prezidenta Jozefa Tisu.¹²⁹ Okrem menín hlavy štátu sa pripomínalo výročie bombardovania Spišskej Novej Vsi a obete útoku z marca 1939, konali sa školské oslavy narodenín „vodcu“ a ríšskeho kancelára Adolfa Hitlera. V máji sa v mestskom parku za účasti žiakov všetkých miestnych škôl uskutočnila spoločná pietna spomienka tragickej smrti generála M. R. Štefánika. Zborovým spevom prispeli žiaci učiteľskej akadémie pod vedením supl. profesora Dezidera Nágela. Športové súťaže sa organizovali v spolupráci s miestnou HG a HM. Žiaci i členovia profesorského zboru sa zapájali do verejného života.

¹²⁶ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, fond Učiteľská akadémia Spišská Nová Ves (ďalej f. UA SNV), š. 1, Zápisnice z porád profesorského zboru 1940 – 1941, č. 123.

¹²⁷ XIV. Výročná zpráva Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1940/1941. Zost. Anton Kovalik. Spišská Nová Ves : Kultúra, 1941, s. 6.

¹²⁸ ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SNV, š. 1, č. 1300/1941, č. 72/1941.

¹²⁹ XIV. Výročná zpráva Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1940/1941, s. 9.

V spišskonovoveskom ústave boli časté návštevy úradných osôb. V školskom roku 1939/1940 navštívili školu odborný inšpektor pre telesnú výchovu prof. Eduard Adamko, odborný inšpektor kreslenia Ľudovít Vaníček, ústredný inšpektor stredných škôl Michal Knap, ktorý previedol generálnu inšpekciu. V školskom roku 1940/1941 vykonal inšpekciu vlastivedných predmetov odborný inšpektor Dr. František Hrušovský, autor učebnice *Slovenské dejiny*, ktorý bol prítomný na výučbe predmetov a prezrel profesorskú a žiacku knižnicu.¹³⁰ Odborný inšpektor cvičných škôl Mikuláš Rumpelt navštívil akadémiu 23. – 24. novembra 1941.

Riaditeľom školy bol Anton Kovalík (1938 – február 1945).¹³¹ Pod jeho vedením pracovala Skúšobná komisia pre učiteľstvo na ľudových školách s vyučovacím jazykom slovenským v Spišskej Novej Vsi, ktorej členmi v roku 1941 boli doč. profesor Rudolf Solčáni, Ján Vrtík, supl. cvičný učiteľ Emil Alexy, Ema Majerčáková, Alexander Pažický, Ľudovít Šmelík, Július Šuňavec, Ján Briššák, Rudolf Solčáni, senior vo Veľkej, Oskar Čermák, Ján Michalko, profesor Andrej Reiprich.¹³² Okrem uvedených pedagógov v profesorskom zbore učiteľskej akadémie v období rokov 1939 – 1945 pôsobili: Karol Brnčal, Rudolf Bystrický, František Ďuriač, Jolana Buociková, Gusta Čunderlíková, Margita Habočková, Dušan Hanula, Peter Holec, Mária Ilavská, Jolana Jakubíková, Martin Redeča, Andrej Letaši, Daniel Lachký, Štefan Mitrík, Anna Mojšová, Dezider Nágel, Mária Olexáková, Jozef Paška, Ján Polom, Etela Samková, Štefan Sýkora, Mikuláš Šprinc, Ľudovít Šmelík, Cyril Vančo. V septembri 1944 budovu obsadilo nemecké vojsko. V telocvični bola zriadená dielňa a neskôr maštal pre kone. Po oslobodení mesta v januári 1945 sa v škole usadila ruská armáda. Riaditeľa učiteľskej akadémie Antona Kovalika, profesora Ľudovíta Šmelíka a Štefana Mitríka zaistili bezpečnostné orgány NKVD. Odvliekli ich do ZSSR, kde Anton Kovalik v roku 1946 zomrel.

Dôležitú úlohu v mimoškolskej činnosti zohrával samovzdelávací krúžok J. A. Komenského, založený v roku 1921, ktorý v období Slovenskej republiky niesol meno Andreja Hlinku.¹³³ Frontové udalosti spôsobili, že školský rok 1944/1945 sa začal až 7. marca 1945. Nakoľko v budove školy bola zriadená poľná nemocnica Červenej armády, bola výučba obnovená v priestoroch štátnej meštianskej školy. Vo vlastnej budove sa začala až 26. apríla

¹³⁰ XIV. Výročná zpráva Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1940/1941, s. 6-7.

¹³¹ KOVALIK, Anton (* 2. 6. 1901 Námestovo – † 1946 ZSSR) – riaditeľ, stredoškolský pedagóg, autor učebníc. Študoval na gymnáziu v Trstenej, v Spišskej Novej Vsi (1917 – 1918), maturoval v Ružomberku. Po maturite študoval na Karlovej univerzite v Prahe a na Komenského univerzite v Bratislave (ukončil 1925). Učiteľ dejepisu a zemepisu na učiteľskom ústave v Přerove a Lučenci a na gymnáziu v Ružomberku (1932 – 1938). Riaditeľ učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi (1938 – 1945). Bol predsedom Skúšobnej komisie pre učiteľov na ľudových školách, členom MO MS, Ligy proti TBC, Slovensko-nemeckej spoločnosti, Mestskej sporiteľne, podpredsedom kuratória Mestskej hudobnej školy, Rybárskeho spolku v Spišskej Novej Vsi, predsedom miestnej skupiny SŠVZ, okresným vedúcim SČK a predsedom Katolíckeho kruhu. Pozri: KORMOŠOVÁ, R. *Školstvo v rokoch 1918 – 1945*, s. 414.

¹³² ŠA PO – špecializované pracovisko SA-L, f. UA SNV, š. 10, inv. č. 246, 36 f., 559/1941, 2969/1941.

¹³³ Samovzdelávací krúžok Andreja Hlinku bol po roku 1945 premenovaný na Samovzdelávací krúžok Ing. Ondreja Kožucha. Pozri: XVIII. výročná zpráva Štátnej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za šk. r. 1944/1945. Spišská Nová Ves : Kultúra, 1945, s. 11-12.

1945. Školský rok v učiteľskej akadémii skončil 27. júla 1945. Posledným riaditeľom školy bol Karol Brnčal (1945 – 1950), správcom internátu Jozef Goleňa a od roku 1946 Rudolf Solčáni.

Tvorcovia učebníc pre učiteľské akadémie zo Spiša

Od roku 1939 po rok 1943 bolo pre stredné školy vydaných 52 učebníc a učebných textov. Mnohé boli spoločné pre učiteľské ústavy i gymnázia. Učebnice vydávali viaceré nakladateľstvá, napríklad Štátne nakladateľstvo v Bratislave, Tranoscius v Liptovskom Mikuláši, Čas v Bratislave, Matica slovenská v Martine, J. Horáček v Bratislave, L. Šmigala v Prešove, Nakladateľstvo slovenských profesorov v Bratislave a iné. K tvorcom učebníc patrili aj autori zo Spiša.

K autorom učebníc môžeme zaradiť profesora slovenského jazyka Alojza Miškoviča.¹³⁴ V Spišskej Kapitule vchoval nejedného majstra pera, publicistu, spisovateľa. Bol čestným predsedom Samovzdelávacieho krúžku Jána Hollého. V roku 1940 sa stal pracovníkom Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov v Bratislave a súčasne bol redaktorom časopisu *Náš národ* (od r. 1943). Písal divadelné hry, mal prednášky v rozhlase. S Milanom Pišútom vydali učebnice slovenského jazyka pre gymnáziá a učiteľské akadémie.¹³⁵ Podávali v nich podrobný prehľad literatúry. Úvod k učebniciam bol však poznamenaný oficiálnou ideológiou Slovenskej republiky. Nabádali v ňom žiakov k tomu, že „*Slováci musia študovať svoju literatúru väčšmi než kde inde, lebo je v úzkej organickej súvislosti so živým rozvojom národa*“. Charakterizovali Slovákov ako skupinu ľudí bývajúcu približne „*medzi Tatrami a Dunajom, od Jablunkovského priesmyku po Nové Zámky, od Bratislavy až po Užhorod a na moravskom Slovensku, patrí do veľkej rodiny árijskej*.“ Dorozumievaciu reč majú slovenčinu. „*Väčšinu územia, na ktorom býva, voláme Slovenskou republikou, Slovenskom alebo aj Slovenskou krajinou, po nemecky Slowakei, po francúzsky Slovaque. Árijcov poznáme aj pod menom Indoeurópania. Táto rasa drží vládu a duchovnú hegemoniu nad svetom*“.¹³⁶ Profesor A. Miškovič prispieval do časopisu *Rozvoj, Sborníka Spolku profesorov Slovenska, do Kultúry, Nášho národa, Katolíckych novín, Gardistu, Tatranského Slováka, či Duchovného pastiera*.¹³⁷

Autorom metodických príručiek, spevníkov a kníh pre deti a mládež bol profesor Jozef Alojz Vronč.¹³⁸ Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule ukončil v roku 1927 ako člen rehole Školských bratov. V rokoch 1932 – 1937 pôsobil ako cvičný učiteľ v Spišskej Kapitule, v rokoch 1937 – 1945 bol cvičným učiteľom v Bánovciach nad Bebravou.¹³⁹ Cestoval po

¹³⁴ 4. septembra 1902, Jurgov, Poľsko – 14. marca 1967, Bratislava, pochovaný v Kežmarku.

¹³⁵ MIŠKOVIČ, Alojz – PIŠÚT, Milan. *Dejiny slovenskej literatúry pre VI. triedu gymnázia a učiteľskú akadémiu*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1941; MIŠKOVIČ, Alojz – PIŠÚT, Milan. *Čítanka pre VI. triedu slovenského gymnázia a učiteľskú akadémiu*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo 1941; MIŠKOVIČ, Alojz – PIŠÚT, Milan. *Čítanka pre V. triedu slovenského gymnázia a učiteľskú akadémiu*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942.

¹³⁶ MIŠKOVIČ, A. – PIŠÚT, M. *Dejiny slovenskej literatúry pre VI. triedu ...*, s. 5 a 11. Učebnica bola schválená MŠaNO výnosom zo dňa 6. decembra 1940.

¹³⁷ V periodiku *Gardista* uverejnil napr. články *O storočnici spisovnej slovenčiny* (1943) a *Či naozaj roku 1943 bude sté výročie spisovnej slovenčiny* (1943), v *Slovákovi O Slovákoch vo Francúzsku* (1939) a *Roztratený národ* (1942), v *Tatranskom Slovákov* článok *Oslobodení Spišiáci a Oravci putujú do Levoče* (1940), publikoval v *Duchovnom pastierovi* a iných periodikách. Používal pseudonym: Am, Ami, GOG, Gogoľov, Zloja.

¹³⁸ *18. 9. 1906 Letanovce - †1989. *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 156-157.

¹³⁹ BERNÁT Libor. Učiteľská akadémia v Bánovciach nad Bebravou v rokoch 1940 – 1951. In *Pedagogická revue*. Roč. 59, 2007, č. 3, s. 307.

Európe (Nemecko, Rakúsko, Francúzsko) a priniesol mnohé metodické materiály. Z nich zostavoval pre žiakov metodické listy i celé metodické príručky pre prvouku a hudobnú výchovu. Podľa jeho *Elementárnej metodiky* rozmnoženej cyklostylom sa vyučovalo nielen v Spišskej Kapitule, ale aj v Levoči a Nitre. V spolupráci s Michalom Foltínom a Štefanom Horváthom zostavil *Prvouku – metodickú príručku a praktické knihy* (Trnava, 1943). Do zbierky *Malý spevák* (Trnava, 1941 a 1943)¹⁴⁰ zaradil básne Ľudmily Podjavorinskej, S. Sakalovej, Márie Rázusovej-Martákovej, ktoré zhudobnil Ladislav Stanček. Spevník ilustroval Štefan Horváth. Pre žiakov podľa Th. Zennera napísal knihy *Úbohý Rudko* (1944) a *Zajačik Ušiačik* (1944), *Cesta k oltáru* (Kremnica, 1944). Na pokračovanie publikoval životopis sv. Terezy Ježišovej. So žiakmi cvičnej školy v Spišskej Kapitule vydával časopis *Zrnko*, ktorý vychádzal na ôsmich stranách mesačne. Pre Ústav slovenského jazyka SAV v Bratislave vypracoval štúdiu *Chotárne názvy v katastri obce Letanovce a 700 nárečových slov a výrazov*. Spracoval aj monografiu rodnej obce, ktorá vyšla knižne v roku 2000 pod názvom *Letanovce – môj rodný kraj*.¹⁴¹ Spestril ju znotovanými piesňami. Spracoval životopisy detí pod názvom *Šťastné deti*. V časopise *Nová škola* redigoval stať o hudobnej výchove. Prispieval do *Slovenského učiteľa* a do *Slováka*.

K významným hudobným skladateľom a autorom teoretických prác z oblasti hudby patrili profesor Ladislav Stanček.¹⁴² Do Spišskej Kapituly prišiel v septembri 1935 z Bratislavy, kde pôsobil ako regenschori v Blumentálskom kostole a ako pedagóg na Hudobnej a dramatickej akadémii (1932 – 1935). Profesor Stanček zaviedol na učiteľskej akadémii v Spišskej Kapitule do vyučovania hudobnej výchovy dôslednosť a prísnosť, ale aj toleranciu a priateľstvo. Žiadna slávnosť, či jubileum slovenských dejín v Spišskom Podhradí sa nezaobišli bez vystúpení sláčikového orchestra a zborového spevu pod jeho vedením. Zriadil reprezentatívnu sieň, kde bolo veľké pódium pre zbor, orchester a klavír. Dominantou bol nový dvojmanuálový pneumatický organ, ktorý v roku 1937 posvätil spišský biskup J. Vojtaššák.¹⁴³ Zhudobnil viaceré libretá profesora Alojza Miškoviča, spolupracoval s cvičným učiteľom Jozefom Alojzom Vrončom na príprave učebníc hudobnej výchovy pre žiakov ľudovej školy. Zaujímal sa o hudobný život, sám komponoval, bol všestranným hudobníkom, zbormajstrom. Skladal komorné diela, orchestrálne skladby, písal pochody, upravoval slovenské piesne. Profesor Stanček sa tešil z usilovnosti svojich žiakov, z ich úspechov za organom, v orchestri, v speve, v skladateľských pokusoch. Spevy Spiša upravoval pre zbory mužské i zmiešané. Rozhlas v tom čase často vysielal jeho skladby, napr. v roku 1940 jeho piesne spieval Janko Blaho. Pre orchester ústavu, ktorý založil, vytvoril slávnostný pochod

¹⁴⁰ VRONČ, Jozef Alojz – STANČEK, Ladislav. *Mladý spevák, I*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1941; VRONČ, Jozef Alojz – STANČEK, Ladislav. *Mladý spevák, II*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1943; VRONČ, Jozef Alojz – STANČEK, Ladislav. *Príručka hudobnej výchovy*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1941.

¹⁴¹ VRONČ, Jozef Alojz. *Letanovce – môj rodný kraj*. Levoča : Polypress, 2000.

¹⁴² (*7. 2. 1898 Prievidza – †15. 4. 1979 Bojnice, poch. Prievidza) KORMOŠOVÁ, Ružena. Pedagogické pôsobenie Ladislava Stančeka na Spiši (1935 – 1958). In *Z minulosti Spiša*, XXI. Zost. Ivan Chalupecký. Levoča : SDS, 2013, s. 223-234.

¹⁴³ GRIEGER, Michal. Hudobná výchova na Rímskokatolíckom Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule v rokoch 1819 – 1949. In *180. výročie založenia Učiteľského ústavu Spišská Kapitula: Zborník prednášok*. Spišská Kapitula, 2. – 4. september 1999, vlastným nákladom, s. 7-9.

Pod Spišským hradom. Venoval sa aj publicistike. Dielom *Organ, jeho dejiny, stavba, zostrojenie a zaobchádzanie s ním* (Spišské Podhradie, 1943) sa stal priekopníkom slovenskej organológie. Chcel takto podrobným opísaním organu pomôcť žiakom učiteľskej akadémie a konzervatória pri ich odbornej a kantorskej skúške. V knihe zhrnul svoje viacročné štúdiá a pozorovania, zhromaždil materiály a údaje o skladbách, významných skladateľoch, výnimočných organistoch a organológoch i najväčších organoch sveta. Opísal aj školský organ spišskokapitulskej učiteľskej akadémie. V závere knihy napísal „*Isté je, že žiaden hudobný nástroj nie je tak spôsobilý do kostola ako organ svojím majestátnym pokojom, vážnym charakterom a istou objektivitou. Organom vlastne povoláva cirkev do svojich služieb umenie, ale aj očakáva od neho umenie.*“¹⁴⁴ Jeho smútočný chorál *Pomiluj nás, Hospodine* vyšiel v hudobnej prílohe *Slovenského učiteľa* (1940). Svoje názory o hudobnom umení spísal v diele s názvom *Kapitoly o hudobnom umení* (Ružomberok, 1944). Chcel ním v radoch slovenskej mladej inteligencie prebudiť záujem o hudbu. Kniha bola priekopníckou, pretože kliesnila cestu k súhrnnému oboznámeniu s hudobným umením. Nechcela byť lexikálnym súpisom dát. Autor chcel dielom dokázať a zároveň zdôrazniť dôležitosť hudby v školskej i mimoškolskej výchove. Pozornosť venoval aj gregoriánskemu chorálu.¹⁴⁵ Spomienkou na vzácne hodiny gregoriánskeho spevu sú aj jeho *Responsoria Missae* (Ružomberok, 1943). Keď sa v roku 1945 stal riaditeľom Učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi Karol Brnčal (bývalý žiak Ladislava Stančeka a absolvent učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule), prešiel vtedy 47-ročný profesor hudby Stanček do Spišskej Novej Vsi. Mal veľkú zásluhu na oživení činnosti *Spišského učiteľského spevokolu*, ktorý prevzal v roku 1947.

Autorom učebnice dejepisu bol riaditeľ Anton Kovalik¹⁴⁶ Počas pedagogického pôsobenia v Spišskej Novej Vsi vyšiel jeho *Dejepis pre 5. triedu slovenských gymnázií a 2. ročník učiteľských akadémií* (Bratislava, 1943). Venoval sa aj prírodným vedám. Učebnica dejepisu vychádzala z učebných osnov a obsahovala dejiny staroveku a počiatky stredoveku (po rozklad ríše Karola Veľkého). Bola rozdelená na dve časti. Prvá obsahovala učebnú látku o ľudstve v praveku, o orientálnych národoch, Grékoch a Rimanoch. V druhej časti bola obsiahnutá látka, ktorá sa zoberala Európou od zániku Západorímskej ríše po dobu Karola Veľkého. „*Spôsob, ako učebnica podávala vedomosti, bol primeraný veku žiakov piatej triedy gymnázia a druhého ročníka učiteľskej akadémie. Typografická stránka učebnice bola vyhovujúca. K učebnici boli priložené aj synchronistické tabuľky. V porovnaní s učebnicou dejepisu pre piatu triedu gymnázia z predmníchovskej ČSR (Bidlo-Dobiáš-Šusta) neznamenal nijaký pokrok*“¹⁴⁷, hodnotí knihu Jozef Mátej.

Riaditeľ Jozef Brandobur¹⁴⁸ bol členom viacerých pedagogických spoločností. Svoje pedagogické skúsenosti zhrnul do svojho životného diela *Pedagogika*, ktorá mala byť prvou dôkladnou učebnicou a príručkou pre žiakov učiteľskej akadémie a pre slovenské učiteľstvo.

¹⁴⁴ STANČEK, Ladislav. *Organ, jeho dejiny, stavba, zostrojenie a zaobchádzanie s ním*. Spišské Podhradie, vl. n., 1943, s. 44.

¹⁴⁵ STANČEK, Ladislav. *Kapitoly o hudobnom umení*. Ružomberok : Obroda, 1944, s. 85-92.

¹⁴⁶ * 2. 6. 1901 Námestovo – † 1946 ZSSR.

¹⁴⁷ MÁTEJ, Jozef. *Školská výchova ...*, s. 145-146.

¹⁴⁸ *21. 5. 1896 Letanovce – †2. 10. 1965 Odorín, pochovaný Smižany.

Rukopis bol predložený na aprobačné pokračovanie v Bratislave. Pre vojnové udalosti pri evakuácii úradov na konci 2. svetovej vojny sa stratil a pre súčasné bádanie je neznámy.¹⁴⁹
Zánik učiteľských akadémií po druhej svetovej vojne

Budúcnosť ukázala, že reforma učiteľského vzdelávania neprilákala mládež študovať na učiteľských akadémiách. Rok po vydaní zákona žiakov na týchto stredných školách ubudlo. Výsledok zápisov do I. ročníka na troch spišských učiteľských akadémiách v školskom roku 1941/1942 bol oveľa nižší ako v predchádzajúcom roku. Ako príčinu slabšieho záujmu o učiteľské akadémie treba vidieť v predĺžení štúdia o rok a to, že absolvent učiteľskej akadémie mal uzavretú cestu k vysokoškolskému štúdiu. Rozhodujúcim dôvodom bolo však zavedenie školského platu a iných poplatkov. Učiteľské vzdelávanie bolo kritizované a nesplnilo očakávania. Súkromné štúdium na odborných učiteľských ústavoch sa nepovoľovalo. Externé skúšky sa povoľovali vo výnimočných prípadoch. Podobne, ako pri učiteľských akadémiách, aj pri odborných učiteľských ústavoch viac ako polovica patrila pod vrchný dozor cirkvi. V ústavoch pre vzdelávanie učiteliek domácich náuk sa otvárali ročníky striedavo, každý druhý rok. Keď sa na dvoch štátnych ústavoch otvoril I. ročník, vtedy sa na dvoch neštátnych ústavoch otvoril II. ročník a opačne.¹⁵⁰

Počet žiakov v učiteľských akadémiách po 2. svetovej vojne narastal. Štúdium sa skrátilo na štyri roky. V školskom roku 1947/1948 bolo v učiteľskej akadémii v Spišskej Kapitule okolo 160 žiakov. Na žiadosť riaditeľa J. M. Temeša bolo povolené vyučovať v škole, ako jedinej na Slovensku, nepovinne poľský jazyk. Okrem riaditeľa ho učil profesor Jozef Kúttnik-Šmálov.¹⁵¹ Po februári 1948 nastala v histórii učiteľských akadémií zásadná zmena. Súviselo to s celkovou reformou učiteľského vzdelávania. Nový zákon o jednotnom školstve z 21. apríla 1948 nepoznal medzi školami tretieho stupňa dovtedajšie učiteľské akadémie.¹⁵² Na Štátnej učiteľskej akadémii v Spišskej Novej Vsi bolo v školskom roku 1945/1946 117 žiakov. Ako dôsledok prirodzených opatrení bola skutočnosť, že budúci učitelia sa mali pripravovať na svoje povolanie po ukončení štyroch tried gymnázia. Od školského roka 1947/1948 nebol už pri učiteľských akadémiách otvorený I. ročník.¹⁵³ Výnosom Povereníctva škôl, vied a umení bola 31. augusta 1949 Učiteľská akadémia v Spišskej Kapitule zrušená. Väčšina žiakov pokračovala v štúdiu v Levoči. Budova školy pripadla armáde, neskôr policajnému zboru. Sídliť tu policajný archív.¹⁵⁴

Pre vzdelanie učiteliek materských škôl boli založené pedagogické gymnázia. Zriadením tejto školy v Spišskej Novej Vsi bola poverená vtedajšia riaditeľka gymnázia Elena Hanulová. Škola sa osamostatnila až v školskom roku 1952/1953, keď už mala tri ročníky a vlastný učiteľský zbor, ktorý tvorili Rudolf Solčáni, Anna Ivančová, Andrej Reiprich a Ladislav Stanček. Funkciou riaditeľa bol poverený Jozef Chrenko. V nasledujúcom školskom

¹⁴⁹ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 95.

¹⁵⁰ *Päť rokov slovenského ...*, s. 245-246.

¹⁵¹ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 98-104.

¹⁵² PAVLIK, E. *79 rokov Učiteľského ústavu ...*, s. 19-20.

¹⁵³ *Spišskokapitulská preparandia a jej chovanci v r. 1819 – 1949*, s. 38.

¹⁵⁴ V roku 1990 tu bol zriadený Kňazský seminár biskupa J. Vojtaššáka a ubytovní bohoslovci. Pozri OLEJNÍK, Vladimír. *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*, s. 372.

roku sa konali prvé maturitné skúšky. Škola bola v roku 1954 premenovaná z gymnázia na pedagogickú školu a pre nedostatok priestorov bola v roku 1955 premiestnená do Levoče. Nový politický systém viedol k vytvoreniu jednotného školstva, zániku učiteľských akadémií, pretože učitelia sa mali vzdelávať na pedagogických fakultách.

Záver

Kolektívna monografia je venovaná analýze jednotlivých aspektov vzdelávacieho procesu na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Motívom voľby zvoleného obdobia bol záujem získať poznatky ako dramatické politické a spoločenské zmeny vplývali na charakter vzdelávacieho procesu v jeho obsahovej aj organizačnej forme na Slovensku. V uvedenom kontexte bolo motívom prehĺbiť znalosť o postavení pedagógov v meniacom sa politickom zriadení na Slovensku, o filozofii vzdelávacieho procesu, jeho cieľoch a dopade na identitu mladej generácie. Práca je zameraná predovšetkým na zmeny a celkovú situáciu v školstve v období vojnovnej Slovenskej republiky. Transformácia politickej situácie a konzekventne i vzdelávacieho systému slovenského štátu nebola realizovaná revolučnou cestou, ale mala charakter náhleho zlomu v porovnaní s hodnotovou bázou školstva v prvej Československej republike. Zatiaľ čo školstvo v Československu malo základy v pluralitnom politickom systéme a ideovo sa opieralo o konštrukt jednotného československého národa, vzdelávací systém slovenského štátu bol založený na radikálne odlišných princípoch – kresťanskom nacionalizme. Každý politický subjekt sa snaží aktívne vstupovať do školskej politiky, ale miera jeho participácie závisí od podielu na vládnej moci. V tomto smere mohla Hlinkova slovenská ľudová strana bez väčších obmedzení realizovať svoje zámery vo vzdelávacom systéme. Slovenská republika bola tesne spätá s Nemeckou ríšou, čo sa premietalo do fungovania jej politického, hospodárskeho i spoločenského života. Pod nacistickým nátlakom pôsobila aj kultúrna sféra, vrátane školstva. Tu však existoval istý stupeň odolnosti voči nemeckému tlaku a podriadenosť sa prejavovala v omnoho sofistikovanejšej podobe.

Vojnová Slovenská republika bola budovaná ako autoritatívny štát, čo malo priamy dopad na školstvo. Sekulárny prístup k vzdelaniu bol eliminovaný a pedagógovia, ktorí neboli ochotní učiť striktné v intenciách kresťanskej vierouky museli zo školstva odísť. Zo vzdelávacích inštitúcií na Slovensku, vrátane vysokoškolských pedagógov pôsobiacich na Komenského univerzite v Bratislave, boli nútení odísť profesori českej národnosti. Radikálnymi zmenami prešiel tiež obsah vyučovania humanitných predmetov, najmä histórie. Slovenská história bola interpretovaná v súlade s nacionalistickou ideológiou. V ideovej sfére bol kategorickým imperatívom kresťanský konzervativizmus. V školách došlo k odstráneniu koedukácie, vyučovanie sa začínalo a končilo modlitbou. Pasivita učiteľov voči ideologickej stránke vyučovacieho procesu nebola tolerovaná. Autoritatívny režim slovenského štátu usiloval o podriadenie vzdelávacieho systému svojim politickým cieľom, ktorých obsahom bolo vzdelávať a vychovávať mládež v nekritickom prijímaní ideologických princípov presadzovaných štátnymi orgánmi ako jedinú správnu. Nezávislosť pedagógov a pluralita politických postojov bola zredukovaná na minimum.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne pramene:

Národní archiv České republiky Praha

- fond Presidium ministerské rady

Slovenský národný archív Bratislava

- fond Minister s plnou mocou pre správu Slovenska
- fond Ministerstvo školstva a národnej osvety
- fond Národný súd
- fond Policajné riaditeľstvo Bratislava
- fond Referát Ministerstva školstva a národnej osvety
- fond Osobný fond – Anton Štefánek
- fond Policajné riaditeľstvo NB

Archív biskupského úradu Spišskej diecézy v Spišskej Kapitule

- fond Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule

Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Lučenec

- fond Obvodný notársky úrad Poltár

Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica

- fond Okresný úrad Kremnica
- fond Okresný úrad Nová Baňa

Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Spišská Nová Ves

- fond Okresný úrad Gelnica
- fond Školský inšpektorát v Spišskej Novej Vsi

Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča

- fond Štátna učiteľská akadémia v Levoči
- fond Učiteľská akadémia v Spišskej Kapitule
- fond Štátna učiteľská akadémia v Spišskej Novej Vsi

Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad

- fond Školský inšpektorát v Kežmarku

Publikované pramene a dokumenty:

Nové slovenské školstvo. Reči Jozefa Siváka, ministra školstva a národnej osvety, povedané v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky. Bratislava : Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1940.

Nové slovenské školstvo II. Reč Jozefa Siváka, ministra školstva a národnej osvety, povedaná v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky. Bratislava : Ministerstvo školstva a národnej osvety, 1940.

Nové slovenské školstvo III. Expozé ministra školstva a národnej osvety Jozefa Siváka, prednesené v Kultúrnom výbore Snemu Slovenskej republiky 9. decembra 1941. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942.

Päť rokov slovenského školstva 1939 – 1943. Zostavila Redakčná komisia Ministerstva školstva a národnej osvety Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1944.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Roč. 1919, 1920.

Sbírka zakonů a nařízení státu česko – slovenského. Roč. 1938.

Slovenský zákonník. Roč. 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945.

Sbierka nariadení SNR 1944 – 1945. Roč. 1944.

Sborník Ministerstva školstva a národnej osvety I. 1941 – 1942. Zostavila Redakčná komisia Ministerstva školstva a národnej osvety. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942.

Školské zvesti. Roč. 1945.

Štatistický lexikon obcí v Krajine Slovenskej : Úradný soznam miest podľa zákona zo 14. apríla 1920, čís. 266 Sb. zák. a nar. Vydaný ministerstvom vnútra a Štátnym úradom štatistickým na základe výsledkov sčítania ľudu z 1. decembra 1930. Praha : Štátny úrad štatistický, 1936.

Úradné noviny, 1919.

Věstník Ministerství školství a národní osvěty, 1938.

Zvesti MŠaNO, 1939; 1940; 1941; 1943.

Dobová tlač:

A-Zet, 1938.

Československá vzájomnosť, 1936.

Gardista, 1939; 1940; 1941; 1942; 1943.

Národné noviny, 1919; 1924.

Nová škola, 1941/1942, 1942/1943.

Politika, 1932; 1938.

Prúdy, 1929.
Robotnícke noviny, 1930; 1934; 1937; 1938.
Slovák, 1928; 1937; 1938; 1939; 1940; 1941.
Slovák týždenník, 1938.
Slovenský deník, 1919; 1938.
Slovenská politika, 1938; 1939; 1940.
Slovenský učiteľ, 1937/1938; 1938/1939; 1939/1940.
Slovenský východ, 1927; 1929; 1933; 1934.

Literatúra:

BAKKE, Elizabeth. Čechoslovakizmus v školských učebniciach (1918 – 1938). In *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 2.

BARÁTHOVÁ, Nora a kol. *Život Kežmarku v 13. až 20. storočí*. Kežmarok : Jadro, 2014.

BENEŠ, Edvard. *Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti*. Praha : Slovenská odbočka Národnej rady československej, 1934.

BENICKÁ, Jaroslava. Podoby slovenského športu a telovýchovy na Slovensku v rokoch 1938 – 1944. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Od Salzburgu do vypuknutia povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov: VIII. zborník z vedeckej konferencie*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009.

BERNÁT Libor. Učiteľská akadémia v Bánovciach nad Bebravou v rokoch 1940 – 1951. In *Pedagogická revue*. Roč. 59, 2007, č. 3, s. 296-309.

BILČÍK, Jozef. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovanie písomnosti škôl. In *Slovenská archivistika*. Roč. 8, 1973, č. 1, s. 26-56.

BILČÍK, Jozef. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovanie písomností škôl (III). In *Slovenská archivistika*. Roč. 9, 1974, č. 1, s. 150-151.

BUČKA, Peter. *Šport v Žiline v znamení modro-bielej*. Žilina : GEORG, 2012.

BUČKA, Peter. Telesná výchova a šport v období 1. Slovenskej republiky. In *Historický časopis*. Roč. 60, 2012, č. 1, s. 33-48.

BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku slovenského štátu*. Výber zo štúdií. Bratislava : Prodama, 2009.

BYSTRICKÝ, Valerián. Eduard Beneš a Slovensko. In *Historický časopis*. Roč. 43, 1995, č. 2.

BYSTRICKÝ, Valerián. Národnostný štatút a štátotvorné programy na Slovensku. In *Historický časopis*. Roč. 40, 2001, č. 1.

BYSTRICKÝ, Valerián. Vystáňovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938 – 1939. In BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií*. Bratislava : Prodama, spol. s.r.o., 2008, s. 184-197.

BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav. Od Mníchova k rozbitiu Česko – Slovenska. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : VEDA, 2004.

CIGÁNEK, Radim. *Politický zápas o jednotnú štátnú školu 1945 – 1949*. Praha : Karolinum, 2009.

DÉRER, Ivan. *Československá otázka*. Orbis : Praha, 1935.

DÉRER, Ivan. *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*. Praha, 1946.

DRAGÚŇ, Stanislav. Nemecko-slovenská dohoda z roku 1942 o spolupráci na kultúrnom poli a jej realizácia v praxi. In *Historický časopis*. Roč. 55, 2007, č. 3, s. 559-576.

DRENKO, Jozef. *Z kroniky gymnázia v Lučenci (1590 – 2010)*. Lučenec : Ján Sivok-JSS, 2013.

ĎURKOVSKÁ, Mária – HREHOR, Henrich. *Stredné školy na Slovensku v rokoch 1918 – 1948. Dokumenty*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 2014.

ĎURICA, Milan, S. *Jozef Tiso 1887 – 1947 Životopisný profil*. Bratislava : Lúč, 2006.

FINDOR, Andrej. Narácia „zlatého veku“ národných dejín. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti Konštrukcie a tranformácie kolektívnych identít*. Bratislava : VEDA, 2009.

FREMAL, Karol. Autonomistický blok a výsledky parlamentných volieb na Slovensku v roku 1935. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Martin Rázus politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava : VEDA, 2008.

GABZDILOVÁ, Soňa. Školská politika štátnych orgánov vo vzťahu k etnickým menšinám na Slovensku v rokoch 1944 – 1948. In *Slezský sborník*. Roč. 96, 1998, č. 3, s. 161-170.

GABZDILOVÁ, Soňa. *Vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1938 – 1953*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016.

GAŠPAROVIČOVÁ, Jana. Menšinové školstvo na Slovensku a školstvo slovensko-poľského pohraničia v období prvej Slovenskej republiky. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 150-162.

GEŠKOVÁ, Želmíra – KRIŠKOVÁ, Ľubica. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Martin : Matica slovenská, 1998.

GOCIALEKOVÁ, Mária a kol. *75 rokov kežmarského gymnázia : pamätnica 1927-2002*. Kežmarok : Gymnázium Pavla Országha Hviezdoslava v Kežmarku, 2003.

- GRIEGER, Michal. Hudobná výchova na Rímskokatolíckom Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule v rokoch 1819-1949. In *180. výročie založenia Učiteľského ústavu Spišská Kapitula: Zborník prednášok*. Spišská Kapitula, 2. – 4. september 1999, vlastným nákladom, s. 7-9.
- GRIGER, Michal – CHALUPECKÝ, Ivan (eds.). *Profesor ThDr. Alojz Miškovič (1902 – 1967)*. Zborník prednášok na vedeckej konferencii Spišského dejepisného spolku 11. októbra 1997 v Spišskom Podhradí v Spišskej Kapitule. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1999.
- História a súčasnosť Strednej odbornej školy drevárskej v v Spišskej Novej Vsi: 110 rokov drevárskeho vzdelávania na Spiši*. Spišská Nová Ves : SOŠD, 2009.
- HLEBA, Edmund. *Školy na Spiši 1918 – 1938*. Spišská Nová Ves : Regionálne kultúrne stredisko, 1994.
- HLEBA, Edmund. Školy na Spiši. In *Terra Scepusiens: Stav bádania v dejinách Spiša*. Red. Ryszard Gladkiewicz a Martin Homza. Levoča – Wrocław : Lúč, 2003, s. 731-731.
- HETÉNYI, Martin. Maďarské menšinové školstvo v prvej Slovenskej republike. In *Studia Historica Nitriensia 13*. Nitra : FF Univerzity Konštantína Filozofa, 2006, s. 159-181.
- HODŽA, Milan. Slovenská mládež a československá jednota. Poznámky o trenčiansko-teplíckom zjazde slovenskej mládeže. In HODŽA, Milan. *Články, reči, štúdie*. Sväzok VII. Slovensko a republika. Bratislava : Linografia, 1934.
- HOENSCH Jörg, K. *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova Slovenska ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938 – 1939*. Bratislava : VEDA, 2001.
- HOFBAUER, Břetislav. *Boj o jednotu dětského hnutí v Československu : období národní a demokratické revoluce (1944 – 1948)*. Praha : Mladá fronta, 1985.
- HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1940.
- CHALOUPECKÝ, Václav. Československé dějiny. In *Historický časopis*, 1922, roč. XXVIII., bez č.
- CHOVAM, Július. *Ozbrojení vysokoškoláci v povstaní*. Bratislava : NVK International, 1995.
- CHREŇOVÁ, Júlia. *Štruktúra ústredných orgánov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 (prehľad)*. Bratislava : Archívna správa Ministerstva vnútra SSR, 1977.
- IVANKA, Milan. *O autonomistických snahách na Slovensku*. Prednáška dra Milana Ivanku v Štátovedeckej spoločnosti v Brne 12. marca 1923. Bratislava : Universum, 1923.
- JAKSICOVÁ, Vlasta. Inštitucionálne rámce modernej slovenskej kultúry. In: ROGUĽOVÁ, Jaroslava (ed.). *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009.

JOHNSON, V. Owen. *Slovakia 1918 – 1938 Education and the making of a nation*. New York : Columbia University Press, 1985.

KAMENEC, Ivan. Kultúrne paradoxy vo vzťahoch medzi satelitom a veľmocou. Slovenská kultúra pod nemeckým „ochranným patronátom“. In KAMENEC, Ivan (ed.). *Spoločnosť Politika Historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Prodama, spol. s.r.o., 2009, s. 115-121.

KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : ARCHA, 1991.

KAMENEC, Ivan. *Slovenský štát (1939 – 1945)*. Praha : Anomal, 1992.

KÁRPÁTY, Vojtech. K niektorým otázkam slovenského stredného školstva 1939 – 1945. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 206-221.

KÁZMEROVÁ, Ľubica a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012.

KÁZMEROVÁ, Ľubica. Problémy školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1939 očami členov Spolku profesorov Slovákov. In ROGUĽOVÁ, Jaroslava (ed.). *Od osmičky k osmičke*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009.

KÁZMEROVÁ, Ľubica. Riadiace orgány školstva na Slovensku a vzdelávací systém v rokoch 1918 – 1945. In KÁZMEROVÁ, Ľubica (ed.). *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : HÚ SAV vo vyd. Prodama, 2012, s. 11-33.

KÁZMEROVÁ, Ľubica. Riadiace orgány a štruktúra školstva počas autonómie Slovenskej krajiny a v rokoch 1939 – 1945. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis/VEDA, 2015.

KÁZMEROVÁ, Ľubica. Školstvo na Slovensku a politický systém jednej strany. Negácia československej štátnej myšlienky z hľadiska vzdelávacieho systému. In *Česko – slovenská historická ročenka 2010*. Brno – Bratislava: Česko – slovenská /Slovensko – česká komisia historikov v nakladateľstve Academicus, 2010, s.153-166.

KENNAN, George, F. *From Prague after Munich Diplomatic Papers 1938 – 1940*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1968.

KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XIII, 1918 – 1929. Praha : Paseka, 2000.

KLIMKO, Jozef. *Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku*. Bratislava : OBZOR, 1986.

KOLLÁR, Karol. *Milan Hodža. Moderný teoretik Pragmatický politik*. Bratislava : INFOPRESS, 1994.

- KORMOŠOVÁ, Ružena. Podiel učiteľov na slovakizácii stredného Spiša (1918 – 1938). In *Vlastivedný zborník Spiš 7*. Spišská Nová Ves : Múzeum Spiša, 2014, s. 154-166.
- KORMOŠOVÁ, Ružena. Pedagogické pôsobenie Ladislava Stančeka na Spiši (1935 – 1958). In *Z minulosti Spiša*, XXI. Zost. Ivan Chalupecký. Levoča : SDS, 2013, s. 223-234.
- KORMOŠOVÁ, Ružena. *Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne, nedávne a súčasné*. Spišská Nová Ves : ABC studio pre Gymnázium Školská, 2016.
- KORMOŠOVÁ, Ružena. Školstvo v rokoch 1918 – 1945. In *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves : Mesto Spišská Nová Ves, 2014, s. 399-417.
- KOVALIK, Anton. *Dejepis pre V. triedu slovenských gymnázií a II. ročník učiteľských akademií*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1943.
- KOVÁČ, Dušan (ed.) *Muži Deklarácie*. Martin : Osveta, 1991.
- KRANKUS, Milan. Školská a mimoškolská výchova na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015.
- KROPILÁK, Miroslav. Vavro Šrobár. In KOVÁČ, Dušan (ed.). *Muži deklarácie*. Martin : Osveta, 1991.
- KŠIŇAN, Jozef – KOVÁČIK, Milan. *Spartakiáda 1955*. Bratislava : Osveta Martin, 1995.
- KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015.
- KUČERA, Martin. Ivanka Milan. In KOLÁŘ, František (ed.). *Politická elita meziválečného Československa 1918 – 1938*. Praha : Pražská EDICE, 1998.
- LACKO, Martin (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Bratislava : Merkury, 2003.
- LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V (1938 – 1945)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012.
- LICHNER, Ján. 14. marec. In BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.). *Vznik slovenského štátu. Spomienky aktérov historických udalostí 1. diel*. Bratislava : AEP, 2008.
- LIPTÁK, Ľubomír. Andrej Hlinka. In KOVÁČ, Dušan. *Muži Deklarácie*. Martin : Osveta, 1991.
- MACEJKA, Martin – KONEČNÝ, Miroslav. *Františkánske gymnázium v Malackách 1927 – 2007*. Malacký : Fornix, 2007.

MAGDOLENOVÁ, Anna. Memorandá a manifesty ľudákov v medzivojnovom období. In LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena (eds.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006.

MAGDOLENOVÁ, Anna. Slovenská kultúra v rokoch 1939 – 1945. In BOBÁK, Ján (ed.). *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 142-154.

MAGDOLENOVÁ, Anna. Príčiny deformácií historického obrazu Dr. J. Tisu vo vedomí súčasníkov. In *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 1996.

MARTULIAK, Pavol. *Banská Bystrica kolíska vzdelanosti: 750 rokov banskobystrického školstva*. Banská Bystrica : TRIAN, 2005.

MÁTEJ, Jozef. *Školská výchova za takzvaného slovenského štátu (so zreteľom na všeobecno-vzdelávaciu školu)*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1958.

MÁTEJ, Jozef. *Škola, výchova a učiteľ v klérofašistickej Slovenskej republike*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978.

MICHNOVIČ, Imrich. *Vranov nad Topľou v 20. storočí. (Časť druhá: 1948 – 2000)*. Vranov nad Topľou : Mestský úrad, 2005.

MIKO, Štefan. *Náčrt dejín Rím. kat. učiteľského ústavu a Učiteľskej akadémie v Sp. Kapitule v období rokov 1929 – 1949*, rkp., 75 s.

MIKUS, A. Joseph, J.D. *Slovakia. A political history: 1918 – 1950*. Milwaukee Wisconsin : The Marquette University Press, 1963.

MIŠKOVIČ, Alojz – PIŠÚT, Milan. *Dejiny slovenskej literatúry pre VI. triedu gymnázia a učiteľskú akadémiu*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1941.

MIŠKOVIČ, Alojz – PIŠÚT, Milan. *Čítanka pre VI. triedu slovenského gymnázia a učiteľskú akadémiu*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1941.

MIŠKOVIČ, Alojz – PIŠÚT, Milan. *Čítanka pre V. triedu slovenského gymnázia a učiteľskú akadémiu*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1942.

MIŠKOVIČ, Alojz. *Pamätník 110-ročnice založenia Rímskokatolíckeho ústavu v Spišskej Kapitule 1819 – 1929*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1931.

OLEJNÍK, Vladimír. Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule. In LUKÁČ, Eduard – MICHALIČKA, Vladimír a kol. *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819 – 1945)*. Acta Fakultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov : FF PU, 2007, s. 357-390.

OLEJNÍK, Vladimír. Učiteľský ústav v Spišskej Nove Vsi. In LUKÁČ, Eduard – MICHALIČKA, Vladimír a kol. *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819 – 1945)*. Acta Fakultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov : FF PU, 2007, s. 391-418.

PAUČO, Jozef. *Tisov odkaz*. Middletown, PA, 1957.

PAVLÍK, Eduard. 79 rokov Učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi. In *Posledná (XXIII.) výročná zpráva Učiteľskej akadémie v Spiš. Novej Vsi za školský rok 1949/1950*. Spišská Nová Ves : Východoslovenské tlačiarne, 1950.

PAVLÍK, Ondrej. *Návrh na reformu školského systému*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo v Bratislave, 1945.

PEKÁR, Martin. Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945: predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 137-152.

PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*, I. – II. Praha : Academia, 2004.

PERÚTKA, Jaromír – GREXA, Ján. *Dejiny telesnej kultúry na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1995.

PŠENAK, Jozef. Vzdelávanie detí občanov Slovenskej republiky nemeckej, ukrajinskej a rusínskej národnosti. In *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*. Seria: Pedagogika. Roč. 21, 2012, s. 308.

RÁZUS, Martin. Ako prísť k československej dohode? In CHMEL, Rudolf (ed.). *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1997, s. 238.

REITMAYER, Ladislav. *Přehled vývoje tělesné výchovy na území ČSSR*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1978.

RYCHLÍK, Ján. *Češi a Slováci ve 20. století. Československé vztahy 1914 – 1945*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997.

RYCHLÍK, Jan. K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In *Historický časopis*, 1989, roč. 37, č. 3.

SETON – WATSON, R.W. *Slovensko kedysi a teraz*. Praha : Orbis, 1931.

Schematismus almae dioecensis Scepusiensis pro anno a Christo nato MC XLIV (1944) ab erecta sede episcopali 168. Ružomberok : LEV, 1944.

SCHVARC, Michal – HALLON, Ľudovít. Nemecká kultúrna politika na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Náčrt problematiky. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 259-284.

SIVÁK, Jozef. *Z mojich pamätí*. Martin : Matica Slovenská, 2003.

SLEZÁKOVÁ, Miroslava. Vysoká vojenská škola v Bratislave 1940 – 1944. In KUDLAČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Univesitas Tyrnaviensis, 2015.

Slovenský biografický slovník. Zv. I – VI. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.

SUTHERLAND, A. Xavier. *Jozef Tiso and Modern Slovakia*. Dissertation. Ohio State University, 1972.

STANČEK, Ladislav. *Organ, jeho dejiny, stavba, zostrojenie a zaobchádzanie s ním*. Spišské Podhradie, vl. n., 1943.

STANČEK, Ladislav. *Kapitoly o hudobnom umení*. Ružomberok : Obroda, 1944.

ŠTULRAJTEREROVÁ, Janka. Vysoké školstvo na Slovensku v období Slovenskej republiky a výchovno–vzdelávací proces na Slovenskej univerzite. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Trnava : Typi Univesitas Tyrnaviensis, s. 122-140.

ŠUCHOVÁ, Xénia. K vývoju názorov Ivana Déreera na riešenie postavenia Slovenska v republike v rokoch 1918 – 1938. In *Historický časopis*. Roč. 30, 1991, č. 3.

TUKA, Vojtech. *Slovenský národný socializmus*. Generálny sekretariát Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, 1940.

URBAN, Milo. Na dobrej ceste. In CHMEL, Rudolf (ed.). *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1997.

VASILOVÁ, Darina. Systém učiteľského vzdelávania na Spiši v 19. storočí. In *Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit*. ŠVORC, Peter (ed.). Prešov – Bratislava – Wien : UNIVERSUM, 1995, s. 110-116.

VAŠŠ, Martin. Tido Gašpar a jeho chápanie slovenského národného socializmu. In ROGUĽOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš (eds.). *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elít v moderných dejinách*. Bratislava : VEDA, 2016.

VRÁBEL, Ferdinand. Ivan Dérer a niektoré problémy v školstve I. ČSR (1918 – 1938). In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Dr. Ivan Dérer politik, právnik a publicista*. Bratislava : VEDA, 2010.

VRONČ, Jozef Alojz – STANČEK, Ladislav. *Mladý spevák, I*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1941.

VRONČ, Jozef Alojz – STANČEK, Ladislav. *Mladý spevák, II*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1943.

VRONČ, Jozef Alojz – STANČEK, Ladislav. *Príručka hudobnej výchovy*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1941.

WAIC, Marek. *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2013.

ZELENÁK, Peter. Formovanie Autonomistického bloku v slovenskej politike. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Martin Rázus politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava : VEDA, 2008.

Výročné správy:

Štátne nemecké gymnázium v Bratislave

Siebzehnter Jahresbericht des Staatlichen Deutschen Gymnasiums in Pressburg, Schuljahr 1939/1940.

Achtzehnter Jahresbericht des Staatlichen Deutschen Gymnasiums und der Staatlichen Deutschen Lehrerbakademie in Pressburg, Schuljahr 1940/1941.

Zwanziger Jahresbericht des Staatlichen deutschen Lenard-Gymnasiums in Pressburg, Schuljahr 1942/1943.

Einundzwanzigster Jahresbericht des Staatlichen deutschen Lenard-Gymnasiums in Pressburg, Schuljahr 1943/1944.

Ev. a. v. nemecké gymnázium v Kežmarku

Jahresbericht des deutschen evangelischen Gymnasiums A. B. in Käsmark für das Schuljahr 1939/1940.

Jahresbericht des deutschen evangelischen Gymnasiums A. B. in Käsmark, Schuljahr 1940/1941.

Jahresbericht des deutschen evangelischen Gymnasiums A. B. in Käsmark, Schuljahr 1942/1943.

Jahresbericht des deutschen evangelischen Gymnasiums A. B. in Käsmark, Schuljahr 1943/1944.

Štátna nemecká obchodná škola v Kežmarku

Erster Jahresbericht der deutschen Staatshandelsschule in Käsmark für das Schuljahr 1939/1940.

Zweiter Jahresbericht der Staatlichen Deutschen Handelsschule in Käsmark für das Schuljahr 1940/1941.

Dritter Jahresbericht der Staatlichen Deutschen Handelsschule in Käsmark für das Schuljahr 1941/1942.

Vierter Jahresbericht der Staatlichen Deutschen Handelsschule in Käsmark für das Schuljahr 1942/1943.

Fünfter Jahresbericht der Staatlichen Deutschen Handelsschule in Käsmark für das Schuljahr 1943/1944.

Mestská nemecká obchodná akadémia a obchodná škola v Bratislave

Deutsche Städtische Handelsakademie und Handelsschule in Pressburg. Bericht über das 1. Schuljahr der Handelsakademie und das 15. Schuljahr der Handelsschule, Schuljahr 1939/1940.

Deutsche Städtische Handelsakademie und Handelsschule in Pressburg. Bericht über das 2. Schuljahr der Handelsakademie und das 16. Schuljahr der Handelsschule, Schuljahr 1940/1941.

Deutsche Städtische Handelsakademie und Handelsschule in Pressburg. Bericht über das 3. Schuljahr der Handelsakademie und das 17. Schuljahr der Handelsschule, Schuljahr 1941/1942.

Deutsche Städtische Handelsakademie und Handelsschule in Pressburg. Bericht über das 4. Schuljahr der Handelsakademie und das 18. Schuljahr der Handelsschule, Schuljahr 1942/1943.

Rímskokatolícke biskupské slovenské gymnázium v Levoči

III. výročná zpráva Rímskokatolíckeho biskupského slovenského gymnázia v Levoči za školský rok 1942/1943.

Štátne slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami v Bratislave

Štátne slovenské dievčenské gymnázium s maďarskými pobočkami v Bratislave, XXIV. Výročná zpráva 1942/1943.

Štátne gymnázium v Kremnici

XXVII. výročná zpráva Štátneho gymnázia v Kremnici 1944/1945.

Štátne slovenské gymnázium v Levoči

XXIV. zpráva Štátneho slovenského gymnázia v Levoči za školský rok 1941/1942.

Štátna slovenská obchodná škola v Kežmarku

Dvadsať prvá výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku na školský rok 1939/1940.

Dvadsať druhá výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku (školský rok 1940/1941).

Dvadsať tretia výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku za školský rok 1941/1942.

Dvadsať štvrtá výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku za školský rok 1942/1943.

Dvadsať piata výročná zpráva štátnej slovenskej obchodnej školy v Kežmarku za školský rok 1943/1944.

Štátny slovenský mužský učiteľský ústav v Spišskej Novej Vsi

XIII. výročná zpráva Štát. slovenského mužského učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi za škol. rok 1939/1940.

Štátna slovenská učiteľská akadémia v Spišskej Novej Vsi

XIV. výročná zpráva Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za škol. rok 1940/1941.

XV. výročná zpráva Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spiš. Novej vsi za školský rok 1941/1942.

XVI. Výročná zpráva Štátnej slovenskej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej vsi za školský rok 1942/1943.

XVII. Výročná zpráva Štátnej slk. Učiteľskej akadémie v Spišskej Novej vsi za školský rok 1943/1944.

XVIII. výročná zpráva Štátnej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1944/1945.

XIX. výročná zpráva Štátnej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1945/1946.

XX. výročná zpráva Štátnej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1946/1947.

XXI. výročná zpráva Štátnej učiteľskej akadémie v Spišskej Novej Vsi za školský rok 1947/1948.

Štátne gymnázium v Rožňave

IV. výročná zpráva štátneho gymnázia v Rožňave za školský rok 1947/1948.

V duchu autority a slovenskej štátnosti
Školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1939 – 1945

Soňa Gabzdilová – Mária Ďurková a kol.

Recenzenti:

prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.

Kolektívna monografia je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA MŠVVaU a SAV č. 2/0124/16 „Školstvo na Slovensku v rokoch 1. Slovenskej republiky a v období stalinizmu (1948 – 1953). Protiklady a podobnosti.“

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou.

Vydal: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav Košice
1. vydanie, 2016

Vytlačila: Tlačiareň Multiprint, s.r.o.

Náklad: 100 ks

ISBN 978-80-970850-3-2